

Konštantínove listy Constantine's Letters КОНСТАНТИНОВА ПИСМЕНА

Konštantínove listy 6 / 2013

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva
Konštantína a Metoda

Medzinárodný vedecký časopis /
International scientific journal

Konštantínove listy / Constantine's Letters
6 / 2013

Šéfredaktor / Editor in Chief
doc. PhDr. Peter Ivanič, PhD.
E-mail: pivanic@ukf.sk

Redakčná rada / Editorial Board
prof. ThDr. Viliam Judák, PhD. (Slovakia)
prof. PhDr. Alexander T. Ruttkay, DrSc. (Slovakia)
prof. Maja Jakimovska Tošič, PhD.
(Republic of Macedonia)
prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc. (Slovakia)
doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD. (Slovakia)
assoc. prof. PhDr. Zvonko Taneski, PhD.
(Republic of Macedonia)
PhDr. et Mgr. Jakub Zouhar, Ph.D. (Czech Republic)
PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD. (Slovakia)
Mgr. Martin Husár, PhD. (Slovakia)
Mgr. Martina Lukáčová, PhD. (Slovakia)

Technický redaktor / Sub-editor
PhDr. Luboslav Horvát
doc. PhDr. Peter Ivanič, PhD.

Jazyková úprava / Proofreading
Mgr. Renáta Machová, PhD.

Preklad do anglického jazyka (zhrnutie) /
English translation (summaries)
PhDr. Mária Kiššová, PhD.

Adresa redakcie / Office Address
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva
Konštantína a Metoda
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
tel.: +421 37 6408 503, fax.: +421 37 6408 387
e-mail: ukm@ukf.sk
Všetky štúdie sú recenzované.
All articles are peer-reviewed.

Náklad / Copies

Publikáciu podporili
Ministerstvo kultúry SR
Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR
Nitriansky samosprávny kraj
Mesto Nitra

ISSN 1337-8740

Na obálke sa nachádza obrázok
z *Macedónskeho triódu* zo 14. storočia
Na obálke je použitý staroslovienský font INICIAL,
ktorý vytvoril prof. dr. Ljupčo Mitrevski.
Konštantínove listy sú indexované v databázach
International medieval bibliography a EBSCO.

Obsah / Table of Contents Články / Articles

- Joseph Ricci: Гунны Юстиниана: Византия, Кутригуры и Утигуры / The Huns of Justinian: Byzantium, Utigur and Kutrigur /1/
- Martin Illáš: Kostol č. IX v Mikulčiciach (tzv. štvorapsidová rotunda) / The Church no. IX in Mikulčice (The Four-apsed Rotunda) /10/
- Lubomíra Havlíková: Zpráva o stavu studia právního postavení ženy ve velkomoravské společnosti. Reflexe v české, moravské a slovenské historiografii / Report on the State of Research of the Legal Status of Women in the Great Moravian Society. Reflection in the Czech, Moravian, and Slovak Historiography /46/
- Martin Husár: Konštantín, Metod a ich učeníci pred tvármi byzantských cisárov / Constantine, Methodius and Their Disciples Meeting with Byzantine Emperors /69/
- Darina Auxová: Ustálené obrazné prostriedky v Moravsko-panónskych legendách / Fixed Expressions in the Moravo-Pannonian Legends /93/
- Peter Zubko: Hagiografické motívy vo sfragistike ako historický prameň / Hagiographic Motifs in Sphragistics as a Historical Source /102/
- Zuzana Lopatková: K cirkevnej správe na území juhozápadného Slovenska od druhej polovice 16. do prvej polovice 17. storočia / On the Church Administration of the South-Western Part of Slovakia from the Second Half of the 16th Century to the First Half of the 17th Century /110/
- Miroslav Glejtek: Menovania členov Spišskej kapituly do vzniku Spišského biskupstva v roku 1776 / Appointment of the Members of the Spiš Chapter until the Foundation of the Spiš Diocese in 1776 /122/
- Marek Ďurčo: Premeny seminára sv. Ladislava v Nitre v archívnych prameňoch 18. storočia / Changes of the Seminary of St. Ladislav in Nitra in the 18th Century Archive Sources /140/
- Al-Ali Jalal: Mediálna gramotnosť - predpoklad pre šírenie kultúrnych tradícií / Media Literacy - a Prerequisite for the Spread of Cultural Traditions /161/

Recenzie / Book reviews

- Samuel Hudec: Hazlett, Ian (ed.). Rané kresťanství. Počátky a vývoj cirkve do roku 600 /168/
- Martina Škutová: Ivanov, Sergej Arkadjevič. Byzantské misie. Aneb je možné udělat z „barbara“ křesťana? /170/
- Martina Vrbinárová: Steinhübel, Ján. Kapitoly z najstarších českých dejín 531 – 1004 /171/
- Martina Chromá: Čajka, František. Církevněslovanská legenda o svatě Anastázii /173/
- Miroslav Glejtek: Vrteľ, Ladislav. Heraldický katechizmus čiže základy heraldiky v otázkach a odpovediach, zoradených do trinástich lekcii a pre väčšiu názornosť doplnených o premnohé vyobrazenia /175/
- Miroslav Glejtek: Takács, Imre. Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Royal Seals of the Árpád Dynasty /177/
- Lukáš Perný: Musicantica Slovaca: Duch stredoveku - hudobný film /180/
- Славица Гацова: Од стилски естезис до филозофски гносис. Кон поетската збирка Стрмоглаво кон височините од Марта Маркоска /183/

Správy / Chronicle /186/

1150. VÝROČIE PRÍCHODU
SVÄTÝCH CYRILA A METODA

ГУННЫ ЮСТИНИАНА: ВИЗАНТИЯ, КУТРИГУРЫ И УТИГУРЫ

The Huns of Justinian: Byzantium, Utigur and Kutrigur

Joseph Ricci

Abstract: RICCI, Joseph. *The Huns of Justinian: Byzantium, Utigur and Kutrigur*. The Roman historians Procopius and Agathias recorded the details of Roman diplomacy with two groups of nomadic peoples on the Pontic steppe in the mid-6th century C.E.: the Utigur and Kutrigur Huns. The article focuses on two episodes from these histories: the settlement of 2,000 Kutrigur Huns in the Balkans in 551 C.E., recorded by Procopius, and the infamous raid against Constantinople of the Kutrigur Zabergan in 559 C.E. In both episodes attention is drawn to the motivations of the chieftains who chose to raid the Roman territory, settle within it, or make war on each other at Rome's behest. The article demonstrates that contrary to the common notion that these raids were most devastating to Rome's Balkan territories, in reality the effects of Roman diplomacy wreaked far greater havoc on the societal stability of the Kutrigurs and the Utigurs and paved the way for their conquest by the Avars in the following decade.

Key words: *Kutrigurs, Utigurs, Justinian, 6th century C.E., steppe nomads, Balkans, Constantinople, Procopius, Agathias, Byzantium, Byzantine Empire, Roman Empire, Rome, warfare, diplomacy*

Abstrakt: RICCI, Joseph. *Justiniánovi Huni: Byzantium, Utiguri and Kutriguri*. Rímski historici, Prokopios a Agathias, zaznamenali podrobnosti o diplomatických vzťahoch Rimanov s dvomi skupinami nomádskych etník na území čiernomorských stepí v polovici 6. stor., a to utigurskými a kutrigurskými Hunmi. Článok sa zameriava na dve epizódy z ich dejín: usadenie sa 2000 kutrigurských Hunov na Balkáne v r. 551 zaznamenaného Prokopiom a neblaho známy nájazd Kutrigura Zabergana na Konštantínopol r. 559. Pri oboch udalostiach sa autor zameriava na motiváciu náčelníkov, ktorí vpadli na rímske územie, osadili sa tam, alebo viedli z popudu Rimanov vojnu jeden proti druhému. Článok ukazuje, že navzdory obvyklej predstave o spustošení rímskych území na Balkáne spomenutými vpádmi, mala v skutočnosti rímska diplomacia spôsobiť značný zmätok v stabilite kutrigurskej a utigurskej spoločnosti a vydláždíť tak cestu k ich ovládnutiu Avarmi v nasledujúcej dekáde 6. stor.

Kľúčové slová: *Kutriguri, Utiguri, Justinián, 6. stor. n. l., stepní kočovníci, Balkán, Konštantínopol, Prokopios, Agathias, Byzancia, Byzantská ríša, Rímska ríša, Rím, vojenstvo, diplomacia*

В эпоху поздней античности кочевники евразийских степей неоднократно нападали на балканские провинции Восточной Римской империи, грабили города и порабощали граждан. Разрушительные нападения гуннов Аттилы и аваров известны историкам и исследователям разных исторических дисциплин. Однако создается впечатление, что ученых в большей степени интересуют следствия нападений, чем их причины. В отличие от таких исследований в этом докладе будет рассмотрен вопрос: как воинская, дипломатическая и экономическая деятельность Римской империи влияли на развитие и эволюцию кочевых обществ? Отвечая на него, я буду опираться на греко-римские источники и анализировать тексты повествующие о нападений кутригуров и утигуров в 50-х годах VI века н. э., написанные Прокопием и Агафием. В заключение я хотел бы показать, что вмешательство Римской империи в жизнь кочевого общества носило более разрушительный характер, чем влияние кочевников на инфраструктуру римского общества.

Греко-римские авторы неизменно описывали кочевников как диких и воинственных, совершавших, с их точки зрения, бессмысленные набеги на Рим и Константинополь. Такую же характеристику Прокопий и Агафий дают тем народам, которые в 550-е годы нападали на балканские провинции. Прокопий пишет, что в 551 г. гепиды с кутригурами заключили союз, чтобы совместными усилиями напасть на лангобардов¹. Во главе с Хиниалоном 12000 кутригуров вторглись на территорию гепидов. Последние не были готовы к их приходу, так как до окончания срока действия мирного договора гепидов с лангобардами оставался ещё один год. Гепидам удалось убедить кутригуров напасть на Римскую империю и переправили их через Дунай.

Император Юстиниан (527–565), узнав о нападении кутригуров, сразу отправил послов утигурам, соседствующим с кутригурами в Северном Причерноморье. Принявший послов вождь Сандилх с напряженным вниманием выслушал их доводы о том, что кутригуры, получая каждый год дары, не прекращали совершать набеги на византийцев, не соблюдали договоры, и в конце концов вновь напали без всякого повода². Так как Восточная Римская

¹ PROCOPIUS. *Ἐπερ τῶν πολεμῶν (De Bellis)* 8.18.13-8.19.22. In КОСМИНСКИЙ, Е. А. *Прокопий. Война с Готами*. Москва 1950, pp. 434-438.

² PROCOPIUS. *De Bellis* 8.18.20. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, p. 435. οὐδενὶ λόγῳ.

империя и утигуры давно являлись союзниками, из последних требовалось помогать защищать Византию от кутригуров. Кроме того, послы привезли Сандилху дары и убедили его вторгнуться на территорию кутригуров.

Сразу после этого Хиниалон также принял послов от Юстиниана. Послы рассказали Хиниалону о том, что утигуры напали на территорию кутригуров. Утигуры освободили пленников и рабов кутригуров и захватили скот, женщин и детей. Кутригуры жаждали вернуться на родину, чтобы защитить себя от утигуров и отомстить им. Послы вручили кутригурам дары и предложили им переселиться на территорию Восточной Римской империи в том случае, если их земли будут опустошены войной. Синнион, также являвшийся вождем кутригуров, сделал именно такой выбор и с двумя тысячами сторонников переселился на юг от Дуная.

Когда Сандилх услышал о том, что Юстиниан предложил кутригурам переселиться, он вышел от себя и отправил послов в Константинопль. Послы предупредили Юстиниана, что, если он будет продолжать поддерживать интересы своих врагов и врагов утигуров, утигуры не будут помогать ему в борьбе против врагов империи. Они также предостерегали Юстиниана, что у него не останется союзников, если утигуры поймут, что их враги получают от римлян больше выгод, чем те, кто рискует ради Византии жизнью и безопасностью. Юстиниан пренебрег советом послов и отправил их назад с дарами.

Через восемь лет после этого произошли похожие события, о которых написал Агафий³. Зимой 559 г. Дунай замёрз, что дало возможность Забергану, вождю кутригуров, с 12000 соплеменников перейти реку и напасть на Грецию и Фракию. Вторжение Забергана было крайне разрушительным. Его войска смели на своем пути все города и села, насиловали женщин и захватили в рабство много людей. Заберган задумал даже переплыть в Малую Азию и разграбить там таможду. Однако незадолго до этого полководец Велисарий, отстраненный Юстинианом от дел, был снова призван на службу. Он собрал войска из ветеранов и наемников, и заставил кутригуров покинуть столицу. Заберган согласился уйти с территории Империи только после того, как Юстиниан соберет для него дань и заплатит выкуп за пленников. Юстиниан принял условие Забергана.

³ AGATHIAS. *Ἱστοριῶν (Res Gestae)* 5.11.1-5.25.6. In МАЦУЛЕВИЧ Л., А. *Агафий. О Царствований Юстиниана*. Москва 1953, pp. 147-164.

Когда Юстиниану сообщили о нападении кутригуров, император безотлагательно снова отправил послов к Сандилху. На этот раз послы говорили с вождем более грозно. Они обвинили Сандилху в том, что он не сразу защитил римлян от кутригуров, и заявили что, если он тотчас же не отправит против тех войска, то Юстиниан будет платить дань Забергану, а не Сандилху. Делегации удалось убедить Сандилху вторгнуться на территорию кутригуров. В конце истории Агафий пишет, что после этого нападения кутригуры и утигуры продолжали воевать и практически стерли друг друга с лица земли.

В обоих эпизодах Прокопий и Агафий подчеркивают страдание римских граждан и опустошение имперской территории, тем самым в завуалированной форме критикуя Юстиниана и его внешнюю политику в отношении кочевников и других варваров. Прокопий сообщает, что Юстиниан отправил послов Сандилху только после того, как кутригуры «опустошили здесь почти все местности»⁴. Прокопий выражает свое отношение к произошедшему, когда пишет, что сказали императору послы Сандилха: «...ведь тех, которых ты не мог выносить, когда они были далеко от твоих границ, ты теперь хочешь поселить на своей земле»⁵. Агафий жалуется на то, что Юстиниан сократил численность армии и что он предпочел платить варварам дань, а не бороться с ними.

С другой стороны, авторы также отмечают, что земли кутригуров и утигуров были опустошены, когда утигуры нападали на кутригуров. И все-таки они обращают внимание читателей на страдания римлян больше, чем на разрушения на территориях кочевников. Чтобы понять, что эти события оказали более разрушительное влияние на кочевое общество, чем на византийское, необходимо рассмотреть особенности взаимоотношений между кочевыми обществами, с одной стороны, и оседлыми земледельческими обществами, — с другой.

В какой форме взаимодействовали кочевники и восточные римляне? В первых, кочевники часто служили в армиях оседлых государств. Например, вождь Синнион, который переселился со сторонниками во Фракию, раньше служил в армии Велисария в период кампании против вандалов в Северной

⁴ PROCOPIUS. De Bellis 8.18.18. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, р. 434.

καὶ οἱ μὲν πάντα σχεδόν τι ἐληΐσαντο τὰ ἐκείνη χωρία.

⁵ PROCOPIUS. De Bellis 8.19.15-16. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, р. 437. οὐ καλόν σοί ἐστὶ Κουτριγούρων τὸ γένος ξεναγεῖσθαι, οἶμαι, τεθλωμένον ἐπαγαγομένῳ γειτόνημα, καὶ οὐς ὄντας ὑπεροσίους οὐκ ἤνεγκας, τανῦν ἐνδήμους πεποιημένῳ.

Африке⁶. За службу кочевники получали плату, престижные титулы и чины. Во-вторых, кочевники торговали с римлянами, обменивая продукцию скотоводства, такие как меха, кожу, а также лошадей и рабов, захваченных во время нападений, на плоды земледелия. Наконец, кочевая элита получала деньги от римлян, заставляя тех платить им дань под угрозой набегов и насилия (как это было в случае нападений в 551 и 559 гг.) или же в обмен на обещание соблюдать договоры.

Есть две категории товаров, в которых кочевники были заинтересованы, торгуя с Византией: продукты питания и предметы социального престижа. Кочевая экономика производила шкуры, мясо, сыр, молоко и т. д. Этого было вполне достаточно для пропитания и выживания. Однако скот был восприимчив к болезням и стихийным бедствиям. Чтобы предупреждать такие беды, кочевники торговали с земледельческими сообществами и получали зерно и злаки. Так как кочевники всегда зависели от торговли, она стала частью внутренней экономики, поэтому А. М. Хазанов пишет, что «кочевое скотоводство не являлось полностью самообеспечивающейся хозяйственной системой»⁷.

В античности и средневековье воины-кочевники во многом превосходили воинов из оседлых государств. Кочевники были прекрасными наездниками и стрелками из лука. Они использовали эти преимущества, чтобы принуждать оседлые государства торговать с ними и обеспечивать себя пропитанием. Кочевники также добывали предметы социального престижа, например, украшения, оружие, доспехи, золото, серебро и т. д. Кочевые вожди соревновались друг с другом в получении таких предметов. Вождь, который преуспевал на войне или который обеспечивал себе дань от соседей, мог увеличивать численность своих сторонников и поголовье скота посредством распределения дани и зависел от непрерывного их получения, чтобы сохранять свою власть и поддерживать статус.

Таким образом, кочевое общество зависело от взаимодействия с внешними, оседлыми обществами, чтобы сохранять процветание экономики, социальную и политическую систему. Такую модель взаимодействий проясняют события, которые происходили между кочевниками и Византией, и о которых рассказывают Прокопий и Агафий. В связи с тем, что вождям требовались торговля и дань, Восточноримская империя могла извлекать выгоду из таких

⁶ PROCOPIUS. De Bellis 3.11.12., 8.19.7. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, р. 436.

⁷ ХАЗАНОВ, А. М. *Кочевники и Внешний Мир*. Санкт-Петербург 2008, р. 61.

обстоятельств, ибо могла не только наносить ущерб материальным интересам кочевников, но и дестабилизировать их социальные и политические основы.

В описаниях этих событий всегда присутствуют дары, дань и вознаграждение. При каждой встрече византийцы вручали кутригурам и утигурам дары. Юстиниан отправил послов Сандилха из Константинополя с подарками⁸. Император также заплатил Хиниалону и Забергану чтобы они покинули территорию Империи⁹. Также существует подтверждение того, что Византия каждый год отправляла кочевникам дань, чтобы они соблюдали мирные договоры. Согласно тексту Прокопия, послы рассказали Сандилху о том, что кутригуры нападали на балканские провинции «несмотря на то, что сами они ежегодно получают от Византии крупные суммы денег»¹⁰. Они подстрекали Сандилха к вторжению на территорию кутригуров, «указав все это утигурам и богато одарив их деньгами, кроме того, напомнив, сколь много даров и раньше часто они получали от него, император Юстиниан убедил их немедленно двинуться походом на оставшихся кутригуров»¹¹.

В текстах описывается, что все решения кочевников принимались под влиянием необходимости и желания сохранить полученные дары и дань от римлян а также заставить их платить ещё больше как дипломатическими способами, так и в результате нападений. Агафий рассказывает о том, как Заберган решил напасть на византийскую территорию: «Котригуры же, как обойденные и оскорбленные явным пренебрежением и очевидным презрением, решили предпринять этот поход, чтобы показать, что и они умеют внушать страх и достойны внимания, показать, что и они не спустят обидчику»¹². Из контекста этого эпизода видно, что Юстиниан решил прекратить отправлять дары кутригурам после того, как они вторглись в пределы империи в 551 г. Поэтому кутригуры решили напасть для того, чтобы вернуть себе право получать дары. Гепиды легко убедили Хиниалона в том,

⁸ PROCOPIUS. De Bellis 8.19.22. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, р. 438.

⁹ PROCOPIUS. De Bellis 8.18.19. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, pp. 434, 435; AGATHIAS. Res Gestae 5.11.1-5.25.6. In МАЦУЛЕВИЧ Л., *Агафий. О Царствований*, р.162.

¹⁰ PROCOPIUS. De Bellis 8.18.19. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, pp. 434, 435. καὶ ταῦτα ἐκ Βυζαντίου χρήματα μεγάλα κομιζόμενοι ἀνὰ πᾶν ἔτος.

¹¹ PROCOPIUS. De Bellis 8.18.21-22. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, р. 435. ταῦτα σημήνας τοῖς Οὐτιγούροις Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς καὶ χρήμασι μὲν αὐτοὺς δωρησάμενος, ὑπομνήσας δὲ ὅσων δῶρων καὶ πρότερον πολλακίς πρὸς αὐτοῦ ἔτυχον, ἀναπέθει σφᾶς ἔφοδον αὐτίκα ἐς τῶν Κουτριγούρων τοὺς ὑπολελειμμένους ποιήσασθαι.

¹² AGATHIAS. Res Gestae 5.12.7. In МАЦУЛЕВИЧ, *Агафий. О Царствований*, р. 149. τήνδε ποιεῖσθαι τὴν ἐκστρατεῖαν ᾗθησαν χρῆναι, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ δῆθεν φοβεροὶ τε καὶ λόγου ἄξιοι ἀποδειχθεῖεν καὶ οἷοι μὴ ἐφίεναί τῳ ἀτιμάζοντι.

что настало время переправить собранные им войска через Дунай, напасть на Византию, разграбить ее и снова обложить данью. Сандилх был убежден вторгнуться на территорию кутригуров угрозами послов Юстиниана, которые сказали ему, что, если он немедленно не придет на помощь Юстиниану, он будет вынужден платить дань не утигурам а кутригурам. Агафий пишет что кутригуры «унесли золото, которое мы ежегодно обычно жаловали тебе [Сандилх] в качестве субсидии»¹³. Письмо императора Сандилху повторяет: «Если же ты предпочтешь спокойствие, получив такое оскорбление, из-за боязни, как полагаю, или будешь предаваться постыдному бездействию, то ты, добрый человек, будешь лишен субсидии»¹⁴.

Таким образом, когда вожди кочевников принимали решение напасть на Византию или защищать ее, они поступали, руководствуясь материальной выгодой, т. е. с точки зрения логики социально-политического развития своего общества, несмотря на то, что греко-римские авторы описывали кочевников как диких зверей, в действиях которых не было смысла. Восточноримская дипломатия старалась подорвать условия для рациональности решений, принимаемых кочевниками, которые зачастую приводили к противоположным результатам. Яркое подтверждение этому можно увидеть в тексте Прокопия, где Сандилх жалуется на то, что Синнион и его сторонники переселились на византийскую территорию и жили там в прекрасных условиях. Сандилх говорит:

«Немного пройдет времени, и они покажут римлянам свой истинный свойственный им характер. Да и кроме того, не будучи врагами, они не перестанут злоумышлять против Римской державы в надежде, что даже побежденные они получают от тебя [Юстиниана] лучшее положение, чем имели раньше; и тем более, будучи друзьями, не будут стоять за римлян, отражая тех, кто захочет совершать набеги на вашу землю, из страха, что, проведя дело блестяще по воле судьбы, они

¹³ AGATHIAS. Res Gestae 5.24.5. In: МАЦУЛЕВИЧ, *Агафий. О Царствований*, p. 163. πρὶν τὸ χρυσίον ἅπαν, ὅπόσον σοι ἀν' ἔτος ἕκαστον μισθοῦ χάριν δωρεῖσθαι εἰώθαμεν, αὐτοὶ ἐκομίσαντο.

¹⁴ AGATHIAS. Res Gestae 5.24.7. In: МАЦУЛЕВИЧ, *Агафий. О Царствований*, p. 163. εἰ δὲ καὶ τοιαῦτα πρὸς αὐτῶν ὑβρισμένος ἡσυχίαν ἄγειν ἐθέλεις, δεδιώς, οἶμαι, καὶ τὴν αἰσχίστην ἐλόμενος ἀπραγμοσύνην, σὺ μὲν, ὦ γενναῖε, ἀπόμισθος ἔση, ἐκείνοις δὲ τὰ παρ' ἡμῶν δεδωρήσθω.

увидят побежденных ими, находящимися у вас в лучшем положении, чем они сами»¹⁵.

«И вот, в ответ на поступки как со стороны нас, так и со стороны этих разбойников по отношению к вам, вы, римляне, поступили как раз обратнo тому, чего мы заслужили»¹⁶.

Несмотря на то, что Сандилх поклялся в верности Риму и поэтому рисковал собой и своими сторонниками, когда вторгся на территорию кутригуров, освободил рабов, и заставил кутригуров отступить на север от Дуная, он в конце концов получил меньше выгод, чем его враги-кутригуры. В идеальных условиях, действия Сандилха укрепили бы его власть, увеличили бы количество сторонников и размер дани. Жалобы Сандилха свидетельствуют о том, что все произошло против его желания. Несмотря на то, что Заберган и Хиниалон напали на Империю, они оба получили дары и дань от Юстиниана, а Хиниалон к тому же продолжал получать ежегодные контрибуции от византийцев. Синнион и его соплеменники переселились к югу от Дуная со всем, что было нужно для проживания и поддержания власти вождя. Положение Сандилха ухудшилось, так как его нападения на территорию кутригуров положили начало бесконечной войне с соседями.

Кутригуры и утигуры так ослабли в этих войнах, что в скором времени их завоевали авары, которые стали главной силой в степи в третьей трети VI в. Восточноримская дипломатия, хотя и успешно защищала Империю от варваров, по иронии судьбы создала условия, при которых авары настолько усилились, что начали угрожать византийцам больше, чем кутригуры и утигуры.

In order to grasp the dire consequences which Roman diplomacy had on Utigur and Kutrigur society, it is necessary to understand the basic contours

¹⁵ PROCOPIUS. De Bellis 8.19.16. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, p. 437. αὐτοὶ τε γὰρ τρόπον ἐς Ῥωμαίους τὸν οἰκεῖον ἐνδείξονται οὐ πολλῶ ὕστερον, καὶ τούτου χωρὶς οὔτε πολέμιος ἐπιλείψει διαφθείρων τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν, ἐλπίδι τοῦ ἡσσηθεὶς ἀμείνων ἔσεσθαι παρὰ σοί, οὔτε φίλος περιέσται Ῥωμαίοις, ἐμπόδιός ποτε τοῖς καταθέουσι γῆν τὴν ὑμετέραν ἐσόμενος, δέει τοῦ μὴ, ἐπειδὰν φέρεται παρὰ τῆς τύχης τὰ κράτιστα, τοὺς ἡσσημένους ἐπιδεῖν ἐπιφανέστερον αὐτοῦ παρ' ὑμῖν πράσσοντας.

¹⁶ PROCOPIUS. De Bellis 8.19.20-21. In КОСМИНСКИЙ, *Прокопий. Война*, p. 438. ὣν δὴ τὰς ἀμοιβὰς πρὸς ὑμῶν ἀπ' ἐναντίας ἐκάτεροι κεκομίσμεθα, εἴ γε ἡμεῖς μὲν ἀπολαύομεν ἔτι τῶν πατρίων κακῶν, οἱ δὲ τοῖς δι' ἀρετὴν ἡμετέραν ἀποφυγοῦσι τὴν αὐτῶν δούλωσιν χάρας τῆς ἐκείνων ἰσομοιοῦντες διαλαγχάνουσι.

of nomadic political economy and the features of nomadic interactions with sedentary states such as the Roman Empire. Nomadic societies frequently relied on products from agricultural societies to safeguard their flocks, their primary source of food and materials, from disease and natural calamities, which disproportionately affected pastoralists. Nomads also extracted wealth from sedentary, agricultural societies through the use or threat of violence, relying on their superior martial capabilities. Steppe communities thus in large part relied on interaction and trade with sedentary states to maintain social hierarchies. Within this space of dependence, Roman diplomacy sought to engender competition and deflect nomadic aggression towards internecine warfare. Thus, I argue, that while nomadic raids were certainly damaging to Roman agricultural and urban infrastructure in the Balkans, Roman diplomacy was systemically destabilizing to the efforts of nomadic leaders to stabilize and maintain social hierarchies, and thus social order and a continuation of Kutrigur and Utigur survival on the Pontic steppe.

I would like to thank Elena Arsenova and Valery Nikonorov for help in preparing the translation of this text from English into Russian.

SUMMARY: THE HUNS OF JUSTINIAN: BYZANTIUM, UTIGUR AND KUTRIGUR. Procopius and Agathias depict steppe nomads, particularly the Kutrigurs and Utigurs, who dominated the Pontic steppe in the first half of the 6th century C.E., as wild and unpredictable neighbors who raided the Roman Empire senselessly and unexpectedly. Their narrative strategies, in describing the events of the Kutrigur raids in 551 and 559 C.E., also include a hidden critique of Justinian, who during the later years of his reign was accused of preferring to buy off and bribe his enemies as opposed to engaging them with force. As part of this narrative strategy Procopius and Agathias emphasize the suffering of Roman citizens at the hands of the Kutrigurs and the disruption of the daily lives of the peaceful inhabitants of the Balkan provinces. Though the authors do discuss in brief the disruption to Kutrigur and Utigur societies as a result of these events, they only quickly glance over these details and do not draw out the full effects of the Roman diplomatic intervention on the inhabitants of the Pontic steppe.

Joseph Ricci, PhD. Candidate
History Department, Princeton University
gricci@princeton.edu

KOSTOL Č. IX V MIKULČICIACH (TZV. ŠTVORAPSIDOVÁ ROTUNDA)

The Church no. IX in Mikulčice (the Four-apsed Rotunda)

Martin Illáš

Abstract: *ILLÁŠ, Martin. The Church no. IX in Mikulčice (the Four-apsed Rotunda).* The aim of this work is to identify the provenance of the pre-Romanesque church no. IX (the so-called four-apsed rotunda) in Mikulčice from the 2nd half of the 9th century and determine its probable function. Since the church no. IX is a tetraconch inscribed into the shell of a rotunda, it is necessary to compare it with the tetraconchs from the 4th to 11th century. The tetraconchs occur in this period mainly in the area of the Byzantine architecture and in the areas influenced by the Byzantine architecture. The ground plan of the church no. IX most closely resembles some Armenian tetraconchs inscribed into a rotunda from the 7th to the 11th century. The Byzantine mission to Moravia from 863 can be identified as the most likely mediator of transmission of the idea of the tetraconch inscribed into a rotunda from the eastern Black-Sea area into the Great-Moravian environment. According to the archaeological context, the church no. IX fulfilled only two specific functions – the function of the cemetery chapel and the function of the baptistery.

Key words: *tetraconch, Mikulčice, Great Moravia, pre-Romanesque architecture, Byzantine mission, church, rotunda*

Abstrakt: *ILLÁŠ, Martin. Kostol č. IX v Mikulčiciach (tzv. štvorapsidová rotunda).* Cieľom práce je identifikovať provenienciu predrománskeho kostola č. IX (tzv. štvorapsidovej rotundy) v Mikulčiciach z 2. pol. 9. stor. a zistiť jeho pravdepodobnú funkciu. Keďže kostol č. IX je tetrakonchou vpísanou do plášťa rotundy, je potrebná jeho komparácia s tetrakonchami zo 4. až 11. stor. Tetrakonchy sa v tomto období vyskytujú prevažne v oblasti byzantskej architektúry a jej vplyvu. Pôdorys kostola č. IX sa najviac približuje dispozícii niektorých arménskych tetrakonch vpísaných do rotundy zo 7. až 11. stor. Ako najpravdepodobnejšieho prostredníka prenosu idey tetrakonchy vpísanej do rotundy z oblasti východného Čiernomoria do veľkomoravského prostredia, možno identifikovať byzantskú misiu na Morave z r. 863. Kostol č. IX podľa archeologicky zisteného kontextu plnil len dve špecifické funkcie – funkciu cintorínového kostola a funkciu baptistéria.

Kľúčové slová: *tetragoncha, Mikulčice, Veľká Morava, predrománska architektúra, byzantská misia, kostol, rotunda*

Z rozmanitého súboru príkladov predrománskej sakrálnej architektúry na území Veľkej Moravy, ktorej celok je výsledkom pôsobenia rôznych misijných centier západnej i južnej Európy, vyniká jedna svojrázna stavba natoľko, že len ťažko možno nájsť cestu, ktorou sa do nášho priestoru dostal jej stavebný typ. Je ňou kostol č. IX v Mikulčiciach, tzv. štvorapsidová rotunda, ktorá je unikátnou stavbou i v širokom súdobom európskom priestore. Okrem nevyjasnenej proveniencie tohto kostola nie je dodnes jednoznačne zodpovedaná ani otázka jej funkcie.

V tejto práci sa pokúsime nájsť ku kostolu č. IX v Mikulčiciach sakrálne stavby analogického usporiadania, a tým identifikovať jeho provenienciu a zistiť funkciu tejto stavby. Pritom sa vzhľadom na formu kostola č. IX musíme zaoberať predovšetkým špecifickým stavebným typom – tetragonchou.

Kostol č. IX v Mikulčiciach v polohe Kostelisko bol objavený rokoch 1961-1962.¹ Jeho základy sa dochovali len zlomkovito, z väčšej časti je súčasný pôdorys stavby tvorený len sekundárne vyplneným negatívom základov. Zachovaná časť základov je budovaná tak, ako v prípade väčšiny predrománskych kostolov známych na území Veľkej Moravy a bežne i v karolínskej architektúre, zo štiepaných alebo hrubo opracovaných plochých lomových kameňov.² Stavba mala v exteriéri kruhový pôdorys. Neveľký interiér bol tvorený buď valcovým alebo kvadratickým priestorom lode,³ ku ktorému sa symetricky pripájali štyri

¹ POULÍK, Josef. *Mikulčice – sídlo a pevnosť knížat veľkomoravských*. Praha 1975, s. 113-116.

² Tento spôsob murovania M. Vančo charakterizuje ako *petit appareil allongé* (VANČO, Martin. Kaplnka sv. Margity Antiochijskej pri Kopčanoch. Príspevok k problematike výskumu predrománskej architektúry. In *Slovácko*, roč. 40, 1998, s. 125). Medzi predrománskymi kostolmi na Veľkej Morave možno identifikovať aj iné spôsoby murovania, napr. *opus incertum* v murive kostola na Devínskom hrade (popri sekundárnom využití opracovaného rímskeho stavebného materiálu) alebo *opus quadratum* na Nitrianskom hrade (PLACHÁ, Veronika – HLAVICOVÁ, Jana. *Ranostredoveký Devín*. Bratislava 2011, s. 74-75; BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal. Archeologický a stavebno-historický výskum Katedrály sv. Emeráma na Nitrianskom hrade. In *Monumentorum tutela*, 2010, č. 22, s. 11, 20-21).

³ Keďže z pôdorysu stavby tak, ako je uvedený v literatúre [napr. MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Mikulčice – das Gräberfeld bei der IX. Kirche. Verlauf der Forschung und Fundsachlage. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Die frümittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*. Brno 2005, s. 116], a to najmä v časti so zachovanou hmotou základového muriva, je zrejmé, že medziapsidové kolumniá mali v lodi priamy priebeh,

kruhové apsidy tak, že vytvárali krížový pôdorys (obr. 1.1), pričom v jednej z nich bol nepochybne umiestnený oltár. Za predpokladu, že objavenému pôdorysu zodpovedala aj nadzemná hmota muriva, možno tento kostol označiť za tetrakonchu (t. j. centrálnu stavbu so štyrmi apsidami usporiadanými do kríža) vpísanú do plášťa rotundy, to zn., že jej štvorapsidová štruktúra nebola v exteriéri zjavná.⁴ Nešlo teda o typickú tetrakonchu, ktorej vnútorná krížová dispozícia by bola priznaná aj v exteriéri. Hmotovú podobu kostola možno rekonštruovať ako valcový objekt pozostávajúci z nižšieho širšieho valca s vpísanými apsidami a vyššieho užšieho stredného valca nad kruhovou loďou, čiže tamburom, pričom loď kostola završená tamburom s kupolou mohla mať v interiéri buď kruhový pôdorys (obr. 1.2) alebo kvadratický pôdorys nerovnostranného oktogónu (obr. 1.3).⁵

Stavba bola umiestnená južne od centrálného mikulčického hradiska, na ploche, ktorá bola zrejme samostatným ostrovom. Zdá sa, že ostrov alebo aspoň jeho časť bola po obvode opevnená kamenným opevnením, resp. spevnená kamennými násypmi.⁶ Kostol je hrobmi okolitého cintorína datovaný do 2. pol. 9. st., no i po svojom čiastočnom zániku či prestavbe slúžil na sakrálne a neskôr i fortifikačné účely až do 15. st.⁷

Pôdorys kostola č. IX v Mikulčiciach je možné analyzovať zo štruktúralného a ikonografického hľadiska,⁸ t. j. z hľadiska štruktúry pôdorysu, jeho

a nie priebeh segmentu kružnice, loď kostola nemusela mať pôdorys valca; o tejto alternatíve viď ďalej v texte.

⁴ Za tetrakonchu tu považujeme centrálnu stavbu so štyrmi apsidami, z ktorých jedna plní funkciu oltárneho priestoru, bez ohľadu na to, či ide o vpísané apsidy alebo nie.

⁵ Prechod nerovnostranného oktogonálneho pôdorysu lode do kupoly mohol byť sprostredkovaný trompami alebo jednoduchým splynutím (ako napr. v kaplnke sv. Ulricha vo Wieselburgu v Rakúsku z r. 993, LADENBAUER-OREL, Hertha. Wieselburg an der Erlauf, das östlichste Iperium des hl. Wolfgang. In *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines*, roč. 117, 1972, s. 26-62).

⁶ POULÍK, *Mikulčice – sídlo a pevnosť knížat veľkomoravských*, s. 106.

⁷ POULÍK, *Mikulčice – sídlo a pevnosť knížat veľkomoravských*, s. 114; MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 119-120.

⁸ Objektívny metodologický prístup založený na kombinácii viacerých analytických nástrojov – komparácie dispozičného usporiadania pôdorysu, štruktúralnej analýzy a ikonografickej, resp. ikonologickej analýzy pôdorysu - inštruktívne formuloval na účely výskumu predrománskej architektúry v Čechách, na Morave a na Slovensku M. Vančo (najmä VANČO, Martin. K metodológii výzkumu veľkomoravské architektury. In *Acta historica Neosoliensia*, roč. 14, 2011, vol. 1-2, s. 128-164). O jeho závery sa opierame v nasledujúcom texte.

rozmerov, ich vzťahov a dĺžkovej miery použitej pri stavbe a z hľadiska základných planimetrických a symbolických východísk usporiadania pôdorysu stavby. Táto analýza sa však môže týkať len pôdorysu stavby, keďže nadzemné časti muriva nie sú známe.

Rozmery sakrálnych stavieb neboli ich stavitelmi volené náhodne, ale boli do nich vkladané vopred určené číselné hodnoty, ktorých obsahom bola symbolika vychádzajúca z kresťanskej, najmä biblickej numerológie. Číselné hodnoty so symbolickým obsahom boli pri konštrukcii stavby prirodzene vyjadrené v dĺžkovej miere bežnej v danom období a v danej oblasti. Pre naše prostredie prichádzajú reálne do úvahy dve dĺžkové miery – rímska stopa (r. s.) oscilujúca okolo dĺžky 30 cm a karolínska stopa (k. s.) s dĺžkou 33,3 cm. Rozmery kostola č. IX možno v týchto rozmeroch vyjadriť tak, ako je to uvedené v tabuľke.⁹ Pri rozmeroch lode berieme do úvahy alternatívu valcovej lode i alternatívu kvadratickej lode, kde je priemerom vzdialenosť víťazných oblúkov apsid.

parameter	rozmer v cm	rozmer v r. s. (30 cm)	rozmer v k. s. (33,3 cm)
priemer valcovej lode (vzdialenosť kolumní)	390-395	13-13,2	11,7-11,9
priemer kvadratickej lode (vzdialenosť víťazných oblúkov apsid)	320-365	10,7-12,2	9,6-11
priemer apsid	220-235	7,3-7,8	6,6-7,1
celková svetlosť interiéru	645-650	21,5-21,7	19,4-19,5

Určenie dĺžkovej miery, ktorá bola pravdepodobne použitá pri konštrukcii pôdorysu, závisí od veľkosti odchýlky údaju v stopách od celého čísla, pričom táto

⁹ Základom štrukturálnej a ikonografickej analýzy je pôdorys podľa MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 116. Rozmery pôdorysu sú z dôvodu nepravidelného priebehu sekundárne vyplnenej základovej ryhy zaokrúhlené na celých päť cm. Rozmery uvádzané v stopách sú zaokrúhlené na desatiny.

odchýlka by nemala presahovať jednu stopu. Možno predpokladať, že použitá bola tá dĺžková miera, ktorá vykazuje najmenšie odchýlky od predpokladaného referenčného čísla. Kritériom posúdenia odchýlky od celého referenčného čísla by však mal byť aj vzťah zisteného rozmeru v stopovej miere k takému celému číslu, ktoré malo kresťanský symbolický obsah. Je totiž pravdepodobné, že architekt do konštrukcie stavby vložil prednostne hodnoty zodpovedajúce symbolickým číslam, resp. ich násobkom, aby tak predovšetkým v jej interiérových rozmeroch zhmotnil kresťanskú liturgickú mystiku a spiritualitu sakrálneho priestoru. Týmto spôsobom možno v rozmeroch pôdorysu kostola č. IX identifikovať symbolické čísla 7 alebo 8, 10, 12, 20 (ako dvojnásobok čísla 10) a 21 (ako trojnásobok čísla 7).¹⁰

Na základe tejto úvahy možno konštatovať, že zistené rozmery v rímskych stopách vykazujú väčšie odchýlky od čísel so symbolickým obsahom než rozmery v karolínskych stopách (najmä pokiaľ ide o alternatívu kvadratickej lode, kde sa rozmer v rímskych stopách pohybuje od 10,7 do 12,2 r. s., takže ani nie je jasné, či celým číslom malo byť číslo 10 alebo 12, na rozdiel od rozmeru v karolínskych stopách, ktorý osciluje okolo hodnoty 10 s odchýlkami 0,6 a 1). Zdá sa preto, že pri konštrukcii stavby bola s väčšou pravdepodobnosťou použitá dĺžková miera karolínskej stopy než rímskej stopy, nemožno však vylúčiť ani opak.

Základné planimetrické usporiadanie konštrukčného plánu pôdorysu možno rekonštruovať opäť vo dvoch alternatívach (obr. 20). Ak mala loď v interiéri kruhový pôdorys, bola zrejme založená na pláne kružnice s priemerom asi 390-395 cm, čo približne zodpovedá 13 r. s., resp. 12 k. s.; stred kružnice ležal na priesečníku oboch osí pôdorysu kostola. Ak mala loď v interiéri kvadratický pôdorys nerovnostranného oktogónu, bola zrejme založená na pláne nepravidelného štvoruholníka s priemerom v interiéri lode asi 320-365 cm, čo približne zodpovedá 10 alebo 12 r. s., resp. 10 k. s. Kúty tohto štvoruholníka sú skosené skutočným pôdorysom kostola a zachádzajú do muriva stavby, čím vzniká pôdorys nerovnostranného oktogónu – nie je preto vylúčené, že v týchto kútoch, to zn. v medziapsidových kolumniách, boli umiestnené stĺpy alebo pilastre. Apsidy

¹⁰ Číslo 7 symbolizuje najmä počet dní, za ktoré Hospodin stvoril svet. Číslo 8 symbolizuje ôsmy deň stvorenia sveta, ktorým bola v plnosti časov smrť Krista na kríži za odpustenie hriechov. Číslo 10 symbolizuje najmä počet desatora Božích prikázaní. Číslo 12 symbolizuje napr. počet apoštolov Pána, ale i Nebeský Jeruzalem. Číslo 3 obsiahnuté v čísle 21 symbolizuje najmä trojjediného Boha alebo počet dní od ukrižovania po zmŕtvychvstanie Pána.

boli zrejme založené na plánoch kružníc s priemerom asi 220-235 cm, čo približne zodpovedá 7 alebo 8 r. s., resp. 7 k. s.; stredy kružníc ležali na osiach pôdorysu kostola pretínajúcich sa v pravom uhle. Priesečníky kružníc, na ktorých boli založené pôdorysy apsid, s kružnicou, resp. so štvoruholníkom, na ktorom bol založený pôdorys lode, určili šírku víťazných oblúkov apsid. Celková svetlosť interiéru kostola sa pohybovala asi od 645 do 650 cm, čo približne zodpovedá 21 r. s., resp. 20 k. s.

Na základe tejto rekonštrukcie konštrukčného plánu pôdorysu kostola č. IX možno konštatovať, že alternatíva valcovej lode na rozdiel od alternatívy s kvadratickou loďou nie celkom spĺňa kritérium použitia rozmeru zodpovedajúceho symbolickému číslu, keďže ideálna hodnota priemeru valcovej lode 13 r. s. neobsahuje žiadnu jednoznačnú kresťanskú symboliku¹¹ na rozdiel od ideálnej hodnoty 12 vyjadrenej v karolínskych stopách. Aj v spojení s poznatkom, že dĺžková miera karolínskej stopy vykazuje menšie odchýlky od ideálnych rozmerov, je tak pravdepodobnejšie, že loď mala v interiéri kvadratický pôdorys nerovnostranného oktogónu než kruhový pôdorys, prípadne i so stĺpmi alebo pilastrami medzi apsidami.

Nepresnosti skutočného pôdorysu a odchýlky od ideálneho konštrukčného plánu a rozmerov, ktoré sa prejavujú najmä v rozdielnych priemeroch apsid alebo v nepravidelnosti štvoruholníka, na ktorom mohol byť založený pôdorys lode, sú so všetkou pravdepodobnosťou dôsledkom nedôslednosti pri vytyčovaní pôdorysu v teréne pri zakladaní stavby.

O proveniencii kostola č. IX boli vyslovené v zásade tri teórie založené predovšetkým na komparácii dispozičného riešenia pôdorysu stavby. Prvá z nich hľadá jeho pôvod v karolínskej, resp. neskoroantickej architektúre, pričom upriamuje pozornosť na základný trend karolínskej architektúry, ktorým bola recepcia neskoroantických vzorov a stavebných typov. Prostredníctvom karolínskej architektúry sa do stredovýchodnej Európy, ktorá ležala na periférii karolínskeho umenia, mohol dostať typ tetrakonchy – alebo vôbec typ centrály s viacerými vpísanými apsidami – prevzatý z niektorej neskoroantickej stavby. Alternatívne sa uvažuje i o tom, že práve veľkomoravská architektúra mohla sama sprostredkovať typ tetrakonchy, resp. viacapsidovej centrály z neskoroantických vzorov

¹¹ M. Vančo vysvetľuje číslo 13, ktoré identifikoval v rozmeroch konštrukčného plánu kostola č. I v Uherskom Hradišti - Sadoch-Špitálkach, ako súčet čísiel so symbolickým obsahom, napr. 10 a 3, resp. 12 a 1 (VANČO, Martin. Kláštorná architektúra Veľkomoravskej ríše. In *ARS*, 2001, č. 2-3, s. 115, 118).

v Jadranskej oblasti, s ktorou susedila prostredníctvom Panónie a dunajskej cesty, do západnej karolínskej architektúry.¹² Ako charakteristické neskoroantické vzory sa v tejto súvislosti uvádzajú kostol sv. Juraja v Solúne (Agios Georgios, pôvodne hrobka Galeriova z r. 311, neskôr vo 4. st. upravená a vysvätená na kostol, obr. 3.1), ďalej baptistérium pri bazilike v Caričinom Grade v Srbsku (6. st., obr. 13.6) alebo tetrakoncha v Konštantínových termách v Ríme (4. st., obr. 5.1). Idea viacapsidového centrálného priestoru vpísaného do plášťa rotundy však nebola v 9. st. nová, keďže v čase vzniku kostola č. IX sa uplatňovala už po niekoľko storočí tak v antickej civilnej architektúre [napr. Antiochov palác v Konštantínopole (5. st., obr. 4.1), kúpeľná sála v Amoriu, Turecko (6. st., obr. 4.2), kúpeľná sála v Lambesi (2. st., obr. 4.3)] ako aj v predrománskej sakrálnej architektúre [napr. kostol Panny Márie vo Würzburgu (706, resp. zač. 11. st. obr. 4.4), kaplnka Božej Milosti v Altöttingu (8.-10. st., obr. 4.5)].

Spomedzi uvedených vzorov treba jednoznačne vylúčiť kostol sv. Juraja v Solúne. Ide o centrálu s ôsmymi nikami. Tieto niky, ktoré nemajú kruhový tvar ale kvadratický, však nie sú apsidami – sú to len zamurované arkády, ktoré pôvodne oddeľovali ústredný priestor stavby od vonkajšieho kruhového priestoru, ktorý zanikol počas neskorších prestavieb. Táto stavba nemohla slúžiť ako vzor pre centrálu s vpísanými apsidami a už vôbec nie pre tetrakonchu.

Druhá teória o pôvode kostola č. IX hľadá jeho vzory v architektúre byzantskej, resp. v arménskej a gruzínskej, kde sa vyskytovali tetrakonchy vpísané do kruhového plášťa, resp. štvorapsidové rotundy.¹³

Tretia teória o pôvode kostola č. IX v Mikulčiciach ponúka možnosť, že pôdorysná dispozícia tohto kostola je ako zjednodušený variant odvodená z dispozície niektorých neskoroantických baptistérií, resp. mauzóleí s neskôr zmenenou funkciou.¹⁴ Išlo o oktogonálnu alebo okrúhlu centrálu, ktorej interiér bol striedavo členený štyrmi polkruhovými a štyrmi kvadratickými nikami. Pôdorys kostola č. IX. v Mikulčiciach mohol vzniknúť redukciou počtu interiérových ník o štyri kvadratické niky len na štyri polkruhové niky. Problémom

¹² Napr. MERHAUTOVÁ, Anežka. *Raněstředověká architektura v Čechách*. Praha 1971, s. 218-224; POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 115-116; MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 117.

¹³ POULÍK, Josef. Brány poznania. In DEKAN, Ján. *Velká Morava. Doba a umenie*. Bratislava 1976, s. 21-22.

¹⁴ Podľa A. Merhautovej [MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ, Anežka. *Velkomoravská architektura*. In CHADRABA, Rudolf (ed.). *Dějepis českého výtvarného umění II/1*. Praha 1984, s. 36-37] má ísť predovšetkým o mauzóleá na Apeninskom polostrove.

tejto koncepcie však je, že okrem ojedinelého antického príkladu takejto redukcie (Teodorichovo mauzóleum v Ravenne, 520, obr. 3.2; tu však boli zachované kvadratické niky na úkor polkruhových) nepoznáme nijakú ďalšiu podobnú, najmä predrománsku stavbu, ktorá by mohla potvrdiť reálnosť tohto riešenia. Ak by táto možnosť aj bola reálna, tak sotva môže pomôcť identifikovať provenienciu kostola č. IX v Mikulčiciach, keďže stavby uvedenej východiskovej dispozície sa vyskytovali na veľmi rozsiahlom území od Pyrenejského polostrova cez južné Francúzsko, Apeninský polostrov, Dalmáciu a Grécko až po Malú Áziu (napr. baptistérium vo Villa de Torre Águila, baptistérium v Albenge, baptistérium pri chráme sv. Tekly v Miláne, mauzóleum sv. Viktora v Miláne, kaplnka sv. Aquilina a kaplnka sv. Sixta pri chráme San Lorenzo v Miláne, mauzóleum sv. Heleny v Ríme, Diokleciánovo mauzóleum, neskôr chrám Panny Márie, resp. sv. Domnia v Splitte, baptistérium pri bazilike v Lechaione, baptistérium pri chráme Panny Márie v Efeze; ako príklad dispozície vid' baptistérium pri kostole sv. Juraja v Solúne, obr. 3.1).

Keďže kostol č. IX treba charakterizovať v zásade ako tetrakonchu a keďže i dve z uvedených teórií hľadajú jeho pôvod medzi neskorootickými i včasnostredovekými tetrakonchami, je potrebné sa v stručnosti zaoberať aj pôvodom a formami tohto stavebného typu, ktoré sa vyvinuli od 4. st. až do 10.-11. st., to zn. do vyznenia predrománskej architektúry v Európe. Porovnanie dispozície kostola č. IX v Mikulčiciach s niektorými podobne usporiadanými stavbami, ktorých pôvod a spôsob sformovania je možné charakterizovať, nám umožní postrehnúť genézu tohto modelu tetrakonchy a identifikovať najpravdepodobnejšiu provenienciu tohto kostola.

Tetrakonchálne stavby sú známe v hojnom množstve už v rímskej predkresťanskej a hlavne ranokresťanskej architektúre. Ranokresťanské tetrakonchy a im podobné iné štvorapsidové, resp. štvornikové centrálné stavby preberali všetky modely¹⁵ tohto stavebného usporiadania, ktoré boli v antickej architektúre k dispozícii (obr. 5.1 až 5.4, obr. 8.1); nájst' medzi nimi možno i dispozíciu analogickú dispozícii kostola č. IX v Mikulčiciach (obr. 5.4). V niektorých prípadoch staršie

¹⁵ K vymedzeniu pojmov typ a model KURTOVIĆ-FOLIĆ, Nadja. Triconch – its origin and place in the development of architectural forms. In *Facta Universitatis*, 1997, č. 4, s. 475, 478. Typom sa rozumie architektonická idea, ktorú možno identifikovať viac alebo menej konštantným súborom prvkov a ktorú možno tvarovať. Modelom sa rozumie konkrétne stvárnenie typu s presnými a určenými znakmi.

rímske tetrakonchy (napr. kúpeľné sály) dokonca priamo menili svoju funkciu na ranokresťanské sakrálne objekty (napr. baptistériá; napr. obr. 16.3).

Vznik tetrakonchy ako stavebného typu v antickej architektúre súvisí do istej miery s genézou typu trikonchy (teda stavby s troma apsidami usporiadanými do kríža) využívanou pôvodne ako *triclinium*¹⁶ alebo ako *schola*.¹⁷ Tetrakonchálny pôdorys v podstate vzniká pripojením štvrtej apsidy so vstupným otvorom, čím vzniká centrálny uzavretý priestor lode kvadratického pôdorysu.¹⁸ Ústredná kubická hmota tetrakonchy je zjavná i v exteriéri (náročia kvadratickej lode) a na každej strane má jednu apsidu. Takéto krížové usporiadanie má v ranokresťanských tetrakonchách hlboký symbolický význam – stavba na pôdoryse rovnoramenného kríža ako znamenia ukrižovaného Spasiteľa smeruje svojimi apsidami na všetky svetové strany, čím symbolizuje jednak konečné víťazstvo Spasiteľa nad smrťou a všezahrňajúcu pôsobnosť spasenia, jednak víťazstvo kríža nad ostatnými náboženstvami a jednak univerzálnu vládu jediného Boha nad svetom. Z týchto dôvodov sa tetrakoncha ako symbolické vyjadrenie víťazstva nad smrťou prostredníctvom kríža spočiatku využívala najmä na sepulchrálne účely a slúžila ako mauzóleum pre významného člena kresťanskej komunity, ako memória svätca či martyrion mučeníka (obr. 6.1 až 6.6). Tetrakoncha sa neskôr využívala i ako baptistérium (či už išlo o usporiadanie stavby alebo len o samotnú piscinu) z dôvodu symboliky kríža, na ktorom Spasiteľ vykonal svoje spasiteľské dielo – tetrakoncha tu vyjadruje znovuzrodenie v krste, vytrhnutie z večnej smrti a vstup do spoločenstva kresťanov. Tento pôvodný model tetrakonchy sa čoskoro hojne uplatnil i pri stavbe kostolov (biskupských, kláštor-ných a pod.) a vyskytoval sa i v architektúre predrománskej a románskej (napr. memória na obr. 6: 7 a baptistériá na obr. 6.8 a 6.9).

Tetrakonchy už od počiatku nadobúdali rozvitejšie i pomerne zložité formy. V starom Arménsku (dnes z väčšej časti na tureckom území) bol rozšírený podtyp s dominujúcou priznanou hmotou kvadratickej lode, nad ktorou sa klenula kupola s osembokým tamburom (obr. 7). Predovšetkým vo východnom

¹⁶ SVOBODA, Ludvík (red.) et al. Encyklopedie antiky. Praha 1973, s. 630.

¹⁷ LANCIANI, Rodolfo. *Pagan and Christian Rome*. 1896, dotlač 2003, s. 68. Trikonchálne *scholae* boli stavby pôvodne slúžiace na sepulchrálne a memoriálne účely sčasti odvedené od antických triklínii (napr. obr. 5.5) a mauzóleí (5.6). K ranokresťanským trikonchálnym *scholae* (napr. kostol sv. Sixta z 3. st., obr. 5.7) sa neskôr pripájali ďalšie priestory slúžiace na zhromažďovanie veriacich.

¹⁸ KURTOVIĆ-FOLIĆ, Triconch – its origin, s. 476.

Stredomorí sa uplatnil pôsobivý monumentálny variant, ktorý k tetrakonche pripája vonkajší uzavretý priestor slúžiaci ako ambulatórium, komunikujúci s vnútorným tetrakonchálnym priestorom prostredníctvom početných arkád, ktorý môže na poschodí niesť galériu, resp. matroneum (obr. 8.1 a 8.2), alebo môže byť bez galérií (obr. 8.3 až 8.12). Iný variant rozvitej tetrakonchy vkladá do priestoru lode kostola kupolu nesenú stĺpmi alebo piliermi (obr. 9), čím v niektorých prípadoch vzniká v podstate tetrakonchálne trojlodie. Ďalšia modifikácia tetrakonchy rozšírená takmer výlučne v Arménsku a v Gruzínsku spočíva vo vložení štyroch plytších apsid alebo ník medzi štyri hlavné apsidy (obr. 10).

Pôvodné ranokresťanské tetrakonchy nadobúdajú i formy zjednodušené, resp. kombinované s inými stavebnými typmi. Predtým dominujúca hmota kvadratickej lode pôvodne priznaná v exteriéri bola redukovaná len na priestor kríženia apsid, nad ktorým sa mohol zdvíhať i tambur s kupolou, a tetrakoncha tak pozostávala iba zo štyroch susediacich apsid, pričom v miestach ich styku mohli byť umiestnené oporné piliere alebo zosilnenia stien (obr. 11). Predovšetkým v Arménsku bol rozšírený model tejto prostej tetrakonchy s pripojenými bočnými kaplnkami (obr. 12.1 až 12.3), pričom celá tetrakoncha mohla byť vpísaná do oktogonálneho plášťa (obr. 12.4 a 12.5). V niektorých prípadoch mali apsidy tetrakonchy v exteriéri kvadratický plášť (obr. 13.1 až 13.4, ale napr. aj obr. 6.5, 6.8, 6.9, 7.4 a 7.6), prípadne bola do kvadratického plášťa vpísaná celá tetrakoncha (obr. 13.5 až 13.8, ale napr. aj obr. 6.4, 10.2 a 10.12). I zjednodušená tetrakoncha mala svoje monumentálne prejavy (obr. 14.1 a 14.2) aj zložitejšie formy s ambulatóriom – len v starom Arménsku sa vyskytovali monumentálne tetrakonchy s kruhovým ambulatóriom a kruhovým alebo polygonálnym vonkajším plášťom (obr. 14.3 až 14.5), prípadne išlo o tetrakonchu s bočnými kaplnkami vpísanú do rotundy s kruhovým ambulatóriom s polygonálnym vonkajším plášťom (obr. 14.6; vzormi týchto stavieb boli monumentálne blízko východné tetrakonchy na obr. 8.4, 8.5, 8.8 a 8.11). Odstránením vonkajšieho kruhového ambulatória vznikol jednoduchší variant tetrakonchy s bočnými kaplnkami vpísanej do kruhového plášťa (obr. 15.1 až 15.3). Najjednoduchšiu formu tohto modelu predstavovala prostá tetrakoncha vpísaná do rotundy (kaplnka sv. Gregora v Sanahine, 976-991, obr. 15.4), čiže v podstate ten istý model ako v prípade kostola č. IX v Mikulčiciach. Ústredný priestor lode, ktorá nemá kruhový pôdorys ale kvadratický pôdorys s pilastrami alebo profilovanými stĺpmi v uhloch, bol v týchto stavbách prevýšený zaklenutým valcovým alebo oktogonálnym tamburom s kupolou nesenou trompami alebo pandatívmi.

Práve o tieto stavby sa opiera teória o „východnom“ pôvode kostola č. IX a jeho vzťahu k Arménskej oblasti.

V ďalšom modeli tetrakonchy bola kvadratická loď nahradená kruhovou loďou, t. j. rotundou. Kombináciou tetrakonchy a rotundy tak vznikla v pravom slova zmysle štvorapsidová rotunda s valcovou loďou a štyrmi v exteriéri výraznými kruhovými apsidami. Tento model v monumentálnej forme s ambulatóriom je známy už zo starovekej Palestíny (chrám Božieho hrobu v Jeruzaleme, 4. st. s prestavbami zo 7. a 11. st., obr. 16.1).¹⁹ V jednoduchých formách sa tento model uplatnil napríklad v Gruzínsku (obr. 16:2), v Malej Ázii (obr. 16.3), na Balkáne (obr. 16.4) ale i vo včasnom stredoveku v strednej a západnej Európe (obr. 16.5 až 16.8).

Tetrakonche sa podobá iná forma centrálnej stavby so štyrmi interiérovými nikami, a to typ s dominantným valcovým priestorom lode vpísaným do kvadratického plášťa so štyrmi menšími interiérovými kruhovými alebo podkovovitými apsidami (nikami) vpísanými v diagonálnych osiach kvadratického plášťa (obr. 17.1 až 17.5), ku ktorému sa alternatívne ešte pripája samostatné presbytérium (obr. 17.6 a 17.7 ale aj 8.7). Tento typ má svoj pôvod nepochybne v antických termách (napr. obr. 5.2), ktoré v mnohých prípadoch po prestavbe nadobúdali funkciu baptistérií. Konštrukcii kostola č. IX sa tento typ síce približuje ideou štvorapsidového priestoru vpísaného do hmoty odlišného tvaru, ale inak má celkom odlišnú genézu aj štruktúru.

Zjednodušený pôdorys jednotlivých modelov tetrakonchy sa využíval i pri mnohých krstných nádržiach (obr. 18: 1-4). Niektoré z krstných nádrží v starovekej Palestíne či severnej Afrike mali dokonca pôdorys celkom obdobný pôdorysu kostola č. IX (obr. 18.5 až 18.8).

Z uvedených príkladov je zrejmé, že pôdorys kostola č. IX sa najviac približuje tetrakonchám zjednodušených foriem vpísaným do plášťa rotundy z oblasti Arménska (obr. 15), resp. i zložitejšie usporiadaným monumentálnym tetrakonchám s kruhovým ambulatóriom (obr. 14). Predstavujú s viacerými modifikáciami ten istý model tetrakonchy zreteľne vymedzený voči ostatným modelom. Sotva však možno niektorú z týchto arménskych stavieb označiť za priamu predlohu kostola č. IX, a to jednak pre ich odlišné datovanie a jednak

¹⁹ Apsidy chrámu Božieho hrobu v Jeruzaleme sú zrejme prístavbami až zo 7. st. a vnútorný prstenec nesený stĺpmi a piliermi je v dnešnej podobe zrejme výsledkom prestavby v 11. st. (CONANT, Kenneth John. *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*. Londýn 1978, fig. 62).

pre ťažko objasniteľnú vzájomnú súvislosť. Hlavným problémom totiž je, ako vysvetliť import tohto stavebného typu, resp. jeho modelu z oblasti východného Čiernomoria na Veľkú Moravu, t. j. najmä zistiť, aké vzťahy a pohnútky viedli veľkomoravskú svetskú a cirkevnú elitu²⁰ k hľadaniu vzorov pre výstavbu kostolov v tejto oblasti a ktoré cirkevné stredisko mohlo prenos tohto stavebného typu na Moravu sprostredkovať. Na základe historických písomných i hmotných prameňov môžeme pomerne spoľahlivo pomenovať oblasti, z ktorých na územie Veľkej Moravy prichádzalo viac alebo menej intenzívne misijné pôsobenie – išlo o oblasť Franskej ríše (Bavorsko, Porýnie), oblasť Jadranu (severné Taliansko, Istria, Dalmácia) a Byzanciu, pričom na oblasť Jadranu a Byzancie veľkomoravská elita obracala svoju pozornosť s cieľom obmedziť vplyv a moc franskej cirkvi. Dá sa pritom oprávnenne predpokladať, že prienikom misijného pôsobenia určitého cirkevného strediska je do cieľovej oblasti importovaná aj hmotná sakrálna kultúra daného cirkevného centra. S pôsobením misionárov z územia Franskej ríše či z jadranskej alebo byzantskej oblasti prenikalo teda do priestoru Veľkej Moravy i hmotné sakrálné umenie týchto oblastí. Organizované misijné pôsobenie bolo podporované jednak diecéznymi či inými cirkevnými inštitúciami oblasti, z ktorej prichádzalo, a jednak vládnucimi inštitúciami cieľovej oblasti. Súčasťou tejto podpory bolo i poskytnutie náležitých a potrebného hospodárskeho a personálneho zázemia. Súčasťou misijného pôsobenia preto nepochybne boli okrem kňazov a mníchov i umelci, architekti a ďalší remeselníci,²¹ ktorí podľa potrieb či pokynov misionárov alebo predstaviteľov cieľovej oblasti vyvíjali v nej svoju činnosť, t. j. vytvárali tu hnutelné i nehnuteľné sakrálné umelecké diela.²²

Po zohľadnení výskytu kostolov, ktoré sú obdobne usporiadané ako kostol č. IX v Mikulčiciach, a po zvážení reálnych možností a charakteru pôsobenia

²⁰ VANČO, K metodologii výzkumu, s. 145.

²¹ Napr. BOTEK, Andrej. Cyrilo-metodská misia a veľkomoravská architektúra. In *Konštantínove listy*, roč. 2, 2009, s. 36. V tomto sprievode boli zrejme prítomné napríklad i osoby znále práva (HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Crimen laesae maiestatis a panovník jako garant práva ve velkomoravském prostředí 9. století. In *Konštantínove listy*, roč. 4, 2011, s. 46-47.

²² Ak predpokladáme import stavebného typu, musíme v misijnom sprievode nevyhnutne rátať predovšetkým s prítomnosťou architekta alebo aspoň osoby znalejšej typológie, symboliky a konštrukcie stavebných diel, ktorá mohla byť prostredníkom importu. Naopak, stavební remeselníci nemuseli byť súčasťou misijného sprievodu, ak boli takéto osoby dostupné priamo v cieľovej oblasti.

rôznych oblastí, s ktorými veľkomoravské prostredie udržiavalo v procese christianizácie relevantné kontakty, sa zdá, že jediným prostredníkom, ktorý mohol sprostredkovať prenos modelu tetrakonchy vpísanej do plášťa rotundy z oblasti východného Čiernomoria na Veľkú Moravu, mohla byť byzantská misia z roku 863. Cyril a Metod počas misie ku Chazarom, sídlacim v okolí Azovského mora, asi v roku 860 navštívili i oblasť severného Kaukazu – tzv. Kaspijské vráta (t. j. úžinu medzi Kaukazom a mestom Derbent na pobreží Kaspického mora;²³ mohlo však ísť aj o iné miesta²⁴), kde sa snáď mohli zoznámiť s pôsobivou dispozíciou tetrakonchálneho priestoru vpísaného do plášťa rotundy rozšírenou v susednej oblasti Arménska. Nie je však nevyhnutné, aby prostredníkom idey tetrakonchy vpísanej do plášťa rotundy boli priamo Cyril a Metod. Mohol ju sprostredkovať architekt oboznámený so stavbami tejto dispozície, ktorý bol súčasťou byzantského misijného sprievodu na Moravu a ktorého mohol tejto misii poskytnúť priamo cisársky dvor ako oficiálny vysielateľ misie. Keďže je zrejmé, že kostol č. IX nemožno spojiť priamo so žiadnou konkrétnou, i keď analogicky usporiadanou stavbou, pri vzniku kostola č. IX v Mikulčiciach preto nešlo určite o import stavebného typu v podobe imitácie konkrétnej stavby či stavieb, ale skôr len v podobe samotnej idey tetrakonchálneho priestoru vpísaného do plášťa rotundy.²⁵

²³ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy*. Bratislava-Praha 1934, s. 29

²⁴ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. Praha 2006, s. 536.

²⁵ V 9. st., kedy vznikol kostol č. IX, mohli ako zdroj inšpirácie pre jeho vznik pôsobiť len tie z arménskych tetrakonch s kruhovým ambulatóriom alebo s kruhovým či polygonálnym plášťom (obr. 14 a 15), ktoré už v tom čase existovali, t. j. v lokalitách Zvartnoc, Liakit, Banak a Garni. Analogicky usporiadané kostoly v lokalitách Ani, Chckonk, Marmašen ako aj Sanahin (s tetrakonchou, ktorá sa kostolu č. IX svojou dispozíciou podobá najväčšmi), vznikli až v 10.-11. st. Podstatnou skutočnosťou však je, že pre všetky tieto arménske tetrakonchy s kruhovým ambulatóriom alebo v kruhovom plášti bola základným vzorom najstaršia z nich, t. j. kostol sv. Gregora vo Zvartnoci s kruhovým ambulatóriom. Kostol v Liakite v podstate opakuje jeho usporiadanie, kým kostol v Banaku pridáva k vnútornej tetrakonche bočné kaplnky a uzatvára ich do spoločného kruhového plášťa. Kostol v Garni je už zjednodušením a redukcíou dispozície kostola v Banaku, keďže odstraňuje kruhové ambulatórium. Kostol č. IX predstavuje ešte výraznejšie zjednodušenie východiskovej dispozície (odstraňuje i bočné kaplnky), čo ho stavia do logického vývojového radu determinovaného práve tendenciou zjednodušovania dispozície, presne tak ako analogicky zjednodušenú no mladšiu tetrakonchu v Sanahine. Za základné zdroje inšpirácie pre

Aj vzhľadom na to, že tetrakonchy sa pred 10. st. len zriedkavo vyskytujú v západnej sakrálnej architektúre, t. j. predovšetkým na Apeninskom polostrove a vo Franskej ríši, ale naopak, hojne sa vyskytujú v areáli byzantskej architektúry alebo areáli jej bezprostredného pôsobenia, t. j. v Malej Ázii, na Balkáne a najmä v Arménsku a Gruzínsku, možno provenienciu kostola č. IX hľadať práve v oblasti pôsobenia byzantskej architektúry. V Európe nie je známa žiadna súdobá alebo aspoň iná predrománska analógia k mikulčickej štvorapsidovej rotunde až na jedinú výnimku – predrománsku rotundu na Trenčianskom hrade,²⁶ ktorej druhá stavebná fáza mala štyri vpísané apsidy (obr. 19). Datovanie prvej stavebnej fázy tejto rotundy je neisté, no je vysoko pravdepodobné, že vznikla už v 9. st.²⁷ Jej prestavba na štvorapsidovú rotundu sa dáva do súvislosti s tetrakonchou v Székesfehérvári z prelomu 10. a 11. st. (obr. 9.5).²⁸ Nie je však vylúčené, že

kostol č. IX v Mikulčiciach preto treba s najväčšou pravdepodobnosťou považovať tertakonchu vo Zvartnoci ako prototyp a tetrakonchu v Garni ako prejav trendu zjednodušovania pôvodnej dispozície.

²⁶ NEŠPOROVÁ, Tamara. Hrad Trenčín v archeologických prameňoch. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 46, 1997, č. 3, s. 6-9.

²⁷ Napr. VANČO, Martin. *Stredoveké rotundy na Slovensku (9. – 13. storočie)*. Bratislava 2000, s. 148-150; ILLÁŠ, Martin. Štyri predrománske rotundy. In *Moravský historický sborník*. Ročenka Moravského národného kongresu 2006-2011. Brno 2011, s. 656-660.

²⁸ VANČO, *Stredoveké rotundy*, s. 150. S možnosťou prestavby rotundy v Trenčíne na tetrakonchu súvisí všeobecnejšia problematika výskytu štvorapsidových centrál v strednej Európe. Práve okolo roku 1000 a počiatkom 11. st. vznikajú v nových stredoeurópskych štátoch – Českom kniežatstve, Poľskom kniežatstve a Uhorskom kráľovstve – pozoruhodné štvorapsidové centrálné kostoly (či už ako nové stavby alebo prestavbou starších stavieb): kostol sv. Víta v Prahe (konečná dispozícia vzniká asi po 1034), kostol Panny Márie v Krakove (okolo 1000), rotunda v Trenčíne, kostol sv. Petra v Székesfehérvári (okolo 1000) a kostol sv. Kríža vo Feldebrö (1. tr. 11. st.). Tieto štáty práve v tomto období prechádzajú zásadnými zmenami, prekonávajú počiatočnú krízu, upevňujú svoju vnútornú organizáciu ako aj vzťahy k Rímsko-nemeckej ríši. V tomto procese budujú aj svoju cirkevnú organizáciu a zakladajú biskupstvá, resp. arcibiskupstvá, pričom z cirkevno-politických dôvodov zabezpečujú aj určitú prestíž a trvalý devocionálny význam sídelných chrámov novozaložených diecéz či arcidiecéz. Zvlášť významné je, že od začiatku 11. st. sa opäť otvára uhorská trasa pre pútnikov do Svätej zeme. Na začiatku 11. st. sú doložené v Jeruzaleme i významnejšie aktivity uhorského kráľa Štefana (napr. MARSINA, Richard. *Legendy stredovekého Slovenska*. Budmerice 1997, s. 55). Je možné, že početnejší výskyt centrálnej a krížovej dispozície uvedených kostolov je výsledkom týchto procesov a kontaktu so Svätou zemou – nie je totiž vylúčené, že štvorapsidová dispozícia spomenutých kostolov je ideovo odvodená od dispozície Chrámu Božieho hrobu v Jeruzaleme, ako napr. aj dispozícia iných kostolov v západnej Európe, ktoré sú imitáciami jeruzalemského

táto prestavba sa uskutočnila už v 9. st. práve pod vplyvom kostola č. IX, resp. pod vplyvom tej istej idey, ktorej výsledkom bol vznik kostola č. IX.²⁹ V každom prípade však kostol č. IX a štvorapsidovú rotundu na Trenčianskom hrade možno označiť za jediné známe predrománske príklady výskytu modelu prostej tetrakonchy vpísanej do plášťa rotundy mimo oblasti starého Arménska.³⁰

Predpoklad o importe idey tetrakonchy vpísanej v kruhovom plášti z oblasti východného Čiernomoria, resp. z oblasti výskytu podobných foriem v areáli byzantskej architektúry alebo jej bezprostredného pôsobenia, bohužiaľ, neumožňuje vyriešiť problém funkcie kostola č. IX. Funkcia štvorapsidovej rotundy býva interpretovaná dvojako – ako mauzóleum alebo ako baptistérium, a to vzhľadom na funkcie, ktoré tetrakoncha plnila už vo včasnokresťanskej architektúre. Prvú interpretáciu funkcie kostola č. IX., t. j. mauzóleum, vylučuje absencia hrobu v interiéri stavby, ktorý by bol súčasný s jej prvou stavebnou fázou (hrob zahĺbený do lode kostola pochádza až z vrcholného stredoveku).³¹ Druhú interpretáciu, t. j. baptistérium, naopak, zdá sa, podporuje prítomnosť menšej kamennej kruhovej stavby s kruhovým otvorom uprostred – tzv. baptistéria – súčasne s kostolom, odkrytej východne od kostola (obr. 2.1).³² Tento studňovitý objekt bol spočiatku považovaný za krstnú nádrž – piscinu,³³ a to napriek jeho značnej hĺbke (až 2 m).³⁴ Trosky objektu podobného tvaru, avšak so stredným štvorcovým otvorom, ktoré boli objavené pri kostole č. III v Mikulčiciach, boli rovnako pôvodne interpretované ako krstná nádrž, resp. ako súčasť baptistéria (obr. 2.2).³⁵ Podobne je interpretovaný i objekt odkrytý severne od apsidy kostola č. III

chrámu: kostola sv. Petra a Ondreja v Paderborne-Busdorfe (1036), kostola sv. Kríža v Quimperlé (asi 1050) alebo kaplnky v Saint-Léonard-de-Noblat (asi 1075) alebo aj kaplnky sv. Ulricha vo Wieselburgu (993).

²⁹ ILLÁŠ, Štyri predrománske, s. 660.

³⁰ Tento poznatok o vzťahu kostola č. IX k arménskym tetrakonchám vpísaným do plášťa rotundy rovnako umožňuje predpokladať, že loď tohto kostola mala v interiéri tak, ako ostatné príklady tohto modelu, kvadratický a nie kruhový pôdorys, prípadne i pilastre alebo stĺpy medzi apsidami. I výsledky použitia ikonografickej analýzy pôdorysu teda poukazujú na príbuznosť kostola č. IX s Arménskymi tetrakonchami vpísanými do plášťa rotundy.

³¹ POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 114, MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 117-118.

³² POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 115, MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 118-119.

³³ POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 115.

³⁴ *Ibidem*; MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 118.

³⁵ POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 87.

v Uherskom Hradišti-Starom Městě (obr. 2.3).³⁶ Vo veľkomoravskom prostredí je známy ešte ďalší objekt interpretovaný ako baptistérium, pričom v tomto prípade nejde o nádrž na vodu, ale o rotundu malých rozmerov najskôr drevenej konštrukcie (snáď kolovej a výpletovej a maltou omietanej) odkrytú západne od kostola č. II v Sadoch v Uherskom Hradišti (obr. 2.4).³⁷

Pre hypotézu o funkcii kostola č. IX ako baptistéria je od počiatku problematickou otázka, prečo sa údajná krstná nádrž nenachádza priamo v interiéri štvorapsidového kostola, kde by sa vzhľadom na analógiu so všetkými stavbami slúžiacimi ako baptistérium dala očakávať. Ak by tento studňovitý objekt slúžil naozaj ako krstná nádrž, bol by v tomto prípade umiestnený mimo vlastného baptistéria, čo je ale raritná situácia, ku ktorej nie je známa analógia. Je však možné predpokladať, že skutočná krstná nádrž bola umiestnená v interiéri kostola (či už bola drevená alebo kamenná), v južnej, severnej či západnej apside či priamo v lodi. Studňovitá stavba by v takom prípade nebola piscinou, ale slúžila by iba ako studňa či rezervoár vody používanej na krst alebo na iné liturgické účely (táto reinterpretácia sa vzťahuje i na ďalšie podobné, vyššie uvedené veľkomoravské studňovité objekty považované za baptistéria).³⁸ Interpretáciu kostola č. IX ako baptistéria to teda nevylučuje, naopak, skôr ju to nepriamo podporuje, keďže potreba zdroja vody prichádza do úvahy predovšetkým v súvislosti s krstami. Kostol č. IX by teda z tohto hľadiska bolo možné interpretovať ako baptistérium.

Závažnejším problémom je, že kostol č. IX s predpokladanou obmedzenou funkciou baptistéria bol vybudovaný ako celkom samostatne stojaca stavba bez vzťahu k inej sakrálnej stavbe.³⁹ Baptistéria boli spravidla len pomocnými liturgickými priestormi vybudovanými v blízkosti alebo priamo v štruktúre najmä kláštorných alebo biskupských kostolov. Samostatne umiestnené baptistéria bez blízkeho kostola možno hypoteticky predpokladať len v prípade činnosti

³⁶ GALUŠKA, Luděk. Kirchliche Architektur des großmährischen Veligrad und die Besiedlung des Machtzentrums. In POLÁČEK, Lumír – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (eds.). *Frümittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII*. Brno 2010, s. 168-169.

³⁷ HRUBÝ, Vilém. *Staré Město – veľkomoravský Velehrad*. Praha 1965, s. 204-205; GALUŠKA, Kirchliche Architektur, s. 174.

³⁸ MĚŘÍNSKÝ, *České země*, s. 601-602.

³⁹ V blízkosti kostola č. IX nebola odkrytá žiadna ďalšia sakrálna stavba, pričom vzhľadom na absenciu povrchových stôp po deštrukcii murovanej stavby nie je prítomnosť takéhoto objektu ani pravdepodobná.

misií, ktoré ich budovali zväčša zrejme len ako provizórne objekty funkčne zamerané len na hromadné krsty ľudu či prvotné krsty najmä príslušníkov elity, pričom by teoreticky malo ísť o vôbec prvé kresťanské sakrálné stavby v danom prostredí. Takouto „prvomisiijnou“ stavbou však kostol č. IX určite nie je, keďže vznikol v 2. pol. 9. storočia, a to v prostredí, v ktorom sa kresťanstvo už úspešne šírilo, v ktorom už stálo viac kostolov a dokonca existovala už určitá cirkevná organizácia. Napriek tomu nemožno celkom vylúčiť, najmä z hľadiska na špecifické podmienky christianizácie v stredoeurópskom priestore v 9. storočí,⁴⁰ že tu mohlo vzniknúť aj izolované baptistérium, ktoré zároveň nebolo len provizórnou stavbou.

Funkciu kostola č. IX výlučne ako baptistéria však spochybňujú aj hroby uložené v okolí tohto kostola. Ak by kostol č. IX mal byť len baptistériom, nemohlo by sa pri takomto kostole s obmedzenou funkciou pochovávať. Existencia cintorína ale znamená, že kostol č. IX plnil zjavne i funkciu cintorínovej kaplnky. Nešlo teda len o kostol s obmedzenou funkciou baptistéria, ktorá samotná by bola problematická, no bol aj kostolom cintorínovým. V takom prípade jeho izolované umiestnenie dáva zmysel, keďže určujúcim faktorom umiestnenia stavby bolo plánované alebo už existujúce miesto pochovávaní. Máme teda pred sebou určite stavbu aj s obmedzenou funkciou cintorínového kostola.

Či kostol č. IX mohol plniť okrem týchto dvoch špecifických funkcií i funkciu napríklad farského kostola, nie je jasné. V jeho okolí nie je doložené žiadne komplexné súdobé sídlisko, hoci je tu doložené väčšie množstvo sídliskových objektov i s dokladmi remeselnej výroby čiastočne zrejme súčasných s hrobmi.⁴¹ Funkciu farských kostolov vo veľkomoravskom prostredí nepochybne plnili okrem ústredných kostolov aj niektoré vlastnícke kostoly vybudované na lokálnych sídlach príslušníkov elity (napr. Modrá, Pohansko, Ducové, Nitrianska Blatnica), ktoré boli centrami nižších, prípadne špecializovaných územnosprávnych celkov.⁴² V polohe Kostelisko v Mikulčiciach však nie sú známe žiadne nálezy, ktoré by dokladali prítomnosť sídla príslušníka elity, prípadne využitie polohy ako veľmožského dvorca. V Mikulčiciach navyše funkciu farského kostola plnil buď priamo kostol č. III ako najvýznamnejšia sakrálna stavba s rozsiahlym

⁴⁰ MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 119; MĚŘÍNSKÝ, *České země*, s. 602-603.

⁴¹ POLÁČEK, Lumír et al. Stav a perspektivy výzkumu podhradí mikulčického hradiště. In *Přehled výzkumů*, 2007, č. 48, s. 121-124.

⁴² ILLÁŠ, Štyri predrománske, s. 680-681.

cintorínom,⁴³ prípadne kostol č. II s podobne rozsiahlym pochovávaním, ktorý bol zrejme i najstarším kostolom v Mikulčiciach plniacim od počiatku zrejme funkcie farského kostola.⁴⁴ Ostatné kostoly v Mikulčiciach plnili zrejme buď len špecifické funkcie vyplývajúce z ich vzťahu ku kostolom č. II a III ako zrejme najvýznamnejším kostolom kniežacieho hradu⁴⁵ alebo len funkcie reprezentačných alebo vlastníckych kostolov kniežaťa či príslušníkov najvyššej elity spojenej s kniežaťom. Tzv. štvorapsidová rotunda však v porovnaní s ostatnými kostolmi v Mikulčiciach a s ich súvisiacim kontextom nemá charakteristiky vlastníckeho ani farského kostola.

Kostol č. IX teda podľa všetkého plnil len dve špecifické funkcie – funkciu cintorínového kostola a s veľkou pravdepodobnosťou i funkciu baptistéria spojeného najskôr s nejakou misijnou činnosťou.⁴⁶

Kostol č. IX a k nemu patriaci cintorín datovaný do 2. pol. 9. st. vznikol vo východnom susedstve už existujúceho staršieho a pomerne bohatého pohrebiska predkresťanského charakteru, na ktorom sa začalo pochovávať zrejme už na počiatku 9. st. a pochovávalo sa na ňom i po vzniku cintorína pri kostole č. IX.⁴⁷ Začiatok pochovávania pri samotnom kostole č. IX možno interpretovať ako čias-

⁴³ Mimoriadne významné postavenie kostola č. III konštatujú najnovšie z hľadiska stavebného typu, umiestnenia v sídliskovej štruktúre a postavenia medzi ostatnými kostolmi napr. POLÁČEK, Lumír. Die Kirchen von Mikulčice aus siedlungsarchäologischer Sicht. In POLÁČEK, Lumír – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (eds.). *Frümmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII*. Brno 2010, s. 39; POMFYOVÁ, Bibiana. Die Interpretationsmöglichkeiten des Sakraltopographie in Mikulčice. In POLÁČEK, Lumír – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (eds.). *Frümmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII*. Brno 2010, s. 96.

⁴⁴ Napr. POLÁČEK, Die Kirchen von Mikulčice, s. 41.

⁴⁵ POMFYOVÁ, Die Interpretationsmöglichkeiten des Sakraltopographie, s. 87-91.

⁴⁶ K podobnému záveru, avšak s odlišným datovaním kostola už do r. 831 dospieva najnovšie M. Vančo (VANČO, Martin. Funkcie veľkomoravských kostolov vo vzťahu k pohrebiskám. In PANIS, Branislav – RUTTKAY, Matej – TURČAN, Vladimír (eds.). *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Bratislava 2013, s. 103, 109). Ak bol kostol č. IX baptistériom, celkom hypoteticky s ohľadom na túto jeho funkciu možno predpokladať jeho zasvätenie sv. Jánovi Krstiteľovi, do úvahy však môže prichádzať i patrocínium sv. Kríža, sv. Juraja či iné zasvätenia najmä votívneho charakteru.

⁴⁷ KLANICA, Zdeněk. Křesťanství a pohanství staré Moravy. In MARSINA, Richard – RUTTKAY, Alexander (eds.). *Svätopluk 894-1994*. Nitra 1997, s. 110; POLÁČEK et al., Stav a perspektivy, s. 123.

točný presun pochovávaní zo susedného predkresťanského pohrebiska na kostolný cintorín. Na staršom pohrebisku západne od kostola boli pochovávané zrejme osoby, ktoré zotrúvali na predkresťanských náboženských predstavách a dosiaľ odmietali prijať krst. Súdiac podľa relatívne bohatej hrobovej výbavy išlo tu aj o príslušníkov najmä bojovníckej elity. Keďže kostol č. IX bol umiestnený práve v susedstve tohto pohrebiska a pochovávanie sa čiastočne presunulo do jeho okolia, je možné, že kostol č. IX bol priamo zameraný na konverziu tejto špecifickej, zrejme konzervatívnej časti elity ako aj iných osôb naviazaných na túto skupinu spoločensko-ekonomickými vzťahmi.⁴⁸ Išlo by teda vo svojej podstate naozaj o misijný kostol. Misijné zameranie tohto kostola by potom vzhľadom na jeho predpokladané špecifické funkcie zahŕňalo predovšetkým krstenie a kresťanské pochovávanie neofytov. To znamená, že by z pastoračného hľadiska postihoval dva základné okamihy života človeka – narodenie (pri neofytoch len symbolické narodenie skrze krst) a smrť, ktoré majú z hľadiska kresťanskej nauky i misijného pôsobenia fundamentálny význam. Táto funkčná náplň kostola má plné opodstatnenie v oboch symbolických aspektoch krížovej dispozície tetrakonchy, ktoré sú opísané vyššie.

Na základe uvedených úvah o proveniencii typu kostola č. IX, ktorej výsledkom je identifikácia jeho pôvodu vo sfére vývoja a vplyvu byzantskej architektúry, a úvah o jeho pravdepodobných obmedzených funkciách najskôr s misijným zameraním možno tento kostol označiť najpravdepodobnejšie za dielo byzantskej misie na Veľkej Morave, ktoré vzniklo po roku 863. V kontexte ostatných kostolov na Veľkej Morave by pritom išlo v podstate o jedinú stavbu, ktorú možno tejto misii pripísať (hoci byzantskej misii možno vcelku bez pochybností pripísať i 2. stavebnú fázu kostola č. III v Uherskom Hradišti-Starom Měste, nejde tu však o pôvodnú stavbu ale len o prestavbu staršieho kostola⁴⁹). V prípade iných kostolov, ktoré boli v minulosti spájané s pôsobením byzantskej misie, možno takýto ich pôvod na základe dôslednej analýzy považovať za spoľahlivo vylúčený (najmä pokiaľ ide jednodňové kostoly s polkruhovou apsidou či trikonchálny kostol na Devíne).⁵⁰ Možná obmedzená funkcia kostola

⁴⁸ ILLÁŠ, Štyri predrománske, s. 684-687.

⁴⁹ Napr. POŠMOURNÝ, Josef. Církevní architektura Velkomoravské říše. In *Umění*, 1964, č. 12, s. 187-202; MĚŘÍNSKÝ, České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II, s. 573.

⁵⁰ VANČO, K metodologii výzkumu, s. 133-134; ILLÁŠ, Martin. Predrománsky kostol na Devíne. In *Historický zborník*, roč. 21, 2011, č. 2, s. 24-39. O veľkomoravských

č. IX zameraná na konverziu dosiaľ konzervatívnej časti veľkomoravskej elity a na nej závislého obyvateľstva súvisela zrejme s iniciatívou byzantskej misie namierenou na dôslednú christianizáciu predovšetkým veľkomoravskej elity.⁵¹

Rozpor medzi predpokladaným byzantským, resp. arménskym pôvodom stavby a technológiou murovania typickou pre západoeurópsku architektúru je len zdanlivý. Kostol síce mohol navrhnuť a jeho výstavbu riadiť staviteľ, ktorému bol vlastný byzantský, resp. arménsky architektonický prejav, no samotnú realizáciu diela vykonali stavební remeselníci, ktorí boli v tomto stredoeurópskom priestore k dispozícii, t. j. najskôr remeselníci merovejskej a karolínskej stavebnej tradície. V tomto smere je kostol č. IX syntetickým dielom. Analogicky treba interpretovať i prípadný rozpor medzi predpokladanou provenienciou kostola č. IX a stavebnou mierou použitou pri výstavbe kostola, ak ňou bola karolínska stopa (používaná v karolínskej architektúre), ktorej aplikovanie na pôdorys stavby vykazuje menšie odchýlky než aplikovanie rímskej stopy (používanej v prostredí byzantskej architektúry). Použitie konkrétnej dĺžkovej miery pri výstavbe kostola nemuselo závisieť od vôle a pokynu architekta, ale s oveľa väčšou pravdepodobnosťou bolo tak, ako stavebná technika, závislé od tradičného postupu a zvyklostí stavebných remeselníkov, ktorí stavbu vytvorili. Podstatná a prvoradá pritom bola dispozícia stavby, jej konštrukčný plán a cieľené použitie určitých hodnôt rozmerov, pričom tie bolo možné realizovať v akejkolvek dĺžkovej miere.

Ako sme už uviedli, kostol č. IX v Mikulčiciach predstavoval v súdobej predrománskej európskej architektúre celkom unikátnu stavbu. Vznikol pritom za okolností špecifických len pre prostredie Veľkej Moravy, v ktorom sa z vnútorných príčin daných záujmami tunajšej elity v súvislosti s oslabovaním vplyvu franskej cirkvi a nadväzovaním alternatívnych kontaktov s inými cirkevno-správnymi celkami stretávali prevažujúce vplyvy západného, franského prostredia s vplyvmi južného, jadranského, a východného, byzantského prostredia.⁵²

pozdĺžnych kostoloch s polkruhovou apsidou a ich proveniencii podrobne v pripravovanej práci „Niektoré veľkomoravské kostoly s polkruhovou apsidou“.

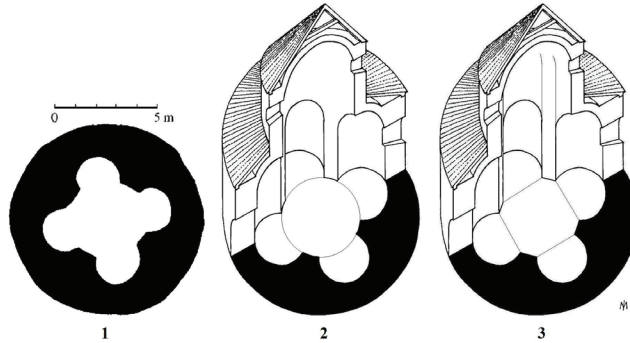
⁵¹ Tak možno usudzovať napríklad už z anonymnej homílie (tzv. Napomenutia vláďárom; napr. MARSINA, Richard et al. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II - Slovensko očami cudzincov*. Budmerice-Bratislava 1999, s. 201; MĚŘÍNSKÝ, Česká země, s. 498; JEŽEK, Václav. Vzdělanost jako způsob života v Byzanci 9. – 10. století. In MICHALOV, Jozef et al. *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu*. Nitra 2007, s. 43-44).

⁵² ILLÁŠ, Štyri predrománske, s. 665-668.

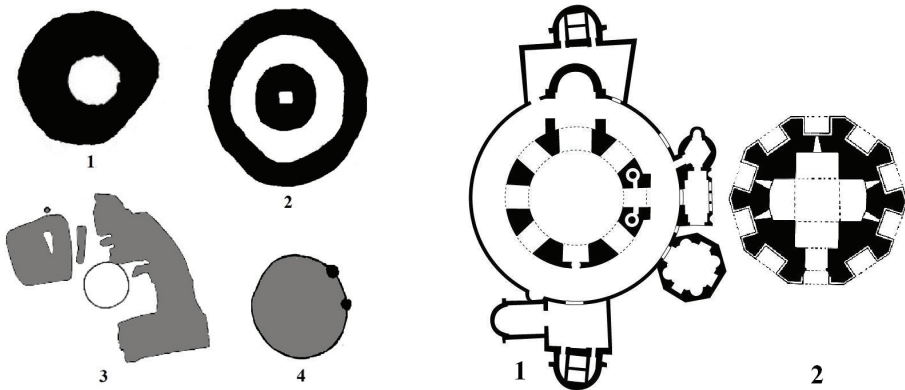
Ide však paradoxne o tendenciu celkom obdobnú zameraniu karolínskej architektúry, ktorá hľadala svoju inšpiráciu rovnako v mediteránnej, neskoroantickkej i byzantskej architektúre. Preto možno kostol č. IX v Mikulčiciach podobne ako veľkomoravský kostol na Devíne považovať za výsledok uvedeného trendu uplatňovaného v širšom rámci karolínskej architektúry, ktorého výsledkom je obohatenie európskej predrománskej architektúry o stavebné typy a ich modely dovtedy v západnej a strednej Európe neznáme.⁵³

⁵³ ILLÁŠ, Predrománsky kostol, s. 38.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

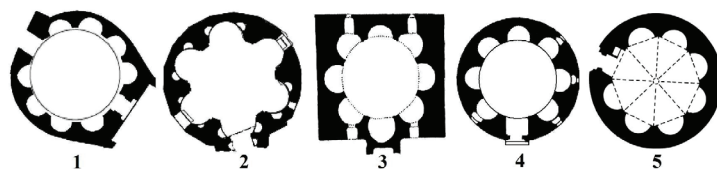

Obr. 1.1: pôdorys kostola č. IX v Mikulčičiach; **1.2:** prierez prvým variantom rekonštrukcie stavby; **1.3:** prierez druhým variantom rekonštrukcie stavby.

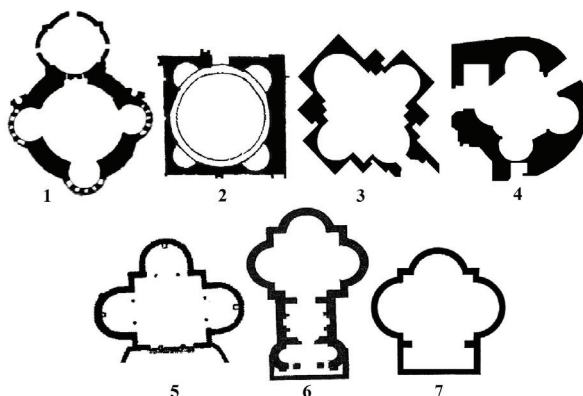

Obr. 2.1: rekonštrukcia studňovitej stavby, tzv. baptistéria pri kostole č. IX; **2.2:** rekonštrukcia tzv. baptistéria pri kostole č. III v Mikulčičiach; **2.3:** tzv. baptistérium pri kostole č. III v Starom Městě; **2.4:** tzv. baptistérium na výšine Sady v Uherskom Hradišti.

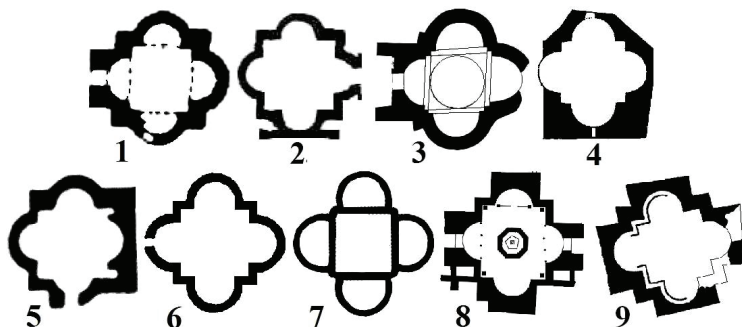
Obr. 3.1: Kostol sv. Juraja (Agios Georgios), Solún, Grécko, 4. st.; **3.2:** Teodorichovo mauzóleum, Ravenna, Taliansko, 520.

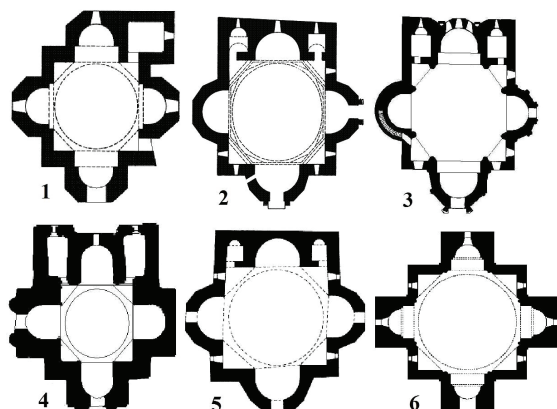
Obr. 4 Rotundy s vpísaným viacapsidovým priestorom. **4.1:** Antiochov palác, Konštantínopol, Turecko, 5. st.; **4.2:** kúpeľná sála, Amorium, Turecko, 6. st.; **4.3:** thermy, Lambesi, Taliansko, 2. st.; **4.4:** kostol Panny Márie, Würzburg, Nemecko, 706, resp. zač. 11. st.; **4.5:** kaplnka Božej Milosti, Altötting, Nemecko, 8.-10. st.

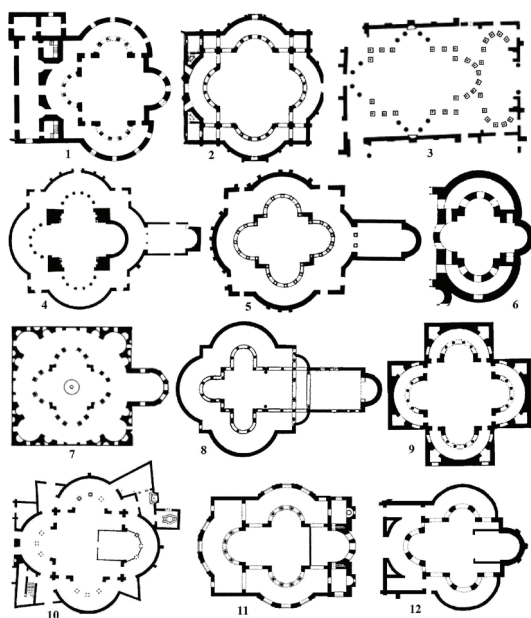
Obr. 5 Neskoroantické tertakonchy s civilnou funkciou. **5.1:** Konštantínov thermy, Rím, Taliansko, 4. st.; **5.2:** thermy, Herkulaneum, Taliansko, 1. st.; **5.3:** tetrakoncha v rímskej vile, Penele, Španielsko, 3. st.; **5.4:** thermy, Gökova-Alakişla, Turecko, 5.-6. st. Neskoroantické trikonchy s civilnou funkciou: **5.5:** triklinium, villa del Casale, Piazza Armerina, Taliansko, 4. st.; sepulchrálnou funkciou: **5.6:** mauzóleum, Rím, Taliansko, pred 3. st. Rano-kresťanská trikoncha so sakrálnou funkciou: **5.7:** kaplnka sv. Sixta, Rím, Taliansko, 3. st.

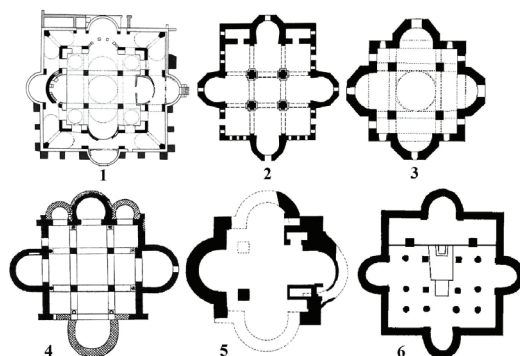
Obr. 6 Neskoroantické mauzóleá a martýriá: **6.1:** Lechaion, Korint, Grécko, 6. st.; **6.2:** Carranque, Španielsko, 4. st.; **6.3:** Zanjevac, Srbsko, asi zo 6. st., v základoch kostola z 11. st.; **6.4:** Tarragona, Španielsko, 4. st.; **6.5:** Amitha di Rodi, Taliansko, 5. st.; **6.6:** Tlos, Turecko, 5. st. Predrománske memórie a baptistériá: **6.7:** memória, Rosny-sur-Seine, Francúzsko, 8. st.; **6.8:** baptistérium, Grenoble, Francúzsko, stav v 8.-10. st.; **6.9:** baptistérium, Dubrovnik, Chorvátsko, kon. 10. st.

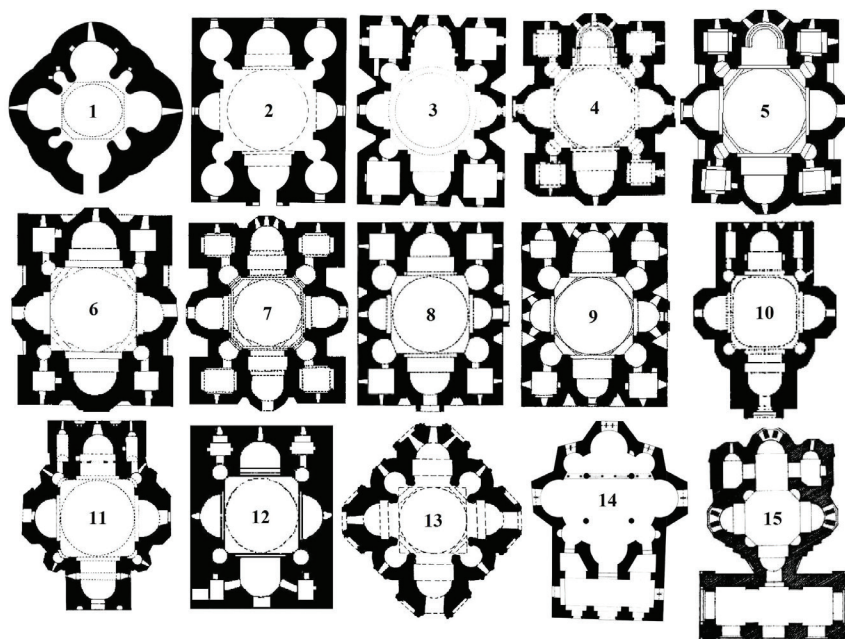
Obr. 7 Arménske tetrakonchy s výraznou kvadratickou loďou: 7.1: sv. Gregora, Haričavank, 7. st.; 7.2: sv. Jána, Maštara, 5.-7. st.; 7.3: sv. Juraja, Artik, 7. st.; 7.4: Matky Božej, Voskepar, 7. st.; 7.5: sv. Apoštolov, Kars, 940-950; 7.6: Kümbet, 11. st.

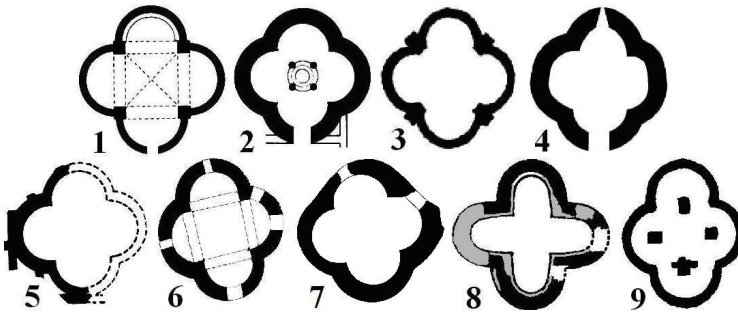
Obr. 8 Monumentálne tetrakonchy s ambulatóriom: 8.1: Hadriánova knižnica, Atény, Grécko, 5. st.; 8.2: San Lorenzo, Miláno, Taliansko, 352-375; 8.3: martyrion sv. Menasa, Abu Mina, Egypt, kon. 5. st.; 8.4: Apamea, Sýria, 460; 8.5: martyrion, Pieria, Seleucia, Sýria, kon. 5. st.; 8.6: Červený kostol, Peruštica, Bulharsko, 6. st.; 8.7: sv. Sergeja, Bakcha Leontia, Bosra, Sýria, 512; 8.8: Panny Márie, Amida, Turecko, 6. st.; 8.9: Hagia Sofia, Edirne (Hadrianopolis), Turecko, 5.-7. st.; 8.10: východný kostol, Abu Mina, Egypt, pol. 6. st.; 8.11: Rusafa, Sýria, asi 553; 8.12: Plaošnik, Ochrid, Macedónsko, 6. st.

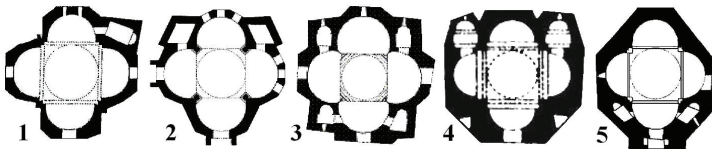
Obr. 9 Tetrakonchy s vloženou kupolou na štyroch pilieroch: **9.1:** sv. Leucia, Canosa, Taliansko, 5.-6. st.; **9.2:** sv. Matky Božej, Ečmiadzin, Arménsko, 2. fáza, 483; **9.3:** sv. Jána Krstiteľa, Bagaran, Arménsko, 7. st.; **9.4:** Najsvätejšieho Spasiteľa, Germiny dés Prés, Francúzsko, 3. fáza, 854-866; **9.5:** sv. Petra, Székesfehérvár, Maďarsko, prelom 10. a 11. st.; **9.6:** sv. Kríža, Feldebrö, Maďarsko, 1. tr. 11. st.

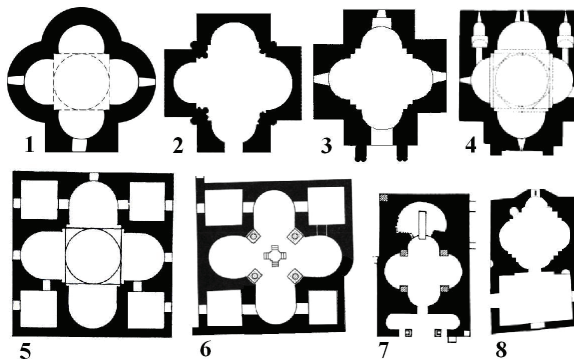
Obr. 10 Tetrakonchy so štyrmi menšími nikami vloženými medzi hlavné apsidy: **10.1:** Ochte Dernin Vank, Mochrenis, Arménsko, 5.-6. st.; **10.2:** sv. Apoštolov, Avan, Arménsko, 591-609; **10.3:** sv. Ripsime, Ečmiadzin, Arménsko, 618; **10.4:** sv. Kríža, Džvari, Gruzínsko, 7. st.; **10.5:** Zosnutia Presvätej Bohorodičky, Ateni, Gruzínsko, 7. st.; **10.6:** Džveli Šaumta, Gruzínsko, 7. st.; **10.7:** Martvili, Gruzínsko, 7. st.; **10.8:** sv. Juraja, Garnahovrt, Arménsko, 7. st.; **10.9:** sv. Jána, Sisian, Arménsko, 691; **10.10:** sv. Kríža, Soradir, Turecko, 7. st.; **10.11:** sv. Kríža, Achtamar, Turecko, 915-922; **10.12:** sv. Matky Božej, Varagavank, Turecko, 11. st.; **10.13:** Kvetera, Gruzínsko, 10. st.; **10.14:** sv. Apoštolov, Atény, Grécko, 975-1000; **10.15:** Panagia Kamariotisa, Konštantínopol, Turecko, 10.-11. st.

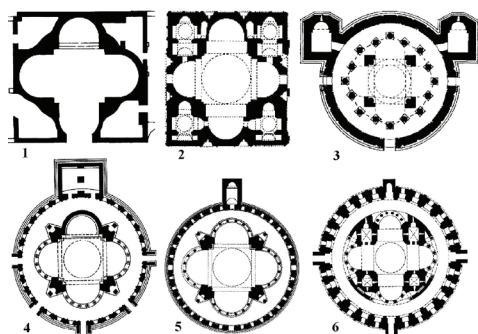
Obr. 11 Jednoduché tetrakonchy: **11.1:** Dir Maatria, Egypt, 5. st.; **11.2:** baptistérium, Tigzirt, Egypt, 5. st.; **11.3:** Chersones, Ukrajina, 5.-7. st.; **11.4:** Sanaghir, Gruzínsko, 9. st.; **11.5:** baptistérium, Priéné, Grécko, 6. st.; **11.6:** sv. Štefana Prvomučeníka, Hajravank, Arménsko, 9.-10. st.; **11.7:** sv. Kríža, Bergamo, Taliansko, prvé dve stavebné fázy, 7.-10. st.; **11.8:** sv. Kríža, Unterhaun, Nemecko, okolo r. 1000; **11.9:** Budinjak, Chorvátsko, bližšie nedatovaná predrománska alebo románska tetrakoncha.

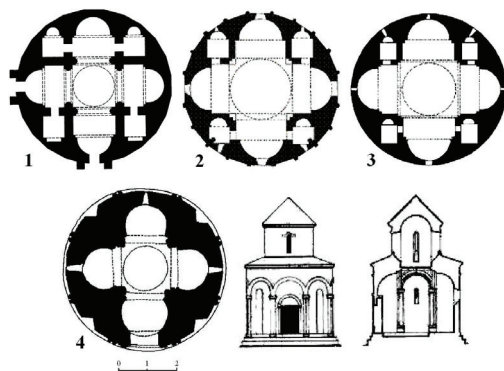
Obr. 12 Jednoduché tetrakonchy s bočnými kaplnkami: **12.1:** sv. Jána, Zarnja, Arménsko, 635; **12.2:** sv. Štefana Prvomučeníka, Aġarak, Arménsko, 650; **12.3:** sv. Jána Krstiteľa, Chckonk, Turecko, 10. st.; **12.4:** Ani, Turecko, asi 11. st.; **12.5:** Manglisi, Gruzínsko, 4.-5. st.

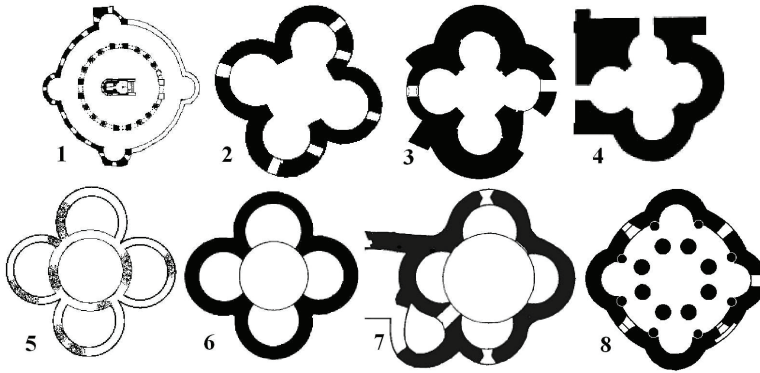
Obr. 13 Jednoduché tetrakonchy v kvadratickom plášti: **13.1:** sv. Bohorodičky, Crviz, Arménsko, 7. st.; **13.2:** Targmanġac, Parpi, Arménsko, 7. st.; **13.3:** sv. Siona, Mankanoc, Ošakan, Arménsko, 7. st.; **13.4:** sv. Gregora, Vanevan, Arménsko, 903; **13.5:** sv. Matky Božej, Eġmiadzin, Arménsko, 1. fáza, 4. st.; **13.6:** baptistérium, Cariġin Grad, Srbsko, 6. st.; **13.7:** mauzóleum, Cocosa, Španielsko, 6. st.; **13.8:** Krista Spasiteľa, Solún, Grécko, asi 11. st.

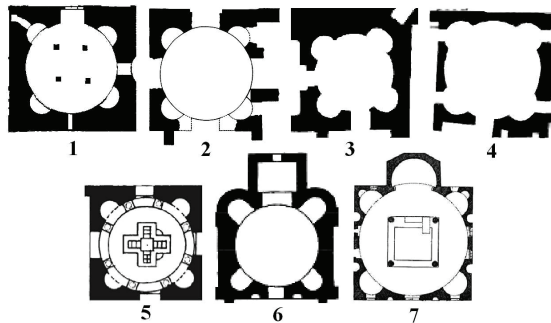
Obr. 14 Monumentálne jednoduché tetrakonchy a monumentálne tetrakonchy s kruhovým ambulatóriom: **14.1:** mauzóleum, Cincari, Tunisko, 5. st.; **14.2:** sv. Apoštolov, Ani, Turecko, 11.st.; **14.3:** Liakit, Azerbajdžan, 7. st.; **14.4:** sv. Gregora, Žvartnoc, Arménsko, 641-661; **14.5:** sv. Gregora, Gagikašen, Ani, Turecko, okolo 1000; **14.6:** Banak (Bana), Turecko, po 652.

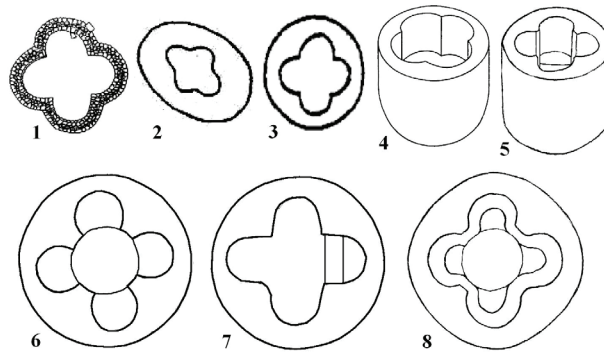
Obr. 15 Jednoduchšie tetrakonchy s bočnými kaplnkami vpísané do kruhového plášťa: **15.1:** sv. Siona, Garni, 7. st.; **15.2:** sv. Sargisa, Chckonk, Turecko, asi 1025; **15.3:** Marmašen, Arménsko, 11. st. Jednoduchá tetrakoncha vpísaná do rotundy: **15.4:** sv. Gregora, Sanahin, Arménsko, 976-991.

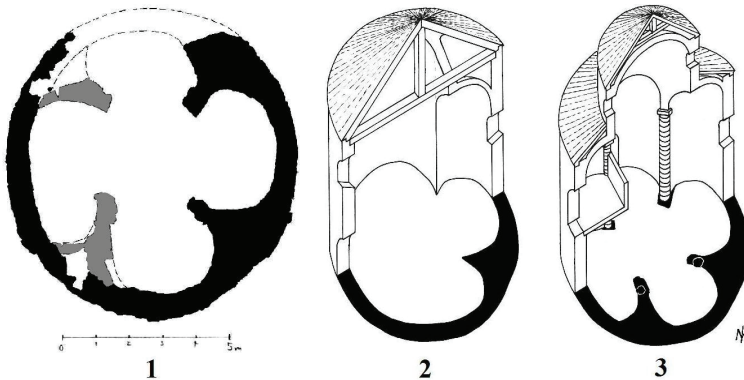
Obr. 16 Štvorapsidové rotundy s valcovou loďou a kruhovými apsidami: **16.1:** hypotetická pôvodná podoba chrámu Božieho hrobu v Jeruzaleme, Izrael, 4. st.; **16.2:** Panny Márie, Džveli Gavazi, Gruzínsko, 6. st.; **16.3:** baptistérium, pôvodne thermy, Labraunda, Turecko, 6. st.; **16.4:** baptistérium, Gamzigrad, Srbsko, 6. st.; **16.5:** jedna z možností rekonštrukcie pôdorysu 1. fázy kostola Panny Márie v Hnezdne (dnes však odmietaná), Poľsko, po 966; **16.6:** sv. Ulricha, Avolsheim, Francúzsko, po 996; **16.7:** Panny Márie (sv. Félix a Adaukta), Krakow, Poľsko, okolo 1000; **16.8:** hrobová kaplnka, Saint-Léonard-de-Noblat, okolo 1075.

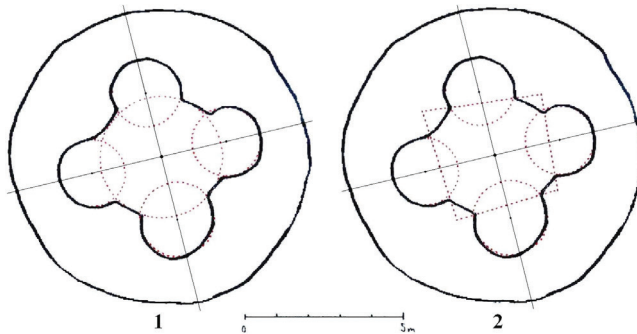
Obr. 17 Kruhový štvorapsidový priestor vpísaný do kvadratického plášťa: **17.1:** mauzóleum, Tarragona, Španielsko, 4. st.; **17.2:** sv. Miserina, Sandonaci, Taliansko, 6.-7. st.; **17.3:** baptistérium, Samos, Grécko, 6. st.; **17.4:** baptistérium, Stobi, Macedónsko, asi 6. st.; **17.5:** baptistérium, Ialysos, Grécko, 4. st.; **17.6:** sv. Juraja, Sofia, Bulharsko, 4. st.; **17.7:** sv. Jána Krstiteľa, Gerasa, Jordánsko, 531.

Obr. 18 Krstiace nádrže tetrakonchálneho pôdorysu: **18.1:** Čipulić, Srbsko, 6. st.; **18.2:** Klobuk, Hercegovina, 6. st.; **18.3:** hora Nebo, Palestína, 597; **18.4:** Lachania di Rodi, Taliansko, asi 6. st.; **18.5:** Herodion, asi 5.-7. st.; **18.6:** Tabgha, pôv. z Hebronu, 5. st.; **18.7:** Emaus, 6.-7. st., všetky tri v Izraeli; **18.8:** Kelibia, Tunisko, 5. st.

Obr. 19 Najstaršie stavebné fázy rotundy na Trenčianskom hrade: **19.1:** pôdorys; **19.2:** rez rekonštrukciou prvej stavebnej fázy; **19.3:** rez rekonštrukciou druhej stavebnej fázy.

Obr. 20 Rekonštrukcia konštrukčného plánu pôdorysu kostola č. IX v Mikulčiciach: **20.1:** alternatíva s valcovou loďou; **20.2:** alternatíva s kvadratickou loďou.

Zdroje obrazovej prílohy:

- 1.1 autor podľa MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 116
- 1.2 autor
- 1.3 autor
- 2.1 autor podľa MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 116
- 2.2 autor podľa POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 76
- 2.3 autor podľa GALUŠKA, *Kirchliche Architektur des großmährischen Veligrad und die Besiedlung des Machtzentrums*, s. 167
- 2.4 autor podľa MĚŘÍNSKÝ, *České země*, s. 577
- 3.1 archív autora
- 3.2 archív autora
- 4.1 autor podľa KOSTENEC, JAN. *Palace of Antiochos*. (26. 7. 2008) [online]. Internetový zdroj: <<http://www.ehw.gr/constantinople/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12504>>
- 4.2 autor podľa IVISON, Eric A. *Amorium in the Byzantine Dark Ages*. In HENNING, Joachim (ed.). *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium (seventh to ninth centuries)*. Berlin 2007, s. 39
- 4.3 autor podľa TESTINI, Pasquale. *Archeologia cristiana: nozioni generali dalle origini alla fine del sec. VI.; propedeutica, topografia cimiteriale, epigrafia, edifici di culto*. Bari 1980, s. 652
- 4.4 autor podľa KOCH, Wilfried. *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha 2008, s. 56
- 4.5 archív autora
- 5.1 autor podľa LANCIANI, Rodolpho. *Forma Urbis Romae - Consilio et auctoritate Regiae Academiae Lyncaeorum – formam dimensus est modulum 1:1000 delineavit Rodolphus Lanciani Romanus, Mediolani apud Ulricum Hoepli, 1893-1901*, tab. XVI a XXII
- 5.2 autor podľa STALA, Klaudia. *Tetrakonchos NMP (w. w. Feliksa i Adaukta) na Wawelu jako przykład dziedzictwa antycznego w architekturze wczesnośredniowiecznej. Problemy interpretacyjne*. In *Wiadomości konserwatorskie*, 2007, č. 21, s. 24
- 5.3 autor podľa PESSOA, Miguel. *Mosaicos da Villa romana do Rabaçal, Penela, Portugal: Prelúdio de arte bizantina?* In *Revista de História da Arte*, 2007, č. 3, s. 86
- 5.4 autor podľa RUGGIERI, Vincenzo. *Archeological Survey in the Gulf of Gökova*, 1998. In *Araştırma sonuçları toplantısı*, roč. 2, 1999, č. 17, s. 387, fig. 3
- 5.5 autor podľa SFAMENI, Carla. *Ville residenziali nell'Italia tardoantica*. Bari–S. Spirito 2006, s. 35
- 5.6 autor podľa SMITH, E. Baldwin. *The Dome. A Study in the History of Ideas*. Princeton 1978, fig. 186
- 5.7 autor podľa TESTINI, *Archeologia cristiana*, s. 90

- 6.1 autor podľa CARAHER, William R. *Church, Society, and the Sacred in Early Christian Greece*. Dissertation. Ohio 2003, s. 295
- 6.2 autor podľa BOWES, Kim. „Une Coterie Espagnole Pieuse“: Christian Archeology and Christian Communities in Fourth- and Fifth-Century Hispania. In BOWES, Kim – KULIKOWSKI, Michael (eds.). *The Medieval and Early Modern Iberian World*. Zv. 24. Hispania in Late Antiquity. Leiden-Boston 2005, s. 223
- 6.3 autor podľa JANKOVIЋ, Ђорђе. *Српско поморје од 7. до 10. столећа*. Београд 2007, s. 143
- 6.4 autor podľa MARTÍNEZ TEJERA, Artemio Manuel. Arquitectura cristiana en Hispania durante la antigüedad tardía (siglos IV-VIII) (I). In LÓPEZ QUIROGA, Jorge - MARTÍNEZ TEJERA, Artemio Manuel - MORÍN DE PABLOS, Jorge (eds.). *Gallia e Hispania en el contexto de la presencia „germánica“ (ss. V-VII): Balances y perspectivas: Actas de la Mesa Redonda hispano-francesca (Madrid, 2005)*. Oxford 2006, s. 154
- 6.5 autor podľa TESTINI, *Archeologia cristiana*, s. 738
- 6.6 autor podľa NEALE, John Mason. *A History of the Holy Eastern Church. Joseph Masters*. Londýn 1850, s. 230
- 6.7 autor podľa THOMAS, Henri. Une nouvelle page ajoutée à l'histoire de Rosny-sur-Seine. Paris 1893
- 6.8 autor podľa MONTJOYE, Alain de. Les vestiges du premier groupe cathédral de Grenoble et leur présentation muséographique [online]. In *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre*. BUCEMA. 16. február 2010. Internetový zdroj: <<http://cem.revues.org/index11356.html>>
- 6.9 autor podľa REGAN, Krešimir – NADILO, Branko. Stare crkve u zaleđu Splita i u Imotskoj krajiny. In *Grđevinar*, roč. 58, 2006, č. 3, s. 240
- 7.1 autor podľa *Haritchavank Monastery* [online]. Internetový zdroj: <<http://www.armenica.org>>
- 7.2 autor podľa St John in Mastara [online]. Internetový zdroj: <<http://www.armenica.org>>
- 7.3 autor podľa ZARIAN, Ará. An Analysis of the Architectural Classification of the Medieval Armenian Structures. In SHAHINIAN, SARKIS - BALASSANIAN, Sergey (eds.). *Armenien, Tagebuch einer Reise in das Land des Ararat*. zv. 19. Zürich 1996, fig. 16
- 7.4 archív autora
- 7.5 autor podľa CUNEO, Paolo. Les ruines de la ville d' Ani, capitale armenienne et metropole cosmopolite du moyen age en orient. Un probleme urgent de sauvegarde et de mise en valeur. In *Monvumentvm*, 1970, č. 5, plan 2:3
- 7.6 autor podľa *Kümbet Kilise* [online]. Internetový zdroj: <<http://www.virtualani.org>>
- 8.1 autor podľa CARAHER, *Church, Society*, s. 293
- 8.2 autor podľa KOCH, *Evropská architektura*, s. 45

- 8.3 autor podľa HERMANS, Inne. *Abu Mina: de opkomst en de ondergang van een koptisch bedevaartsoord* [online]. Internetový zdroj: <http://www.ethesis.net/abu_mina/abu_mina_hfst_2.htm>
- 8.4 autor podľa MARANCI, Christina. Byzantium through Armenian Eyes: Cultural Appropriation and the Church of Zvart'nots. In *Gesta*, roč. 40, 2001, č. 2, s. 117
- 8.5 autor podľa KLEINBAUER, W. Eugene. Zvart'nots and the Origins of Christian Architecture in Armenia. In *The Art Bulletin*, roč. 54, 1972, č. 3, s. 246
- 8.6 autor podľa МИЯТЕВ, Кръстѣ Иванов. *Архитектура в средновековна България*. София 1965
- 8.7 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 259
- 8.8 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 259
- 8.9 autor podľa OUSTERHOUT, Robert – BAKIRTZIS, Charalambos. *The Byzantine Monuments of the Evros/Meriç River Valley*. Thessaloniki 2007, s. 170
- 8.10 autor podľa HERMANS, *Abu Mina: de opkomst*
- 8.11 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 259
- 8.12 archív autora
- 9.1 autor podľa VOLPE, Giuliano. L'iniziativa vescovile nella trasformazione dei paesaggi urbani e rurali in *Apulia: i casi di Canusium e di San Giusto*. In CAMPANATI, Raffaella Farioli et al. (eds.) *Ideologia e cultura artistica tra Adriatico e Mediterraneo orientale (IV-X secolo)*. Bologna 2009, s. 410
- 9.2 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 14
- 9.3 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 15
- 9.4 autor podľa HUBERT, Jean. *Nouveau Recueil D'etudes D'archelologie Et D'histoire*. Genève-Paris 1985
- 9.5 autor podľa KOZÁK, Károly. Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). In *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, roč. 17, 1984, č. 17, s. 126
- 9.6 archív autora
- 10.1 autor podľa МКРТЧЯН, Ш. – АБГАРЯН, С. – КАРАПЕТЯН, С. Монастырь „Охте дрни“ Мохрениса. In *Эчмиадзин*, 1982, č. 11/12; АСПАТЯН, М. М. Новооткрытая церковь Мохрениса и генезис памятников типа тетраконха с угловыми нишами. In *4-й междунар. симпозиум по арм. искусству: Тез. докл.* Ереван 1985
- 10.2 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 18
- 10.3 autor podľa CHRZAŚCZEWSKI, Jacek. Zarys historii architektury w Armenii. In *Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego*, 2000, č. 23, s. 9
- 10.4 autor podľa VACHEISHVILI, Nikoloz. Materials for the Study of the “Original and Copy”. Problem in Medieval Georgian Architecture. In *Georgian Antiquities*, 2002, č. 2, s. 2
- 10.5 autor podľa VACHEISHVILI, Materials for the Study, s. 2
- 10.6 autor podľa VACHEISHVILI, Materials for the Study, s. 2
- 10.7 autor podľa VACHEISHVILI, Materials for the Study, s. 2

- 10.8 autor podľa *Garnahovit - St. Gevorg* [online]. Internetový zdroj: http://www.thais.it/architettura/Armena/Indici/didascalie/garnahovit_uk.htm
- 10.9 archív autora
- 10.10 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 19
- 10.11 autor podľa KOCH, *Evropská architektura*, s. 50
- 10.12 autor podľa The Monastery of Varagavank. Internetový zdroj: <http://www.virtualani.org>
- 10.13 autor podľa DONABEDIAN, Patrick. L'Architecture religieuse en Georgie autour de l'an mil. In *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa. Centre permanent de Recherches & d'Etudes preromanes & romanes*. Č. 20. Prades-Codalet 1989, s. 83 - 119
- 10.14 autor podľa SINKEVIĆ, Ida. Western Chapels in Middle Byzantine Churches: Meaning and Significance. In *Starinar*, roč. 52, 2002, s. 84
- 10.15 autor podľa JANKOVIĆ, *Српско поморје*, s. 144
- 11.1 autor podľa CINTAS, Jean –DUVAL, Noël. Le martyrium de Cincari et les martyria triconques et tétraconques en Afrique. In *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Études d'architecture chrétienne nord-africaine*, roč. 88, 1976, č. 2, s. 899
- 11.2 autor podľa CINTAS – DUVAL, Le martyrium de Cincari, s. 899
- 11.3 autor podľa ROMANČUK, Alla I. (ed. HEINEN, Heinz). *Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson*. Leiden - Victoria 2005, abb. 25
- 11.4 archív autora
- 11.5 autor podľa SCHETTINI, Franco. Due monumenti paleocristiani inediti del vulture e loro riflessi sull'architettura medioevale. In *Archivio storico pugliese*, roč. XIX, 1966, s. 125
- 11.6 autor podľa *Hayravank Monastery*. Internetový zdroj: <http://www.armenica.org>
- 11.7 autor podľa C. Pino; LEONI, Joelle. *Il tempietto di Santa Croce*, Bergamo. Memoire presente par Joelle Leoni en vue d'obtenir le diplome de Master of conservation of historic towns and buildings. Leuven 1999
- 11.8 autor podľa UNTERMANN, Matthias. Kreuz und Kreis Die kreuzförmige Kapelle auf der Wittekindsburg im Licht mittelalterlicher Zentralbauten. In *Archäologie in Ostwestfalen*, roč. 4, 1999, s. 57
- 11.9 archív autora
- 12.1 archív autora
- 12.2 autor podľa *Magazberd Fortress (and some nearby sites)* [online]. Internetový zdroj: <http://www.virtualani.org>
- 12.3 autor podľa CUNEO, Les ruines de la ville, plan 2:10
- 12.4 autor podľa CUNEO, Les ruines de la ville, plan 2:2
- 12.5 autor podľa GIVASHVILI, Irene. Georgian Polyapsidal Church Architecture. In BERIDZE, Vakhtang (ed.). *1st International Symposium of Georgian Culture. Georgian Art in the Context of European and Asian Cultures*. Tbilisi 2009, s. 175.
- 13.1 archív autora
- 13.2 archív autora

- 13.3 archív autora
- 13.4 autor podľa CUNEO, Paolo. The Armenian Architecture of the 10th to 13th Century Renaissance: Regional Schools and the Case of Haghbat. In SHAHINIAN, Sarkis - BALASSANIAN, Sergey (eds.). *Armenien, Tagebuch einer Reise in das Land des Ararat*. zv. 19. Zürich 1996, s. 185, fig. 1
- 13.5 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural Classification of the Medieval Armenian Structures, fig. 13
- 13.6 autor podľa DUVAL, Noël. L'architecture religieuse de Tsaritchin Grad dans le cadre de l'Illyricum oriental au VIe siècle. In *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*. Rím 1984, s. 407
- 13.7 autor podľa MARTÍNEZ TEJERA, Arquitectura cristiana, s. 157
- 13.8 autor podľa JANKOVIĆ, Српско поморје, s. 143
- 14.1 autor podľa CINTAS – DUVAL, Le martyrium de Cincari, fig. 4
- 14.2 autor podľa CUNEO, Les ruines de la ville, plan 2:9
- 14.3 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 255
- 14.4 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 246
- 14.5 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 257
- 14.6 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 35
- 15.1 autor podľa *Garni Pagan Temple and surrounding area* [online]. Internetový zdroj: <<http://www.armenica.org>>
- 15.2 autor podľa CUNEO, Les ruines de la ville, plan 2:11
- 15.3 autor podľa *The Monastery of Marmashen* [online]. Internetový zdroj: <<http://www.virtualani.org>>
- 15.4 autor podľa *Sanahin Monastery* [online]. Inrenetový zdroj: <<http://www.armenica.org>> ; archív autora
- 16.1 archív autora
- 16.2 autor podľa STALA, Tetrakonchos NMP, s. 23
- 16.3 autor podľa BLID, Jesper. *Labraunda in Late Antiquity c. 300-600 A.D.* Thesis for lic. phil. Stockholm 2010, s. 26
- 16.4 autor podľa ILIĆ, Olivera. Early christian baptisteries in northern Illyricum. In *Starinar*, 2006, č. 56, s. 230
- 16.5 autor podľa JÓZEFOWICZÓWNA, Krystyna. *Sztuka w okresie wczesnoromańskim*. In TOPOLSKI, Jerzy (ed.). *Dzieje Wielkopolski. zv. 1 Do roku 1793*. Poznań 1969, obr. 19
- 16.6 autor podľa JÓZEFOWICZÓWNA, *Sztuka w okresie*, obr. 23:f
- 16.7 autor podľa STALA, Tetrakonchos NMP, s. 21
- 16.8 archív autora
- 17.1 autor podľa MARTÍNEZ TEJERA, Arquitectura cristiana, s. 154
- 17.2 autor podľa MARCHI, Silvia. L'edificio di San Miserino (San-Donaci – BR). Aspetti storici ed architettonici. In *Brundisii Res*, 2000, č. 23, s. 116
- 17.3 autor podľa BRENK, Beat. Monasteries as Rural Settlements: Patron-Dependence or Self-Sufficiency? In BOWDEN, William - LAVAN, Luke - MACHADO, Carlos

- (eds.). *Recent Research on the Late Antique Countryside. Late Antique Archaeology*. Zv. 2. Leiden 2004, s. 471
- 17.4 autor podľa SNIVELY, Carolyn S. Transepts in the Ecclesiastical Architecture of Eastern Illyricum and the Episcopa Basilica at Stobi. In *Ниси и Византија*. Симпозијум, 2007, č. 6, s. 70
- 17.5 autor podľa STALA, Tetrakonchos NMP, s. 24
- 17.6 archív autora
- 17.7 autor podľa SMITH, *The Dome. A Study*, fig. 169
- 18.1 autor podľa JANKOVIĆ, *Српско поморје*, s. 138
- 18.2: autor podľa ЦВИЈАНОВИЋ, Ирена. Ранохришћанске крстионице јустинијанске епохе (527-565). In *Историјски часопис*, 2004, č. 51, s. 39
- 18.3 archív autora
- 18.4 autor podľa TESTINI, *Archeologia cristiana*, s. 633
- 18.5 autor
- 18.6 autor
- 18.7 autor
- 18.8 autor
- 19.1 autor podľa ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. Architektúra Veľkej Moravy v európskom kontexte. In GALUŠKA, Luděk – KOUŘIL, Pavel – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (eds.). *Velká Morava mezi východem a západem – Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*. Brno 2001, s. 405
- 19.2 autor
- 19.3 autor
- 20 autor na základe pôdorysu podľa MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 116

SUMMARY: THE CHURCH NO. IX IN MIKULČICE (THE FOUR-APSED ROTUNDA). The church no. IX (the so-called four-apsed rotunda) in Mikulčice from the 2nd half of the 9th century is a tetraconch inscribed into the shell of a rotunda. The church is located outside the central fortress „Valy“. In order to determine its provenance it is necessary to compare it with the late-antique and pre-Romanesque tetraconchs from the 4th to the 11th century. The tetraconchs occurred in this period mainly in the area of the Byzantine architecture and in the areas influenced by the Byzantine architecture; and to some extent in the architecture of Western and Southern Europe. The ground plan of the church no. IX resembles most closely some tetraconchs in Armenia (Garni, Khtzkonk, Marmashen, Sanahin). After considering the possible effects of various Christian missions which came to the Great-Moravian region, it seems that the Byzantine Mission of st. Constantine and Methodius in 863 was the most likely the mediator of the transmission of the model or idea of the tetraconch inscribed into a rotunda from the eastern Black-Sea area into the Great-Moravian environment. The functions of the church no. IX were likely very

limited. The find of a walled well near the church allows assuming that the church had a function of a baptistery. The cemetery around the church proves that it also had a function of a cemetery chapel. However, not being a part of a particular settlement, it cannot be considered as a private or parochial church. The limited functions of the church no. IX and its relation to the relatively rich neighbouring pre-Christian burial place permit to consider it as a missionary church focused on the conversion of the conservative part of the elite.

Mgr. Martin Illáš
martin.illas2@gmail.com

ZPRÁVA O STAVU STUDIA PRÁVNÍHO POSTAVENÍ ŽENY VE VELKOMORAVSKÉ SPOLEČNOSTI. REFLEXE V ČESKÉ, MORAVSKÉ A SLOVENSKÉ HISTORIOGRAFII

Report on the State of Research of the Legal Status of Women in the Great Moravian Society. Reflection in the Czech, Moravian, and Slovak Historiography

Lubomíra Havlíková

Abstract: *HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Report on the State of Research of the Legal Status of Women in the Great Moravian Society. Reflection in the Czech, Moravian, and Slovak Historiography.* The article deals with the research of the legal status of women in early medieval Slavic, especially in Great Moravian society and with its state and reflection in the Czech, Moravian, and Slovak historiography.

Key words: *gender studies, woman, Slavonic law, Great Moravian law, Byzantine law, Byzantine studies, history, historiography, Great Moravia, Constantine-Cyrillus, Methodius*

Abstrakt: *HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Správa o stave štúdia právneho postavenia žien vo veľkomoravskej spoločnosti. Reflexie v českej, moravskej a slovenskej historiografii.* Článok sa zaoberá výskumom právneho postavenia žien vo včasnostredovekej spoločnosti, špeciálne v tej veľkomoravskej, a s jeho stavom a odrazom v českej, moravskej a slovenskej historiografii.

Kľúčové slová: *genderová štúdia, žena, slovanské právo, veľkomoravské právo, byzantské právo, byzantológia, história, historiografia, Veľká Morava, Konštantín-Cyryl, Metod*

Výzkum vlivů byzantských právních norem na slovanské, zejména velkomoravské právo, má v české právní vědě poměrně dlouhou tradici. Na byzantský právní systém, který vyšel z tradic římského práva, které se stalo základem evropských kontinentálních právních systémů, navázalo rovněž slovanské právo a vznikající právní systémy nově etablovaných a nově christianizovaných slovanských států Moravanů, Bulharů, Srbů a Rusů. Není úkolem tohoto shrnutí

věnovat se v plné šíři recepci byzantských právních památek ve velkomoravském prostředí, ani vývoji české historicko-právní a komparativní školy slovanského práva, k níž patřili právníci Hermenegild Jireček, Karel Kadlec, Theodor Saturník, stejně jako Jaroslav Pošvář nebo Vladimír Procházka, tak jsme učinili již na jiném místě.¹ Zde bychom se chtěli zaměřit chronologicky na ty práce, které sledovaly genezi vývoje právního postavení středověké slovanské ženy a zabývaly se její pozicí ve velkomoravském prostředí. Její místo v rané moravské společnosti zkoumaly na základě písemných staroslověnských, řeckých (byzantských) a latinských právních pramenů, které případně konfrontovaly s archeologickým materiálem.

V souvislosti s výzkumem této tematiky, kterou budeme sledovat chronologicky, je nutno se zmínit o IV. svazku vědecké pramenné edice *Magnae Moraviae fontes historici*,² v němž byly velkomoravské právní památky paralelně s českým překladem publikovány. Velkomoravské právní sbírky reflektovaly sociální strukturu a mobilitu moravské společnosti a jejich předlohou byly ve většině případů byzantské právní kodifikace. Na vydávání moravských právních pramenů se podíleli slovanský filolog a teolog Josef Vašica, slovanský filolog Karel Haderka a historik slovanského práva V. Procházka, kteří svými studiiemi přispěli k výzkumu byzantských vlivů na velkomoravské právo. Slovanské právo nebylo tedy pouze doménou právníků, ale zabývali se jím také slavisté, kteří se velkomoravskému právu a raným moravským právním památkám věnovali z filologického hlediska. K. Haderka, který se zabýval staroslověnskou lexikografií a syntaxí, upravil k vydání právní sbírky *Законъ судnyi ljudьmъ*,³ a *Nomokanonъ*,⁴ které opatřil úvody. Zpracoval také Vašicův komentář k *Nomokanonu*. Na komentářích k právním kodifikacím *Законъ судnyi*

¹ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Recepce byzantských právních památek ve slovanském, zejména velkomoravském prostředí (reflexe v české právní historii). In MICHALOV, Jozef – HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter – TANESKI, Zvonko (eds.). *Poznávanie kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda*. Nitra 2007, s. 54-68; MALÁROVÁ, Lenka. Pronikání římského práva v českých zemích ve středověku. In *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, roč. 26, 2012, s. 3-13.

² *Magnae Moraviae fontes historici* (dále MMFH), IV. Leges – Textus iuridici – Supplementa. Operi edendo praefuit Lubomír E. HAVLÍK, curaverunt L. E. HAVLÍK et al. Brno 1971 (= *Opera Universitatis Purkynianae Brunensis Facultas Philosophica* 156), s. 147-198.

³ *Законъ судnyi ljudьmъ*, MMFH IV, s. 147-198.

⁴ *Nomokanonъ*, MMFH IV, s. 205-363.

ljudyтъ, Zарovědi svetyichъ отьсъ a Vladykamъ země božie slovo velitъ se začal podílet také právník Procházka, autor dvou zásadních statí o Zakonu sudnyj ljudemъ,⁵ ale předčasná smrt přervala jeho práci, kterou převzal a dokončil J. Vašica.

Pro další bádání o byzantských vlivech na velkomoravské zákonodárství byly podstatné závěry, ke kterým dospěl J. Vašica, který prokázal velkomoravský původ právní sbírky Zakonъ sudnyj ljudemъ,⁶ identifikoval Metodějův překlad právní sbírky Nomokanonъ⁷ a zjistil souvislosti mezi sbírkou Zakonъ sudnyj ljudemъ a Metodějovou homilií z Clozova sborníku Vladykamъ země božie slovo velitъ.⁸ Jazykový rozbor právní kodifikace Zakonъ sudnyj ljudemъ⁹ ukázal, že tento moravský zákoník byl sepsán na žádost moravského panovníka v období působení soluňských bratrů Konstantina (Cyrila) a Metoděje na Moravě, tedy před jejich odchodem do Říma, a je tedy evidentně moravského původu. Přestože zákoník vykazuje složitou vnitřní strukturu, teorie o jeho postupné genezi se ukázala jako neudržitelná. Jeho substrát tvoří trestní předpisy obsažené v 17. titulu a v několika dalších titulech byzantské Eklogy. Tyto tituly byly přeloženy do staroslověnštiny buď beze změny, nebo s částečnými změnami. Ty spočívaly v doplnění nebo nahrazení krutých, pro byzantské právo však signifikantních trestů, jako byla rhinokopie – uřezání nosu, epitimiemi.¹⁰ Touto úpravou se právní předpisy přiblížily moravským poměrům a západoevropským církevním právním normám. Dlouhodobý kritický výzkum právní sbírky Zakonъ sudnyj ljudemъ a historická realita v ní zobrazená a podpořená jazykovými moravismy, které se vyskytují v rukopisné textové tradici, v níž nemáme

⁵ PROCHÁZKA, Vladimír. Deset poznámek ke Ganevovu výkladu krátké redakce Zákona sudného ljudem. In *Právněhistorické studie*, roč. 9, 1963, s. 302-317; idem, Le Zakonъ sudnyj ljudemъ et la Grande Moravie. In *Byzantinoslavica*, roč. 28, 1967, s. 359-375; roč. 29, 1968, s. 112-150.

⁶ Vydání a komentář sbírky *Zakonъ sudnyj ljudemъ* připravil J. VAŠICA v MMFH IV, s. 147-198.

⁷ *Nomokanonъ*, MMFH IV, s. 205-363.

⁸ *Vladykamъ země božie slovo velitъ*, MMFH IV, s. 199-204.

⁹ VAŠICA, Josef. Origine cyrillo-méthodienne du plus ancien code slave dit „Zakon sudnyj ljudem“. In *Byzantinoslavica*, roč. 12, 1951, s. 154-174; idem, Jazyková povaha Zákona sudného ljudem. In *Slavia*, roč. 27, 1958, s. 521-537; idem, K otázce původu Zákona sudného ljudem. In *Slavia*, roč. 18, 1960, s. 1-19.

¹⁰ Na vliv západního zákonodárství na velkomoravské poukázal již SUVOROV, Nikolaj S. *Sledy zapadno-katoličeskogo cerkovnogo prava v pamjatnikach drev.russkogo prava.* Jaroslavl' 1888.

stopy po postulovaných bulharismech, dokázaly neudržitelnost teorií o jeho bulharském nebo makedonském původu.¹¹ Definitivně tak byla vyloučena možnost vzniku Zakona sudnyj ljudьmъ v jiném než (velko)moravském jazykovém, právním a společenském prostředí, což rovněž dokládá nová literatura.¹²

Ve studiích věnovaných rozboru právní sbírky Nomokanonъ¹³ se Vašica zabýval jeho rozbořem a srovnáním s byzantskými vzory, se Synagougou o 50 titulech a Syntagmou o 14 titulech. Na základě Ioasafského rukopisu a Jefremovské kormčí knihy provedl Vašica rekonstrukci původního Metodějova znění Nomokanonu. Opíral se především o práce ruského kanonisty V. N. Beneševiče, vydavatele řecké Synagogy.¹⁴ Jazykový a věcný rozbor Metodějova překladu vedl Vašicu k závěru, že nešlo jen „o přetlumočení řecké předlohy, nýbrž dílo

¹¹ Např. ANDREEV, Michail. Kām vāprosa za proizchoda i sāštnostta na Zakonъ sudnyj ljudьmъ. In Godišnik na Sofijskija universitet, Juridičeski fakultet, roč. 49, 1957, s. 1-60; idem, Zakonъ sudnyj ljudьmъ – starobālgarski praven pametnik. In Pravna misāl, roč. 2, 1958, č. 1, s. 13-27; idem, Sur l'origine du „Zakon sudnyj ljudem“ (Loi pour juger les gens). In Revue des études sud-est européennes, roč. I, 1963, č. 3-4, s. 335-337; GANEV, Vladimir. *Zakonъ sudnyj ljudьmъ*. Sofija 1959; *Zakon sudnyj ljudem kratkoj redakcii*. TICHOMIROV, Michail N. – MILOV, Leonid V. (eds.). Moskva 1961 nebo MILKOVA, Fani. *Zakonъ za sādene na chorata – Starobālgarski pametnik* In *Bālgarskite zemi v drevnostta. Bālgarija prez srednovekovieto*. Sofija 1978, s. 692-708. K bulharským badatelům, kteří nepovažují *Zakonъ sudnyj ljudьmъ* za (velko)moravskou, ale za bulharskou právní památku, se přiřadila také L. Simeonova, která ve svých příspěvcích (SIMEONOVA, Lilijana. *Christianizacijata na Bālgarija i problemāt za mjestoto na ženata i braka*. In *Obštoto i specifičnoto v balkanskite kulturi do kraja na XIX vek. Sbornik v čest na 70-godišninata na prof. Vasilka Tāpkova-Zaimova*. Sofia 1997, s. 46-61; eadem, *Pravna zaštita na ženite i decata v novopokrāštenoto bālgarsko obštstvo (Zakon za sādene na chorata, Ekloga)*. In GJUZELEV, Vasil – SIMEONOVA, Liliana – GARABEDJAN, Agop – STATEVA, Elena (eds.), *Štrichī kām balkanskoto srednovekovie. Izsledvanija v pamet na prof. Nikolaj Kočev* (= *Studia balcanica* 27). Sofia 2009, s. 117-125) srovnávala *Zakonъ sudnyj ljudьmъ* se slovanskou *Eklogou* a v obecné rovině se zabývala právní ochranou žen a dětí v christianizované bulharské společnosti.

¹² *Zakon sudnyj ljudem (Court Law for the People)*. DEWEY, Horace Wiliam – KLEIMOLA, Ann M. (eds. and trans.) (= *Michigan Slavic Materials*, No. 14). Ann Arbor, MI 1977; MAKSIMOVIČ, Kiril A. *Zakonъ sudnyj ljudьmъ. Istočnikovvedčeskije i lingvističeskije aspekty issledovanija slavjanskogo juridičeskogo pamjatnika*. Moskva 2004 a ILIEVSKA, Krasimira. *Zakonъ sudnyj ljudьmъ*. Skorpe 2004.

¹³ VAŠICA, Josef. Metodějův překlad nomokanonu. In *Slavia*, roč. 24, 1955, s. 9-41; idem, *Collectio 87 (93) capitulorum dans les nomocanons slaves*. In *Byzantinoslavica*, roč. 20, 1957, s. 1-8.

¹⁴ *Ioannis Scholastici Synagoga L titulorum ceteraque eiusdem opera iuridica*. BENEŠEVIČ,

v jistém smyslu nové a samostatné“, o jakési zkrácení – epitomé byzantské Synagogy.¹⁵ Rovněž výskyt staroslověnských hapax legomena dokazuje, že má tato památka blízko k moravskému prostředí.¹⁶ Při výzkumu spisu právně-rétorické povahy – homilie *Владыкамъ země божие слово велить*¹⁷ navázal Vašica na práce F. Grivce a A. Vaillanta, kteří již dokázali Metodějovo autorství, a při konfrontaci homilie se sbírkou *Законъ судnyi ljudьmъ* přišel k závěru, že toto juridikum existenci *Закона судnyi ljudьmъ* předpokládá, protože je na něm věcně a terminologicky závislé.¹⁸

* * *

Pokud jde o ženskou problematiku v raném slovanském období, je zapotřebí vrátit se do počátku 20. století k několikasvazkovému dílu českého archeologa Lubora Niederla *Slovanské starožitnosti – oddíl kulturní. Život starých Slovanů*.¹⁹ Autor se v něm zabýval postavením ženy ve slovanské societě z kulturně historického, etnografického a archeologického hlediska, nikoliv však z hlediska právního. To připadlo až znalci slovanského práva a historikovi slovanských právních dějin Th. Saturníkovi, který se ve svých stěžejních pracích *O právu soukromém u Slovanů v dobách starších*, *Poznámky k dějinám práva soukromého u Slovanů v dobách starších*²⁰ a *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*²¹ věnoval problematice recepce, absorpce a transformace byzantského práva ve slovanském prostředí a analyzoval soukromé rodinné

Vladimir N. (ed.). *Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Neue Folge, Heft 14*. München 1937.

¹⁵ VAŠICA, Josef. Právní odkaz cyrilometodějský. In *Slavia*, roč. 32, 1963, s. 332.

¹⁶ VAŠICA, Josef. Právní odkaz cyrilometodějský, 333.

¹⁷ VAŠICA, Josef. Anonymní homilie rukopisu Clozova po stránce právní. In *Slavia*, roč. 25, 1956, s. 221-223.

¹⁸ VAŠICA, Josef. Právní odkaz cyrilometodějský, s. 336.

¹⁹ NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti – oddíl kulturní. Život starých Slovanů I/1,2*. Praha 1911, 1913; *III/1*. Praha 1916; *III/1, 2*. Praha 1921, 1925.

²⁰ SATURNÍK, Theodor. *Poznámky k dějinám práva soukromého u Slovanů v dobách starších*. Praha 1935 (= Zvláštní otisk ze Sborníku věd právních a státních, roč. 35, seš. 1-2).

²¹ SATURNÍK, Theodor. *O právu soukromém u Slovanů v dobách starších*. In *Slovanské starožitnosti – oddíl kulturní. Život starých Slovanů II/3*. Praha 1934; idem, *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*. Praha 1922, s. 59-78.

slovanské právo.²² Studium a rozbor slovanských překladů byzantských právních sbírek, Eklogy z roku 726 a Procheiros nomos (Procheiron²³) z roku 872, které byly spojeny v právní sbírce Kormčaja kniga, obsahující také Законъ судnyi ljudьмъ, mu umožnilo reflektovat byzantské vlivy na slovanské právní systémy a sledovat právní aspekty života ženy ve slovanské společnosti v kontextu manželských právních vztahů, jako byl vznik manželství, majetkové manželské právo, vztahy mezi rodiči a dětmi nebo poručenství. Saturník hledal paralely mezi byzantským a slovanským právem a přišel k závěru, že s christianizací Slovanů bylo přejímáno a anticipováno byzantské právo ve formě slovanských překladů byzantských právních památek, které přispělo k jejich akulturizaci a vytvoření základů slovanské právní kultury.

Koncem 80. let 20. století a posléze opět od počátku 21. století se starými moravskými právními památkami začala zabývat historička Lubomíra Havlíková, která věnovala pozornost různým historicko-právním aspektům a souvislostem velkomoravského práva.²⁴ Hlavní pozornost nakonec zaměřila na soukromé rodinné právo a velkomoravské právní kodifikace se pro ni staly pramenem k po-

²² SATURNÍK, *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*, s. 59sq.

²³ Ve středověké (byzantské) řečtině čteno jako *Prochiron* a v této formě vešlo do slovanského prostředí.

²⁴ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Vojenské zákony Velké Moravy a jejich byzantská předloha. In *Časopis Matice moravské*, roč. 106, 1987, s. 269-276; eadem, Transformacija, recepcija i adaptacija vizantijskoj social'noj politiko-vojennoj terminologii v slavjanskoj sredě. In *Vizantijskij vremennik*, roč. 50, 1989, s. 59-65; eadem, Egredere de terra: On the geographical-administrative terminology in 9th century legal manuscripts. In KAJMAKAMOVA, Milijana – SALAMON, Maciej – SMORAG-RÓŻYCKA, Małgorzata (eds.). *Byzantium and New Countries – New Peoples on the Frontier of Byzantino-Slavonic Area (IX-XV Centuries)* (= Studia Byzantina et Slavica Cracoviensia V). Kraków 2007, s. 77-88; eadem, On the Dissemination of Byzantine Law within the Slavic Environment (Slavic Procedural Law). In KOKOSZKO, Maciej – LESZKA, Mirosław Jerzy (eds.). *Byzantina Europaea. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Waldemarowi Ceranowi* (= Byzantina Lodziensia XI). Łódź 2007, s. 139-146; eadem, K vlivu velkomoravského práva na raně středověké české právo. In MICHALOV, Jozef – HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter – TANESKI, Zvonko (eds.). *Význam kulturného dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Europu*. Nitra 2008, s. 22-32; eadem, Geograficko-správní staroslověnská terminologie v právních památkách 9. století a její řecké (byzantské) a latinské paralely. In *Synergie / Synergeia. Revue pro byzantologii a filozofii*, roč. V, 2009, č. 1, s. 9-20 (viz také elektronická verze, *Byzantská revue 2009* (= Acta facultatis orthodoxae theologiae Universitatis Presoviensis). HORÁK, Ján (ed.). Prešov 2009, s. 108-119. Internetový zdroj: http://www.pulib.sk/elpub2/PBF/Husar4/pdf_doc/08_Havlikova.pdf.

znávání postavení slovanské ženy ve velkomoravské společnosti nejen z právního, ale také z kulturně historického hlediska a velkou pozornost věnovala rovněž otázkám terminologickým. Její zájem o slovanskou ženu a její postavení v „patriarchálním řádu“ se datuje od roku 2000.²⁵

Inspirací a podnětem k zkoumání právního postavení ženy, „druhého pohlaví“, ve velkomoravském prostředí byly pro Havlíkovou četné práce o ženách a o jejich postavení v byzantské, respektive pozdně římské společnosti. Nejvýznamnější z nich napsaly a vydaly Evelyn Patlagean, Angeliki Laiou a Judith Herrin.²⁶ Pokud jde o slovanské prostředí, ojedinělou zůstává práce z pera Eve Levin o slovanské ženě. Její *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs*,²⁷ kniha, která zahájila moderní etapu studia genderu ve slovanském milieu, se věnuje slovanskému ortodoxnímu prostředí, ale až od 10. století. Netýká

²⁵ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Tři ženy Ivana Asena II. In *Slovanský přehled*, roč. 88, 2002, s. 441-456; eadem, *Cherchez la femme – Czech-Bulgarian relations in the 13th century*. In NIKOLOV, Georgi N. – NIKOLOV, Angel (eds.). *Bälgarsko srednevekovie: obštestvo, vlast', istorija. Sbornik v čest' na prof. d-r. Milijana Kajmakamova*. Sofia 2013, s. 331-343.

²⁶ K postavení ženy v pozdně antické a středověké byzantské společnosti, viz např. práce: PATLAGEAN, Evelyne. *Structure sociale, famille, chrétienté à Byzance IVe-XIe siècle*. London 1981; BRUNDAGE, James A. *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*. Chicago 1987; *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*. RAWSON Beryl (ed.). Oxford 1991; BEAUCAMP, Joël. *Le statut de la femme à Byzance (IVe-VIIe siècle), I-II*. Paris 1990-1992; *Eherecht und Familiengut in Antike und Mittelalter*. SIMON, Dieter (ed.). München 1992; LAIOU, Angeliki E. *Gender, Society and Economic Life in Byzantium*. Hampshire – Brookfield 1992; eadem, *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe-XIIIe siècles*. Paris 1992; eadem, *La famille à Byzance*. In *Europe*, roč. 75, 1997, Octobre, No. 822, s. 12-20; *Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies*. LAIOU, Angeliki E. (ed.). Washington 1993; CLARK, Gillian. *Women in Late Antiquity: Pagan and Christian Lifestyles*. Oxford 1993; *Law and Society in Byzantium, 9th-12th Centuries*. LAIOU, Angeliki E. – SIMON, Dieter (eds.). Washington 1994; ARJAVA, Antti J. *Women and Law in Late Antiquity*, Oxford 1996; PITSAKIS, Constantine G. *Législation et stratégies matrimoniales. Parenté et empêchements de mariage dans le droit byzantin*. In *L'homme. Revue française d'anthropologie (Question de parenté)* 154-155, Paris, avril-septembre 2000, s. 677-696. Internetový zdroj: <http://lhomme.revues.org/index55.html>; *Byzantine Women and their World*. KALAVREZOU, Iola (ed.). Cambridge – New Haven – London 2003; HERRIN, Judith. *Women in Purple. Rulers of Medieval Byzantium*. Princeton 2002 (*Ženy v purpuru*. Praha 2004). Literatura k středověkým gender studies viz také na <http://www.doaks.org/research/byzantine/resources/bibliography-on-gender-in-byzantium>.

²⁷ LEVIN, Eve. *Sex and Society in the World of the Orthodox Slavs, 900-1700*. Ithaca – London 1989.

se tedy velkomoravského období a je z hlediska předmětu našeho zájmu okrajová. Přesto lze některé její poznatky po kritickém zhodnocení retrospektivně aplikovat i na starší, velkomoravské období stejně jako poznatky o byzantských ženách. A to v mnohem větší míře, než poznatky z publikací, které vycházejí z pozdně středověkých poměrů v západní Evropě, jak je zpracovala např. Leah Otis-Cour v knize *Rozkoš a láska*,²⁸ která se stala podle citovanosti kultovní knihou českých studentů a jejich učitelů.

Ve studiích o velkomoravském právu, v nichž hledala odpověď na tertul-liánovskou otázku *Quid est mulier*, se Havlíková věnovala právnímu postavení ženy ve struktuře raně středověké christianizované moravské společnosti na základě studia velkomoravského právního systému v konfrontaci s byzantskými a bulharskými právními poměry a zvyklostmi. Na základě historicko-komparativní metody zkoumala genezi postavení ženy ve slovanském právu, genetické vztahy mezi právem byzantským a slovanským a podobnosti či rozdíly mezi oběma právními systémy i mezi jednotlivými právními normami navzájem. Studium komplementarity pomohlo odhalit společné nebo rozdílné historické právní vlivy, vzájemné kontakty mezi byzantským a slovanským právním systémem, diachronní nebo synchronní vývoj právních jevů a procesů, stejně jako kompatibilitu či nekompatibilitu právních norem. Její výzkum, zahájený v roce 2003, vyústil ve studii, nazvané *Středověké slovanské právo a žena*,²⁹ která byla uveřejněna o tři roky později, v prvním čísle ročenky „Byzantinoslovaca“. Na základě staroslověnských právních památek užívaných starou moravskou společností, jako byly *Zakonъ sudnyi ljudьmъ*, *Nomokanonъ* a *Vladykamъ země bo-žie slovo velitъ*, zkoumala autorka právní postavení moravské ženy a sledovala její život od kolébky do hrobu. Vztahy mezi právem, náboženstvím a křesťanskou církví vymezovaly a ovlivňovaly každodenní život ženy (*žena*; *gynaike*). Předmětem právních norem se staly činy a skutky, neslučitelné s morálním kodexem křesťana, jako bylo znásilnění panny s následnou ztrátou panenství

²⁸ OTIS-COUR, Leah. *Prostitution in medieval society: the history of an urban institution in Languedoc* (= Women in culture and society). Chicago 1985; eadem, *Lust und Liebe. Geschichte der Paarbeziehungen im Mittelalter*. Frankfurt am Main 2000 (*Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*. Praha 2000, 2002). Dále viz BOCK, Gisela. *Frauen in der europäische Geschichte. Vom Mittelalter bis zum Gegenwart*. München 2000 (*Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*. Praha 2007).

²⁹ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Středověké slovanské právo a žena* (Žena v právním systému velkomoravské společnosti). In *Byzantinoslovaca I*. DANIŠ, Miroslav (ed.). Bratislava 2006, s. 175-205.

či znásilnění ženy, cizoložství, smilství a krvesmilství, bigamie, sodomie, potrat aj. Autorka se věnovala takovým aspektům ženství, jako bylo panenství (*děva/děvica; parthenos*), svatba (*brakъ, svadba; gamos, to synallagma; nuptiae, coniugium,*) a manželství (*matrimonium; sьčetaanie; syzygia*), těhotenství (*graviditas*) a mateřství (*maternitas*) nebo vdovství (*vdovica; chéra*). Nadnesla také otázku vztahu ženy k církvi, otázku jejího Bohu zaslíbeného panenství (*děvbstvovati; parthenian epaggeilamenoï*)³⁰ a věnovala se jejímu postavení jako mnišky (*o čbьnicachъ; peri monastrion*) v církevní struktuře středověké křesťanské moravské společnosti. Zabývala se rovněž otázkou partnerské promiskuity a problematikou nesystémových manželských vztahů, jako bylo cizoložství (*preljubodějanije; moicheia; adulterium*), smilství (*ljubodějanije; porneia; stuprum*), krvesmilství (*krъvъ měšestii, hoi haimomiktai; bratosъmesije; adelfomixia; incestus*) a nestandardními sexuálními vztahy a praktikami, jako byla bigamie (*dvě ženě, dyo gametas echón*), polygamie, homosexualita, znásilnění (*oskorъnjenije; děvici neobručene nužju stvoritъ; parthenon emnésteuton biasamenos echei*), sodomie (*sodomъsky blędъ; blędъ cъ četvřenogomъ, sъ skotomъ; en alogois*), transsexualismus a transvestismus (*město ženъskago oděniija v mužъskij obrazъ oblačitъ se; anti tú eióthotos gynaikeiú amfiasmatos andreion analaboi*).³¹ Havlíková se zamýšlela nad jednotlivými etapami v životě ženy nejen po stránce historické, právní a sociální, ale analyzovala také terminologickou stránku a srovnávala termíny a pojmy staroslověnské, řecké a latinské.

Její obsáhlá studie byla natolik inspirativní, že se jí nechal ovlivnit student historie a archivnictví v Historickém ústavu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně Jiří Bořecký, který v úzké návaznosti na ni v roce 2007 vytvořil a obhájil svou bakalářskou práci s názvem *Žena ve velkomoravské společnosti*.³² Ten studii Havlíkové označil po pracích L. Niederla a Th. Saturníka jako „první

³⁰ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum), MMFH IV, s. 318, XXXIV (2. kánon sv. Basilia): *o děvě, jaže nevěsta christova i sьsudъ čistъ, poručenъ vladycě; peri tēs parthenú, hētis nymfē estin tú Christú kai skeuos hieron anateuthen tó despoté.*

³¹ *Nomokanonъ* (Synagoga L titulorum), MMFH IV, s. 311, XXXII (13. kánon gangerského sněmu; v některých rukopisech je uváděn 14. kánon, viz komentář v MMFH IV, 311).

³² BOŘECKÝ, Jiří. *Žena ve velkomoravské společnosti*. Brno 2007, 72 s. (bakalářská práce HÚ FF Masarykovy univerzity. Internetový zdroj: http://is.muni.cz/th/110456/ff_b/Zena_ve_velkomoravske_spolecnosti.doc?zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3DBo%25%99eck%25%BD%20agenda:th%26start%3D1).

a prozatím poslední práci zabývající se podobným tématem, a současně vztahující se přímo na oblast Velké Moravy“.³³

Jeho práce se zabývala „nařízeními velkomoravských právních památek, které znamenaly vůbec první zásah do zvykového práva na našem území. Jejich vznik byl podnícen snahou o prosazení křesťanských hodnot a potlačení pohanských obyčejů.“ Záměrem práce bylo „na základě poznatků o životě a kultuře slovanské společnosti na pomezí doby pohanské a křesťanské interpretovat jednotlivá ustanovení velkomoravských zákoníků, tak jak se chronologicky dotýkala života prosté ženy ve velkomoravské společnosti.“ Autor se snažil postihnout život ženy a její právní postavení na Velké Moravě na základě zkoumání velkomoravských právních norem publikovaných v MMFH IV a pozdějších právních pramenů, jako jsou české středověké právní texty, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století*³⁴ nebo polské prameny, které však nejsou ani chronologicky, ani teritoriálně a věcně adekvátní ke zkoumané problematice. Nastudoval rovněž (či pouze uvedl) sekundární módní literaturu ze západoevropského prostředí,³⁵ aniž by použil jedinou knihu, týkající se např. postavení ženy ve středověké byzantské nebo pozdně římské společnosti, přestože je dobře známo a bylo mnoha právními historiky, jako byl např. H. Jireček, Th. Saturník nebo J. Pošvář, prokázáno, že byzantské zákonodárství, vycházející z římských právních norem ovlivnilo zákonodárství velkomoravské. Velkomoravská společnost, přestože se díky západnímu tlaku dostala na sklonku své existence pod vliv latinského církevního a kulturního okruhu, byla zpočátku formována a ovlivňována církevními a vzdělanostními proudy, pocházejícími z řecko-byzantského kulturního prostředí. Aplikace pozdějších právních stavů na velkomoravské poměry je často neadekvátní, chybná až směšná, jako aplikace např. *Právních knih města Brna* na velkomoravskou realitu.³⁶ Pro zkoumání raných moravských právních poměrů je produktivnější hledat adekvátní prameny a příznačnější paralely v pozdně římském a byzantském období, ve východní a jihovýchodní části Evropy, zejména v Byzanci, jak o tom psala literatura uvedená výše

³³ BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 5.

³⁴ *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století, I-III*. FLODR, Miroslav (ed.). Brno 1990-1993.

³⁵ Seznam pramenů a literatury viz BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 69-72.

³⁶ Internetový zdroj: http://is.muni.cz/th/110456/ff_b/6466683/2_-_Jiri_Borecky_-_vyjadreni_dr._Bocka.pdf, s. 1.

v poznámce 26, aniž bychom sahalí k „zvetšelému Bidlovi“.³⁷ Vliv řecko-byzantského kulturního okruhu, k němuž se Velká Morava v počátcích svého vzniku a existence hlásila a z něhož čerpala stejně jako další slovanské státy (Bulharsko, Makedonie, Srbsko, Rusko), než podlela západním, latinským vlivům, se odrazil v jejím vývoji. Patrné je to ve velkomoravských zákonících, u nichž většina je východního, byzantského původu, a vznikla překladem a adaptací byzantských světských a církevních zákonů na moravské poměry. Jen část zákonných norem, používaných na Moravě pochází ze západoevropského, latinského prostředí, z penitenciální praxe uplatňující trest pokání, epitimie (*epitemija*) na rozdíl od krutějších byzantských tělesných trestů, jako bylo „řezání nosu“, rhinokopie (*rhinokopeisthosan*). Používání adekvátní literatury³⁸ by proto mělo být, přestože autor pohlížel na problematiku velkomoravské ženy, jak tvrdí, ze sociokulturního hlediska, podmínkou *sine qua non*. A to jsme se nezmínili ani o literatuře, která vznikla v pravoslavném prostředí a která se vztahem muže a ženy, manželstvím apod. zabývá z pravoslavného hlediska.³⁹

Bořecký, disponující pouze znalostí latiny, neznal ani staroslověnštinu, ani řečtinu,⁴⁰ dva jazyky potřebné pro výzkum velkomoravských právních pramenů a používal pouze české překlady, proto je nasnadě, že nepochopil výklad některých článků (paragrafů) staroslověnského *Zakona sudnyi ljudmъ* a jeho řecké předlohy, *Eklogy*, stejně jako základní rozdíly mezi západní a východní trestní praxí v církevním (kanonickém) a světském právu. Jinak by autor nemohl napsat, že „Nomokanon nezná zpříšňující klausuli o chlebu a vodě“,⁴¹

³⁷ Ibidem, s. 2.

³⁸ Ibidem, s. 2.

³⁹ Vedle výše zmiňované knihy E. Levin se ortodoxního prostředí týká také MEYENDORFF, John. *Marriage: An Orthodox Perspective*. Crestwood – New York 1975; MILKO, Pavel. Manželství v pravoslaví. In Pravoslavný kalendář 2001. Pravoslavné vydavatelství 2000, a. 83-90. Případně internetový zdroj: <http://www.dogmatika.wz.cz/manz.htm>.

⁴⁰ Ibidem, s. 1, 3. odst. Nehodlám se zde zabývat četnými gramatickými lapsy, které svědčí o rychlosti, s jakou se autor k tématu přihlásil v ISU (15. 8. 2007), práci napsal, odevzdal (4. 9. 2007) a obhájil (14. 9. 2007), ani historickými nepřesnostmi, jako je „pokřtěný bulharský panovník Bogoris“ (buď byl pokřtěný a pak se jmenoval Boris-Michael, nebo nepokřtěný a pak měl jméno turkutského, protobulharského původu Bogoris), apod., nehledě na skutečnost, že autor bakalářské práce uvedl v seznamu literaturu, kterou v práci ani necitoval a mnoho věcí z mé práce převzal doslova nebo je parafrázoval, aniž smysl některých pochopil.

⁴¹ BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 9.

z čehož vyplývá, že nevěděl, že východní právní praxe nepoužívala epitimiální praxi, která je produktem a fenoménem západního církevního soudnictví. Bořecký také poukázal na rozpor v potrestání muže v čl. 7 a 10 *Zakona sudnyi ljudmъ*,⁴² kterým se prý Havlíková nezabývala.⁴³ Kdyby si však přečetl a prostudoval oba články pořádně (případně ve staroslověnském nebo řeckém originále), pochopil by, že se o žádný rozpor nejedná, ale že se články týkají dvou různých věcí, dvou právních kauz, z čehož vyplývá, že i tresty pro muže musí být a byly patřičně diferencovány. Stejně tak zběžné čtení a nepochopení textu a poznámek Havlíkové, stejně jako textu 15. kánonu sv. Basilia a 27. kánonu laodicejského, ho vedlo k výtce, že autorka „odlišně interpretuje tyto dva kánony“, která je neopodstatněná.⁴⁴ V případě obou kánonů jde o texty z jednoho kodexu – byzantského *Nomokanonu*, kam byly takto k jednotlivým prohrěškům přiřazeny. Navíc každý z kánonů řeší dvě různé skutkové podstaty. Kdyby si Bořecký příslušnou poznámku Havlíkové dobře přečetl,⁴⁵ pochopil by, že použila interpretaci právního historika V. Procházky, kterého sice ve své práci v této souvislosti citoval,⁴⁶ ale evidentně ho nečetl. Stejně tak Bořecký neporozuměl čl. 7 *Zakona sudnyi ljudmъ* o vdovství a nepochopil příslušné právní statě (paragrafy) XXIV a XXV o vdovství v *Nomokanonu* (2. a 9. kánon sv. Basilia a 17. a 18. kánon sv. Apoštolů).⁴⁷ Kdyby si pořádně přečetl její poznámku 215, pochopil by, že Havlíková kánony neinterpretuje, ale pouze cituje.⁴⁸ Navíc na jedné a téže straně odporuje autor sám sobě, když jedním dechem tvrdí, že na vdovy se vztahovala „různá další ustanovení velkomoravských zákoníků“ a že se „z velkomoravských právních památek toho moc o postavení a životě vdov nedovídáme téměř nic“. Rovněž Bořeckého tvrzení,⁴⁹ že Havlíková⁵⁰ nečiní rozdíl mezi

⁴² BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 28.

⁴³ HAVLÍKOVÁ, *Středověké slovanské právo a žena (Žena v právním systému velkomoravské společnosti)*, s. 189.

⁴⁴ BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 43, poznámka 221 a s. 51, poznámka 274.

⁴⁵ HAVLÍKOVÁ, *Středověké slovanské právo a žena (Žena v právním systému velkomoravské společnosti)*, s. 191, poznámka 142.

⁴⁶ BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 52, poznámka 283.

⁴⁷ BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 63-64.

⁴⁸ HAVLÍKOVÁ, *Středověké slovanské právo a žena (Žena v právním systému velkomoravské společnosti)*, s. 198, poznámka 215.

⁴⁹ BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 30, poznámky 144, 145.

⁵⁰ HAVLÍKOVÁ, *Středověké slovanské právo a žena (Žena v právním systému velkomoravské společnosti)*, s. 188-189.

svedením a znásilněním, které se týká čl. 8 a dalších *Zakona sudnyi ljudьmь*, pochází z jeho špatného přečtení a pochopení jejího textu. Nikde totiž nenapsala synonymně svedení-znásilnění či svedení/znásilnění, jak se jí to snaží podsunout a píše Bořecký, ale striktně rozlišuje v textu svedení od znásilnění a vztažnou větu, která se vztahuje k znásilnění, Bořecký špatně pochopil. Navíc se Bořecký na rozdíl od Havlíkové zmiňuje o postřížinách (kap. III. 3),⁵¹ což byla výhradně mužská záležitost, která se ve velkomoravském prostředí nevyskytovala a nijak nesouvisí se zpracovávaným tématem *Žena ve velkomoravské společnosti*.

Následující práce L. Havlíkové se věnovaly některým aspektům právního postavení slovanské ženy ve velkomoravské společnosti a příslušné terminologii podrobněji. Druhá studie autorky, vznikající v letech 2006-2007 a vydaná v roce 2008, byla napsána pro sborník „Pulchritudo et eruditio“, věnovaný 80. výročí narození medievalisty a kodikologa, profesora Pavla Spunara, a byla nazvána *Femina slavica – žena a mateřství ve velkomoravských právních památkách 9. století (Příspěvek ke středověkým gender studies)*.⁵² Havlíková se v ní zaměřila na společenské postavení ženy v době jejího mateřství. Na základě právních textů pocházejících z 9. století z velkomoravského prostředí a jejich srovnání s řeckými byzantskými předlohami autorka analyzovala staroslověnské a řecké termíny týkající se problematiky ženy v roli matky. Zabývala se některými otázkami spojenými s těhotenstvím (*graviditas*) a mateřstvím (*maternitas*) a v historickém kontextu také s postavením matky a rodiny v rané moravské společnosti.

Křesťanství vneslo do rodinného římského práva řadu nových elementů, které se promítly také do moravského zákonodárství, jehož některé normy, zejména ty, které měly univerzální charakter, přešly později rovněž do českého právního prostředí. Přestože z kritické dekonstrukce binárních rozdílů mezi muži a ženami vysvítá podřízené, subordinované postavení slovanské ženy, mateřství bylo jedním z prvků v jejím životě, které určitým způsobem, pokud byla vdaná, upevňovalo její společenský statut a její postavení v křesťanské rodině a společnosti 9. století a zaručovalo jí jistou společenskou prestiž, váženost a důstojnost, zejména v případě porodila-li syna, podobně jako v jiných společnostech, které měly androcentrický charakter a v nichž se kladl hlavní důraz na narození syna.

⁵¹ BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 22-24.

⁵² HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Femina slavica – žena a mateřství ve velkomoravských právních památkách 9. století (Příspěvek ke středověkým gender studies)*. In SILAGIOVÁ, Zuzana – ŠEDINOVÁ, Hana – KITZLER, Petr (eds.). *Pulchritudo et eruditio. Ad honorem Pavel Spunar*. Praha 2008, s. 163-178.

V tomtéž roce vyšla také další studie L. Havlíkové, vznikající paralelně a uveřejněná v časopise „Slavia“ – sborníku s názvem „Česká slavistika“, který obsahoval české příspěvky k 14. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Sofii v roce 2008. Studie měla název *K právnímu postavení slovanské ženy v 9. století s podtitulem K otázce sňatku a uzavření manželství v případech pokrevního, adoptivního a tzv. duchovního příbuzenství v bulharském a velkomoravském prostředí*.⁵³ Autorka se v ní zaměřila na další zkoumání vlivů byzantského práva na slovanské právo, a to ve velkomoravském prostředí na základě výše uvedených zákoníků a v konfrontaci s bulharským milieu na základě památky právního charakteru, nazvané *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum*,⁵⁴ která zahrnovala odpovědi papeže Mikuláše I. na dotazy christianizujících se Bulharů. Autorka analyzovala tzv. protizákonná manželství, tj. zabývala se překážkami, které bránily v rané slovanské křesťanské společnosti uzavírat manželství. Patřilo k nim vedle pokrevního a adoptivního příbuzenství také tzv. duchovní příbuzenství, kmotrovství (*kupetra; кьмотра*). Pokrevní příbuzenství, které bylo v raných společnostech ve světě hojně rozšířeno, však křesťanství zakazovalo stejně jako sňatky adoptivních a tzv. duchovních příbuzných.

Přestože bylo středověké manželské právo postaveno na římských právních základech, vyžádalo si křesťanství a tvorba kanonického manželského práva, které podporovalo a upevňovalo sakramentalitu manželství, mnoho změn a úprav, a byla dlouhodobým a komplikovaným procesem. Ze zkoumaných latinských a staroslověnských právních památek 9. století, které zachycují nejstarší verze světského a církevního manželského práva platné ve slovanském prostředí, je zřejmé, že duchovní příbuzenství bylo jasnou překážkou církevního sňatku. A aby se předešlo určitým excesům, právní překážkou sňatku bylo také

⁵³ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. K právnímu postavení slovanské ženy v 9. století (K otázce sňatku a uzavření manželství v případech pokrevního, adoptivního a tzv. duchovního příbuzenství v bulharském a velkomoravském prostředí). In *Slavia*, roč. 77, 2008, s. 251-263 (= Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů, Ochrid 10.-16. 9. 2008, Praha 2008). K tomu viz též HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Über die rechtliche Stellung der slawischen Frau im 9. Jahrhundert. In RADIČESKI, Naume – VENOVSKA-ANTEVSKA, Snežana (ed.). Zbornik na rezimea. 14 megjunaroden kongres na slavisti, Ochrid, 10-16 septemvri 2008, t. 2, , Skopje 2008, 270-271. K poměrům v raném západoevropském prostředí viz JUSSEN, Bernhard. *Partnerschaft und Adoption im frühen Mittelalter. Kunstliche Verwandtschaft als soziale Praxis*. Göttingen 1991.

⁵⁴ *Responsa Nicolai papae I ad consulta Bulgarorum*, MMFH IV, s. 38-107.

adoptivní příbuzenství. V první řadě se však zákaz sňatku týkal osob pokrevně příbuzných, a to až do 4. stupně příbuznosti, a pro všechny skupiny středověkého obyvatelstva se stal tento interdikt obligatorním právním institutem, který přetrvával v kanonickém a občanském právu přes úpravy dodnes.⁵⁵

Odborné práce o slovanské a velkomoravské ženě z pera L. Havlíkové a patrně i práce J. Bořeckého inspirovali také studentku historie a archeologie v Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně Šárku Andělovou-Krupičkovou, která je autorkou diplomové práce z roku 2008 na téma *Kapitoly ze života velkomoravských žen v kontextu písemných a archeologických pramenů*.⁵⁶ Autorka se zabývala postavením ženy v roli „manželky, matky, ženy duchovní, ženy tělesné, řemeslnice, kněžny a bojovnice“. Její práce je však na rozdíl od bakalářské práce Bořeckého, který využíval jen písemné historické prameny, založena jak na studiu písemných pramenů různého žánru, tak na jejich konfrontaci s archeologickým materiálem, což je hlavním přínosem jejího počínání. Bořecký i Andělová-Krupičková kladou důraz na módní, postmoderní literaturu západoevropskou či anglo-americkou,⁵⁷ která je zaměřena na kulturní antropologii, kulturologii, etnologii apod., a k níž mladá generace a její porevoluční učitelé po všech předchozích zálibách v nejrůznějších -ismech (positivismus, strukturalismus, semantismus, marxismus, etc.) vzhlížejí jako k modle. Výzkumy v ní prezentované vycházejí však, jak bylo zmíněno již výše, většinou ze středověkých poměrů v tzv. západní Evropě a časově se týkají až povelkomoravského období. Nejsou tedy věcně ani časově srovnatelné pro poměry na Velké Moravě a mohou mít pouze inspirativní charakter. Jejich použití jako konfrontačního materiálu je stejná metodologická chyba, jaké se dopustil již J. Bořecký.

V následujícím roce 2009 vydala L. Havlíková dvě studie, vznikající v letech 2007-2008 a zabývající se problematikou recepce byzantského práva ve slovanském prostředí a postavením velkomoravské ženy v právním systému slovanské

⁵⁵ *Institutiones*, kniha I, titul X, čl. 3: *quamvis quarto gradu sint*; zákon č. 47 obecného OZ z 25. 5. 1868 (II. část, §§ 44-136).

⁵⁶ ANDĚLOVÁ-KRUPIČKOVÁ, Šárka. *Kapitoly ze života velkomoravských žen v kontextu písemných a archeologických pramenů*. Brno 2008, 211 s. (diplomová práce ÚAM FF Masarykovy univerzity. Internetový zdroj: http://is.muni.cz/th/64658/ff_m/hotovka.doc?zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3DAnd%2C%20%3A1%20Krupi%2C%20%3A1%26start%3D1).

⁵⁷ Seznam pramenů a literatury viz BOŘECKÝ, *Žena ve velkomoravské společnosti*, s. 69-72; ANDĚLOVÁ-KRUPIČKOVÁ, *Kapitoly ze života velkomoravských žen*, s. 175-195.

společnosti. První studie *Žena a manželství ve slovanském prostředí 9. století na příkladu velkomoravských právních památek a jejich byzantských předloh*,⁵⁸ která vyšla v časopise pro byzantologii a filozofii „Synergie/Synergeia“, vydaném Katedrou filozofie Západočeské univerzity v Plzni, se věnovala problematice manželství (*malbžena; ženitova*) ve staroslověnských právních pramenech. S christianizací slovanských států došlo k omezení volnosti v pohlavním životě ženy a její život byl pevně stanoven a omezen právními normami, které určovaly její postavení v sociální stratifikaci moravské společnosti. Autorka věcně a terminologicky analyzuje velkomoravské právní dokumenty týkající se manželství, jehož hlavním cílem bylo podle slov italského učenice z roku 1472 „vychovávat děti“ (*iugum uxoris et cura pueorum*)⁵⁹ a které se v moravském prostředí v 9. století pod vlivem křesťanství institucionalizovalo, a konfrontuje moravské právní normy s byzantskými právními kodifikacemi, které sloužily pro velkomoravské zákonodárství jako modely. Moravské zákonodárství týkající se manželství a manželského života, v kterém se uplatnily prvky byzantského a západního (v podstatě římského) rodinného práva, bylo na svou dobu velmi kvalitní, vyspělé a sofistikované, jak dokládají nejen moravské zákoníky samy, ale jak dokládá také jeho pozdější použití a využití v širším slovanském prostředí, zejména ve východoevropském, ruském.

Druhá studie, věnovaná nestorce české byzantologie, profesorce Růženě Dostálové, u příležitosti 85. výročí jejího narození, byla vydána ve sborníku „Epea pteorenta“ a byla nazvána *Žena a potrat. K otázce přejímání římsko-byzantského práva a řecké terminologie ve slovanském prostředí*.⁶⁰ Autorka v ní ukázala, jak se středověké právní prameny ze slovanského (moravského a bulharského) prostředí dívaly na problematiku potratu (*abortus; iskaza; ta fthoria*) a jak řešily právní otázky s ním spojené. Provedla také analýzu staroslověnské terminologie používané v právních textech, které rozlišují záměrné a nezáměrné zabití dítěte, a konfrontovala ji s řeckou (byzantskou) terminologií v byzantských právních

⁵⁸ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Žena a manželství ve slovanském prostředí 9. století na příkladu velkomoravských právních památek a jejich byzantských předloh*. In *Synergie/Synergeia*. Revue pro byzantologii a filozofii, roč. V, 2009, č. 2, s. 5-26.

⁵⁹ *Ermoalo Barbaro, De coelibatu. De officio legati*. Edizione critica a cura di Vittore BRANCA, con un'appendice alle Epistolae, orationes et carmina. Firenze 1969.

⁶⁰ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Žena a potrat. K otázce přejímání římsko-byzantského práva a řecké terminologie ve slovanském prostředí*. In KULHÁNKOVÁ, Markéta – LOUDOVÁ, Kateřina (eds.). *Epea pteorenta. Růženě Dostálové k narozeninám*. Brno 2009, s. 97-106.

dokumentech. Velkomoravské právní památky, podobně jako jejich řecké (byzantské) a latinské předlohy, sice trestně postihovaly zabití dítěte a potrat, ale abortivní prostředky jako nástroje zabití plodu nebo novorozence ani taxativně nevymezují, ani se o nich explicitně nevyjadřují. V českém prostředí zmiňuje nepřímou použití abortivních prostředků k vyhnání počatého plodu (*cum conceptus suos abortivoant*) v 12. století český kronikář Kosmas v díle *Chronica Boemorum*, který vypuzení plodu považoval za velmi těžký zločin.⁶¹ Potrat a použití abortiv bylo přísně zakázáno také v ruském prostředí, jak ukazují nejen ruské zákoníky a nařízení („kormčí knihy“, *ustavy*), jejichž některé „paragrafy“ byly převzaty z velkomoravských právních pramenů (*Nomokanonъ, Zakonъ sudnyi ljudьmъ, Zapovědi svetyichъ otъcъ*), ale též písemné památky církevního charakteru („Slova“, „Odpovědi“, „Poučení“); podobná provinění byla rovněž trestána v jihoslovanském prostředí, jak dokládají pozdější nařízení z 13. století.⁶²

Ve slovenském odborném časopise „Konštantínove listy“ byla v roce 2012 vydána další z cyklu studií L. Havlíkové o velkomoravském právu, nazvaná *Dítě ve velkomoravských právních památkách*,⁶³ která byla věnována postavení dítěte ve velkomoravské společnosti. Jak ukázaly rané moravské zákoníky a jejich terminologie, součástí právní a soudní praxe byla na staré Moravě také právní ochrana dětí. Velkomoravské zákonodárství chránilo práva dítěte (*čedo, dětišťe, otroče*) a trestalo matky, které se proti právům dítěte provinily. Pokud šlo o právní ochranu žen, matek a dětí, bylo velkomoravské právo ve srovnání se současnými trendy vývoje ochrany práv dítěte moderní a nadčasové, protože právně garantovalo a zajišťovalo dětem v rámci tehdejších společenských,

⁶¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. In BRETHOLZ, Berthold unter Mitarbeit von WEINBERGER, Wilhelm (eds.). MGH, Scriptorum rerum Germanicarum N.S. Tomus 2. Berlin 1923, II, 4: (*feminae*), *cum conceptus suos abortivoant, quod est pessimum scelus scelerum*.

⁶² Viz SUVOROV, Nikolaj S. *Slědy zapadno-katoličeskago cerkovnago prava v pamjatnikach drevnjago ruskago prava*. Jaroslavl' 1888; idem, *K voprosu o zapadnom vlijanii na drevnerusskoje pravo*. Jaroslavl' 1893; PAVLOV, A. *Mnimyje slědy katoličeskago vlijanija v drevnějšich pamjatnikach jugoslavjanskago i ruskago cerkovnago prava*. Moskva 1892; SREZNĚVSKIJ, Izmail I. *Obozrěnije drevnich spiskov Kormčej knigi*. In *Sbornik Otdělenija ruskago jazyka i slovesnosti AN*, 1897; ANGUSHEVA, Angelina. *Ancient Medical Knowledge of the Woman's Body in the Medieval Slavic Context: the Case of the Prague Manuscript IXF10*. In *Wiener slavistisches Jahrbuch*, roč. 51, 2005, s. 7-20.

⁶³ HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Dítě ve velkomoravských právních památkách*. In *Konštantínove listy / Constantine's letters / Konstantinova pismena*, roč. 5, 2012, s. 1-10.

ekonomických a právních poměrů a možností právo na život. Přestože mělo velkomoravské právo, které zachycovalo a právně ošetřovalo vztah mezi matkou a narozeným i nenarozeným dítětem, androcentrický charakter a žena měla subordinované postavení, manželství, mateřství a rození dětí – zejména mužských potomků – jí zajišťovalo určitý společenský statut a postavení v křesťanské rodině a velkomoravské společnosti 9. století.

Pro úplnost našeho výkladu dodejme, že v roce 2008 a 2009 vyšla v časopise „Kuděj“ studie Lenky Pinzové *Mravnostní delikty v rámci manželství*, kterou autorka rozdělila do dvou částí, v nichž se postupně zabývala třemi mravnostními delikty: cizoložstvím (1. část), incestem a bigamií (2. část).⁶⁴ Její práce je však věnována až pozdějšímu období raného novověku, 16.-18. století, a vyšla z výzkumu raně středověkých legislativních pramenů, právních textů a smolných knih z území Čech a Moravy. A opomenout v tomto kontextu nelze ani skutečnost, že v roce 2009 vyšla ve sborníku „Křesťanstvo v časech sv. Vojtecha“ studie slovenské badatelky působící v Čechách Hany Chorvátové, nazvaná *Podoby rodiny v ranom stredoveku*.⁶⁵ Autorka se věnovala konceptu manželství a rodiny na přelomu dvou tisíciletí. Na rozdíl od předchozích uvedených studií, týkajících se zejména velkomoravského prostředí, byla její práce věnována postavení rodiny v raně středověkých Čechách.

* * *

Na rozdíl od postavení ženy v pohanské době, která se vyznačovala sexuální promiskuitou a flexibilitou, volností a nevázaností v pohlavním životě, předmanželskými a mimomanželskými sexuálními aktivitami, dostal život žen v christianizované moravské společnosti pevný rámec, daný právními normami, i když ne – zejména v rané křesťanské době – striktně dodržovanými. Zákony reflektovaly vztah muže a ženy v mnoha jeho podobách. Vedle vztahů závazných a společností akceptovaných jako byly vztahy manželské, velkomoravské

⁶⁴ PINZOVÁ, Lenka. Mravnostní delikty v rámci manželství. Trestněprávní teorie a soudní praxe. I. Cizoložství. In Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, roč. 10, 2008, č. 1-2, s. 5-27; eadem, *Mravnostní delikty v rámci manželství. Trestněprávní teorie a soudní praxe II. Incest a bigamie*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, roč. 11, 2009, č. 1, s. 5-27.

⁶⁵ CHORVÁTOVÁ, Hana. Podoby rodiny v ranom stredoveku. In *Křesťanstvo v časech sv. Vojtecha*. KOŽIAK, Rastislav – NEMEŠ, Jaroslav (eds.). Kraków 2009, s. 140-151. Internetový zdroj: <http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/podoby-rodiny-v-ranom-stredoveku.pdf>.

zákoníky reflektovaly především vztahy nezákonné, pro středověkou křesťanskou společnost neakceptovatelné, které se v ní přesto vyskytovaly, a proto vlastně zákoníky vznikly. Jak dokládají velkomoravské právní kodifikace, nebyl život pro ženu žijící v 9. století lehký, protože na ni bylo pohlíženo jako na druhořadou bytost, která byla stvořena „z žebra mužova“ (*ot muža rebro izemъ*)⁶⁶ a ještě na počátku novověku, v roce 1595, se lidstvo řídilo tezí *mulieres homines non esse*.⁶⁷ O vztahu staré moravské společnosti k ženskému pohlaví svědčí také to, že v ní existovaly ženy-otrokyně, služky (*ancillae*), jejichž „tržní cena“ při prodeji se rovnala ceně jednoho hřebce.⁶⁸

Velkomoravské zákoníky, které byly vytvořeny pro upevnění křesťanského zákonodárství, „dobrého zákona“ (*dobryi zakonъ*),⁶⁹ dokládají, že na staré Moravě existovaly vedle církevních soudů také světské soudy, jak je to patrné z petice bavorského episkopátu z let 870-871.⁷⁰ Na Moravě se viníci soudili podle moravského práva na rozdíl od oblastí, podléhajících např. bavorskému právu. Na základě penalizace viníků v zákonících můžeme usuzovat rovněž na sociální stratifikaci a ekonomickou diferenciaci rané moravské společnosti. O funkčnosti moravských zákoníků svědčí také existence lexikálních moravismů, které do *Zakona sudnyi ljudьmъ* a *Nomokanonu* pronikly z hovorové řeči.⁷¹ Jednalo se o domácí výrazy z moravského jazyka, které vznikly na velkomoravské půdě a staly se součástí lexika, slovního fondu staroslověnštiny

⁶⁶ *Zakonъ sudnyi ljudьmъ*, MMFH IV, s. 195, čl. 30a (podle Gn 2. 21-22).

⁶⁷ Valens Acidalius, *Disputatio nova contra mulieres*. A New Argument Against Women. A Critical Translation from the Latin with Commentary, together with the Original Latin Text of 1595). Hart, Clive 1998; Valens Acidalius, *Disputatio nova contra mulieres, qua probatur eas homines non esse*. Neue Disputation gegen die Frauen zum Erweis, dass sie keine Menschen sind). CZAPLA, Ralf G. – BURKARD, Georg (Hrsgb.). Heidelberg 2006.

⁶⁸ *Inquisitio de theloneis*, MMFH IV, s. 118, VI; HAVLÍK, Lubomír E. *Morava v 9. a 10. století*. Praha 1978 (= Studie ČSAV, č. 7), s. 53.

⁶⁹ K terminologii o „dobrém zákoně“ viz MMFH IV, s. 173-176; ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. Über zwei großmährische Rechtsdenkmäler byzantinischen Ursprungs. In VAVŘÍNEK, Vladimír (ed.). *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9.-11. Jahrhundert*. Praha 1978, s. 361-385; eadem, Au sujet du rayonnement du droit byzantin en Grande Moravie. In *XVI. internationaler Byzantinistenkongress, Akten II/2*. Wien 1982, 313-319; GAVLIKOVÁ, Transformacija, recepcija i adaptacija, s. 65, pozn. 50; HAVLÍKOVÁ, Vojenské zákony Velké Moravy a jejich byzantská předloha, s. 269-276.

⁷⁰ HAVLÍK, *Morava v 9. a 10. století*, s. 73-74.

⁷¹ Viz Vašičův komentář k *Zakonu sudnyi ljudьmъ*, MMFH IV, s. 163sq.

moravské redakce. V souvislosti s ženskou (gendrovou) problematikou, šlo např. o výrazy označující mravní poklesky z oblasti pohlavního života, jako bylo smilství (*priložiti se, priměšati se, blôditi, bļesti, nužju svtvoriti, obrětati se sʙ aj.*), nebo o obecné termíny pro tělesné obcování, tělesný, pohlavní styk i manželský sex (*priložiti se, priměšati se, sʙʙkupljati se, prilěpiti se*).

Křesťanství vneslo do rodinného římského práva řadu nových prvků, které se promítly do byzantských a slovanských zákoníků, včetně moravských (např. nezrušitelnost manželského svazku, neplatnost manželství s kastrátem, s barbarem, s vysvěcenou pannou, křesťana s židem, únosce s unesenou osobou, cizoložnice se svůdcem, trestnost incestních svazků, bigamie, polygamie). Velkomoravské zákonodárství, které mělo evropskou dimenzi a stalo se vzorem pro zákonodárství dalších slovanských národů, představuje syntézu zvykového práva s právem civilním a církevním, která byla vytvořena na substrátu byzantského práva. Přenesena a uplatňována byla stará právní zásada z *Corpus iuris civilis*, podle níž byla hodnota ženského pohlaví nižší než hodnota mužského (*maior dignitas est in sexu virili*).⁷² Žena, stvořená z Adamova žebra (*ot muža rebro izemʙ*),⁷³ byla podle biblického učení⁷⁴ v důsledku dědičného hříchu podřízena muži a moci otcovské (*pater familias*). Již od patriarchální společnosti existoval boj mezi mužem a ženou (*“querelle des sexes“*;⁷⁵ „querelle du

⁷² *Corpus iuris civilis I (Domini nostri sacratissimi principis Iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti digestorum seu pandectarum, liber primus)*. MOMMSEN, Theodor – KRÜGER, Paul (eds.). Berlin 1954: Digesta, 1.9.0. De senatoribus: 1.9.1. Ulpianus libro 62 ad edictum: *pr. Consulari feminae utique consularem virum praeferendum nemo ambigit. Sed vir praefectorius an consularu feminae praeferatur, videndum. Putem praeferri, quia maior dignitas est in sexu virilli*. Internetový zdroj: <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Corpus/d-01.htm#9>.

⁷³ *Законъ судныи людѣмъ*, MMFH IV, s. 195, čl. 30a (= Ecloga II. 12-13: *ek tú andros tautén edémiúrgésen*).

⁷⁴ Gn 2. 21-22.

⁷⁵ BOCK, *Frauen in der europäischen Geschichte... (Ženy v evropských dějinách...)*, s. 8sq., s. 12sq. K ženám, dětem a rodině v evropských a českých poměrech viz také ARNOLD, Klaus. *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*. Paderborn 1980; HORSKÁ, Pavla et al., *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990; SHAHAR, Shulamith. *Kindheit im Mittelalter*. Reinbeck bei Hamburg 1993; BOLOGNE, Jean-Claude. *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě*. Praha 1997; ENNENOVÁ, Edith. *Ženy ve středověku*. Praha 2001; GESTRICH, Andreas – KRAUSE, Jens-Uwe – MITTERAUER, Michael. *Geschichte der Familie*, Stuttgart 2003; LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství?* Praha 2006.

mariage“,⁷⁶ „battle of the sexes“⁷⁷) a tato bipolarita mezi oběma pohlavími byla v průběhu věků, v nichž byla žena považována za *janua diaboli*,⁷⁸ prohlubována.

Závěrem můžeme konstatovat, že gendrová studia se zaměřením na studium postavení středověké ženy ve slovanském, speciálně velkomoravském prostředí jsou v české, moravské a slovenské historiografii v počátcích na rozdíl od gendrově zaměřených studií a publikací o životě žen ve středověkém byzantském a západoevropském prostředí, kde již delší čas probíhající a trvající analytický výzkum dosáhl určitých shrnujících a systematizujících výsledků.

Při studiu života ženy ve velkomoravském prostředí byly exploatovány zejména písemné památky právní povahy, pocházející z 9. století, které jako normativní texty reagují na reálné skutečnosti v životě lidí a ty skutečnosti, které jsou neslučitelné s morálním kodexem, v podstatě s „Desaterem“ (*Dekalog*), křesťanského člověka, ženy i muže, právními prostředky korigují. Svým způsobem tím modelují a vytvářejí či dotvářejí životní realitu. Výpověď právních památek o postavení ženy ve středověké velkomoravské společnosti, o jejím vztahu k okolní realitě, je ze všech písemných historických památek nejautentičtější, a vystihuje historickou realitu přesněji než písemné památky narativní povahy. Jejich funkce byla jiná než funkce právních památek a mohla v nich do jisté míry (zpětně) působit a zkreslovat realitu autorská licence (fantazie, špatná interpretace událostí, nepřesné či zkreslené orální informace, etc.), a proto je jejich vypovídací hodnota, jejich pravdivost a autentičnost, často sporná. Je také nezbytné informace, které se vztahují k velkomoravskému prostředí, zejména pokud jde o otázky právní, konfrontovat s prostředím, které bylo tomuto slovanskému milieu blízké. A to s oblastí byzantské říše a slovanských států v jihovýchodní (středověký Balkán) a východní (středověké Rusko) Evropě, aniž bychom implantovali „zvětšelé“ Bidlovo členění na východní ortodoxní, pravoslavný civilizační a západní, latinský civilizační okruh, přestože toto dělení se táhne historií jako červená niť od počátků křesťanství a rozdělení římské říše na její východní a západní část, umocněné několikaletými schizmaty, a pozůstatky tohoto dělení jsou patrné v evropské společnosti až do současnosti.

⁷⁶ BOCK, *Ženy v evropských dějinách*, s. 28sq.

⁷⁷ MACKAY, David. „As far as the East from the West“: Love in the Weastern world compared to love in the Eastern church. In *St Vladimir Theological Quarterly*, roč. 55, 2011, č. 1, s. 59-84.

⁷⁸ Viz podrobněji HAVLÍKOVÁ, *Dítě ve velkomoravských právních památkách*, s. 9-10.

K osvětlení postavení ženy ve středověké velkomoravské společnosti může zčásti přispět také slovanská archeologie, z hlediska historie pomocná vědecká disciplína. A proto nyní stejně jako v minulosti, ale podstatně na vyšší úrovni vědeckého poznání, sahají archeologové ke konfrontaci písemných památek s památkami hmotné kultury, s archeologickými artefakty, které sice názorně, ale pouze fragmentárně ilustrují funkci a postavení ženy ve středověké velkomoravské rodině a společnosti a nelze jejich vypovídací hodnotu přeceňovat. Díky rozvoji slovanské archeologie a velkomoravských vykopávek, který vyvrcholil v druhé polovině 20. století, jsou dnešní badatelé o poznání dále, než byl L. NIEDERLE. Použití archeologických metod však není samospasitelné, jak to donedávna řada archeologů praktikovala a nelze rekonstruovat nebo konstruovat život ženy ve velkomoravské společnosti pouze na základě hmotných pramenů. Ani archeolog se dnes neobejde bez vytěžování písemných pramenů a jejich konfrontace s archeologickými nálezy. Stále více se ukazuje, že je nutné archeologické nálezy a nálezové situace porovnávat nejen se soudobými historickými písemnými prameny, ale také je konfrontovat se soudobými archeologickými nálezy, a to v širším euroasijském prostředí. To platí pro velkomoravské nálezy dvojnásobně, protože, jak je známo, staří Moravané, nomenklaturní národ, který dal slovanskému etniku název – podobně jako tomu bylo u Bulharů nebo Chorvatů – přišel do svých dnešních sídel kolem řeky Moravy ze středoasijské oblasti patrně přes horní Balkán a Podunají. Někteří (začínající) badatelé se také snaží anachronicky implantovat pozdější právní a historickou realitu do období 9. století, což není vždy metodologicky nosné, účelné a přínosné, i když můžeme připustit, že někdy lze zpětně dedukovat zejména pomocí jazykových metod historický vývoj některých výrazů z právní terminologie, týkajících se genderu. Moravskou, slovenskou a českou ranou historii nelze studovat stále jen z hlediska mužů a pojmát ji jako dějiny mužů a dějiny jejich konfliktů a válek, protože dějiny z pohledu žen jsou mnohem rozmanitější, barvitější a zajímavější a v mnohém inspirativnější. Ženy, i když byly v jednotlivých etapách historického vývoje lidstva více či méně upozadřovány, byly vždy součástí nejen politického života, ale také součástí sociálních, náboženských, kulturních a nezřídka jako levná pracovní síla v domácnosti také ekonomických dějin lidstva. Bez studia jejich života by naše dějiny, ať domácí či evropské a světové, nebyly úplné a stěží bychom mohli kvalifikovaně odpovědět na otázku: „Kdo jsme, odkud přicházíme a kam jdeme či směřujeme?“ Neboť, jak pravil již francouzský

scholastický filozof a teolog Pierre Abélard v 12. století, *Ita sunt bonae mulieres, sicut et boni homines*.

SUMMARY: REPORT ON THE STATE OF RESEARCH OF THE LEGAL STATUS OF WOMAN IN GREAT MORAVIAN SOCIETY. REFLECTION IN THE CZECH, MORAVIAN, AND SLOVAK HISTORIOGRAPHY. Based on the study of the published articles and contributions concerning a Slavonic woman, this article deals with the state of research of the legal status of women in early medieval Slavic, especially in Great Moravian society. About the social status of woman, wife, mother, widow, and so on testify the Great Moravian (Old Church Slavonic), Byzantine (Greek) and Latin legal sources. The Great Moravian law and legal codifications were created on the basis of the Byzantine legal collections, and so were influenced to a certain extent by the spirit of Byzantine legislation and by the Byzantine legal philosophy. The author describes and summarizes the evolution of research of the above-mentioned issue and its reflection in the Czech, Moravian, and Slovak historiography.

PhDr. Lubomíra Havlíková, CSc.

Slovanský ústav AV ČR, v.v.i.

Valentinská 1

110 00 Praha 1, Česká republika,

e-mail: havlikova@slu.cas.cz

KONŠTANTÍN, METOD A ICH UČENÍCI PRED TVÁRAMI BYZANTSKÝCH CISÁROV

Constantine, Methodius and Their Disciples Meeting with Byzantine Emperors

Martin Husár

Abstract: HUSÁR, Martin. *Constantine, Methodius and Their Disciples Meeting with Byzantine Emperors*. The Byzantine missionaries, Constantine and Methodius, were sent to Khazars and the Great Moravia by the Byzantine court of Michael III. Later, Methodius probably visited the court of Basil I where some of his disciples - who visited the court of his successor, Leo VI the Wise as well - could likely come. The "Solun Brothers" and some of their disciples might have met the emperors in the presence of their family, courtiers, servants and guards in the Chrysotriklinos in the 860s – 880s. The primary sources on the ceremonies of the Byzantine court are *De ceremoniis aulae Byzantinae*, *Kletorologion* and *Vita Hadriani II* and the iconographical sources for the examined period are the Homilies of Gregory of Nazianzus and the Khludov Psalter.

Key words: *Constantine, Methodius, Constantine and Methodius' disciples, Byzantine imperial court, imperial bodyguards, De ceremoniis, iconography*

Abstrakt: HUSÁR, Martin. *Konštantín, Metod a ich učeníci pred tvárkami byzantských cisárov*. Byzantskí misionári, Konštantín a Metod, boli byzantským dvorom Michala III. vyslaní na misiu ku Chazarom a na Veľkú Moravu. Neskôr možno Metod samostatne navštívil dvor Basileia I., na ktorý popri dvore jeho nástupcu, Leva VI. Múdreho, mohli pravdepodobne prísť i niektorí jeho učeníci. Solúnski bratia, ale aj ich niektorí učeníci, mohli vidieť cisárov v 60. až 80. rokoch 9. stor. najskôr v sieni Chrysotriklinos v prítomnosti ich rodiny, dvorských hodnostárov, služobníctva a osobnej stráže. K ceremóniám na byzantskom dvore v sledovanom čase nám ako primárne písomné pramene slúžia *De ceremoniis aulae Byzantinae*, *Kletorologion* a *Vita Hadriani II* a ako ikonografické pramene zase Homílie Gregora z Nazianza a Chludovský žaltár.

Kľúčové slová: *Konštantín, Metod, žiaci Konštantína a Metoda, byzantský cisársky dvor, osobní strážcovia cisára, De ceremoniis, ikonografia*

1. Úvod

V primárnych písomných prameňoch k životu i verejnému pôsobeniu Konštantína, Metoda a niektorých ich učeníkov sa okrem iného nachádzajú aj zmienky o ich prítomnosti na dvore alebo v najbližšom okolí byzantského cisára Michala III. (r. 842 – 867), Basileia I. (r. 867 – 886) a snád i Leva VI. Múdreho (r. 886 – 912). Určite museli v týchto prípadoch stáť i priamo pred ich tvármi, tvármi členov ich dvora a ich osobných strážcov. V neposlednom rade ich mohla sprevádzať i suita vychádzajúca z dvorského prostredia iného panovníka. V rámci tejto štúdie preto chcem čo najbližšie priblížiť panovnícky dvor Byzancie 9. storočia a ceremónie na jeho pôde či z jeho popudu. K tomu mi bude slúžiť jeho dodnes zachovaný obraz v dobových písomných a ikonografických prameňoch, ale aj v architektonických pamiatkach¹.

2. Primárne písomné pramene o cyrilo-metodskej misii a jej pokračovateľoch vo vzťahu k byzantskému panovníckemu prostrediu

O podrobnostiach týchto udalostí sa však zachovali iba veľmi strohé zmienky. Z počiatku misijnej činnosti Konštantína pochádza z *Rímskej legendy Života Konštantína-Cyrila a prenesenia ostatkov sv. Klementa* (ďalej len *Rímskej legendy*) správa o jeho² prijatí a následnom vyslaní cisárom Michalom III. ku Chazarom r. 861. „*Tu cisár (Michal III.), poradiac sa tiež s patriarchom (Fotiom), povolal k sebe tzv. Filozofa a poslal ho tam (ku Chazarom) s poctami, v sprievode ich i svojich vyslancov...*“³. Po návrate do Konštantínopolu opäť Konštantín „... *uvidel cisára (Michala III.)...*“⁴.

Neskôr boli Konštantín i Metod vyslaní v r. 863 Michalom III. na základe Rastislavovej žiadosti na Veľkú Moravu⁵. Cisár dokonca po prijatí moravské-

¹ Autor vychádza predovšetkým z písomných a ikonografických prameňov, ale i architektonických pamiatok 9. stor., no využíva i dostupné pramene a pamiatky z iných storočí neskoršej antiky a včasného stredoveku (4. – 11. stor.).

² Snád i spolu s Metodom. Žitije Mefodija, archijepiskopa Moravьska IV. In BARTOŇKOVÁ, Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici II*. Brno 1967 (ďalej len *MMFH II*), s. 142.

³ *Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis 1*. In *MMFH II*, s. 123.

⁴ Žitije Konstantina XIII. In *MMFH II*, s. 97.

⁵ Žitije Konstantina XIV. In *MMFH II*, s. 99, 100; Žitije Mefodija, archijepiskopa Moravьska V. In *MMFH II*, s. 144, 145; *Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis 7*. In *MMFH II*, s. 127 – 129.

ho posolstva s uvedenou žiadosťou „... zvolal snem a pozval Konštantína Filozofa a zariadil, aby vypočul túto reč...“⁶. Na stretnutí s ním Michal III. hovoril i v prítomnosti cézara Barda (r. 862 – 866)⁷. Cisár im na cestu navyše poskytol i hojné prostriedky z cisárskej pokladne⁸ a dary⁹.

K priebehu r. 881 alebo aj r. 882 sa viaže údajný Metodov pobyt v Konštantínopole, spomínaný v *Živote Metoda* (ďalej len ŽM) na základe pozvania cisára Basilea I.¹⁰ Pri príchode Metoda do Konštantínopola „... prijal ho cisár (Basileios I.) s veľkou poctou a radosťou, a schválil jeho učenie, zadržal (u seba) z jeho učeníkov kňaza a diakona (i) s knihami... Veľmi si ho obľúbil a obdaroval, odprevadil ho zase slávne na jeho stolec. A tak i patriarcha.“¹¹

Prvý život Nauma nám prináša informáciu, že (niektorí) Metodovi učeníci boli po svojom vyhnaní už r. 886 alebo neskôr „... znovu uvedení do svojich funkcií (v Byzancii) a hodností ako kňazi a diakoni, tak ako boli už prv, dostali plat a žiadny nezomrel v (otrockej) práci, ale niektorí našli útočisko v Konštantínopole, zabezpečení (tu) od cisára, niektorí (zase) prišli do bulharskej zemi (a) s veľkou poctou (tam) našli útočisko“¹². V tomto prípade mohlo ísť o vtedajšieho cisára Basilea I. alebo Leva VI. Múdreho.

Poslednou, i keď nepriamou, informáciou k dvorskému prostrediu Byzancie je cirkevno-právna zbierka Nomokánon¹³, ktorá sa zrodila na Veľkej Morave. V nej nachádzame aj inštrukcie na prípadnú komunikáciu biskupa s cisárom, prípadne k príprave ich stretnutia. Konkrétne sa tu uvádza: „Že biskup nemá žiadať od cisára, čo sa nesluší, ani chodiť k cisárovi bez povolenia svojho metropolitu, ale

⁶ Žitije Konstantina XIV. In *MMFH II*, s. 99.

⁷ Žitije Konstantina XIV. In *MMFH II*, s. 100.

⁸ Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis 7. In *MMFH II*, s. 128

⁹ Žitije Konstantina XIV. In *MMFH II*, s. 100; Žitije Mefodija, archijepiskopa Moravьska V. In *MMFH II*, s. 144.

¹⁰ MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Tretie vydanie. Bratislava, 2012, s. 92, 98. Do Konštantínopolu mohol ísť nielen z Veľkej Moravy, ale aj z Ríma, kam v r. 880 prišiel Metod pravdepodobne obhájiť svoje učenie a slovanskú liturgiu. Byzantskú ríšu mohol navštíviť tiež vo funkcii pápežského legáta, ktorý mal žiadať aj pripojenie Illyrika pod správu pápeža. MARSINA, *Metodov boj*, s. 80, 81, 92.

¹¹ Žitije Mefodija, archijepiskopa Moravьska XIII. In *MMFH II*, s. 158, 159.

¹² I. Žitije Nauma. In *MMFH II*, s. 178.

¹³ Ako sa predpokladá podľa ŽM, Nomokánon vyšiel z pera Metoda. Žitije Mefodija, archijepiskopa Moravьska XV. In *MMFH II*, s. 160.

má posielat' žiadosti o tom, čo treba, cez svojich diakonov. Ale keď musí nutne navštíviť cisára, nech sa vydá na cestu opatrený listami svojho metropolitu a celej synody.¹⁴

3. Dvor byzantského cisára

V byzantskom prostredí vzišiel z pera cisára Konštantína VII. Porfyrogenneta (r. 913 – 959) spis o ceremoniálnom dvorskom poriadku, *Peri tes Basileiou Taxeos*¹⁵, známejší pod neskorším latinským názvom *De ceremoniis aulae Byzantinae* (ďalej len *De ceremoniis*)¹⁶. Práve informácie z tohto diela nám môžu najviac osvetliť približné miesto, spôsob prijatia či iného pôsobenia Konštantína a Metoda na byzantskom cisárskom dvore. Ceremoniálny spis sa okrem ceremónií na byzantskom dvore v polovici 10. storočia zameral aj na niektoré staršie obrady či konkrétne udalosti na cisárskom dvore. V týchto súvislostiach zachytil i dvorské ceremónie z obdobia vlády Michala III.

Priamo z *De ceremoniis* vyplýva, že za vlády Michala III. boli ním samotným v budove na dolnej terase Veľkého paláca v Konštantínopole, zvanej *Zlaté triclinium*, grécky *Chrysotriklinos*¹⁷ (tab. I), vymenovávaní vyššie postavení

¹⁴ Νομοκανοὶ XIII. In BARTOŇKOVÁ, Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae Fontes Historici IV*. Brno 1971, s. 249, 250.

¹⁵ Περὶ τῆς Βασιλείου Τάξεως. CON. PORPH. Constantine Porphyrogenetos. *De Ceremoniis aulae Byzantinae*. In MOFFATT, Ann – TALL, Maxeme (eds.). *Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies. Volume 1. Book I including the Appendix to Book I (Imperial Expeditions)*. Byzantina Australiensia 18 (1). Canberra 2012; CON. PORPH. Constantine Porphyrogenetos. *De Ceremoniis aulae Byzantinae*. In MOFFATT, Ann – TALL, Maxeme (eds.). *Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies. Volume 2. Book II including Philotheos, List of Precedence (Kletorologion) and Pseudo-Epiphanius, The Hierarchical Summoning of Patriarchs and Metropolitans*. Byzantina Australiensia 18 (2). Canberra 2012.

¹⁶ Spis by mohol byť datovaný do posledných rokov vlády samotného Konštantína VII. a jeho posledné úpravy spadali do rokov vlády cisára Nikefora II. Foka (r. 963 – 969). MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 1, s. xxv.

¹⁷ FEATHERSTONE, Jeffrey, M. The Chrysotriklinos Seen through De Cerimoniis. In HOFFMANN, Lars M. (ed.). *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*. Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 7. Wiesbaden 2005, s. 845, obr. na s. 848 a 852; FEATHERSTONE, Jeffrey, M. The Great Palace as Reflected in the De Cerimoniis. In BAUER, Franz, A. (ed.). *Visualisierungen von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen Gestalt und Zeremoniell*. BYZAS 5. Istanbul 2006, s. 50 – 53, obr. 2, 3. Šlo o oktogonálnu sieň so siedmimi klenbami a východnou apsidou s trónom otvorenou do centrálného priestoru. Oktogón s priemerom asi 30 m bol zastrešený kupolou opatrenou šestnástimi sklenenými oknami a lustrom v strede.

funkcionári. V určitom momente tuná prijal i zástupcov vzbúrených slovanských rebelov z mesta Soubdelitia a okolia Thessaloník¹⁸. Z opisov uvedeníých úkonov a udalosti vyplýva, že cisár pri nich sedel na tróne a oblečený mal na sebe *sagion*¹⁹ so zlatým lemom²⁰. Pri prijatí slovanských rebelov bol jeho *sagion* fialový a zdobený perlami, pričom hlavu mu zdobila cézarova koruna²¹ pokrytá vzácnymi kameňmi a perlami²². Ďalej vieme, že pri vymenovávaní hodnostárov boli prítomní členovia *kubukleion-u*²³. Prijímanie zbúriviších slovanských rebelov mal podľa *De ceremoniis* na starosti *ostiarioris* a *logothetes*²⁴. Obidvaja funkcionári boli nevyhnutnou súčasťou prijímacieho personálu vtedajšieho cisárskeho dvora²⁵.

Klenby v oktogóne boli prázdne a uzatvorené záclonami visiáciami na strieborných priečkach. *Chrysotriklinos* bol vytvorený za vlády cisára Justina II. (r. 565 – 578). DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, pozn. č. 98 na s. 278; FEATHERSTONE, Jeffrey, M. Emperor and court. In JEFFREYS, Elizabeth – HALDON, John – CORMACK, Robin (eds.). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford 2008, s. 509; LAVIN, Irving. The house of the Lord: Aspects of the role of palace triclinia in the architecture of late Antiquity and the early Middle Ages. In *The Art Bulletin*, roč. 44, 1962, s. 22.

¹⁸ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 33, 34, 37. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 632 – 635; LAVIN, The house of the Lord, s. 22 – 24.

¹⁹ Plášť, ktorý bol kratší a menej formálny než chlamys. Často ho nosievali i vojaci. MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 834.

²⁰ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 33, 37. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 632, 634.

²¹ Konštantín VII. pre svoje obdobie konštatuje, že keď cisár nechce mať na sebe cisársku korunu pri stretnutí so zahraničným delegátom, dá si na hlavu inú, pomenovanú cézarova koruna. CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 1. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 522.

²² CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 37. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 634.

²³ Eunuchovia obsluhujúci cisára. MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 831.

²⁴ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 37. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 634, 635.

²⁵ Prvý z nich, eunuch, bol uvádzačom hodnostárov a nosil palicu, druhý bol hlavou sekretariátu cisárskej administratívy a v uvedenom prípade Slovanov voviedol k cisárovi. MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 831, 832.

Samotný cisárov trón bol umiestnený vo východnej apside Chrysotriklina, ktorej klenba, *bema*, bola zdobená²⁶ obrazom Krista na tzv. lýrovitom tróne²⁷. Nad vchodom bola zobrazená Panna Mária a do kompozície boli potom vôkol zakomponovaní apoštoli, anjeli, mučeníci, kňazi i cisár Michal III., osobne stojaci vedľa patriarchu Fótia²⁸. Uvedená koncepcia výzdoby i umiestnenia trónu vykresľovala cisára ako bezprostredného zástupcu Krista na Zemi²⁹. Z obdobia vlády Konštantína VII. máme informáciu, že sa cisár pri príchode do východnej apsidy v rámci každodenných procesií poklonil obrazu Krista a až potom si sadol³⁰. Tiež vo svojom ceremonálnom spise tiež uvádza, že čakajúci sa pred prijatím cisára zhromažďovali v dvoch príľahlých sieňach pomenovaných *Lausiakos* a *Justinianos*³¹. Či to už boli hodnostári alebo hostia, všetci museli pri prvom uzretí cisára spolu s logothetom padnúť na zem a vykonať poklonu³².

Ďalšou dôležitou zložkou ceremónií bola osobná stráž imperátora, ktorej ubikácie i miesto služby boli priestory Veľkého paláca v Konštantínopole. V polovici 10. stor. v rámci nej rozlišujeme jednotky *basilike hetaireia*, *basilikon dromonion*, *manglabitai*, *basilikoi anthropoi*, *archontogennematai* a *Sardoí*³³. V spi-

²⁶ Pravdepodobne šlo o mozaiku. FEATHERSTONE, *Emperor and court*, s. 509. Dekorácie Chrysotriklina boli prvýkrát vytvorené za cisára Tiberia II. (r. 578 – 582) a po obrazoboreckej ére obnovené Michalom III. LAVIN, *The house of the Lord*, s. 22.

²⁷ Lýrovitý trón bol v neskororímskom a byzantskom prostredí používaný pre cisárov či Krista, predstavujúceho takto Stvoriteľa i Spasiteľa zároveň, od 5. do 11. stor. SKOBLAR, Magdalena. *Marble Relief with Enthroned Christ from Rab*. In *Starohrvatska prosvjeta*, 2012, č. 39, s. 174, 175, 177.

²⁸ CAMERON, Averil. *The Construction of court ritual: the Byzantine Book of Ceremonies*. In CANNADINE, David – PRICE, Simon (eds.). *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*. Cambridge 1987, s. 133, 134; LAVIN, *The house of the Lord*, s. 22.

²⁹ LAVIN, *The house of the Lord*, s. 23.

³⁰ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 1. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 519; FEATHERSTONE, *The Great Palace*, s. 55. Pre obdobie Konštantína VII. platilo, že počas každodenných procesií sedával cisár napravo od trónu, na zlatej stoličke a v nedeľu alebo pri prijímaní zahraničných delegátov zase na hodvábne potiahnutej stoličke. CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 1. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 521.

³¹ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 2. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 523.

³² CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 1. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 520; FEATHERSTONE, *The Great Palace*, s. 55; FEATHERSTONE, *Emperor and court*, s. 512.

³³ D'AMATO, Raffaele. *Byzantine Imperial Guardsmen, 925 – 1025. The Tághmata and*

se *De ceremoniis* je ich rozostavenie, a sčasti aj ich funkcia, predstavené počas prijatia veľvyslanca bagdadskeho kalifa prichádzajúceho z Tarsu cisárom Konštantínom VII. a Romanom II. v nedeľu 31. mája 946³⁴. Udalosť sa v rámci Veľkého paláca konala v obradnej sieni *Magnaaura*³⁵, kde cisár sedával na tróne Šalamúna³⁶. Vedľa tohto trónu stáli napravo i naľavo *kandidatoi*³⁷, ktorí držali zlaté žezlá a palice s tabuľami, pravdepodobne signá. Pod nimi tvorili stráž veslári prvého dromonu³⁸ s ostatnými insígniami – štandardami kampiduktorov³⁹, labarami a inými štandardami⁴⁰. Mimo záclon trónu, na vrchu jeho schodiska, boli *manglabitai* s mečmi⁴¹, pod nimi Macedónci z *megale hetaireia* so striebornými mečmi za pásom, zlatými a pozlátenými bronzovými a železnými štítmí a jedno- a dvojsečnými sekerami⁴². Pred schodiskom stáli príslušníci *mese hetaireia*

Imperial Guard. Osprey Elite 187. Oxford 2012, s. 30 – 40.

- ³⁴ Stretnutie s arabským diplomatom sa týkalo výmeny zajatcov a mierovej zmluvy. CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 570 – 590, pozn. č. 1 na s. 570.
- ³⁵ Cisár v tejto budove bazilikálneho charakteru okázalo prijímal zahraničných veľvyslancov. Mohla vzniknúť najskôr prestavbou budovy senátu za cisára Justiniána I. (r. 527 – 565). FEATHERSTONE, *The Great Palace*, s. 57; FEATHERSTONE, *Emperor and court*, s. 514; KAZHDAN, Alexander P. (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Volume 2. New York; Oxford 1991, s. 1268.
- ³⁶ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 567.
- ³⁷ V tomto období boli súčasťou *basilikoi anthropei*, no pôvodne tvorili samostatnú prominentnú súčasť cisárskej gardy neskororímskych cisárov. Pozostávali z vybraných fyzicky zdatných vojakov *Scholae Palatinae* a nosili obyčajne bielu uniformu. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, s. 38; HALDON, John F. *Byzantine Praetorians. An administrative, institutional and social survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580 – 900*. Bonn 1984, s. 129.
- ³⁸ Časť jednotky *basilikon dromonion*, cisárskej námornej jednotky. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, s. 32.
- ³⁹ Boli zodpovední za výcvik a pochodovanie vojska, vrátane toho prehliadkového. MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 830.
- ⁴⁰ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 575.
- ⁴¹ Predstavovali cisárskych liktorov, nosičov žezla a uvádzačov cisára na verejných slávnostiach. Bývali odetí do skaramangia červenej farby. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, s. 34; CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 575, 576.
- ⁴² Tzv. veľká družina, súčasť *basilike hetaireia*. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, s. 30; CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 576.

spolu s Turkami z Fergany a Chazarmi, ktorí držali meče a štíty⁴³. Prístupovú cestu k trónu nakoniec zaistovali *protospatharioi a spatharokandidatoi* s mečmi i *spatharioi* vyzbrojení mečmi a bojovými sekerami⁴⁴.

De ceremoniis Konštantína VII. sa zaoberá samostatne i prijatím patriarchu s jeho kňazskou suitou, čo sa v určitej modifikácii mohlo dotýkať i Konštantína a Metoda. Stretnutie sa okrem stredy v týždni po Vzkriesení mohlo samozrejme konať i v prípade, keď patriarchu o to cisár požiadal. Pri stretnutí patriarcha i kňazi z jeho sprievodu cisára pobozkali a následne sa s ním zúčastnili spoločného stolovania s jedlom pri zlatom stole⁴⁵. Konštantín VII. nám hovorí aj tom, že jeden deň pred prijatím predvolával patriarchu a jeho kňazov na rozkaz cisára *praipositos*, ktorý pre nich posielal jedného z cisárových eunuchov (gr. sg. *kubikularios*) a dvorského pomocníka vo funkcii ceremoniára (gr. sg. *silentarios*)⁴⁶.

Najbližšie okolie byzantského cisára a obrady spojené s jeho dvorom poznáme tiež i z pohľadu kúrie rímskeho pápeža. Vo *Vita Hadriani II.* sa nám zachoval jedinečný záznam o ceste pápežských vyslancov – ostijského biskupa Donata, nepijského biskupa Štefana a diakona Marina – v lete r. 869 na 8. generálny cirkevný koncil do Konštantínopolu, ktorý nakoniec odsúdil náuku a činnosť konštantínopolského patriarchu Fótia. Ešte cestou na koncil, na ceste z Thessaloník do Selymbrie⁴⁷, a potom z koncilu do Dyrrachia⁴⁸ im

⁴³ Tzv. stredná družina, súčasť *basilike hetaireia*. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, s. 30, 31; CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 576.

⁴⁴ Členovia *basilikoi anthropoi*. Pôvodne to boli iba osobní strážcovia, no neskôr sa ich pomenovania ako vysoké tituly prenášali aj na hodnostárov. K *basilikoi anthropoi* patrili okrem iných aj *spatharokubikularioi*, ktorí boli eunuchmi. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, s. 36; CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 576; MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 833, 834.

⁴⁵ Slávnostné hostiny sa obyčajne zvykli konať v sieni *Justinianos* a v samotnom Chrysotrikline. Cisár tu jedával oddelene od ostatných a za jeho stolom mohla byť iba jeho rodina a tí najvyšší hodnostári, vrátane patriarchu. CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* I, 13. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 1, s. 90, 91; FEATHERSTONE, *The Great Palace*, s. 55; FEATHERSTONE, *Emperor and court*, s. 512.

⁴⁶ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* I, 13. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 1, s. 91; MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 831, 834.

⁴⁷ Dnes Silivri v Turecku, vzdialené asi 70 km západne od Istanbulu.

⁴⁸ Dnes Durrës (Drač) v Albánsku.

robili na cisárov príkaz spoločnosť bielo odetí *spatharioi*⁴⁹, ktorí boli v tomto prípade skôr vyššími ríšskymi hodnosťami než osobnými strážcami cisára. V Selymbrii boli potom vyslanci privítaní ríšskym protospathariom, Sisinniom, a predstaviteľom kláštorov v rámci konštantínopolského patriarchátu, hegumom Theognostom, ktorí im darovali štyridsať koní a strieborný riad⁵⁰. Ďalšou zastávkou na ceste bolo tzv. *Castrum Rotundum*⁵¹, kde im cisár povolil ubytovať sa deň pred vstupom do Konštantínopola⁵². V deň vstupu do hlavného mesta Byzancie⁵³ obdržali od cisára „... kone so zlatými sedlami a stretli sa so všetkými zo *scholae*, s tými bielo odetými *spathariami*, *koniarmi*⁵⁴, *poslami*⁵⁵ a inými palácovými stavmi, a všetkými rádmi duchovenstva nosiacimi ornáty, a oni vošli do Zlatej brány“⁵⁶. Tu ich už čakali a zdravili úradníci a duchovní v mene nedávno ustanoveného patriarchu Konštantínopola, Ignatia, ktorí následne pri vstupe do mesta šli pred nimi, kým ľudia s lampami a sviečkami za nimi⁵⁷. Už v rámci Konštantínopola sa zastavili v Ireinom paláci⁵⁸ a potom boli v zastúpení cisára prijatí dvomi *spatharioi*, Jánom a Strategisom, v sieni *Magnaaura*⁵⁹. Pápežovi vyslanci však museli počkať s osobným prijatím u cisára, pretože nasledujúci deň ho mala zdržať oslava jeho nástupu na trón⁶⁰. Po nej „... poslal cisár všetky stavy paláca, aby sa

⁴⁹ V prvom prípade to bol Eustathius a v druhom Theodosius. Vita Hadriani II. 35, 59. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 276, 287.

⁵⁰ Vita Hadriani II. 35. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 276.

⁵¹ Pravdepodobne vtedajšie *Strongylon frurion* vzdialené asi 10 rímskych míľ západne od Konštantínopola. Jedna rímska míľa mala asi 1481,5 m. DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, pozn. č. 92 na s. 276, 277.

⁵² Vita Hadriani II. 36. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 276, 277.

⁵³ Pravdepodobne 25. septembra 869, ak bol uvedený deň nedeľou, ako to spomína Vita Hadriani II. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, pozn. č. 93 na s. 277.

⁵⁴ Lat. pl. *strati*. Vita Hadriani II. 36. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 277.

⁵⁵ Lat. pl. *mandati*. Vita Hadriani II. 36. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 277.

⁵⁶ Gr. *Chrysai Pylai/Chrysai Pyle*. Vita Hadriani II. 36. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 277.

⁵⁷ Vita Hadriani II. 37. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 277.

⁵⁸ Išlo buď o kostol Hagia Irene, severne od Hagia Sofie, alebo o palác Eleutherios postavený cisárovnou Irenou (r. 797 – 802). DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, pozn. č. 95 na s. 277.

⁵⁹ V latinských rukopisoch Vita Hadriani II. sa pre túto sieň spomína latinské označenie *Magna Aura*. Vita Hadriani II. 37. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, pozn. 96 na s. 277.

⁶⁰ Vita Hadriani II. 37. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 277, 278.

s nimi zvitáli. Títo šli potom pred nimi a oni prišli pred cisára v Zlatom tricliniu⁶¹, kde on ihneď vstal, aby ich pozdravil.“⁶² Cisár údajne potom pobozkal pápežské listiny rovnako ako vyslancov a dal im možnosť predstaviť pápežské poverenie patriarchovi Ignatiovi⁶³.

Nemenej významnou informáciou je v prameňoch i zmienka o prítomnosti tzv. *automata*, zariadeniach poháňaných vzduchom a vodou, v prijímacej sieni Magnaura. Ich umiestnenie, ale i prevedenie naznačuje, že boli určené na vytvorenie dojmu u prichádzajúcich zahraničných hostí cisárov⁶⁴. Ich najpodrobnejší opis ich prevádzky máme z druhej knihy *De Ceremoniis*⁶⁵ a zo šiestej knihy spisu *Antapodosis* od biskupa Liudpranda z Cremony⁶⁶. Konštantín VII. tieto zariadenia⁶⁷ zapája do prijímacej ceremónie pre zahraničného vyslanca v momente jeho priblíženia sa k cisárovi sediacemu na tróne Šalamúna⁶⁸. Pri príchode do Magnaury padol vyslanec na zem a poklonil sa, pričom zaznel organ⁶⁹, ktorý prestal hrať, až keď bol tesne pri tróne⁷⁰. Keď bol už za závesmi trónu, *logothetes* mu dal zvyčajné otázky a „..., levy začali revať, a vtáci na tróne, rovnako ako tí na strohoch, začali ľubozvučne spievať a zvieratá na tróne stáli vzpriamene na svojich pod-

⁶¹ V latinčine bol použitý výraz *in chrisotriclinio*. Vita Hadriani II. 38. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 278, 318.

⁶² Vita Hadriani II. 38. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 278.

⁶³ Vita Hadriani II. 38. In DAVIS, *The Lives of the Ninth-Century*, s. 278.

⁶⁴ BRETT, Gerard. The Automata in the Byzantine. „Throne of Solomon“ In *Speculum*, roč. 29, 1954, č. 3, s. 477.

⁶⁵ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT– TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 568, 569.

⁶⁶ LIUDPRAND. *Liudprandi Antapodosis* VI, 5. In SQUATRITI, Paolo (ed.). *The Complete Works of Liudprand of Cremona*. Washington 2007, s. 197, 198.

⁶⁷ Zo spisu *De Ceremoniis* ešte nevyplýva jednoznačne, že ďalej spomínané zvieratá boli človekom vytvorenými mechanizmami.

⁶⁸ Toto označenie mohlo vzniknúť z opisu Šalamúnovho trónu v Prvej knihe kráľov a Druhej knihe kroník Starého Zákona. V Prvej knihe kráľov je trón bez neskoršej vsuvky o zlatej podnožke v Druhej knihe kroník: „Potom dal kráľ urobiť veľký trón zo slonoviny a obtiahol ho čistým zlatom. Trón mal šesť stupňov, vzadu mal trón okrúhle záhlavie, pri sedadle z oboch strán boli operadlá a pri operadlách stáli dva levy. Dvanásť levov však stálo na šiestich stupňoch z jednej i druhej strany. Taký nezhotovili pre nijaké kráľovstvo.“ Liber I Regum 10, 18 – 20. *Vetus Testamentum*. In KROČKOVÁ, Katarína (ed.). *Sväté písmo Starého i Nového zákona*. Trnava 2011, s. 399.

⁶⁹ Hovorí sa tu o vodnom organe, ako aj v nasledujúcich riadkoch kapitoly 15, knihy II, spisu *De Ceremoniis*.

⁷⁰ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 568.

stavcoch“. Počas tejto prezentácie sa priniesli dary od cudzinca pre cisára a organ i zvieratá sa utíšili. Po odovzdaní darov sa cudzinec usmerňovaný logothetom poklonil a na ceste za závesy „..., sa rozozvučal organ a levy a vtáky začali vydávať vlastné zvuky a všetky šelmy stáli vzpriamené na svojich podstavcoch“. Nakoniec zvuky organu a zvierat ustali, až keď bol vyslanec za závesmi⁷¹. Uvedenú koncepciu obradu potvrdzuje a dopĺňa i záznam Liudpranda z Cremony, lombardského šľachtica a jedného z vyslancov markgrófa z Ivrey, Berengara (r. 928 – 950), na jeho diplomatickej misii v Konštantínopole v r. 949 – 950⁷². Zvieratá zainteresované do prijímania zahraničného vyslanca v *De Ceremoniis* identifikoval jednoznačne ako mechanizmy. Pred trónom cisára stál podľa Liudpranda pozlátý bronzový strom s rozličnými vtákmi, ktoré rozmanito spievali, podľa ich druhov. Trón strážili priamo obrovské levy potiahnuté zlatom, no lombardskému vyslancovi nebolo jasné, či boli vytvorené z dreva alebo mosadze. Jednoznačne však udierali chvostom do zeme, revali a pri tom trepotali i jazykmi. Liudprand sa týchto vecí nebál a ani ich neobdivoval, pretože mu bolo o nich povedané predtým, no za nepochopiteľný však považoval mechanizmus hore a dolu stúpajúceho a klesajúceho cisárskeho trónu⁷³. Ako možné riešenie predložil hypotézu, že snáď šlo o kladku, ktorou sa vyťahujú hore brvná stromov⁷⁴.

Najstaršie doklady o automatách v Byzancii ale spadajú už do obdobia vlády cisára Theofila (r. 829 – 842) a jeho syna Michala III.⁷⁵ Podľa Michaela Glykasa, učenca z druhej polovice 12. stor., ich skonštruoval Lev Matematik (cca. r. 790

⁷¹ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 569.

⁷² Z neskoršej misie v mene cisára Otta I. (r. 962 – 973) u cisára Nikefora II. Foka (r. 963 – 969) v r. 968 nám podrobnosti o automatách Liudprand, už biskup, však nepodal. LIUDPRAND. *Liudprand. Legatio ad imperatorem Constantinopolitanum Nicephorum Phocam*. In SQUATRITI, Paolo (ed.). *The Complete Works of Liudprand of Cremona*. Washington 2007, s. 238 – 282; WELLS, Colin. *Sailing from Byzantium. How a Lost Empire Shaped the World*. New York 2007, s. 26 – 28.

⁷³ Osobne sa o ňom vyjadril nasledovne: „Tak keď som si ľahol tvárou k zemi tretíkrát k úcte pred cisárom, zdvihol som potom hlavu a osoba, ktorú som prv videl sedieť, sa zdvihla o slušný stupeň nad zem, náhle som spozoroval, že má oblečené iné šaty a sedí skoro v jednej úrovni so stropom paláca.“ LIUDPRAND. *Liudprandi Antapodosis* VI, 5. In SQUATRITI, *The Complete Works*, s. 198.

⁷⁴ LIUDPRAND. *Liudprandi Antapodosis* VI, 5. In SQUATRITI, *The Complete Works*, s. 198.

⁷⁵ BRETT, *The Automata in the Byzantine*, s. 481, 482.

– 869) pôsobiaci v 9. stor. aj na škole v Magnaure⁷⁶. Cisár Michal III. viedol – podľa anonymného autora alebo autorov série cisárskych životopisov rokov 813 až 961, známej aj pod označením *Theophanes Continuatus* – rozšafný život, ktorý výrazne odčerpával finančné prostriedky ríšskej kasy. No v určitom momente prišlo obdobie, keď musel zaplatiť nájomné vojsko, „...., i dal teda roztaviť slávny zlatý platan, dvoch zlatých levov, dvoch grifov – celých zlatých a tepaných, celkovo zlatý organ i ostatných predmetov cisárskeho úradu, hmotnosťou nie menej než dvesto kentenariov“⁷⁷. Ak sa uvedená udalosť skutočne odohrala, obnova všetkých automat pravdepodobne nastala až po vláde Michala III., k čomu sa môžeme prikloniť aj na základe rozporuplného vyjadrenia spisu *Theophanes Continuatus* v ďalších riadkoch životopisu Michala III. Podľa nich totiž cisár Basileios I. „.... nariadil odliatie terajšieho trónu“⁷⁸.

Z ikonografických prameňov pochádzajúcich z Byzancie nám dvorské pomery pre 9. stor., a zvlášť pre jeho druhú polovicu, osvetľujú ilustrácie z Homílie Gregora z Nazianza⁷⁹ alebo Chludovského žaltára⁸⁰. V rukopise Homílie Gregora z Nazianza z parížskej Bibliothèque National, Paris, Cod. gr. 510, sa nachádzajú okrem iného aj ilustrácie týkajúce sa biblických výjavov, príbehov zo života svätých i scén z rímskej a byzantskej histórie. Panovníci, ktorí stoja, ležia alebo sedia na tróne, sa v nich nachádzajú aj v prítomnosti osobných strážcov. S dešifrovaním výjavov týkajúcich sa dvorského prostredia, najmä tých s osobnou strážou

⁷⁶ KAZHDAN, *The Oxford Dictionary*, s. 1217; RAUTMAN, Marcus L. *Daily Life in the Byzantine Empire*. Westport 2006, s. 295. Lev Matematik alebo iný zhotoviteľ automat sa mohol inšpirovať výtvarnými helenizmi, vynálezmi Heróna z Alexandrie (1. stor. n. l.) alebo aj poznatkami arabského sveta v oblasti techniky. BRETT, *The Automata in the Byzantine*, s. 486, 487.

⁷⁷ *Theophanes Continuatus IV, 21. Michaelis Theophili Filii Imperium*. In LJUBARSKIJ, Ja. N. (ed.). *Prodolžatel' Feofana*. Sankt-Peterburg 2009, s. 115. Hmotnostná jednotka jeden kentenarios mala približne 32 kg.

⁷⁸ *Theophanes Continuatus IV, 21*. In LJUBARSKIJ, *Prodolžatel' Feofana*, s. 115. Pre trón tu bol v gréčtine použitý termín *senzaton*. Týmto trónom mohlo byť však myslené aj razenie mincí, na ktorých bol zobrazený na tróne sediaci Basileios I. LJUBARSKIJ, *Prodolžatel' Feofana*, pozn. 3 na s. 115.

⁷⁹ Analýza ilustrácií naznačuje, že parížsky rukopis homílií bol dokončený medzi r. 879 a 882. BRUBAKER, Leslie. *Vision and Meaning in 9th-Century Byzantium. Image as Exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus*. Cambridge 1999, s. 6, 7.

⁸⁰ V origináli *Chludovskaja psal'tyr*, Muzej istorii Moskvy, Moskva, Cod. 129. Žaltár bol vytvorený pravdepodobne medzi r. 843 a koncom 9. stor. v Konštantínopole. CORRIGAN, Kathleen. *Visual Polemics in the 9th-Century Byzantine Psalters*. Cambridge 1992, s. 124, 125.

cisárov, nám podstatnou mierou môže pomôcť *Kletorologion*, ktorý zostavil *protospatharios* a *atriklines*⁸¹ Filotheos⁸², no i spis *De Ceremoniis*. V spoločnosti tróniaceho kráľa Šalamúna⁸³, ležiaceho cisára Konštantína I. (r. 306 – 337)⁸⁴ (tab. II: 1) i stojaceho Juliána Apostatu (r. 361 – 363)⁸⁵ (tab II: 2) sa objavuje najskôr jednotka *kandidatoi*. Všetci traja panovníci majú korunu a ich oblečenie sa skladá z tuník a palludament či chlamysov. *Kandidatoi* zase majú na sebe dlhé biele či modré⁸⁶ skaramangia⁸⁷ so zlatým lemovaním a výzdobou. Vyzbrojení sú kopijami a pred nohami si držia štíty⁸⁸. Navyiac stráž Juliána Apostatu má okolo krku i zlaté maniakiony⁸⁹ s tromi uzlami (drahými kameňmi) siahajúce až na ich hrudník, ako

⁸¹ Bol to úradník zodpovedný za slávnostné hostiny cisára. MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 827.

⁸² Dielo bolo zostavené Filotheom okolo r. 899 a predstavuje zoznam sekulárnej dvorskej postupnosti i zasadací poriadok na cisárskych slávnostných hostinách. PHILOTHEOS, Philotheos. *Kletorologion*. In MOFFATT, Ann – TALL, Maxeme (eds.). *Constantine Porphyrogenetos. The Book of Ceremonies. Volume 2. Book II including Philotheos, List of Precedence (Kletorologion) and Pseudo-Epiphanius, The Hierarchical Summoning of Patriarchs and Metropolitans*. Byzantina Australiensia 18 (2). Canberra 2012, s. 702 – 791; MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 1, s. xxix.

⁸³ Tzv. Šalamúnov súd. List 215v, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. BRUBAKER, *Vision and Meaning*, obr. 25a; GROTOWSKI, Piotr Ł. *Arms and Armour of the Warrior Saints. Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843 – 1261)*. Leiden; Boston 2010, obr. 81a.

⁸⁴ Ilustrácia je súčasťou scén zo života Konštantína Veľkého a jeho matky Heleny. List 440r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. BRUBAKER, *Vision and Meaning*, obr. 45; GASTGEBER, Christian. *Die Heilige Lanze im byzantinischen Osten*. In KIRCHWEGGER, Franz (ed.). *Die Heilige Lanze in Wien. Insignie – Reliquie – „Schicksalspeer“*. Wien 2005, s. 54, obr. 2; MacDOWALL, Simon. *Adrianople AD 378. The Goths crush Rome's Legions*. Oxford 2001, obr. na s. 81.

⁸⁵ Výjav sa nachádza medzi scénami zo života Juliána Apostatu. List 374 v, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. BRUBAKER, *Vision and Meaning*, obr. 39; D'AMATO, *Byzantine Imperial*, obr. na s. 31.

⁸⁶ Modrozlaté oblečenie majú iba *kandidatoi* vedľa spiaceho Konštantína I. Jeden z nich má na sebe i palludamentum či chlamys. GASTGEBER, *Die Heilige Lanze*, s. 54, obr. 2.

⁸⁷ *Skaramangion* bol v rôznych farbách a s rôznymi motívmi primárnym dvorským odevom s pôvodom v jazdeckom kaftane východorímskej jazdy. CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 578; D'AMATO, *Byzantine Imperial*, s. 40.

⁸⁸ D'AMATO, *Byzantine Imperial*, s. 13, 27; GASTGEBER, *Die Heilige Lanze*, s. 54, obr. 2.

⁸⁹ Inými slovami torquesy, nákrčníky. Bol to väčšinou pozlátený bronzový prút, ktorý bol skrútený a dekorovaný v prednej časti drahými kameňmi alebo portrétom cisárov nazývaných latinsky *bullae*. Jeho tradícia začala už v rímskej armáde 1. stor. n. l. GROTOWSKI, *Arms and Armour*, s. 294, 295, pozn. č. 638 na s. 295.

to v písomnej podobe uvádza i spis *Kletorologion*⁹⁰. Jeden *manglabites* v červenom skaramangiu sa pravdepodobne nachádza vo výjave Šalamúnovho súdu, kde práve čaká s mečom a dieťaťom v rukách na Šalamúnov pokyn⁹¹.

Do ďalšej skupiny patrí sediacca cisárovná Helena (cca. r. 325 – 330) v scéne znovuzískania Kristovho kríža⁹² (tab. III: 1) a cisár Theodosius I. (r. 379 – 395) v rozhovore s biskupom Gregorom z Nazianzu (r. 380 – 384) za prítomnosti ďalších dvoch metropolitných biskupov⁹³ (tab. III: 2). Na oboch ilustráciách sa nachádza i osobná stráž s mečmi na pleciah, ktorú môžeme považovať podľa všetkého za *protospatharioi*, pretože obe dvojice cisárskej gardy majú okrem mečov⁹⁴ aj zlaté maniakiony⁹⁵ na krkoch a sú oholení⁹⁶. Cisárovná Helena, sediacca na tzv. lýrovitom tróne v dalmatike a s korunou na hlave, je nimi strážená po jej ľavej strane, za trónom. Oblečené majú bieložlaté skaramangiá a na pleciah nesú zlaté či pozlátené meče s rúčkou nahor. Na pošvách týchto mečov vidno pripevnené remene. Hlavu cisára Theodosia zase krásli koruna a jeho oblečenie sa skladá hlavne z tuniky a palludamenta či chlamysu. Úplne vľavo sú na ilustrácii dvaja metropolitní biskupi s himationmi. Dvaja strážcovia za cisárom, ktorí stoja vedľa trónu zastrešeného cibóriom, klenbou stojacou na štyroch stĺpoch s vtáčimi hlavicami, sú oblečení opäť v bielych skaramangióch so zlatým lemom a výzdobou a tiež nesú na pleciah zlaté alebo pozlátené meče obrátené rúčkou nahor, no bez pripevnených remeňov.

⁹⁰ PHILOTHEOS. *Kletorologion* 91. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 708.

⁹¹ Tzv. Šalamúnov súd. List 215v, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. BRUBAKER, *Vision and Meaning*, obr. 25a; D'AMATO, *Byzantine Imperial*, obr. na s. 30.

⁹² List 440 r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, obr. na s. 27; BRUBAKER, *Vision and Meaning*, obr. 45; GASTGEBER, *Die Heilige Lanze*, s. 54, obr. 2.

⁹³ List 239 r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, obr. na s. 23; BRUBAKER, *Vision and Meaning*, obr. 27a; GROTOVSKI, *Arms and Armour*, obr. 81b; KOLIAS, Taxiarchis G. *Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur Byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*. Wien 1988, tab. IX: 1.

⁹⁴ CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 576.

⁹⁵ Zlaté maniakiony boli zdobené v určitých prípadoch aj drahými kameňmi a perlammi. CON. PORPH. *De Ceremoniis aulae Byzantinae* II, 15, 40. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 574, 640; GROTOVSKI, *Arms and Armour*, s. 297, 298; PHILOTHEOS. *Kletorologion* 93, 127. In MOFFATT – TALL, *Constantine Porphyrogenetos*. Volume 2, s. 709, 722.

⁹⁶ Oholení protospathariovia boli eunuchmi. GROTOVSKI, *Arms and Armour*, s. 296.

Z Chludovského žaltára sa s panovníkmi a ich osobnými strážcami stretáme pri ilustráciách k trom starozákonným žalmom, ktorých ústrednou postavou je kráľ Dávid. V obrazovom vyjadrení žalmu 3⁹⁷ kráľ Dávid uteká pred synom Absolónom, ktorý prichádza spolu s ďalšími jazdcami na koňoch vyzbrojenými kopijou a štítom⁹⁸. Dávid je oblečený v dlhej tunike s plášťom, palludamentom alebo chlamysom, a na hlave má korunu. V jeho blízkosti sa nachádzajú dvaja oholení strážcovia s kopijami v tunikách. Ilustrácia k žalmu 59⁹⁹ nám prináša na tróne sediaceho Dávida so svätožiarou a členkou¹⁰⁰ (tab. IV). Oblečenú má opäť tuniku s palludamentom či chlamysom a po jeho pravej strane sú dvaja kopijníci s prilbami a panciermi chrániacimi ich trup. Pod nimi sa nachádza Joab opatrený kopijou a štítom, ako velí podobne vyzbrojeným jazdcom pri plienení a zapalovaní mesta. V poslednom tematickom žalme (č. 62)¹⁰¹ Dávid sedí na kopci oblečený rovnako ako v predchádzajúcej iluminácii žaltára¹⁰², až na chýbajúcu členku. Ruky má zdvihnuté dlaňami nahor a tvárou hľadí k nebesám. Za ním sú opäť dvaja osobní strážcovia s rovnakým výstrojom a výzbrojou ako v ilustrácii k žalmu 59. Otáznym len ostáva to, či sa obaja na ilustrácii chránia i okrúhlymi štítmí. Mohlo by totiž v jednom prípade ísť o výzdobu rukopisu, ktorá v druhom prípade môže predstavovať i svätožiaru kráľa Dávida. Kým oblečenie Dávida má vo všetkých troch žalmoch Chludovského žaltára charakter oblečenia byzantských cisárov, ako tomu je aj v Homílii Gregora z Nazianzu, výstroj a výzbroj jeho osobných strážcov v žalme 59 a 62 má skôr ráz nepalácových jednotiek byzantskej armády.

⁹⁷ „Pán je môj ochranca. Dávidov žalm. Keď utekal pred synom Absolónom.“ Psalmorum Liber 3, 1. Vetus Testamentum. In KROČKOVÁ, *Sväté písmo*, s. 634.

⁹⁸ List 3v, Moskva, Cod. 129, Muzej istorii Moskvy. CORRIGAN, *Visual Polemics*, str. 236, obr. 18.

⁹⁹ „Keď sa vydal proti mezopotámskym Aramejcom a Aramejcom zo Zeby, a keď sa Joab vrátil z Edomu, kde v Solňom údolí pobil dvanásťtisíc (mužov).“ Psalmorum Liber 60 (59), 2. In KROČKOVÁ, *Sväté písmo*, s. 670.

¹⁰⁰ List 58 r, Moskva, Cod. 129, Muzej istorii Moskvy. KOLIAS, *Byzantinische Waffen*, tab. VII: 1.

¹⁰¹ „Túžba duše za Bohom. Dávidov žalm. Keď sa zdržiaval v Júdskej púšti.“ Psalmorum Liber 63 (62), 2. In KROČKOVÁ, *Sväté písmo*, s. 672.

¹⁰² List 60 r, Moskva, Cod. 129, Muzej istorii Moskvy. KOLIAS, *Byzantinische Waffen*, tab. VI: 3.

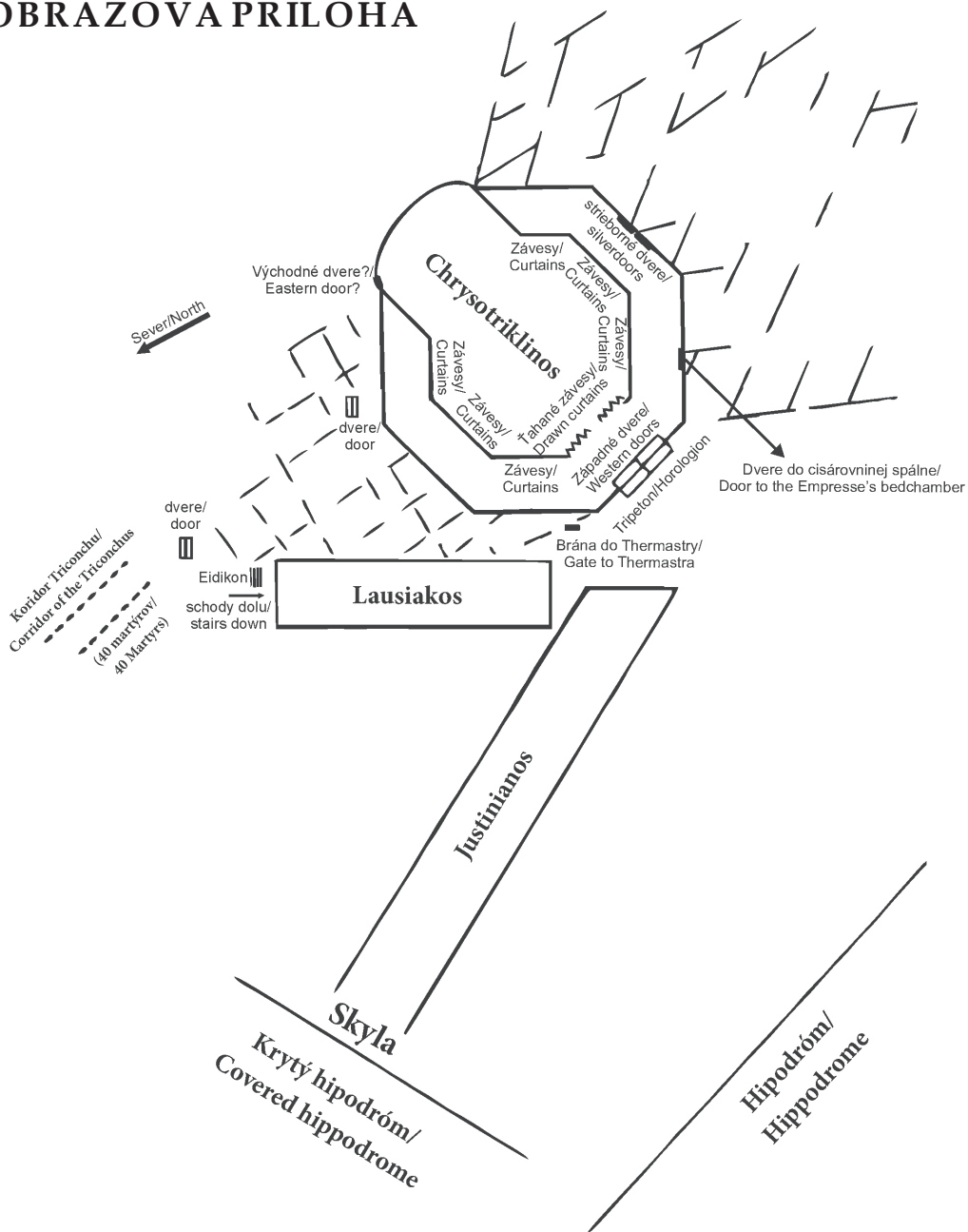
4. Záver

Byzantské dvorské prostredie za cisára Michala III., Basileia I. či Leva VI. Múdreho bolo miestom, odkiaľ vychádzali christianizačné a diplomatické misie, no prichádzali doň i vyslanci z cudzích panovníckych dvorov, pápežovi legáti, duchovní alebo utečenci hľadajúci útočisko v Byzancii. Konštantín sa ocitol iba v úlohe exponenta byzantského prostredia, no jeho brat Metod údajne vystupoval pár rokov pred svojou smrťou tiež ako pápežský vyslanec či len ako pozvaný hosť na dvore cisára Basileia I. V prípade misie ku Chazarom sa v prítomnosti Konštantína a Metoda objavil i cisársky sprievod Michala III., ktorého podoba a zloženie je však pre nás neznáme. Istá časť ich učeníkov sa neskôr dostala do byzantského prostredia už za Basileia I. alebo až za Leva VI. Múdreho ako utečenci a uplatnila sa tuná opätovne na duchovnej dráhe. V písomne doloženom období kontaktu Konštantína, Metoda a daktorých z ich učeníkov s byzantským prostredím, t. j. v 60. až 80. rokoch 9. stor., sa mohli s cisármi stretnúť najskôr v sieni *Chrysotriklinos*, oktogonálnej sieni s apsidou, eventuálne tiež i v budove *Magnaure*, stavbe bazilikálneho charakteru a pravdepodobne bývalej budove senátu pred vládou Justiniána I., ktorá bola primárne určená na stretnutia so zahraničnými vyslancami a hosťami. V Magnaure sa mohli stretnúť i s automatami, mechanickými zariadeniami v podobe zvierat či zdvíhajúceho sa alebo klešajúceho trónu, slúžiacimi na vytvorenie dojmu na prichádzajúceho cudzinca. V prítomnosti cisárov sa pri audienciách mohla nachádzať aj ich rodina, dvorskí hodnostári, služobníctvo či osobná stráž. Z obdobia Michala III. vieme, že počas prijímacej ceremónie vzbúrivších slovanských rebelov z mesta Soubdelitia a okolia Thessaloník v Chrysotrikline bol uvádzačom *ostiaris* a sprievodcom uvádzaných *logothetes*. Tiež sa nám zachovala správa, že pri vymenovávaní hodnostárov tu boli prítomní i eunuchovia slúžiaci cisárovi, tzv. *kubukleion*. Cisárovi hostia sa mohli zúčastniť i spoločného stolovania s ním, ako tomu bolo aj počas prijímania patriarchu a jeho kňazského sprievodu. Cisár však počas nich sedával samostatne pri svojom stole, za ktorý mohla byť usadená iba jeho rodina a najvyšší dvorskí hodnostári vrátane patriarchu. Slávnostné hostiny sa obyčajne v tomto období konávali v už spomenutom Chrysotrikline a sieni *Justinianos*. Cisár Michal III. nosil v Chrysotrikline pri vymenovávaní vyšších funkcionárov *sagion* so zlatým lemom, no počas prijatia slovanských rebelov mal uvedený *sagion* fialový a zdobený perlami. Na hlave mal tzv. cézarovu korunu pokrytú vzácnymi kameňmi a perlami. Z ikonografických prameňov 2. polovice 9. stor.

vieme, že v tesnej blízkosti byzantských cisárov sa pohybovali tiež niektoré jednotky *basilikoi anthropoi*, konkrétne *kandidatoi a protospatharioi*, ale i *manglabitai*, ktoré boli súčasťou cisárskej stráže. Spis *Kletorologion* z konca 9. stor. a *De ceremoniis* z 50. až 60 r. 10. stor. však môžu doplniť zoznam uvedených jednotiek i o ostatné zložky osobnej stráže: *basilikoi anthropoi*, *basilike hetaireia*, *basilikon dromonion*, *archontogennematai a Sardoï*.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov KEGA č. 014UKF-4/2012 a VEGA č. 1/0118/1.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

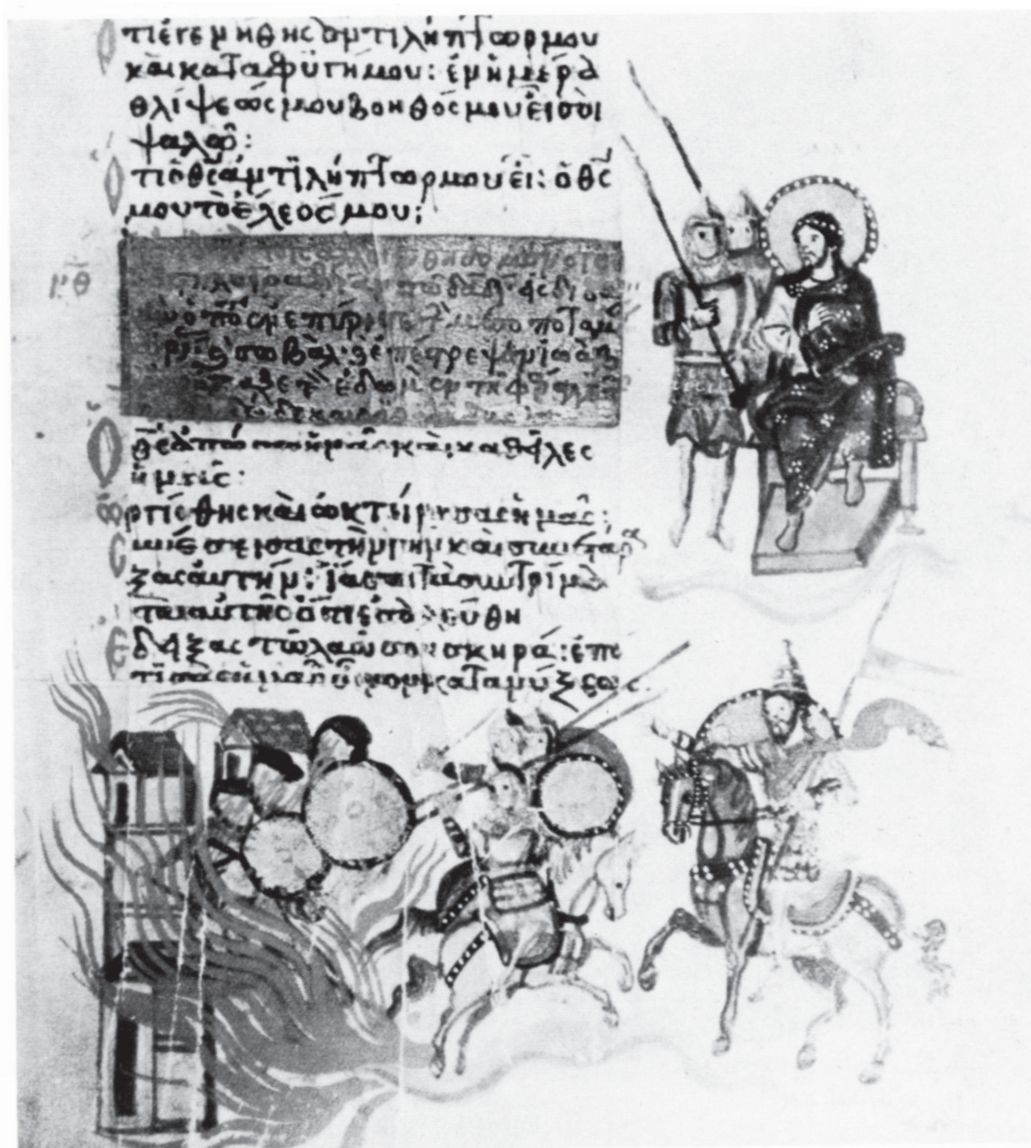
Tab. 1 – Pôdorys Chrysotriklinu a niektorých budov v jeho okolí/ Ground plan of the Chrysotriklinos and surrounding buildings. Mapa vytvorená autorom článku podľa/ Map made by the author of the article according to the FEATHERSTONE, *The Chrysotriklinos Seen*, obr. na s. 840/ fig., page 840; FEATHERSTONE, *The Great Palace*, obr. 3 na s. 52/ fig., page 52; FEATHERSTONE, *Emperor and court*, obr. 2 na s. 510/ fig. 2, page 510.

Tab. II - 1. Spiaci cisár Konštantín I. a *kandidatoi*/Sleeping emperor Constantine I and *kandidatoi*. List/Folio 440r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. GASTGEBER, Die Heilige Lanze, s. 54, obr. 2/page 54, fig. 2; 2. Stojaci cisár Julián Apostata a *kandidatoi*/Standing emperor Julian the Apostate and *kandidatoi*. List/Folio 374 v, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. D'AMATO, *Byzantine Imperial*, obr. na s. 31/fig., page 31.

Tab. III - 1. Cisárovná Helena v scéne znovuzískania Kristovho kríža a *protospatharioi*/ Empress Helena in a scene of the recovery of Christ's cross. List/Folio 440 r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. GASTGEBER, *Die Heilige Lanze*, s. 54, obr. 2/page 54, fig. 2; 2. Cisár Theodosius I. v rozhovore s biskupom Gregorom z Nazianzu a *protospatharioi*/ Emperor Theodosius I in conversation with the bishop Gregory of Nazianzus. List/Folio 239 r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. KOLIAS, *Byzantinische Waffen*, tab. IX: 1.

Tab. IV - Kráľ Dávid v prítomnosti svojej osobnej stráže dáva rozkaz Joabovi na zapalovanie nepriateľských miest/King David in the presence of his bodyguards is giving Joab the command to set enemy's towns on fire. List/Folio 58 r, Moskva, Cod. 129, Muzej istorii Moskvy. KOLIAS, *Byzantinische Waffen*, tab. VII: 1.

Zdroje obrazovej prílohy:

Tab. I - Pôdorys Chrysotriklinu a niektorých budov v jeho okolí/Ground plan of the Chrysotriklinos and surrounding buildings. Mapa vytvorená autorom článku podľa/Map made by the author of the article according to the FEATHERSTONE, Jeffrey, M. The Chrysotriklinos Seen through De Cerimoniis. In HOFFMANN, Lars M. (ed.). *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*. Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 7. Wiesbaden 2005, obr. na s. 840/fig., page 840; FEATHERSTONE, Jeffrey, M. The Great Palace as Reflected in the De Cerimoniis. In BAUER, Franz, A. (ed.). *Visualisierungen von Herrschaft. Frühmittelalterliche Residenzen Gestalt und Zeremoniell*. BYZAS 5. Istanbul 2006, obr. 3 na s. 52/fig., page 52; FEATHERSTONE, Jeffrey, M. Emperor and court. In JEFFREYS, Elizabeth – HALDON, John – CORMACK, Robin (eds.). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford 2008, obr. 2 na s. 510/fig. 2, page 510.

Tab. II - 1. Spiaci cisár Konštantín I. a *kandidatoi*/Sleeping emperor Constantine I and *kandidatoi*. List/Folio 440r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. GASTGEBER, Christian. Die Heilige Lanze im byzantinischen Osten. In KIRCHWEGER, Franz (ed.). *Die Heilige Lanze in Wien. Insignie – Reliquie – „Schicksalspeer“*. Wien 2005, s. 54, obr. 2/page 54, fig. 2; 2. Stojaci cisár Julián Apostata a *kandidatoi*/Standing emperor Julian the Apostate and *kandidatoi*. List/Folio 374 v, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. D'AMATO, Raffaele. *Byzantine Imperial Guardsmen, 925 – 1025. The Tághmata and Imperial Guard*. Osprey Elite 187. Oxford 2012, obr. na s. 31/fig., page 31.

Tab. III – 1. Cisárovná Helena v scéne znovuzískania Kristovho kríža a *protospatharioi*/Empress Helena in a scene of the Christ's cross recovery. List/Folio 440 r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. GASTGEBER, Christian. Die Heilige Lanze im byzantinischen Osten. In KIRCHWEGER, Franz (ed.). *Die Heilige Lanze in Wien. Insignie – Reliquie – „Schicksalspeer“*. Wien 2005, s. 54, obr. 2/page 54, fig. 2; 2. Cisár Theodosius I. v rozhovore s biskupom Gregorom z Nazianzu a *protospatharioi*/Emperor Theodosius I in conversation with the bishop Gregory of Nazianzus. List/Folio 239 r, Paris, Cod. gr. 510, Bibliothèque National. KOLIAS, Taxiarchis G. *Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur Byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*. Wien 1988, tab. IX: 1.

Tab IV - Kráľ Dávid v prítomnosti svojej osobnej stráže dáva rozkaz Joabovi na zapáľovanie nepriateľských miest/King David in the presence of his bodyguards is giving Joab the command to set enemy's towns on fire. List/Folio 58 r, Moskva, Cod. 129, Muzej istorii Moskvy. KOLIAS, Taxiarchis G. *Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur Byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung*. Wien 1988, tab. VII: 1.

SUMMARY: CONSTANTINE, METHODIUS AND THEIR DISCIPLES MEETING WITH BYZANTINE EMPERORS. Byzantine courts of Michael III, Basil I and Leo VI the Wise not only initiated the missions of Christianization and diplomacy but they also received envoys of the foreign courts, papal legates, members of the clergy and fugitives who sought refuge in Byzantium. While Constantine became an exponent of the Byzantine milieu, it is assumed that his brother Methodius served – a few years before his death – also as a papal legate or an invited guest at the court of Basil I. In case of their mission to Khazars, Constantine and Methodius were accompanied by the imperial suite of unknown background of Michael III. Other disciples came to the Byzantine territories either already in the time of Basil I or later, during the reign of Leo VI the Wise. They came as refugees participating in the spiritual life. According to the written evidence of the contacts of Constantine, Methodius and their disciples with the Byzantine milieu, i.e. in the 860s – 880s, it is most likely that they met emperors either in the Chrysotriklinos (tab. I), an octagonal domed hall with the apse, or in the Magnaura, a basilica-like building which probably housed the Senate before the reign of Justinian I and was used primarily for meeting foreign envoys and guests. In the Magnaura, automata, mechanical devices in the shape of animals and a rising or descending throne were used to impress the visitor. During the imperial audience, emperor's family, courtiers, servants and guards might be present as well. It is known that during the reign of Michael III, the host at the welcoming ceremony for the Slavic rebels of Soubdelitia and the Thessaloniki surroundings was ostiarios and their guide was logothetes. We also know that emperor's eunuchs (kubukleion) were present at the appointment of dignitaries, too. Emperor's guests might join the meal with the emperor as it happened at the audience of the patriarch and his suite of priests. The emperor, however, usually sat separately at the table with his family and highest-ranking courtiers, including the patriarch. At the time, celebrations usually took place in the Chrysotriklinos and in the hall called Justinianos. At the ceremony of appointment of higher dignitaries in the Chrysotriklinos, Emperor Michael III wore the gold-trimmed sagion; but at the audience of the Slavic rebels, he wore the violet sagion decorated with pearls. On his head, he wore the so called emperor's crown with precious stones and pearls. According to the iconographic sources from the second half of the ninth century (tab. II-IV), the units of

MARTIN HUSÁR

the basilikoi anthropoi, the kandidatoi (tab. II) and the protospatharioi (tab. III) and also the manglabitai, part of the imperial guard, were very close to Byzantine emperors. The document Kletorologion from the end of the ninth century and De ceremoniis from the 950s-960s mention other parts of the personal guard: the basilikoi anthropoi, the basilike hetaireia, the basilikon dromonion, the archontogennematai and the Sardoii.

Mgr. Martin Husár, PhD.

Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta

Štefánikova 67

949 74 Nitra

mhusar@ukf.sk

USTÁLENÉ OBRAZNÉ PROSTRIEDKY V MORAVSKO-PANÓNSKYCH LEGENDÁCH

Fixed Expressions in the Moravo-Pannonian Legends

Darina Auxová

Abstract: *AUXOVÁ, Darina. Fixed Expressions in the Moravo-Pannonian Legends. Analysed fixed expressions can be concisely characterized as phraseological and paremiological units belonging to the semantic unit with the religious theme. These units are semantically close by their figurativeness in regard to the occurrence of components in specific constructions. In Slovak phraseology, there exist several classifications of phraseological fund but in terms of our needs, the article focuses on fixed figurative expressions in which the phrasemes mostly of biblical and Christian sources are depicted. Missionaries mentioned in the article significantly influenced and introduced many religious elements to Slovakia by their missionary and translation activities.*

Key words: *fixed expressions, Moravo-Pannonian legends, phrasemes from biblical and Christian sources, semantic unit*

Abstrakt: *AUXOVÁ, Darina. Ustálené obrazné prostriedky v Moravsko-panónskych legendách. Analyzované ustálené jazykové prostriedky môžeme stručne charakterizovať ako frazeologické a paremiologické jednotky patriace do sémantického celku s náboženskou tematikou. Ide o jednotky, ktoré sú svojou obraznosťou sémanticky blízke vzhľadom na výskyt komponentov v daných konštrukciách. V slovenskej frazeológii existuje niekoľko triedení frazeologického fondu, no z hľadiska našich potrieb si v príspevku všímame ustálené obrazné prostriedky, v ktorých sa zobrazujú frazémy prevažne z biblických a kresťanských prameňov. V príspevku spomenutí vierozvestovatelia sa svojou misijnou a prekladateľskou činnosťou zaslúžili o prienik mnohých religióznych prvkov na územie Slovanov.*

Kľúčové slová: *ustálené jazykové prostriedky, Moravsko-panónske legendy, frazémy z biblických a kresťanských prameňov, sémantický celok*

V príspevku analyzujeme ustálené jazykové prostriedky frazeologickej a paremiologickej povahy s náboženskou tematikou. Ide o jednotky, ktoré sú svojou obraznosťou sémanticky blízke vzhľadom na výskyt komponentov v daných

konštrukciách. V texte používame pomenovanie Moravsko-panónske legendy, ktoré je obvyklejšie oproti názvu Panonsko-moravské legendy. Na tomto mieste by sme chceli zdôrazniť skutočnosť, že v príspevku nepracujeme s originálnym (pôvodným) jazykovým materiálom, ale s textom, ktorý preložil Ján Stanislav (1934), ale i skutočnosť, že si uvedomujeme formálno-významový posun, ktorý zanecháva v prekladaných textoch každý jeden autor ako prostriedok svojej štylizácie. Predpokladáme však, že preložený text a jeho štylistická stránka neovplyvňuje predmet nášho výskumu, keďže z hľadiska našich potrieb si v príspevku všimame ustálené obrazné prostriedky, v ktorých sa zobrazujú frazémy prevažne z biblických a kresťanských prameňov.

Súčasný frazeologický fond slovenčiny formovalo niekoľko vplyvov: kresťanské vplyvy, svetské vplyvy alebo vplyvy iných rôznych kultúr a mytológií. Vari najväčší podiel na bohatosti frazém s kresťanskou tematikou na Slovensku má práve kresťanstvo a s ním súvisiaci príchod Konštantína a Metoda na územie Veľkej Moravy. Solúnski bratia Konštantín a Metod ako prví šíritelia kresťanstva a vzdelanosti na Veľkej Morave zrozumiteľnou formou¹ domácejmu obyvateľstvu podávali základy slovanskej vzdelanosti, slovanského písma a slovanskej liturgie. Práve preto pripisovali veľkú dôležitosť písmu², v ktorom mohli zakomponovať všetko pozitívne z veľkomoravskej kultúry. Praslované dedičstvo sa v praslovančine prejavilo v názvoch označujúcich základné reálie, kolobeh prírody, pracovnú činnosť i v pomenovaniach vzťahujúcich sa na rodinu, príbuzenské a spoločenské vzťahy, ako aj na pracovné a spoločenské zaradenie človeka v spoločnosti. Slovná zásoba staroslovienskej sa v najstarších obdobiach dopĺňala slovami označujúcimi pojmy z filozofickej, teologickej a právnej sféry, ako aj výrazmi a termínmi potrebnými na označenie reálií vtedajšej kultúry a civilizácie.³ Konštantínov a Metodov kultúrny jazyk, ktorý bol používaný na území Veľkej Moravy, obsahoval prvky z domáceho základu, ale bol obohatený

¹ „Do svojho christianizačného a kultúrno-právneho projektu zakomponovali všetko pozitívne z veľkomoravskej kultúry, využili všetky priaznivé spoločensko-politické a cirkevné okolnosti na uskutočnenie svojej veľkej idey, ktorou bolo zavedenie domáceho slovanského (staroslovienského) jazyka do liturgie“ (KROŠLÁKOVÁ, Ema. *Kapitoly z frazeológie a veľkomoravskej problematiky*. Nitra 2003, s. 124).

² „Pravdepodobne nemyslel len na písmo ako grafický systém, ale aj na Sväté písmo a náboženské knihy, ktoré Slovanom tiež chýbali“ (KROŠLÁKOVÁ, *Kapitoly z frazeológie*, s. 123).

³ KROŠLÁKOVÁ, *Kapitoly z frazeológie*, s. 126.

aj o terminológiu z cudzích, neslovanských, gréckych, latinských a nemeckých zdrojov.⁴

Na základe ďalších hypotéz⁵ možno predpokladať, že predmetom každo-
dennej komunikácie mohli byť otázky všedného bytia, do čoho určite zapadá aj
oblasť ústnej slovesnosti, pričom veľkomoravskí Slovania používali svoj jazyk
v tradične ustálených formulách, napríklad pri obradoch, zariekaniach a iných
bežných úkonoch, ktoré vykonávali v tom období. Obsahová stránka týchto tex-
tov si vyžadovala bohatosť slovnej zásoby, ale aj jazykových prostriedkov, kto-
ré čerpali z rôznych oblastí života. Príchodom Konštantína a Metoda na Veľkej
Morave sa začalo šíriť aj náboženstvo v zrozumiteľnom jazyku.

Horizontálne a aj vertikálne členenie jazyka Slovanov⁶ v 9. storočí sa
zrejme odrazilo aj vo frazeologickom fonde, ktorý máme možnosť analyzovať
v Moravsko-panónskych legendách. Život sv. Konštantína môžeme považovať
za akýsi druh životopisu, v ktorom sa opisuje život Konštantína, jeho rodičov,
mladosť, učenie, pôsobenie na cisárskom dvore, misijnú činnosť, Rastislavovo
posolstvo, činnosť na Morave, vytvorenie slovanského písma, obhajovanie slo-
vanského jazyka a i. V uvedených častiach Legendy o Konštantínovi, tak ako ich
preložil Ján Stanislav, nachádzame niekoľko ustálených jazykových prostried-
kov, ktoré sú predmetom nášho záujmu: *Žili ako brat a sestra*⁷; *Odobrat' na posled-
ný súd*; *Telom človek a dušou anjel*⁸; *Žiari ako svieca*⁹; *Na iné obrátili reč, líce nastavte
bijúcim*; *Vyjúci ako vlci*¹⁰; *Dať sa do reči*; *My nie tak, ale z hrudi všetku múdrosť, ako*

⁴ KROŠLÁKOVÁ, *Kapitoly z frazeológie*, s. 135.

⁵ KROŠLÁKOVÁ, *Kapitoly z frazeológie*, s. 137.

⁶ „Pri doterajších výskumoch jazyka veľkomoravských Slovanov môžeme vychádzať z objektívnych faktov, ktoré sú výsledkom analýzy psl. rezíduí v moravských a slovenských nárečiach, z poznatkov získaných interpretáciou a rozborom staroslovien-
skych textov, ako aj z výsledkov výskumu starej toponymie slovanského pôvodu
na veľkomoravskom území. Uvedené poznatky dovoľujú usudzovať, že jazyk veľko-
moravských Slovanov v 9. stor. bol diferencovaný horizontálne aj vertikálne. Pri ho-
rizontálnom členení máme na mysli geolingvistický aspekt, pri vertikálnom sociálny
faktor. Diferenciácia smerovala k tomu, že na jednej strane v domácom jazyku na úze-
mí Veľkej Moravy sa používala nárečová, t. j. bežná ľudová forma; na druhej strane
fungovala kultúrna, resp. kultivovaná forma“ (KROŠLÁKOVÁ, *Kapitoly z frazeológie*,
s. 136).

⁷ Príklady uvádzame v takej forme, ako ich preložil Stanislav (pozn. autora).

⁸ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy*. Bratislava – Praha 1934. s. 13.

⁹ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 14.

¹⁰ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 28.

by sme ju boli pohltili, vynášame, nepýšiac sa písmom ako vy¹¹; Ak si pohltil všetku múdrosť¹²; Dar väčší a čestnejší nad všetko zlato a striebro a kamenie drahé a bohatstvo pomínuteľné¹³; Otvorili sa uši hluchých¹⁴; Zhromaždili sa proti nemu biskupi a kňazi a mnísi ako havrani proti sokolovi¹⁵; Dušu jeho prijal¹⁶.

Takisto v Legende o Metodovi, ktorá má podobný charakter ako Legenda o Konštantínovi, nachádzame tieto ustálené jazykové prostriedky: *Ako blesk celý svet prejdúc¹⁷; Vidieť ich ako anjelov Božích¹⁸; Dvoma spoločníkmi sme boli, jedinú brázdú ťahajúcimi; Posledný súd idúc¹⁹; Lebo tí sú vlkmi a nie ovcami, ktorých po ich ovoci treba poznať a chrániť sa ich²⁰; Vystríhajte sa, aby ste si, chtiac horu železnú temenom, ktoré je len z kosti, prebiť, mozog svoj nevyliali; Netrud'te môjho Metoda, lebo sa už aj ako pri peci upotil²¹; Zbavení súdu svätého Petra²²; Okrem slabých, ktorých lesť hýbala, ako hľa vietor lístím²³; V ruky tvoje, Pane, dušu svoju skladám²⁴.*

Uvedené ustálené jazykové prostriedky môžeme stručne charakterizovať ako frazeologické a paremiologické jednotky patriace do sémantického celku s náboženskou tematikou, resp. jazykové prostriedky, ktoré vypovedajú o morálnom a etickom správaní sa a konaní. Ide o jednotky, ktoré sú svojou obraznosťou (motivačnosťou) sémanticky blízke vzhľadom na výskyt komponentov v daných konštrukciách. V slovenskej frazeológii existuje niekoľko triedení frazeologického fondu (Ďurčo, Krošlákova, Miko, Mlacek, Záturecký a i.), no z hľadiska našich potrieb si v tomto príspevku všimneme práve ustálené obrazné prostriedky, v ktorých sa zobrazujú predovšetkým morálne, etické a religiózne hodnoty, t. j. frazémy prevažne z biblických a kresťanských prameňov. Práve spomenutí vierozvestovia sa svojou misijnou činnosťou pričínili o to, aby sa mnohé religiózne prvky dostali na územie Slovanov.

¹¹ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 29.

¹² STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 30.

¹³ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 49.

¹⁴ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 50.

¹⁵ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 52.

¹⁶ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 61.

¹⁷ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 68.

¹⁸ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 73.

¹⁹ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 74.

²⁰ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 77.

²¹ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 78.

²² STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 79.

²³ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 82.

²⁴ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 86.

Ako uvádza Krošláková²⁵, domáci jazyk na Veľkej Morave sa kultivoval v ľudovom prostredí, kde mohol čerpať z tradičných kultúrnych obradov a zvykov. Ustálené obrazné jazykové prostriedky, ktoré sa vyskytujú v analyzovanej Legende života sv. Konštantína a Metoda, zo sémantickej stránky vyjadrujú životné postoje, situácie, ale aj hodnoty, ktoré uprednostňovali a podľa ktorých konali Konštantín a Metod. Analyzované jednotky môžeme rozdeliť do nasledujúcich skupín:

- I. Ustálené jazykové prostriedky, ktoré charakterizujú spôsob života: *Žili ako brat a sestra; Žiari ako svieca; Telom človek a dušou anjel; Ako blesk celý svet prejdúc; Vidieť ich ako anjelov Božích*. Ide o prirovnania, ktoré charakterizujú vlastnosti opisovaných osôb v oboch Legendách. Jednotky odzrkadľujú v istom expresívnom stvárnení črty, vlastnosti a hodnoty človeka, spojenie hmotného a duchovného (svetského a kresťanského). Niektoré prirovnania inherentne vypovedajú o konaní človeka, ktorého základom je dokonalosť v tom, že koná dobro, a tým sa mu pripisujú antroponymické, nadprirodzené, božské, anjelské schopnosti a vlastnosti.
- II. Ustálené jazykové prostriedky, ktoré frapantne opisujú misijnú činnosť a rôzne životné situácie Konštantína a Metoda: *Odkloniť sa od pravej cesty*²⁶ (*Učenie v Carihrade*); *Vyjúci ako vlci (stretnutie s Mad'armi)*; *Ak si pohltil všetku múdrosť (Hádanie so židovským poslom)*; *Do sýta nasladiac nás všetkých medotokými slovami (Rituálne predpisy, Druhá časť kontroverzie)*; *V pravde, odíde od nás k Pánovi a zanechá nás (Návrat od Kozarov)*; *Dar väčší a čestnejší nad všetko zlato a striebro a kameň drahé a bohatstvo pomínelné (Rastislavovo posolstvo)*; *Otvorili sa uši hluchých (Príchod na Moravu)*; *Zhromaždili sa proti nemu biskupi a kňazi a mnísi ako havrani proti sokolovi (Príchod na Moravu)*; *Dušu jeho prijal (Priятие mena Cyril)*; *Vidieť ich ako anjelov Božích (V Ríme)*; *(Posledný) súd idúc (Konštantínova smrť)*; *Dvoma spoločníkmi sme boli, jedinou brázdu fahajúcimi (Konštantínova smrť)*; *Lebo tí sú vlkami a nie ovcami, ktorých po ich ovoci treba poznať a chrániť sa ich (Metod u kniežaťa Kocel'a)*²⁷; *Vystríhajte sa, aby ste si, chtiac horu železnú temenom, ktoré je len z kosti, prebiť, mozog svoj nevyliali (Boje s nemeckými biskupmi)*; *Netrud'te môjho Metoda, lebo sa už ako pri peci upotil (Uväznenie Metoda nemeckými biskupmi)*; *Zbavení súdu svätého Petra (Pápežovo zakročenie*

²⁵ KROŠLÁKOVÁ, *Kapitoly z frazeológie*, s. 136.

²⁶ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 13.

²⁷ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 77.

a oslobodenie sv. Metoda zo žalára); Okrem slabých, ktorých lesť hýbala, ako hľa vietor listím (Nástrahy proti Metodovi); V ruky tvoje, Pane, dušu svoju skladám (Smrť sv. Metoda). Uvedené jazykové prostriedky bližšie a frapantnejšie formou narácie predstavujú prirovnanie rozvinuté do príbehu, z ktorého Konštantín a Metod vyniesol apologétsku myšlienku alebo všeobecne platnú pravdu. Pre ustálené obrazné prostriedky je príznačné, že sa pomocou nich Konštantín a Metod obracajú na percipientov a nútia ich k zamysleniu sa nad výrokmi, aby si tak mohli vyvodiť závery a náboženské poučenia.

- III. Ustálené jazykové prostriedky v Legende o Konštantínovi v porovnaní so súčasnými ustálenými jazykovými prostriedkami, resp. s frazémami, ktoré sa vyskytujú v Slovenských prísloviach a porekadlách, úsloviach a hádankách od Adolfa Petra Zátуреckého (2005), ale aj alúzie: *Odobrat' na posledný súd; Telom človek a dušou anjel; Odkloniť sa od pravej cesty; Vystríhajte sa, aby ste si, chtiac horu železnú temenom, ktoré je len z kosti, prebiť, mozog svoj nevyliali; Ak si pohltil všetku múdrosť²⁸; [Posledný] súd idúc.* Adolf Peter Zátуреcký vo svojej zbierke Slovenské príslovia a porekadlá, úslovnia a hádanky²⁹ v IX. kapitole Povaha, mravy a duševné prejavy a v 19. podkapitole Dobrota, krotkosť, trpezlivosť uvádza tieto prirovnania: *Človek ako dobrá hodina; Človek ako kus chleba; Človek milý na zjedenie; Chlebový človek; Je to duša človek; Dobrá duša; Dobrý ako anjel* a i. V Legende o Konštantínovi (v 3. kapitole) autor Konštantína prirovnáva k anjelovi: *Telom človek a dušou anjel³⁰.*

Autor v Legende o Konštantínovi píše: „Viac však ako učenosť javil tichú tvár a hovoril len s tými, s ktorými bolo prospešnejšie, vyhýbajúc sa tým, ktorí sa odklonili od pravej cesty a hľadiac a činiac len to, ako by pozemské veci zameniác za nebeské, vyletel z tela tohoto a žil s Bohom“³¹. Frazeologický výraz *odkloniť sa od pravej cesty* môžeme chápať ako ustálené slovné spojenie, v ktorom všetky slová vystupujú vo svojom vlastnom význame, ale aj ako ustálený celok, ktorý má prenesený „nadstavbový“ význam. V súčasnosti sa stretávame s jazykovými prostriedkami typu: *zísť*

²⁸ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 30.

²⁹ ZÁTURECKÝ, Adolf Peter. *Slovenské príslovia a porekadlá, úslovnia a hádanky*. Bratislava 2005, s. 393.

³⁰ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 14.

³¹ STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 16.

z *pravej cesty*, *zísť z cesty*. Toto spojenie nám hovorí o primeranosti a neprimeranosti konania, pričom sa do úvahy berie predovšetkým pomínutelnosť a smrteľnosť človeka a pozemských vecí v porovnaní s večnosťou a nesmrteľnosťou nebeských entít.

Na primerané a neprimerané konanie nás v Legende o Metodovi upozorňuje konštrukcia *vystríhajte sa, aby ste si, chtiac horu železnú temenom, ktoré je len z kosti, prebiť, mozog svoj nevyliali*³². Adolf Peter Záturský uvádza príslovie *Čelom múr neprebiješ*³³. Ide o všeobecné pravidlá múdrosti a opatrnosti.

Alúziu³⁴ na Šalamúnovo konanie môžeme badať v konštrukcii *Ak si pohltí všetku múdrosť*. Šalamún bol podľa Biblie synom kráľa Dávida a jeho manželky Betsabe, bol kráľom zjednoteného Izraelského kráľovstva. O jeho činoch sa píše v Prvej knihe kráľov a v Druhej knihe kroník. Podľa biblického rozprávania bol Šalamún známy svojou múdrosťou. V súčasnosti sa často stretávame s prirovnaním *Múdry ako Šalamún*, ktoré je často chápané ironicky. Adolf Peter Záturský zaznamenal v VII. kapitole *Ludský rozum a múdrosť tieto príklady: Múdry ako Šalamúnove plundre; Múdry ako Šalamúnovo pudlo*³⁵.

V Legende o Metodovi autor píše: *„Po dňoch však mnohých Filozof, na [posledný] súd idúc, riekol k Metodovi“*. Posledný súd sa v Biblii spomína vo viacerých textoch. Chápe sa ním vzkriesenie všetkých mŕtvych, „spravodlivých i nespravodlivých“. Posledný súd odhalí až do posledných dôsledkov, čo každý urobil alebo zanedbal počas svojho pozemského života. Posledný súd nastane vo chvíli slávneho Kristovho návratu.

V príspevku sme chceli poukázať na ustálené jazykové prostriedky, ktoré svojou sémantickou stránkou charakterizujú život Konštantína a Metoda;

³² STANISLAV, *Životy slovanských*, s. 78.

³³ ZÁTURSKEÝ, *Slovenské príslovia*, s. 361.

³⁴ Pod alúziou z frazeologického hľadiska rozumieme postup, pri ktorom sa na rovine významu prejavujú isté významové alebo formálne znaky frazémy. Môže ísť aj o postup, pri ktorom sa slovo, ktoré je komponentom jednej frazémy, uplatňuje vo voľnom kontexte, pričom ale poukazuje na isté súvislosti a vzťahy, ktoré odkazujú práve na danú frazému (MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol. *Frazeologická terminológia*. Bratislava 1995.). Žilka v Poetickom slovníku (Bratislava 1987, s. 335) definuje alúziu ako „nadväzovanie časti textu, príp. celého textu na iný text (prototext) alebo na nejakú spoločnú realitu. Jej základnou vlastnosťou je sprostredkovaný prenos informácie, ktorá plní podobnú funkciu ako básnický obraz. Najvšeobecnejším zdrojom pre vznik alúzie sú grécke a rímske dejiny, mytológia starovekého Grécka a Ríma a Biblia“.

³⁵ ZÁTURSKEÝ, Adolf Peter. *Slovenské príslovia a porekadlá, úslovia a hádanky*, s. 329.

dokresľujú, resp. bližšie opisujú boj, ktorý zvädzali Konštantín a Metod počas života tak, ako bol zaznamenaný v Moravsko-panónskych legendách, ale aj jednotky, ktoré svojím významom vyjadrujú morálne a kresťanské princípy, reli-giózne hodnoty, ktoré reflektovali Konštantínove a Metodove myšlienky a ná-zory. Kontinuálne fungovanie analyzovaných jednotiek v rozmedzí niekoľkých storočí je dôkazom nemennosti významovej stránky ustálených jazykových prostriedkov s kresťanskou a biblickou problematikou.

SUMMARY: FIXED EXPRESSIONS IN THE MORAVO-PANNONIAN LEGENDS. We can concisely characterize the fixed expressions excerpted from the Moravo-Pannonian legends as phraseological and paremiological units belonging to the semantic unit with the religious theme, respectively as expressions which say of the moral and ethic behaviour of individuals. These units are semantically close by its figurativeness (motivatedness) in regard to the occurrence of components in specific constructions. In Slovak phraseology, there exist several classifications of phraseological fund (Mlacek, Miko, Durčo, Krošlákova, Záturecký, etc.), but in this short article, in terms of our needs we focused on fixed expressions in which primarily the moral, ethic and religious values are depicted, i. e. phrasemes mostly from biblical and Christian sources. However, we have to highlight the fact that in the article we do not work with the original (genuine) language material but with the text translated by Ján Stanislav (1934), even though we suppose that it does not influence the semantic aspect of our research object, although we are aware of the formal semantic shift that every author leaves in the translated texts as a means of his/her stylization. In the article we divided the analysed expressions into three groups: I. Fixed expressions that characterize the way of life *Žili ako brat a sestra* [They lived as a brother and a sister], *Žiari ako svieca* [To glow as a candle], *Telom človek a dušou anjel* [The body of man, the soul of an angel]; II. Fixed expressions that describe the missionary activity and different life situations of Constantine and Method: *Odkloniť sa od pravej cesty* [To stray from the right path], *Zhromaždili sa proti nemu biskupi a kňazi a mnísi ako havrani proti sokolovi* [Bishops and priests and monks gathered against him as rooks against the falcon], *Vidieť ich ako anjelov Božích* [To see them as God's angels]; III. Fixed expressions in the Legend of Constantine in comparison to the current fixed expressions, respectively the phrasemes which occur in Slovak proverbs and sayings, apophthegms and riddles from Adolf Peter Záturecký (2005), but also allusions: *Odobrať na posledný súd* [Approaching the Last Judgment], *Vystríhajte sa, aby ste si, chtiac horu železnú temenom, ktoré je len z kosti, prebiť, mozog svoj nevyliali* [Beware of damaging your brain by an attempt to break the iron mountain with your skull], *Ak si pohltil všetku múdrosť* [If you devoured all wisdom]. The mentioned missionaries Constantine and Method introduced many religious elements

to Slovakia by their missionary and translation activity. We especially focused on the third group of expressions because there are shown some semantic or formal characters of phraseme when talking about allusions on the semantic level in terms of phraseology. It can also be a process by which the word which is a component of some phraseme applies in a free context, whereby some connections and relations that refer to a certain phraseme are pointed out, or it can be a mediate information transfer, establishing a part of text to another text or to some common reality. Consequently, in the range of several centuries, on one hand this continual living of analysed expressions is the evidence of the actualization and pragmatic utilization of phraseological and paremiological units, but on the other hand, it is the evidence of the invariance of semantic aspect of fixed expressions with the Christian and biblical theme.

PhDr. Darina Auxová, PhD.

Katedra slovenského jazyka

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta

Štefánikova 67

949 74 Nitra

dauxova@ukf.sk

HAGIOGRAFICKÉ MOTÍVY VO SFRAGISTIKE AKO HISTORICKÝ PRAMENŇ

Hagiographic Motifs in Sphragistics as a Historical Source

Peter Zubko

Abstract: ZUBKO, Peter. *Hagiographic Motifs in Sphragistics as a Historical Source*. This article deals with the hagiographic motifs in sphragistics. The article highlights the need to distinguish between the sacred and hagiographic themes of the content of seals. In the text, the typology of the sacred motifs of seals is presented. The seals with the motives of saints are usually but not always closely related to the local patrocinium. The seal was created in a specific period and for a particular owner. The analysis of the hagiographic encrustation of the seal speaks not only of the objective factors, but also expresses the subjective circumstances of the wearer. The most important note of the author is that the seal is a significant historical source.

Key words: seals, sphragistics, historiography, saints, historical source

Abstrakt: ZUBKO, Peter. *Hagiografické motívy vo sfragistike ako historický prameň*. Tento článok sa zaoberá hagiografickými motívami vo sfragistike. Článok upozorňuje, že je potrebné rozlišovať medzi sakrálnou a hagiografickou tematikou obsahu pečatí. V texte je predstavená typológia sakrálnych motívov pečatí. Pečate s motívami svätcov zvyčajne úzko súvisia s miestnym patrocinium, no nie je to absolútne pravidlo. Pečať vznikla v konkrétnej dobe a pre konkrétneho majiteľa. Analýza obsahu hagiograficky ladenej pečate vypovedá nielen o objektívnych okolnostiach, ale vypovedá aj o subjektívnych okolnostiach nositeľa. Najdôležitejším upozornením autora je to, že pečať je dôležitým historickým prameňom.

Kľúčové slová: pečate, sfragistika, historiografia, svätí, historický prameň

Hagiografia je oblasť cirkevnej historiografie, ktorá sa zaoberá dejinami života a dejinami kultu svätých. Rozvíja sa už od 2. storočia, ale ako osobitná vedecká disciplína až od 17. storočia.¹ S hagiografiou v praktickom živote úzko súvisia patrocíniá. Výber nebeského patróna nebol náhodný, ale dôkladne premyslený a niekolkorako podmienený vôľou fundátorov, tradíciou, kultúrnymi,

¹ WALKUSZ, Jan (red.). *Encyklopedia Katolicka*. Tom VI. Lublin, 1993, stĺpec 475.

spoločenskými, sociálnymi, ekonomickými a niekedy aj príbuzenskými (dynastickými) vplyvmi.² Tento proces je stále živý predovšetkým v Katolíckej cirkvi³, pretože práve v posledných dvoch desaťročiach pribudlo množstvo nových sakrálnych objektov aj s obnovenými alebo novými patrocíniami.⁴ Každý sakrálny objekt musí mať vlastné patrocínium. Patrocínium nemajú len sakrálny objekty (kostoly a kaplnky), ale aj kláštory, konventy, kapituly, (arci)diecézy, korporácie, spolky, rehole, rehoľné domy, rehoľné provincie atď. V istých prípadoch sa očakáva, že niektoré patrocíniá sú totožné, napr. patrón katedrály a patrón (arci) diecézy, patrón rehoľného kostola a patrón konventu, kanonizovaný zakladateľ rehole a jej nebeský patrón. Nie je to však pravidlo, len probabilita. Napr. patrónkou košickej katedrály je sv. Alžbeta, ale patrónom Košickej arcidiecézy a Košickej kapituly je sv. Ondrej, apoštol.⁵ V prípade starobyklých inštitúcií, resp. v prípade starobyklého výberu nebeského patróna, môže byť týchto patrónov niekoľko (ako je to napr. v prípade krajinských patrónov Čiech), kým dnešný výber patrocínia sa prísne viaže len na jediného nebeského patróna, resp. tých svätcov, ktorí majú spoločný liturgický sviatok v jeden deň. Aj tu sa stretávame s výnimkami (patrónmi Európy sú sv. Benedikt, sv. Cyril, sv. Metod, sv. Katarína Sienská, sv. Brigita Švédska, sv. Benedikta z Kríža/Edita Stein⁶). Dokonca každý jednotlivec má svojho nebeského patróna, niekedy aj niekoľko: krstného, birmovného, rehoľného, príp. aj ďalšieho.

² HUDÁK, Ján. *Patrocíniá na Slovensku. Súpis a historický vývin*. Bratislava, 1984, s. 17 – 33.

³ Porov. GLEJTEK, Miroslav. Vývoj a súčasný stav personálnej cirkevnej heraldiky s prihliadnutím na územie Slovenska. In *Liturgia* 76. Časopis pre liturgickú obnovu, roč. 19, 2009, č. 4, s. 281 – 300; GLEJTEK, Miroslav. *Súčasná cirkevná heraldika v tvorbe Zdenka G. Alexyho*. Martin, 2011, s. 38 – 134.

⁴ Porov. JUDÁK, Viliam – POLÁČIK, Štefan. *Katalóg patrocínií na Slovensku*. Bratislava, 2009. 476 s.

⁵ ZUBKO, Peter. *Dejiny Košickej cirkvi v prameňoch (1803 – 2006)*. Prešov, 2006, s. 144 – 145, dokument č. 17.

⁶ Sv. Benedikt bol ustanovený za patróna európskeho kontinentu 24. októbra 1964 apoštolským listom *Pacis nuntius* pápežom Pavlom VI. po obnovení zbombardovaného benediktínskeho kláštora na Monte Casino; sv. Cyril a sv. Metod boli vyhlásení za spolupatrónov Európy 31. decembra 1980 apoštolským listom *Egregiae virtutis* bl. pápežom Jánom Pavlom II.; tri svätice pribudli k nebeským patrónom starého kontinentu 1. októbra 1999 apoštolským listom *Spes aedificandi* bl. pápežom Jánom Pavlom II.

Vo sfragistike sa možno stretnúť s pomerne bohatou skupinou pečatí s hagiografickými motívami. Klasifikácii týchto motívov a ďalšiemu hlbšiemu rozboru sa doteraz venovala menšia pozornosť.⁷ Zjednodušený prístup k tejto problematike sumárne spájal viaceré obrazové motívy do jedného morálneho celku, a to nielen originálne hagiografické, ale aj ďalšie sakrálne motívy, pod jeden termín.⁸ Tento identifikačný prístup nás nekriticky privádza k záveru, že sa v takom prípade jedná o pečať cirkevnej osoby/inštitúcie, alebo sa jedná o pečať z prostredia, ktoré je síce svetské/profánne, ale silne religiózne. Preto si tento jav zaslúži pozornosť. V archívoch a v literatúre⁹ sa možno často stretnúť s pečaťami s hagiografickými motívami.

Pečať sa v karolínskej dobe začala používať na koroboráciu dokumentov, svojou podstatou sa úzko viaže na diplomatiku, má však svoje osobitné poslanie.¹⁰ V 11. – 12. storočí sa súčasne používala popri chyrografe. V 12. – 14. storočí sa pečať presadila v pápežskej, cisárskej kancelárii i kráľovských kanceláriách ako výlučný autentifikátor legálnosti dokumentu. Vážnosť pečate umocnil v roku 1166 dekrét pápeža Alexandra III., ktorý za týmto účelom uzákonil notársky akt alebo namiesto neho pečať. Od tých čias akékoľvek poškodenie pečate spochybňovalo legitimitu dokumentu. Platil aj opačný postup: zlomenie pečate sa mohlo udiať aj zámerne, ak mal byť dokument znehodnotený.¹¹

Pečať má svoje oficiálne určenie, na druhej strane je umeleckým dielom, ktoré má vysokú výtvarnú, umeleckú, dokumentačnú, historickú, ale aj pramennú hodnotu. Výtvarný návrh bol rytcom realizovaný do typária. Pečatné vyobrazenie sa viaže na funkciu pečate, pridáva jej na vierohodnosti a legitimizácii

⁷ Porov. GLEJTEK, Miroslav. Niekoľko poznámok k ikonografii stredovekých cirkevných pečatí. In *Konštantínove listy*, roč. 3, 2010, s. 62 – 87.

⁸ Porov. ZUBÁČKA, Ida – ZEMENE, Marián. *Kapitoly z pomocných vied historických*. Nitra, 1992, s. 71; ZUBÁČKA, Ida. *Základy pomocných vied historických*. Nitra, 2007, s. 94.

⁹ Porov. GLEJTEK, Miroslav. Dielo *Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae* z heraldického a sfragistického hľadiska. In FERIANCOVÁ, Alena – GLEJTEK, Miroslav (zost.). *Prameň – jeho význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra, 2010, s. 103 – 120.

¹⁰ HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných vied historických*. Jinočany, 2002, s. 315; GLEJTEK, Miroslav. Niekoľko poznámok k ikonografii stredovekých cirkevných pečatí, s. 62.

¹¹ HEIM, Bruno Bernard. *L'araldica nella Chiesa cattolica. Origini, usi, legislazione*. Città del Vaticano, 2000, s. 32; SZYMAŃSKI, Józef. *Nauki pomocnicze historii*. Warszawa, 2004, s. 611, 629.

vykonávanej vlády. Obraz je často doplnený textom. Výtvarné riešenie je podriadené formalistickým kritériám. Veľmi obľúbeným výtvarným riešením boli sakrálné motívy. Posvätné motívy nemuseli nevyhnutne používať cirkevné inštitúcie a osoby, ale často ich využívali aj svetské inštitúcie a osoby, napr. aj obce. Sakrálné motívy možno systematicky rozdeliť do niekoľkých skupín:

- (a) sakrálna architektúra/topografický typ (kostoly, kláštory, celé budovy alebo ich časti, betlehem; detaily krížov na vežičkách vypovedajú o príslušnosti k obradu),
- (b) portréty (dominantným motívom je zobrazenie tváre svätca, často s prídavnými dekoráciami),
- (c) postavy svätých (celé postavy alebo ich časti, skupiny postáv – v dvojici či trojici, niekedy zasadené do konkrétneho prostredia alebo pri nejakom geste, často aj s atribútmi; podskupiny svätcov možno rozdeliť na: (1) trojičné, kristologické alebo pneumatické, (2) mariánske a (3) ostatných svätých),
- (d) postavy cirkevných hodnostárov (napr. biskupov v ich liturgickom oblečení s insígniami ich úradu),
- (e) atribúty (len atribúty božských osôb, Panny Márie, svätcov, cirkevných sviatkov),
- (f) alegórie (alegórie smrti, viery, nádeje, lásky, múdrosti, mučeníctva/utrpenia a pod. na spôsob atribútov, najčastejšie v romantickom slohu),
- (g) náboženské/duchovné symboly (liturgické nástroje ako kalich, svieca, biblia),
- (h) scénografické (scéna s náboženským obsahom),
- (i) cirkevné erby (typické erby cirkevných hodnostárov alebo inštitúcií),
- (j) znaky (oficiálne/úradné znaky/symboly, logá inštitúcií),
- (k) texty (heslá, myšlienky, monogramy, iníciaľky, príp. len názvy inštitúcií),
- (l) kombinácie (napr. oltárna architektúra s postavami svätcov, majiteľov pečate, príp. aj s ich atribútmi, textami)¹².

Každá pečať je identifikátorom fyzickej alebo právnickej osoby. Hagiografické motívy sa stali veľmi obľúbenými z dôvodu dominancie kresťanskej, osobitne katolíckej religiozity a spätosti výkonu (vlastnej) moci s Božou vôľou, príp.

¹² Porov. ZUBÁČKA, Ida – ZEMENE, Marián: *Kapitoly z pomocných vied historických*, s. 76; SZYMAŃSKI, Józef: *Nauki pomocnicze historii*, s. 615.

jej zastúpením (aj) v Božom mene. Identifikácia s náboženskou identitou je nepopierateľná.

Občas z vážnych dôvodov došlo k zmene výzoru pečate, napr.

- (a) v neistých časoch vojen a povstaní, keď mohla byť pečať zneužitá,
- (b) v prosperujúcich časoch mohla byť nahradená modernejšou, príp. výzoro-vo bohatším prevedením, čo bolo svedectvom blahobytu,
- (c) v prípade straty/odcudzenia bola automaticky nahradená inou pečaťou,
- (d) vplyvom sekularizácie bol hagiografický motív vytlačený a nahradený nehagiografickým motívom.

Nové pečate (v prípadoch a – c) mali z bezpečnostných dôvodov iné rozmery¹³ a aj keď bol hagiografický motív ten istý, jeho výtvarné zobrazenie bolo odlišné.

Popri tomto klasickom pohľade na hagiografické a sakrálne motívy vo sfragistike možno vidieť v hagiografických pamiatkach jedinečný historický prameň. Dominantným vplyvom zobrazenia svätca v pečati bolo reflektovanie patrocínia lokality, územia, korporácie, spolku či spoločenstva, ktoré malo potrebnú mieru právnej subjektivity, autonómie alebo nezávislosti, a teda malo právo na pečať. Patrocínia patria medzi najkonzervatívnejšie fenomény, ich zmena býva zriedkavá. Preto je obsah a konkrétnosť hagiografických motívov čitateľná a zjavná aj po stáročiach. Ak došlo k prerušeniu historickej pamäte a následne k zmene patrocínia alebo ak došlo k úmyselnej zmene patrocínia, prirodzene došlo k zmene obsahu a výzoru pečate. Pečať sa tak stáva historickým prameňom, podobne ako je to aj v prípade erbov.¹⁴

Niektorí svätci majú v liturgickom roku viac sviatkov, napr.: Kristus/kristologické sviatky (Božské Srdce, Božie telo), Panna Mária (narodenie, Nepoškvrnené Počatie/zvestovanie, očisťovanie, nanebovzatie, Bohorodička, Bolestná), Ján Krstiteľ (narodenie, sťatie), Štefan Kráľ (smrť, nájdenie pravice); príp. môže dôjsť k zámene s iným nositeľom toho istého mena: Ján (Krstiteľ, evanjelista, apoštol). V prípade niektorých patrocínií je pečať kľúčovým determinantom na určenie konkrétneho patronátneho sviatku.

¹³ Porov. ZUBKO, Peter: *Dejiny Košickej kapituly (1804 – 2001)*. Prešov, 2001, s. 21.

¹⁴ Porov. SOKOLOVSKÝ, Leon. Erb ako predmet a zdroj historického poznania. In ŠIŠMIŠ, Milan (ed.). *Heraldika na Slovensku*. Martin, 1997, s. 20 – 35.

Mimoriadne pozoruhodným prameňom sú stredoveké pečate cirkevných hodnostárov, ale aj právnických osôb. Z literatúry sú známe napr. pečate uhorských biskupov¹⁵, kanonikov uhorských kapitúl¹⁶ (Ostrihom, Jäger, Nitra, Spiš¹⁷). Pri honosných a obsahovo bohatých stredovekých pečatiach sa nachádza niekoľko motívov: Panna Mária ako patrónka Uhorského kráľovstva, vyobrazenie majiteľa pečate v štylizovanej póze, osobné znamenie majiteľa, kruhopisové texty, všetko štylizované na spôsob stredovekého tabuľového oltára alebo oltárnej skrine hore s fialami a dolu s predelou. Ak sú známe genealogické súvislosti majiteľa pečate, možno v pečati eliminovať vlastné hagiografické prvky.¹⁸ Keď sa medzi klerikov dostávali nešľachtici (ale tento postup si zvolili aj niektorí šľachtici), zvolili si obsah pečate sami. Stretávame sa s tým už v stredoveku, ale oveľa častejšie ho nachádzame v novoveku, osobitne v 18. – 19. storočí.¹⁹ V tomto smere je výskum perspektívny.²⁰ Stretávame sa aj s cirkevným vplyvom

¹⁵ Porov. GLEJTEK, Miroslav. Umwandlungen der Wappen in den Siegeln ungarischer Erzbischöfe und Bischöfe. In *Turul*, 2009, č. 4, s. 113 – 118; GLEJTEK, Miroslav. Vývoj erbov vyšších cirkevných hodnostárov na Slovensku do konca stredoveku. In *Kontinuita a diskontinuita genealógie a heraldiky*. Martin, 2010, s. 55 – 68; GLEJTEK, Miroslav. Typológia a ikonografia arcibiskupských pečatí v Ostrihomskej arcidiecéze v 16. – 18. storočí (Sonda do problematiky). In *Verba theologica 17. Konfesionalizácia cirkevného života Jágerskej diecézy*, roč. 8, 2009, s. 87 – 95; GLEJTEK, Miroslav. Sv. Vojtech v ikonografickej skladbe cirkevnej pečate v Ostrihomskej arcidiecéze. In NEMEŠ, Jaroslav – KOŽIAK, Rastislav (eds.). *Svätý Vojtech – svätec, doba a kult*. Bratislava, 2011, s. 149 – 158.

¹⁶ Porov. GLEJTEK, Miroslav. Ikonografia pečatí konventov a kapitúl v stredovekom Uhorsku. In BOLOM-KOTARI, Martina – NĚMEČKOVÁ, Martina (eds.). *Pontes ad fontes. Církevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*. Hradec Králové, 2011, s. 120 – 149.

¹⁷ Porov. GLEJTEK, Miroslav. Pečate spišských prepoštov od polovice 15. storočia do roku 1776. In HROMJÁK, Luboslav (zost.). *Z dejín Spišského prepoštvá. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštvá*. Spišské Podhradie, 2010, s. 251 – 271, XXVII-XXXVIII; GLEJTEK, Miroslav. Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej kapituly. In NOVOTNÁ, Mária (zost.). *Acta Musaei Scepusiensis 2010 – 2011*. Levoča, 2012, s. 7 – 21.

¹⁸ Porov. VRTEL, Ladislav. *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin, 1999, s. 103.

¹⁹ Porov. Archív Košickej arcidiecézy (AACass), fond *Personalia*.

²⁰ Porov. GLEJTEK, Miroslav. Náčrt vývoja ikonografickej skladby pečatí nižších klerikov v Uhorsku (Sonda do problematiky). In Čriepky z dejín Slovenska. Zborník referátov z konferencie pri príležitosti 70. narodenín doc. PhDr. Idy Zubáckej, CSc. (Nitra, 27. november 2008). Nitra, 2011, s. 49 – 64.

na svetskú sfragistiku (a heraldiku): napr. v starších pečatiach Šarišskej stolice sa nachádza nahá žena; od 17. storočia sa však vyskytuje aj verzia postavy anjela namiesto nahej ženy.²¹ V cirkevných súvislostiach sa vyskytovala len verzia s anjelom.²²

Už v stredoveku sa vytvoril úzky vzťah medzi sfragistikou a heraldikou, keď boli erby použité na tvorbu sfragistických motívov, ale vznikol aj opačný postup, keď boli z pečatí vytvorené erby (prípád takmer všetkých obcí na Slovensku, aj keď obce erby nepoužívali). Vo viacerých prípadoch boli erby a pečate totožné (prípady miest, napr. mesta Košice²³). V prípade Košíc sa stretávame s jedným unikátnym prístupom k pečateniu. Najneskôr od začiatku 14. storočia používalo mesto pečať s postavou miestnej patrónky sv. Alžbety v oltárnej architektúre. Podľa niektorých názorov by mohlo ísť o výtvarné znázornenie hlavného oltára Kostola sv. Alžbety, ktorý bol predchodcom terajšieho košického Dómu. Po udelení erbu mestu Košice panovníkom sa prvé heraldické pečatidlo objavilo v roku 1404.²⁴ Mestská farnosť, ktorej bolo mesto patrónom, dovtedajšiu (mestskú) pečať (aj keď v zmenšenej veľkosti) používala nepretržite až približne do polovice 19. storočia, keď bola nahradená novou pečaťou. Táto pečať s hagiografickým motívom sv. Alžbety sa nepretržite používala približne 550 rokov, aj keď dvomi právnymi subjektmi. Ide tak o unikát, pretože aj iné cirkevné inštitúcie používali pečate s jedným motívom, ale z času na čas výzor pečate zmenili.

Mnohé hagiograficky motivované pečate zobrazujú klasické postavy svätcov. Niektoré kompozície sú typické len pre daného svätca (napr. sv. Martin, sv. Juraj) alebo udalosť z ich života (napr. zvestovanie Panne Márii). V niektorých prípadoch však atribúty chýbajú a identifikácia svätca je možná len z textu pečate alebo na základe lokalizácie majiteľa. Postavy svätcov boli konzervatívnym riešením obsahu hagiografických pečatí. Vidno to aj v necirkevnom prostredí: mnohé obce na Slovensku mali v pečatiach klasické postavy svätcov, ktoré boli pri prijímaní obecného erbu doplnené aj o atribúty, ak chýbali v pôvodnom sfragistickom zobrazení. Výnimočne sa v pečatiach nachádzali len atribúty svätcov; príkladom je pečať Jágerskej kapituly, ktorej patrónom je sv. Ján Evanjelista.

²¹ SOKOLOVSKÝ, Leon. *Pečate a znaky stolíc na Slovensku*. Bratislava, 2010, s. 143 – 150.

²² ZUBKO, Peter. *Cirkevná heraldika v Košickej arcidiecéze*. Košice, 2008, s. 98.

²³ Porov. KIRST, Jozef. *Erb mesta Košice*. Košice, 1999. 24 s.

²⁴ NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku*. I. zväzok A – M. Bratislava, 2008, s. 472 – 473.

V pečatiach sa nachádzal jeho atribút – orol. Tento prístup svedčí o nadčasovom, kultúrnom a stále modernom prístupe majiteľa pečate.

S komplexným výskumom pečatí sa stretávame na prvý pohľad s klasickým potvrdzovaním znalostí zo sfragistiky, hagiografie a súvisiacich disciplín ako dejín umenia, hospodárskych dejín, dejín diplomatiky, genealógie a pod. Často sa objavujú nové otázky, ktoré sa primárne odvíjajú od sfragistickej pamiatky, ale v konečnom dôsledku sa týkajú majiteľa ako konkrétnej historickej osoby. Pečať sa tak súčasne stáva predmetom a prameňom historického poznania. Pramenná výpoveď závisí od významu samotného majiteľa, ktorý si pečať nechal kedysi zhotoviť. Čím kvalitnejší a komplikovanejší obsah, tým významnejší majiteľ. Prepojenosť na hagiografický alebo sakrálny motív vypovedá jednak o dobe, v ktorej pečať vznikla, ale aj o duchovnom svete, čiže o spiritualite nositeľa. Môže vysvetliť princípy výberu konvenčných pečatí a erbov.²⁵ V pečati ako prameni sa tak skrýva nielen objektívny, ale aj subjektívny prvok.

SUMMARY: HAGIOGRAPHIC MOTIFS IN SPHRAGISTICS AS A HISTORICAL SOURCE. Encrustations of seals from the Middle Ages to the present day often contain religious motifs, among which hagiographic themes dominate. Hagiographic motif always relates to the local patronage. The most popular depiction of a saint was a figure of man. Exceptionally, the depiction of saints' attributes was used. The method of the selection of the depiction, its stylization, combination with other sets of sacral motifs and texts explains not only the objective circumstances of the origin of the seal, but it may also inform about the subjective spiritual circumstances of its origin. The seal itself thus becomes a unique historical source. Lifetime of hagiographic seals is remarkable for legal personalities, among which the seal of St. Elizabeth in town and the Košice parish stands out. Sphragistics is a still alive scientific discipline and this article aims to be an incentive to better the quality of the seals in the present, in order to continue the tradition developed during the past centuries. This tradition is not exclusive to the church, but it has its place in the secular sphere as well.

Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Arcibiskupský archív

Hlavná 28

041 83 Košice 1

peter.zubko@gmail.com

²⁵ Porov. ZUBKO, *Cirkevná heraldika v Košickej arcidiecéze*, s. 74 – 85.

K CIRKEVNEJ SPRÁVE NA ÚZEMÍ JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA OD DRUHEJ POLOVICE 16. DO PRVEJ POLOVICE 17. STOROČIA

On the Church Administration of the South-Western Part of Slovakia from the Second Half of the 16th Century to the First Half of the 17th Century

Zuzana Lopatková

Abstract: *LOPATKOVÁ, Zuzana. On the Church Administration of the South-Western Part of Slovakia from the Second Half of the 16th Century to the First Half of the 17th Century.* The aim of the article is to characterize the Church administration of the south-western part of Slovakia, the so called Podhorský deanery in the early modern era. The Church administration has been documented on the basis of the analysis of canonical visitations which provide an authentic image of the social-political and religious situation in the region from the 1560s to the 1650s. According to the visitations from 1560 – 1564, a lot of presbyteries had either no priest or they had one who violated the Church discipline. Situation in the Church organization of the studied area changed in the first half of the 17th century. Visitations inform us not only about Roman Catholic parishes but also about conditions in the former Roman Catholic, yet at the time of visitations, Protestant or Anabaptist settlements. On the basis of the studied material, we came to the conclusion that changes in the Church administration occurred on the arch deanery level, but mostly on the level of deaneries, which means that – in comparison with the past - in the chosen time was a deanery formed by different parishes and filial churches. Reformation and subsequent – though not very fast – establishment of the chain of Protestant and Calvin parishes also influenced the former Roman Catholic Church administration.

Key words: *canonical visitation, modern age, Church history, Church administration, Protestants, Protestantism*

Abstrakt: *LOPATKOVÁ, Zuzana. K cirkevnej správe na území juhozápadného Slovenska od druhej polovice 16. do prvej polovice 17. storočia.* Cieľom príspevku je v základných líniách charakterizovať cirkevnú správu na území juhozápadného Slovenska, tzv. Podhorského dekanátu, v období raného novoveku. Cirkevnú organizáciu sme dokumentovali na základe rozboru kanonických vizitácií, ktoré poskytujú hodnoverný obraz o spoločensko-politickej, ale najmä náboženskej situácii v krajine od šesťdesiatych

rokov 16. až do polovice 17. storočia. Podľa vizitácií z rokov 1560 – 1564 bolo mnoho fár neobsadených správcami a aj tí kňazi, čo zostali na farách, porušovali cirkevnú disciplínu. Iná bola situácia v cirkevnej organizácii nami sledovaného územia v prvej polovici 17. storočia. Vizitácie informujú nielen o rímsko-katolíckych farnostiach, ale aj o pomeroch v obciach pôvodne rímsko-katolíckych, ale v čase vizitovania už protestantských, prípadne s anabaptistami. Na základe preštudovaného pramenného materiálu sme prišli k záveru, že zmeny v cirkevnej správe prebiehali na úrovni archidiakonátov, ale najmä na úrovni dekanátov, to znamená, že v istom časovom období patrili do jedného dekanátu iné farnosti či filiálky, než tomu bolo v minulosti. Do pôvodne rímsko-katolíckej cirkevnej správy zasiahla aj reformácia a následný, hoci veľmi rýchly vznik farskej siete evanjelických a kalvínskych farností.

Kľúčové slová: *kanonická vizitácia, novovek, cirkevné dejiny, cirkevná správa, evanjelici, protestantizmus*

Cirkevná správa na území Slovenska, osobitne nami skúmanej tej časti Ostrihomského arcibiskupstva – tzv. Podhorského dekanátu – ktorá bola koncom 18. storočia vyčlenená ako Trnavský vikariát, bola v období raného novoveku prirodzeným pokračovaním stredovekého vývoja.¹ Bitka pri Moháči a katastrofálna porážka uhorského vojska v nej mala ďalekosiahle dôsledky. Uhorsko bolo poznačené spormi medzi dvomi uchádzačmi o kráľovský trón, ale muselo aj odolávať výbojom Turkov. Dôsledkom tejto bitky nebol len politický rozvrat, ale aj oslabenie rímsko-katolíckej cirkevnej hierarchie (v spomenutej bitke padli obaja uhorskí arcibiskupi a piati biskupi) a s tým súvisiace veľké zmeny v cirkevnej správe Ostrihomského arcibiskupstva. Veľká časť uhorského územia sa dostala pod tureckú moc; Ostrihomská arcidiecéza čiastočne padla do tureckej moci a v r. 1543 bol ostrihomský arcibiskup aj so svojou kapitulou nútený utiecť za Dunaj, do Trnavy. Podobne jágerský biskup odišiel aj so svojou kapitulou do Jasova a Košíc.²

Do týchto rozháraných pomerov v Uhorsku vstúpilo aj prenikanie reformačných myšlienok. Spočiatku krajinské snemy v Uhorsku vystúpili veľmi rozhodne

¹ K formovaniu farskej siete na území juhozápadného Slovenska v stredoveku pozri RÁBIK, Vladimír. Formovanie farskej siete na juhozápadnom Slovensku v stredoveku (Bratislavské prepoštvstvo). In RÁBIK, Vladimír a kol. *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku. Development of the Church Administration in Slovakia*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2010. ISBN 978-83-7490-347-9, s. 29 – 131.

² BUCKO, Vojtech. *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564*. Bratislava, 1937, s. 58 – 59.

proti akýmkoľvek náboženským novotám, ale zákazy nemali veľký účinok kvôli nepriaznivým politickým pomerom. Občianska vojna medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským, ako aj neustále hroziace turecké nebezpečenstvo oslabili ústrednú kráľovskú moc natoľko, že nebola schopná podniknúť účinnejšie kroky na zachovanie jednoty viery, hoci Ferdinand sa už ako cisár Ferdinand I. o to snažil. Okrem Lutherovho protestantizmu sa v Uhorsku šíriilo aj učenie J. Kalvína, a prichádzali aj anabaptisti (novokrstenci, habáni).³ Krajinské snemy (z r. 1542, 1544 a ďalšie) sa zaoberali síce aj náboženskými otázkami a dožadovali sa nových biskupov a kňazov, lenže tieto snemové uznesenia nemal kto v praxi uskutočniť.

Ani zo strany samotnej rímsko-katolíckej cirkvi nebolo možné vzhľadom na vzniknutú situáciu očakávať úsilie brániť napadnutú vieru. Pre vojnové pomery v Uhorsku totiž ostali po Moháčskej bitke biskupstvá zväčša neobsadené a celkovo v cirkevnej správe nastali zmätky.⁴ Viacerí cirkevní hodnostári boli pre svoje funkcie morálne nevhodní. Nižšie duchovenstvo často nemalo patričné odborné vzdelanie, bolo priveľmi závislé od svojich svetských patrónov a pomerne ľahko prijímalo nové reformačné myšlienky (najmä odstránenie celibátu a zavedenie prijímania pod obidvomi spôsobmi). Pravda, v tých časoch bola väčšina kňazov presvedčená, že rímsko-katolícka cirkev tieto zmeny prijme a schváli. Podobne zmýšľal aj ľud, ktorý často jasné vieroučné rozdiely nepostrehol alebo im nerozumel. Noví kňazi neboli pripravení čeliť novým pomerom. Počas tureckých výbojov mnohí utekali do bezpečnejších krajov.

Verný obraz o vzniknutej situácii vykresľujú kanonické vizitácie zo šesťdesiatych rokov 16. storočia. Aby ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh dobre

³ Prvé skupiny sa na Slovensku objavili v r. 1528, ale najviac ich prišlo okolo r. 1545. Do konca 16. storočia sa usadili vo viacerých obciach na Záhori, ale aj pod Malými Karpatmi. Protestantskí zemepáni ich ochraňovali ako zručných remeselníkov. In *Slovenské dejiny II. (1526 – 1848)*. (Zost. V. Matula, J. Vozár). Bratislava: Veda, 1987, s. 78, 103. Porovnaj DOLINSKÝ, Juraj. *Cirkevné dejiny Slovenska I.*, Bratislava : 2002, ISBN 80-7141-212-0, s. 92.

⁴ Nitrianske biskupstvo zostalo po smrti biskupa neobsadené až do r. 1557, medzitým sa jeho majetkov zmocnila rodina Turzovcov. Na uprázdnený arcibiskupský stolec v Ostrihome sa v r. 1527 dostal dovtedajší jágerský biskup Pavol Várdai. V tom čase bol už pomerne starý a pre tento post nemal ani potrebné vlastnosti. Po jeho odchode z Jágerského biskupstva bolo toto biskupstvo uprázdnené až do r. 1539, jeho majetkov sa zmocnil J. Zápoľský a jeho prívrženci. Po smrti arcibiskupa Várdaia bolo Ostrihomské arcibiskupstvo uprázdnené ďalších 5 rokov. In DOLINSKÝ, *Cirkevné dejiny*, s. 88 – 89.

poznal pomery vo svojom rozsiahlom arcibiskupstve, rozposlal v r. 1559 – 1564 do jednotlivých archidiakonátov vizitátorov. Záznamy z desiatich archidiakonátov sa nám zachovali dodnes.⁵ Mnoho fár bolo uprázdnených a aj tí kňazi, čo zostali na farách, porušovali cirkevnú disciplínu. Podľa týchto vizitácií v r. 1560 asi štvrtina kňazov verejne odpadla od rímsko-katolíckej cirkvi a prešla k protestantom. Ostatní sa síce pridržovali náuky rímsko-katolíckej cirkvi, ale väčšina kňazov nežila na potrebnej morálnej a duchovnej úrovni.⁶ Zo zachovaných kanonických vizitácií možno veľmi dobre sledovať cirkevnú správu na území Ostrihomskeho arcibiskupstva v uvedenom období.⁷ Nami sledované územie Podhorskeho dekanátu patrilo v rokoch 1561 a 1562 do územia Bratislavského prepoštstva. V roku 1561 patrili do Bratislavského prepoštstva nasledovné farnosti a filiálky: Bratislava, Devín, Stupava (filiálky Vysoká pri Morave, Láb, Zohor), Záhorská Bystrica, Lamač, Rača, Svätý Jur (filiálka Grinava), Pezinok (filiálka Limbach), Modra, Veľké Trnie, Častá, Doľany, Dolné Orešany, Horné Orešany, Smolenice (filiálka Trstín), Dolná Krupá, Dolné Dubové, (Jaslovské) Bohunice, Špačince, Trnava, Modranka, Zeleneč, Hrnčiarovce nad Parnou, Ružindol, Boleráz, Bohdanovce, Suchá, Budmerice, Vištuk, Dlhá, Báhoň, Cífer (filiálka Jarná), Igram, Kaplna, Slovenská Nová Ves, Biely Kostol, Blatné, Čataj, Veľký Grob a Senec.⁸

V Dolných Orešanoch v roku 1561 farnosť spravoval kňaz Valentín, vynikajúci kazateľ, ktorý vysluhoval sviatosti podľa predpisov katolíckej cirkvi. Vizitátor poznamenal, že má slúžku, ktorá mu pripravuje jedlo.⁹ Farár v Horných

⁵ Prímási Levéltár Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 1. – 12., s. 117 – 133 (1559 – 1564), Archidiaconatus Posoniensis, Archidiaconatus Nitriensis, Archidiaconatus Comaromiensis. Vizitácie publikoval Vojtech BUCKO, porovnaj pozn. 2.

⁶ ŠPIRKO, J.: *Cirkevné dejiny III.* (Reprint). Martin, 1943, s. 261. Porovnaj NEMEŠ, Jaroslav: „Klerikerproletariat“ Uhorska v 16. storočí: problém desakralizácie nižšieho duchovenstva. In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V.*, 2006, s. 223.

⁷ Lokality sme identifikovali na základe viacerých diel, najmä MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava, 1998, ISBN 80-224-0530-2; *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – II. zv.* (Zost. M. Kropilák). Bratislava, 1977. III. zv. (Zost. M. Kropilák). Bratislava, 1978; ďalej pomocou máp a tiež výskumom patrocínií HUDÁK, Ján. *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava, 1984.

⁸ V nasledujúcom prehľade farností sú hrubo vyznačené farnosti so správcom, teda „obsadené“ farnosti.

⁹ Visitatio Praepositurae Posoniensis ex anno 1561 (ďalej Kan. viz. 1561). In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

Orešanoch, kňaz Anton, bol zároveň vicearchidiakonom Podhorského dekanátu.¹⁰ V Smoleniciach bola fara tiež obsadená, správcom farnosti bol kňaz Tomáš, veľmi starý, ktorý však i napriek svojmu pokročilému veku zároveň spravoval i kostol v Trstíne a taktiež tu vysluhoval sviatosti.¹¹ V (Dolnej) Krupej¹² bol kňazom Štefan, katolík, v pokročilom veku. (Dolné) Dubové¹³, vlastníctvo trnavskej farnosti, bolo jednou z farností v tom čase bez farára. V Bohuniciach¹⁴ bol farárom kňaz Martin, ktorý sviatosti udeľoval podľa predpisov, so svojou slúžkou mal však dieťa. I v Špačinciach¹⁵ chýbal farár, avšak farníci zostali katolíci; podobne chýbal farár v Modranke i Zelenči¹⁶, Ružindole¹⁷, Boleráze, Dlhej¹⁸, Zavare¹⁹ a v Bohdanovciach.²⁰ V Hrnčiarovciach²¹ bol farárom Andrej, katolík, avšak „samotár“. V Suche²² bol kňazom Ján, katolík, v Brestovanoch²³ kňaz Juraj, katolík. V Dechticiach bol farárom Michal Jac.²⁴ V najnižšej zložke cirkevnej správy pozorujeme veľké množstvo uprázdnených fár, z ktorých mnohé boli opustené farármi zo strachu pred Turkami, vypálené či obrané o všetok majetok.

Podľa kanonických vizitácií z roku 1562 patrili do Bratislavského prepoštvstva nasledovné farnosti a filiálky: Devín, Stupava (filiálka Vysoká pri Morave), Zohor (filiálka Láb), Záhorská Bystrica, Lamač, Rača, Svätý Jur (filiálka Grinava), Pezinok (filiálka Limbach a Sumberg²⁵), Veľké Trnie, Modra, Dubová, Častá, Dolňany, Dolné Orešany, Horné Orešany, Smolenice (filiálka Trstín), Boleráz, Bohdanovce, Dolná Krupá, Dolné Dubové, (Jaslovské) Bohunice, Špačince,

¹⁰ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

¹¹ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

¹² Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

¹³ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

¹⁴ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

¹⁵ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

¹⁶ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

¹⁷ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

¹⁸ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 136.

¹⁹ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 137.

²⁰ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

²¹ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 134.

²² Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 136.

²³ Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 136.

²⁴ So svojou slúžkou žil ako s manželkou, ktorá síce nemala jeho priezvisko, ale poskytovala mu služby ako manželka. Napriek tomu bol farár v iných veciach chválený. Kan. viz. 1561. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 136.

²⁵ Sumberg je zaniknutá stredoveká dedina pri Pezinku, ktorú založili nemeckí osadníci v 2. polovici 14. storočia.

Lovčice, Zavar, Hrubý Šúr, Križovany nad Dudváhom, Vlčkovce, Sereď, Dunajská Streda, Veľká Mača, Galanta, Matúškovo, Horné Saliby, Mostová, Čierny Brod, Sládkovičovo, Abrahám, Majcichov, Zeleneč, Modranka, Hrnčiarovce nad Parnou, Trnava, Ružindol, Suchá nad Parnou, Dlhá, Budmerice, Vištuk, Báhoň, Kaplna, Igram, Cífer, Slovenská Nová Ves, Voderady, Veľký Grob, Slovenský Grob, Čataj, Senec, Blatné, Boldog, Bernolákovo.

Z uvedených údajov vyplýva, že situácia sa v mnohých farnostiach značne zmenila napriek tomu, že vizitácie delí od seba len jeden rok. Niektoré farnosti svojho správcu stratili (Dolná Krupá, Brestovany, Suchá), iné naopak získali (Bohdanovce, Ružindol, Zavar). V Bohdanovciach bol novým farárom Hyeronim, ktorý mal slúžku. V (Dolnej) Krupej fara v r. 1562 obsadená nebola (predošlý farár zrejme zomrel), ale sviatosti tam vysluhoval nový bohdanovský farár. Tiež v Zavare dostali nového farára Jána. Pri Hrnčiarovciach je poznámka, že je tu ustanovený kňaz Andrej z Nowák z Krakovska, zrejme ide o nového kňaza. Ružindol už mal taktiež oproti r. 1561 farára, ktorým bol Peter, katolík, napriek tomu bola fara opustená.²⁶ Keďže rímsko-katolícka cirkev mala dôkladne svoje pastoračné územie teritoriálne rozdelené podľa hierarchie na fary a filiálky, možno takmer s istotou tvrdiť, že v tomto čase boli iste tieto obce priradené ako filiálky k svojim farám, hoci sa o tom vizitátori nezmieňujú. Katolícka cirkev si teda v nami skúmaných farnostiach do veľkej miery udržala svoj vplyv, zrejme aj vďaka blízkosti Trnavy – vtedajšieho sídla Ostrihomskeho arcibiskupstva. Stalo sa tak i napriek tomu, že viaceré farnosti boli v r. 1561 a 1562 bez svojich správcov, a teda náchylnejšie na prechod na inú, nekatolícku vieru.

Iná bola situácia v cirkevnej organizácii nami sledovaného územia v prvej polovici 17. storočia. Obrovskú prácu na poli upevnenia rímsko-katolíckej viery v Uhorsku vykonal ostrihomský arcibiskup Peter Pázmaň (1616 – 1637). Pázmaň sa vo svojich plánoch zaoberal aj myšlienkou rozdelenia Ostrihomskej arcidiecézy a založenia nových biskupstiev, avšak tieto plány sa mu nepodarilo uskutočniť.²⁷ Podľa kanonických vizitácií Ostrihomskeho arcibiskupstva z roku 1634²⁸, ktoré vykonal na tomto území vacovský biskup a bratislavský

²⁶ Kan. viz. 1562. In BUCKO, *Reformné hnutie*, s. 145 – 148.

²⁷ Vo svojom referáte, ku ktorému pripojil uznesenie Trnavskej synody v r. 1629 hovorí, že úpadok rímsko-katolíckej cirkvi v Uhorsku vidí (aj) v rozsiahlosti Ostrihomskej arcidiecézy. Navrhoval, aby na jej území boli zriadené ešte štyri nové biskupstvá: Spišské, Gemerské, Turčianske a Novohradské.

²⁸ Podľa kanonických vizitácií z uvedeného roka bolo územie Ostrihomskeho

prepošť Juraj Draškovič²⁹, sa v prvej polovici 17. storočia celý Bratislavský archidiakonát delil na päť dekanátov. Boli to nasledovné dekanáty: Záhorský (Ultra montes), Podhorský (Sub montibus), Dekanát medzi Váhom a Dudváhom (Districtus Vizköz), Žitnoostrovňý (Districtus Chalokóz) a Medziostrovňý (Districtus Szigetköz). V posledne menovanom zrejme hranice neboli ustálené, lebo do Bratislavského archidiakonátu patrili štyri farnosti, na ktorých vizitáciu si údajne nárokoval aj komárňanský archidiakon. Z toho vyplýva, že hranice medzi archidiakonátmi neboli ani v tomto období pevne ustálené. Hranice archidiakonátov zároveň neboli totožné s hranicami stolíc; napríklad Bratislavský archidiakonát presahoval aj na územie iných stolíc. Tento stav, s malými obmenami na úrovni farností, pretrval celé 17. storočie, ako to dokladajú aj kanonické vizitácie z druhej polovice 17. storočia.³⁰

V prvej polovici 17. storočia v rámci cirkevnej organizácie patrili do Podhorského dekanátu nasledovné lokality (farnosti a filiálky):³¹ Rača, Svätý Jur (filiálka Neštich), Pezinok (filiálka Cajla, Viničné a Limbach), Veľké Trnie (filiálka Malé Trnie), Modra (filiálka Kráľová), Šenkvice, Vištuk, Budmerice (filiálka Jablonec), Štefanová (filiálka Dubová), Častá, Doľany, Dlhá (filiálka Borová), Dolné Orešany, Horné Orešany, Smolenice (filiálka Lošonec), Naháč (filiálka Trstín, Bíňovce a Horné Dubové), Dechtice (filiálka Kátlovce), (Jaslovské) Bohunice (filiálky Jaslovce, Radošovce, Paderovce, Dolné Dubové), Dolná Krupá (filiálka Horná Krupá), Boleráz (filiálka Smolenická Nová Ves), Ružindol (filiálka Biely Kostol), Suchá nad Parnou (filiálky Košolná a Zvončín), Bohdanovce (filiálky Klčovany a Šelpice), Špačince, Veľké Brestovany (filiálky Malé Brestovany a Malé Lovčice), Hrnčiarovce nad Parnou (filiálky Zeleneč a Modranka), Cífer (filiálka osada Balazhaza, Pác, Hrušov, Voderady a Jarná), Báhoň (filiálky

arcibiskupstva z hľadiska nižšej cirkevnej správy rozdelené na Tekovský, Komárňanský, Gemerský, Novohradský, Nitriansky, Bratislavský, Šaštínsky a Zvolenský archidiakonát.

²⁹ Kanonické vizitácie publikovala BEKE, M. *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637)*. Budapešť, 1994.

³⁰ Podrobnejšie k situácii v 17. a 18. storočí na tomto území LOPATKOVÁ, Zuzana. Vývoj cirkevnej správy na území neskoršieho Trnavského vikariátu v 16. – 18. storočí. In *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. RÁBIK, Vladimír a kol. *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku. Development of the Church Administration in Slovakia*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2010. ISBN 978-83-7490-347-9, s. 335 – 365.

³¹ V nasledujúcom prehľade farností sú hrubo vyznačené farnosti so správcom, teda „obsadené“ farnosti.

Kaplňa a Igram), Čataj, Veľký Grob (filiálka Pusté Úľany), Blatné, Boldog, Senec, Veľký Biel (filiálka Malý Biel), Bernolákovo, Chorvátsky Grob, Slovenský Grob a Vajnory. Trnava ako exemptná farnosť bola podriadená priamo ostrihomskému arcibiskupovi. Z hľadiska sledovania vývoja cirkevnej správy je však zaujímavé, že tieto kanonické vizitácie informujú nielen o rímsko-katolíckych farnostiach, ale aj o pomeroch v obciach pôvodne rímsko-katolíckych, ale v čase vizitovania už protestantských, prípadne s anabaptistami.³² K dekanátu pribudli dve novozałożené lokality, z ktorých jedna – Naháč – už v r. 1634 figuruje ako farnosť a druhá – Lošonec – ako filiálka.

Farárom bol v Dlhej od r. 1631 Adam Barto, ale vizitátor poznamenal, že on ho do farnosti neuviedol.³³ Farár mal 50 rokov, dostatočné vzdelanie a priazeň farníkov. V Dolných Orešanoch bol farárom 70-ročný Wolfgang Melcer, ktorý tu spravoval faru 25 rokov.³⁴ Horné Orešany mali tiež obsadenú faru, v čase vizitácie tu tri mesiace bol farárom Ján Dejtei (Dechtický). Vizitátor ho, podobne ako dlhovanského farára neuviedol.³⁵ V Smoleniciach bol farárom už tretí rok absolvent Pázmaňovho kolégia Ján Ribeni. Podľa záznamu vizitácie do Lošonca ako filiálky smolenický farár chodil veľmi zriedkavo.³⁶ Farárom v Naháči bol od Turíc r. 1634 Martin Jurkovič, absolvent Pázmaňovho kolégia. Prišiel z Borského Mikuláša, kde mal manželku. Trstín bol v tomto období filiálkou Naháča. Farská budova tu nebola žiadna, aj sa začala nejaká stavať,

³² Podrobnejšie porovnaj LOPATKOVÁ, Zuzana. Národnostné zloženie obyvateľstva Podhorského dekanátu vo svetle kanonickej vizitácie z roku 1634. In *Studia historica Tyrnaviensia VI.* (Ed. V. Rábik, M. Dobrotková), Trnava : FF TU, ISBN 80-8082-105-5, s. 149 – 162; LOPATKOVÁ, Zuzana. Kanonické vizitácie Smolenického dekanátu v 16. a v 1. polovici 17. storočia. In *Studia historica Tyrnaviensia IV.* Trnava : FF TU, 2004, ISBN 80-8082-005-8, s. 117 – 136.

³³ Na to, aby farár mohol pôsobiť vo farnosti, musel mať súhlas od generálneho vikára a byť do farnosti uvedený archidiaconom alebo jeho povereným zástupcom.

³⁴ Kúpil v dedine dom a vinice istej žene, s ktorou mal deti, v tomto dome aj on riadne žil, takže farský dom bol prázdny. Farníci však mali na neho aj iné sťažnosti, a to že kvôli vysokému veku strácal pamäť i vedomosti, kázne číta z papiera a za svoj úrad dobre nezodpovedal. Za farára už svojho zemepána Jána Pálffyho žiadali ustanoviť namiesto W. Melcera istého kňaza, ktorý sem prišiel z Nemecka. Táto vec v čase vizitácie stála na rozhodnutí kardinála. Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 217 – 218.

³⁵ Povrchné mravy si Ján Dejtei vraj priniesol zo Sedmohradska, kde v Alba Iulii pôsobil ako učiteľ. Lepšie hovoril po maďarsky ako po slovensky, a preto zavádzal v obci maďarčinu. Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 219.

³⁶ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 220 – 221.

ale stavba bola prerušená, keďže farár žil v Naháči.³⁷ Čo sa týka Dechtíc, keďže Dechtice boli z hľadiska cirkevnej organizácie rozdelené do Nitrianskeho aj Bratislavského archidiakonátu podľa riečky Blava, farnosť vizitovali vizitátori z oboch archidiakonátov. Vizitácia nitrianskeho archidiakonátu z r. 1630 sa o farárovi zmieňuje nasledovne: bol ním Juraj Šukovič, legitímne ustanovený.³⁸ Aj v r. 1634 nitriansky archidiakon vizitoval časť Dechtíc, podliehajúcu Nitrianskemu archidiakonátu, spomína dechtického farára Štefana Kopčániho, veľmi mladého.³⁹ Vizitácia bratislavského archidiakona⁴⁰ tiež spomína ako dechtického farára Štefana Kopčániho, ktorý tam prišiel zo Šaštínskeho dekanátu, ale vizitátor ho neuviedol do farnosti.

V Bohuniciach bol farárom Juraj Manigai (Malženický), 50-ročný, tu bol farárom už dlhé roky. Dolné Dubové v tomto čase bolo filiálkou Bohuníc.⁴¹ V Dolnej Krupej bol farárom Štefan Hinorani (Chynoranský), ktorý bol pred dvomi rokmi vypovedaný z Topoľčian. Vizitátor ho do tejto farnosti neuviedol.⁴² V Boleráze bol farárom už druhý rok Štefan Ugronovič, 50-ročný, ktorý sem prišiel z vešeléniovských majetkov. Vizitátor ho sem tiež neuviedol. Farár vo filiálke Smolenická Nová Ves striedavo slúžil omše: ak nepršalo, v novom (nedokončenom) kostole, ak pršalo, v jednom z dedinských domov.⁴³ Ružindolský farár Ján Dives bol jedným z prvých absolventov Pázmaňovho kolégia. Prišiel sem nedávno, bez uvedenia vizitátorom. Do filiálky Biely Kostol farár chodil veľmi zriedkavo.⁴⁴

V Suchej už piaty rok spravoval farnosť farár Gabriel Molitoris, predtým bol prebendárom ostrihomského kostola⁴⁵, v Bohdanovciach bol farárom už dlho 50-ročný Matej Ripnani. K farnosti patrili i tri filiálky: Klčovany⁴⁶, Šelpice

³⁷ Tiež sa zvykol oddávať vínu. Inak vo vedomostiach bol zbehlý a mal tiež chvályhodné kázne. Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 221 – 222.

³⁸ Kan. viz. 1630. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 153 – 154.

³⁹ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 169 – 170.

⁴⁰ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 223 – 224.

⁴¹ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 224 – 225.

⁴² Farár bol v kvitnúcom veku, ale nízkeho vzdelania a pochybných mravov. V Dolnej Krupej milenku nemal, ale v susedných dedinách to nie je vylúčené. Tiež pije a o cirkevné záležitosti sa veľmi nestará. Spočiatku tých, ktorých spovedal, spoločne rozhrešoval, za čo ho vikár pokarhal. Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 225 – 226.

⁴³ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 227 – 228.

⁴⁴ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 228 – 229.

⁴⁵ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 229 – 230.

⁴⁶ Dnes súčasť obce Boleráz.

a Špačince⁴⁷. V Špačinciach farár zvykol konať bohoslužbu každú tretiu nedeľu a vo sviatky.⁴⁸ V Brestovanoch bol farárom ostrihomský kanonik Daniel Friccius⁴⁹, v Hrnčiarovciach Daniel Szent Benedeky, ktorý bol prebendárom ostrihomského kostola. Vo filiálke Zeleneč bol farár povinný slúžiť svätú omšu každú tretiu nedeľu v mesiaci, vo filiálke Modranka každú štvrtú nedeľu v mesiaci.⁵⁰ Vo vizitácii Zavara nie je žiadna zmienka o farárovi, uvedené je len to, že neobsadená fara prináležala buď k Brestovanom, alebo ku Križovanom.⁵¹ Na základe uvedeného vidíme, že niektoré obce získali správcu (a tým aj postavenie) farnosti (Boleráz, Dolná Krupá, Suchá, Dlhá). Trstín, ktorý bol filiálkou aj v období predošlých vizitácií, ňou zostal, ale bol priradený k farnosti Naháč (predtým Smolenice). Špačince sa stali filiálkou Bohdanoviec (predtým neuvedené), (Dolné) Dubové filiálkou Bohuníc (predtým neuvedené). Bez filiálok zostali farnosti Dolné Orešany a Horné Orešany. Zavaru ako bývalému sídlu fary tentoraz chýbal správca farnosti a z vizitácie sa nemožno dozvedieť, či sem chodí nejaký farár vysluhovať sviatosti a sláviť omše, keďže všetci obyvatelia tu boli heretici.

V juhozápadnej časti Podhorského dekanátu boli viaceré farnosti prevažne evanjelické. K takým patrila napríklad Rača, Svätý Jur, Modra a Pezinok. Skoro úplne evanjelické boli i obce Veľké a Malé Trnie, Čataj, Veľký Grob, Slovenský Grob a Pusté Úľany. V oblasti okolo Senca žilo početné maďarské obyvateľstvo, ktoré bolo aj v menšom počte protestantského vyznania Lutherovho smeru, ale v prevažnej väčšine boli tu žijúci Maďari kalvínmi. K takýmto lokalitám patrilo Blatné (kalvíni boli Maďari, ale tu žijúci Chorváti zostali rímsko-katolíkmami), Boldog, Reca či Senec. V Boldogu ani nebol ustanovený rímsko-katolícky farár, pretože všetci obyvatelia – Maďari – boli kalvíni. Navštevovali kalvínskeho kazateľa v Reci. Senecký farár tam síce niekedy slávil omšu, ale takmer nikto sa jej nechcel zúčastniť.⁵² Vizitátor však skonštatoval, že napriek tomu, že sú tu skoro všetci luteráni,

⁴⁷ Špačince bývali v predošlých časoch samostatnou farnosťou.

⁴⁸ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 230 – 231.

⁴⁹ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 232.

⁵⁰ Farár bol v kvitnúcom veku, ale nízkeho vzdelania a pochybných mravov. V Dolnej Krupej milenku nemal, ale v susedných dedinách to nie je vylúčené. Tiež pije a o cirkevné záležitosti sa veľmi nestará. Spočiatku tých, ktorých spovedal, spoločne rozhrešoval, za čo ho vikár pokarhal. Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 234.

⁵¹ Kan. viz. 1634. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 259.

⁵² Prímási Levéltár Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 3., 108. (1634), Archidiaconatus Posoniensis, Visitationes canonicae Districtui sub Montibus, Parochia Boldogfalva. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 241 – 242.

ôsmi si vykonávajú spoveď, a ak by mali vlastného farára, bola by väčšia nádej na ich obrátenie. Aj v Slovenskom Grobe chýbal rímsko-katolícky farár. Niekedy tu administroval farár z Veľkého Trnia, ale farníci si veľmi žiadali vlastného farára, aby v obci býval a staral sa o kostol a náboženské veci.⁵³ Od začiatku 17. storočia však prichádzalo aj k opačným situáciám v súvislosti s odňatím kostolov luteranom a zverením kostolov a cirkevných majetkov do užívania rímsko-katolíkom. Vo viacerých farnostiach boli uvedení aj noví rímsko-katolícki farári, takže dochádzalo aj k zmenám v cirkevnej správe na úrovni farností.⁵⁴ Na porovnanie, čo sa týka obsadenosti fár v Dekanáte medzi Váhom a Dudváhom, v prvej polovici 17. storočia tam panovala skutočne kritická situácia z pohľadu rímsko-katolíckej cirkvi. Pri pohľade na zoznam fár dekanátu vidíme, že v roku 1634 boli z celkového počtu 20 obsadené len dve farnosti: Sereď a Križovany nad Dudváhom. Podobne nepriaznivá situácia bola aj v Žitnoostrovnom dekanáte.

Môžeme teda konštatovať, že v období od druhej polovice 16. storočia a v prvej polovici 17. storočia zaznamenal Podhorský dekanát viaceré cirkevno-organizačné zmeny. Častejšie sa to stávalo pri nedostatku farárov, ktorý je badateľný najmä v 2. polovici 16. storočia. Zmeny prebiehali na úrovni archidiaconátov a dekanátov, to znamená, že v istom časovom období patrili do jedného dekanátu iné farnosti či filiálky, než tomu bolo v minulosti. K týmto zmenám

⁵³ Predtým tu žili mnohí evanjelici alebo ľudia nábožensky ľahostajní. Obyvateľov rekatolizoval predovšetkým farár Peter Tislarič. Prímási Levéltár Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 3., 108. (1634), Archidiaconatus Posoniensis, Visitationes canonicae Districtui sub Montibus, Parochia Tot Aizgrub. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 246.

⁵⁴ Napríklad pri príležitosti odňatia kostola a zverenia do užívania rímsko-katolíkom bol v Pezinku a Svätom Jure uvedený do farnosti nový farár. Farár uvedený vo Svätom Jure však nevedel po nemecky, čo bolo podľa vizitátora negatívum vzhľadom na prevahu obyvateľstva nemeckej národnosti. Vo Svätom Jure síce boli len štyria obyvatelia rímsko-katolíci (ostatní boli evanjelici) a ďalší, najmä prisťahovalci, príslušníci rozličných „siekt“. Iná situácia však nastala v období obrábania viníc, keď mnohí kopáči, prichádzajúci sem za prácou, navštevovali rímsko-katolícky kostol. Nepriaznivá situácia po odňatí kostola nastala aj v Pezinku, Pezinčania sa odmietali starať o kostol, o faru aj o farára. Aj pezinské filiálky Cajla, Viničné, Limbach a Grinava boli prevažne evanjelické. Žila tu iba tretina rímsko-katolíkov, ktorí chodili do pezinského kostola (okrem Grinavčanov, ktorým pezinský farár slávil omšu každú tretiu nedeľu v mesiaci a vo sviatky) a ostatní zase k pezinským kazateľom. In Prímási Levéltár Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 3., 108. (1634), Archidiaconatus Posoniensis, Visitationes canonicae Districtui sub Montibus, Parochia Bazin. In BEKE, M. *Pázmány Péter*, s. 204 – 207.

dochádzalo z rozličných príčin; najčastejšie sa tieto zmeny naplno ukázali v sporoch medzi archidiakonmi o rôzne farnosti počas kanonických vizitácií, kedy si dvaja archidiakoni zvyčajne nárokovali na to isté územie. K prechodu veriacich k protestantizmu často prichádzalo v dôsledku neobsadenosti fary rímsko-katolíckym kňazom. K tomuto prichádzalo tiež z viacerých príčin, najčastejšou je úmrtie farára a následné – niekedy dočasné, niekedy dlhodobejšie – neobsadenie fary a pričlenenie k inej fare. Dokonca v niektorých inak rímsko-katolíckych farnostiach prijali obyvatelia so zemepánom za farára protestanta, a to iba preto, že ho nemali kým nahradiť, ako to dokladajú mnohé Oláhove, ale aj Pázmaňove kanonické vizitácie. Ďalšou z príčin bola neschopnosť malej farnosti užiť kňaza, či už kvôli tureckým výbojom a značnej vyľudnenosti farnosti. Do pôvodne rímsko-katolíckej cirkevnej správy zasiahla prirodzene aj reformácia⁵⁵ a následný, hoci nie veľmi rýchly vznik farskej siete evanjelických a kalvínskych farností.

SUMMARY: ON THE CHURCH ADMINISTRATION OF THE SOUTH-WESTERN PART OF SLOVAKIA FROM THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY TO THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY. The author of the study characterises the Church organisation of the selected region of the south-western part of Slovakia, known as the Podhorský deanery. In the early modern age the Church administration of the area - which belonged to the Archdiocese of Esztergom and which was part of the Trnava vicarage at the end of the 18th century - continued its medieval development. In the following period, especially at the end of the 16th and in the first third of the 17th century, the Podhorský deanery underwent a few changes in its Church administration. These included especially the changed status of some parishes and filial churches; some towns had parishes, while some transformed into the filials attached to the parish. This often happened as a result of the priest shortage especially in the second half of the 16th century and in the 17th century. The Church administration was significantly influenced by Reformation as well.

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

Katedra histórie

Trnavská univerzita, Filozofická fakulta

lopatkova@centrum.sk

⁵⁵ K tejto téme bližšie KOHÚTOVÁ, Mária. Vplyv reformácie na vývoj farskej siete. In RÁBIK, Vladimír a kol. *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku. Development of the Church Administration in Slovakia*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2010. ISBN 978-83-7490-347-9, s. 297 – 314.

MENOVANIA ČLENOV SPIŠSKEJ KAPITULY DO VZNIKU SPIŠSKÉHO BISKUPSTVA V ROKU 1776

Appointment of the Members of the Spiš Chapter until the Foundation of the Spiš Diocese in 1776

Miroslav Glejtek

Abstract: GLEJTEK, Miroslav. *Appointment of the Members of the Spiš Chapter until the Foundation of the Spiš Diocese in 1776.* Appointments of the Church representatives to the office represented significant processes in the functioning of the Church and reflected their status and influence in the society. In the Spiš Chapter, these were the superiors of the Church, provosts and canons. In the history of the Spiš Chapter, the practices of appointment underwent significant changes. Besides highest Church representatives, papal court and the archbishopric of Esztergom; secular patrons, especially Hungarian sovereigns and members of the Chapter were also involved in the process. Occupation of the canonical posts changed a few times as well. The article deals partially with the practice of acceptance of the office, too. Its aim is to specify the changes which occurred from the foundation of the Chapter at the turn of the 13th century until the foundation of the Spiš Bishopric in 1776. The work is mostly based on the published and unpublished archival sources, especially deeds, canonical visitations and chapter statutes.

Key words: *Church, the Spiš Chapter, provost, canon, appointment process*

Abstrakt: GLEJTEK, Miroslav. *Menovania členov Spišskej kapituly do vzniku Spišského biskupstva v roku 1776.* Menovania cirkevných predstaviteľov do úradov predstavovali vždy dôležité procesy v rámci fungovania cirkvi, zodpovedajúce ich postaveniu a významu v spoločnosti. V rámci Spišskej kapituly to boli jej predstavení – spišskí prepošti a jej členovia – kanonici. V priebehu dejín od vzniku tejto inštitúcie sa spôsob obsadzovania týchto postov menil. Do menovacích procesov prepoštov vstupovali okrem najvyšších cirkevných predstaviteľov pápežskej kúrie a ostrihomského arcibiskupa aj svetskí patróni, najmä uhorskí panovníci a určité obdobie aj samotní členovia kapituly. Obsadzovanie kanonických postov sa tiež viackrát menilo. Príspevok sa čiastočne zaoberá aj samotným spôsobom prevzatia kanonického úradu. Cieľom príspevku je v hlavných črtách zachytiť tieto zmeny od vzniku prepoštvania na prelome 12. a 13. storočia až do vzniku Spišského biskupstva v roku 1776. Práca vychádza

predovšetkým z publikovaných a nepublikovaných archívnych prameňov, najmä listín, kanonických vizitácií a kapitulných štatútov.

Kľúčové slová: *cirkev, Spišská kapitula, prepošť, kanonik, menovací proces*

Menovanie spišských prepošťov

Spišské prepošťstvo a spolu s ním aj kapitula boli od svojho vzniku na prelome 12. a 13. storočia úzko prepojené so svetskou, lepšie povedané, kráľovskou mocou. Tento fakt súvisel s tým, že v období vzniku nemohla takáto zložitá a rozsiahla cirkevná ustanovizeň fungovať bez donácie, ktorú mohol zabezpečiť len panovník. Podobne vznikli Záhrebské prepošťstvo, Prepošťstvo sv. Ladislava v sedmohradskom Sibiu a pravdepodobne i Bratislavské prepošťstvo z donácie uhorského kráľa Bela III. Začiatky Spišského prepošťstva možno s najväčšou pravdepodobnosťou tiež datovať do vlády tohto panovníka.¹ S určitosťou vieme, že prepošťstvo s kapitulou naplno fungovali počas pôsobenia správcu spišského údelu Ondreja (neskoršieho Ondreja II.). Tento údel mu ostal i po tom, ako sa stal uhorským kráľom. Prepošťstvo sa stalo kráľovskou ustanovizňou a cirkevný komplex na Vrchu sv. Martina možno označiť ako kráľovskú rezidenčnú kapitolu, ktorá v sebe zjednocovala svetskú a cirkevnú moc.² Z tohto priameho prepojenia vyplýva i zásadný vplyv, ktorý na menovanie prepošťov a kanonikov mali svetskí patróni. Od začiatku bolo Spišské prepošťstvo vyňaté spod právomoci ostrihomských arcibiskupov a podriadené priamo jurisdikcii Apoštolského stolca. Vzhľadom na to, že išlo o kráľovské prepošťstvo, prepošťa menoval panovník. Vplyv svetskej moci na činnosť cirkvi mal v dejinách Uhorského kráľovstva svoju dlhú tradíciu. Išlo najmä o zásahy uhorských kráľov do menovania najvyšších cirkevných predstaviteľov (arcibiskupov a biskupov), ale i vzniku nových cirkevných ustanovizní. Všeobecne sa tradovalo, že tieto zvyklosti majú svoj historický základ v počiatkoch budovania Uhorského kráľovstva a jeho cirkevnej správy. Už apoštolský kráľ sv. Štefan (1000 – 1038) po obrátení Maďarov na kresťanskú vieru zriadil na území kráľovstva nové diecézy.³ Na základe toho mali potom uhorskí panovníci legitimizovať svoje

¹ HOMZA, Martin. Včasnostredoveké dejiny Spiša. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanislav (eds.). *Historia Scepusii. Vol I.* Bratislava; Kraków, 2009, s. 238.

² HOMZA, Včasnostredoveké dejiny, s. 238.

³ Predovšetkým to bola Ostrihomská a Kaločská arcidiecéza, Rábska, Páfkostolská,

snahy o zásahy do vnútrocirkevných záležitostí.⁴ Všeobecne sa hovorilo o tzv. patronátne práve uhorských panovníkov nad krajinskou cirkvou. Medzi najcharakteristickejšie črty tohto práva možno počítať právomoc uhorských panovníkov zriaďovať nové diecézy a dosadzovať biskupov a ďalších cirkevných hodnostárov do príslušných cirkevných úradov.⁵ Osobitné vyjadrenie tohto špecifického vzťahu uhorských panovníkov voči cirkvi sa transformovalo aj do slávneho falzifikátu tzv. Silvestrovskej buly.⁶ V skutočnosti hoci panovníci do cirkevných pomerov zasahovali, nedialo sa tak na základe nejakého privilégiu a nezriedka sa dostávali i do konfliktu so Svätým stolcom.⁷ Príkladom, ktorý nám ilustruje mechanizmus kráľovského vplyvu na menovania v cirkvi,

Vacovská, Jágerská, Sedmohradská, Čanádska a Biharská diecéza. Bližšie pozri: STEINHÜBEL, Ján. Počiatky uhorskej cirkevnej organizácie na slovenskom území. In ČAPLOVIČ, Dušan – SLIVKA, Michal (eds.). *Studia Archaeologica Slovaca mediaevalia III – IV : Korene európskej civilizácie*. Bratislava, 2001, s. 38.

- ⁴ TOMKO, Jozef. *Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a kráľovské patronátne právo v Uhorsku*. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie, 1995, s. 25 – 26. So zásadnými zásahmi do menovacích procesov predstavených aj členov kapitúl sa však stretávame na mnohých miestach, kde bol fundátorom týchto ustanovizní panovník. Jeden z príkladov predstavuje Litoměřická kapitula, ktorú založil knieža Spytihnev a menovanie prepošta, ako i kanonikov, ostalo platným a neporušeným právom panovníka aj v podstatne neskoršom období. O významne fundovania cirkevnej inštitúcie na vplyv pri zásahoch do jej vnútorného života hovorí napríklad aj vzťah metropolitnej kapituly k spomenutému biskupovi. Metropolitná kapitula, ktorá vznikla ako kráľovská fundácia, fungovala pomerne samostatne a od biskupa nezávisle, na rozdiel od ďalšie pražskej kapituly u sv. Jilí v Starom Meste, ktorá mu podliehala ako patrónovi. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Biskup Jan IV. z Dražic*. Praha, 1991, s. 81. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Biskupské a arcibiskupské centrum v stredoveké Praze. In LEDVINKA, Václav (ed.). *XXVII pražský sborník historický*. Praha, 1994, s. 13.
- ⁵ MŮČSKA, Vincent. K otázke dosahu cirkevných reforiem 11. storočia na Uhorsko. In ČAPLOVIČ, Dušan – SLIVKA, Michal (eds.). *Studia Archaeologica Slovaca mediaevalia III – IV : Korene európskej civilizácie*. Bratislava, 2001, s. 159. Tam pozri novšiu literatúru k patronátne právu.
- ⁶ Podrobne k najvyššiemu patronátne právu a tzv. Silvestrovskej bule pozri TOMKO, *Zriadenie Spišskej*, s. 25 – 50.
- ⁷ Zaujímavý prípad predstavuje listina pápeža Inocenta III. z r. 1204 adresovaná uhorskému kráľovi Imrichovi. Pápež v snahe o dôsledné napĺňanie ustanovení Wormského konkordátu prejavil snahu zasahovať do menovaní predstavených väčších opátstiev a kráľovských prepoštstiev. Proti tejto snahe sa však ohradili tak panovník, ako aj ostrihomský arcibiskup, ktorí podobne ako pápež neboli ochotní v tejto záležitosti ustúpiť. MARSINA, Richard (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III : V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava, 2004, s. 81 – 82.

je voľba biskupov. Tí boli na začiatku 14. storočia volení kapitulou. Po smrti biskupa kapitula vyslala k panovníkovi delegáciu, aby panovníkovi smrť biskupa oznámila a zároveň požiadala o dovolenie prísť k voľbe jeho nástupcu. Pri tejto príležitosti panovník často priamo označil jemu vyhovujúceho kandidáta, ktorý mal byť schválený. Po voľbe biskupa kapitula požiadala o schválenie panovníka a zároveň Svätý stolec.⁸ Ešte pápež Inocent IV. vysvetľoval postavenie panovníka pri voľbe nového biskupa len ako jeho jednoduchý súhlas. Takto to máme zachytené napríklad v liste Inocenta IV. z r. 1245 kaločskému arcibiskupovi Benediktovi.⁹

Podobne ako v prípade arcibiskupov a biskupov mali panovníci snahu zasahovať aj do voľby ďalších aj nižšie postavených hodnostárov, medzi nimi i prepoštov a kanonikov. Pravdepodobne už prvý známy prepošt Adolf bol do svojej funkcie menovaný na základe blízkych vzťahov s členmi kráľovskej rodiny. Jeho menovanie do hospodársky prosperujúceho prostredia bolo zrejme motivované aj potrebou hájiť a všestranne podporovať záujmy vláducej dynastie.¹⁰ Napriek týmto snahám máme pre koniec 13. a 1. pol. 14. storočia zaujímavé pramene, ktoré nám dokladajú voľbu prepošta členmi kapituly. V roku 1284 bol takto kapitulou zvolený prepošt Jakub. Ako prijateľný dôvod, prečo

⁸ TOMKO. *Zriadenie Spišskej*, s. 30

⁹ Pre ilustračnú hodnotu tohto listu ho uvádzame v takmer kompletnom znení: „*Ex parte carissimi in Christo filii nostri regis Ungariae illustris, nobis est oblata querela, quod quum de antiqua et approbata regni sui consuetudine, hactenus pacifice observata, in electionibus pontificum assensus regius debeat postulari; canonici Vesprimiensis ecclesiae contra consuetudinem huius temere venientes, assensu eius, sicut debuit, minime requisito, qui commode requiri poterat, et de iure debebat, magistrum Zelandium, eorum concanonicum, in Vesprimiensem episcopum elegerunt; quam electionem venerabilis frater noster archiepiscopus Strigoniensis, loci metropolitanus, post appellationem, ad nos legitime interpositam, confirmavit. Alias quoque tam ipse, quam alii praelati et clerici eiusdem regni, post vastitatem, datam a Tartaris, iura et libertates ipsius regis pro sua diminuunt voluntate, in eius non modicum praeiudicium et grauamen. Quia vero eiusdem regis grauamina, quem speciali praeerogatiua prosequimur, sustinere nolumus, nec debemus; cui potius ex tanto discrimine, quod pertulisse dignoscitur, paterno compatientes affectu adesse in suis opportunitatibus proponimus et prodesse; fraternitati tuae mandamus, quatenus, inquisita super praemissis omnibus diligentius veritate; nobis, quae inueneritis, fideliter rescribere non postponas, ut exinde, quod expedire viderimus, disponamus...*“ FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IV*. Budae, 1829, s. 364 – 365. List spomína: TOMKO, *Zriadenie Spišskej*, s. 30.

¹⁰ PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. *Spišská Kapitula. Pamiatková rezervácia*. Bratislava, 1981, s. 15, 26.

do voľby prepošta začínajú vstupovať kanonici, sa zdá byť pomerne zložitá situácia v kráľovstve za vlády Ladislava IV. Ten si svojím nešťastným počínaním znepriatelil aj najvyšších cirkevných predstaviteľov, na čele s ostrihomským arcibiskupom Vladimírom.¹¹ V roku 1301 vydal pápežský legát Mikuláš biskup z Ostie a Velletrie listinu, ktorou nariadil Jakubovi, farárovi zo Spišských Vlachov, a Martinovi, farárovi z Matejoviec, aby predvolali do Budína všetkých, ktorí by mali námietky proti potvrdeniu voľby prepošta Pavla Spišskou kapitulou.¹² Z listiny rovnakého vydavateľa, vydanéj o rok neskôr, vyplýva, že spišského prepošta volila Spišská kapitula a túto voľbu potvrdzoval ostrihomský arcibiskup a nie uhorský kráľ.¹³ Priebeh voľby prepošta zachytáva aj listina z roku 1323.¹⁴ Voľba tak v roku 1301, ako aj v roku 1323, prebiehala podobne. Kanonici sa stretli v kapitulnom chráme a vybrali spomedzi seba v prvom prípade troch a v druhom prípade piatich kanonikov (elektorov), ktorí vykonali voľbu.¹⁵ Zaujímavá situácia nastala v roku 1348, kedy Ján, syn Demetera, žiadal udelenie titulu prepošta pre seba. S touto žiadosťou sa však už obracia nie na kapitolu, ale na pápežskú kúriu, ktorej bolo v tomto období toto právo rezervované. Zanedlho vstupuje do menovania spišského prepošta aj panovník Ľudovít I., ktorý predstúpiac pred pápeža vysvetľuje, že ostrihomský arcibiskup po smrti prepošta Jána ustanovil za prepošta niekdajšieho budinského farára Mikuláša.

¹¹ LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Trnava, 2011, s. 55, 59.

¹² Porovnaj: „*Dudum ecclesia Scipisiensis, Strigoniensis diocesis, regimine prepositi destituta, capitulum eiusdem ecclesie Paulum, prepositum Collocensem, in eorum et ipsius ecclesie prepositum elegerunt. Presentato itaque nobis pro parte capituli predictorum electionis prefate decreto, postulatum fuit a nobis ex parte ipsorum, illam cum instantia confirmari. Nos itaque volentes in confirmatione huiusmodi iustum modum et debitum observare...*“ KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta Ecclesie Strigoniensis : Tomus II*. Strigonii, 1882, s. 499, č. 529. Regest publikuje: FEŇAROVÁ, Magda. *Spišské prepoštstvo. Stredoveké listiny 1248 – 1526. Inventár*. Bratislava, 1964, č. 17.

¹³ Listina je uložená v: Štátny archív Levoča (ďalej ŠA Le), fond (ďalej f.) Spišské prepoštstvo (ďalej SpP), č. 18. Regest publikuje: FEŇAROVÁ, *Spišské prepoštstvo*, č.18.

¹⁴ Porovnaj: „*...in capitulo nos recepimus, de electione futuri praelati nostri tractaturi, et post habitos inter nos tractatus, tandem placuit nobis omnibus, et singulis per viam procedere compromissi, considrantes, quod in paucos saepe sanioris consilii Spiritus venit, et multitudinem in unum difficulter posse convenire, dedimusque plenam, et liberam nos omnes, et singuli unanimiter potestatem discretis viris...ut iidem vice sua, et nostra per electionem canonicam ecclesiae nostrae supradictae vacanti Deum, ac bonum statum ipsius ecclesiae prae oculis habentes, de persona idonea providerent.*“ WAGNER, Carolus. *Analecta Scepussii sacri et profani*. Pars I. Viennae, 1773, s. 112 – 113.

¹⁵ LABANC, *Spišskí prepošti*, s. 55.

Kandidáta teda ostrihomskému arcibiskupovi predstavil samotný panovník. Neprijemnú situáciu vyriešila smrť jedného z kandidátov, Jána, syna Demetera. V konečnom dôsledku sa Ľudovítovi I. podarilo od pápežskej kúrie vymôcť právo prezentovať kandidáta na prepoštý stolec pre uhorských kráľov.¹⁶

Je pochopiteľné, že panovníci a ďalší významní veľmoži mali neustály záujem obdarovávať týmito pomerne lukratívnymi prebendami blízkych a lojálnych poddaných (členov kráľovského dvora). Hoci sa s týmto javom stretávame počas celého obdobia existencie prepoštstva a kapituly, intenzívnejšie snahy panovníkov menovať na post prepošta svojho kandidáta sú v prameňoch zreteľnejšie na sklonku stredoveku. Intenzívne snahy využívať cirkevné prebendy na obdarovávanie za odmenu či za účelom získania spojencov bolo tak u pápeža, ako i panovníkov markantné, napríklad v období pobytu pápežov v Avignone a počas pápežskej schizmy (1378 – 1417).¹⁷ V Uhorsku môžeme tieto snahy úspešne sledovať v období vlády Žigmunda Luxemburského a počas celého 15. storočia.¹⁸ Z roku 1433 poznáme mandát kráľa Žigmunda, ktorý hovorí o tom, že za prepošta Spišskej kapituly má byť menovaný jeho lekár Ján Stock. Panovník

¹⁶ LABANC, *Spišskí prepošti*, s. 56 – 57.

¹⁷ HLAVÁČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava, 2008, s. 30.

¹⁸ Práve Žigmund Luxemburský si začal ako prvý nárokovať patronátne právo a obsadzovanie všetkých významnejších benefícií v Uhorskom kráľovstve. Pri týchto menovaniach často nepredstavoval najdôležitejšie kritérium vysoký šľachtický pôvod, ale intelektuálne schopnosti, ktoré kandidáti prejavili ako diplomati, radcovia, právnici či lekári v kráľovských službách. V 15. storočí mnoho z nich teda získavali cirkevné úrady najmä vďaka ich profesionálnym znalostiam a schopnostiam. Takáto samostatná cirkevná politika výrazne vyostřila Žigmundove vzťahy so Svätou stolicou, keďže panovník odmietal udeľovanie prebiend osobám z cudziny, ktoré do týchto postov dosadzovala pápežská kúria. K zmene postoja Žigmunda k pápežovi došlo po vypuknutí husitských vojen, predovšetkým pre podporu, ktorú od pápeža na boj proti husitom potreboval. ERDŐ, Péter. Právne postavenie Spišského prepoštstva v Ostrihomskej arcidiecéze. In HROMJÁK, Luboslav (ed.). *Studia theologica Scepusiensia III : Z dejín Spišského prepoštstva. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštstve*. Spišské Podhradie, 2010, s. 24. HLAVÁČKOVÁ, Miriam. Bratislavský prepošt Juraj zo Schönbergu a jeho doba. In SLIVKA, Michal (ed.). *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V : Človek – sacrum – prostredie*. Levoča, 2006, s. 208 – 209. MARSINA, Richard. Svätá stolica a Slovensko od 9. do konca 18. storočia. In RYDLO, Jozef, M. (ed.). *Renovatio spiritualis. Jubilejný zborník k 70. narodeninám arcibiskupa Jána Sokola, prvého metropolitu Slovenska*. Bratislava, 2003, s. 51 – 52.

sa pri tomto menovaní odvolával na patronátne právo uhorských kráľov.¹⁹ V tomto prípade išlo o zložitú a špecifickú situáciu, keďže predchodca J. Stocka, prepošťa Juraj III., bol pri plienení Spiša husitmi zajatý a odvečený do Prahy, kde aj zahynul.²⁰ Túto udalosť, v čase keď bol Spiš rabovaný „najzločinnejšími a najvierolomnejšími heretikmi husitmi“, panovník spomína aj v listine, ktorou nariadil menovať za prepošťa J. Stocka.²¹ V prípade jeho nástupcu Gašpara Backa poznáme dokument z r. 1464, z ktorého vyplýva, že prepošťa, ktorého vyvolil panovník Matej I., potvrdzoval v úrade ostrihomský arcibiskup Dionýz Sėci.²² Koncom 15. storočia patronátne právo nad Spišskou kapitulou a jej prepoštom získal rod Zápoľských. Spôsob menovania bol podobný ako v predchádzajúcom prípade. Patrón prepošťa menoval a potvrdzoval ho ostrihomský arcibiskup. Takto to máme doložené aj v prípade prepošťa Juraja de Mekche, ktorého do úradu menoval uhorský palatín Štefan Zápoľský a schválil ho ostrihomský

¹⁹ Porovnaj: „... auctoritate nostri iuris patornatus duximus conferendam...“ WAGNER, Carolus. *Analecta I*, s. 330. Táto problematika je však zložitejšia. Už v r. 1397 Temešvársky snem zakázal v Uhorsku cudzincom prístup k akýmkoľvek benefíciám. Podobne tomu bolo v 14. a 15. storočí, napríklad aj v Poľsku. Napriek tomu sa aj v 15. storočí stretávame s množstvom predstaviteľov cudzieho duchovenstva, ktorí od panovníka získavali za svoje služby benefíciá v uhorských kapitulách. SROKA, Stanislav. *Epizódy z dejín Spiša a Šariša v neskorom stredoveku*. Kraków, 2001, s. 27 – 28.

²⁰ Bližšie pozri: WAGNER, Carolus. *Analecta Scepussii sacri et profani. Pars III*. Viennae, 1778, s. 45 – 55. ŠIMEK, Ondrej. *Husitizmus a reformácia na Spiši*. Liptovský Mikuláš, 1971, s. 28.

²¹ Porovnaj: „Quia nos praeposituram ecclesiae sancti Martini confessoris Scepussiensis nunc per mortem condam venerabilis Georgii ipsius ecclesiae sancti Martini ultimi, veri, immediati, et legitimi praepositi nuper per sceleratissimos, et perfidissimos haereticos Hussitas praefatam terram nostram Scep. Hostiliter subintrantes, et vastantes, capti, et deducti ac in ipsorum captivitate defuncti, de jure, et de facto nunc vacantem, animo deliberato, et ex certa nostra scientia venerabili, et egregio Johanni Stock medicinae doctori, nostrae maiestatis speciali physico, atque consiliario fideli, et dilecto olim praeposito collegiatae ecclesiae beati Petri apostoli Veteris Budensis vigore aliarum literarum nostrarum exinde cofectarum...et eius iurisdictioni in omnibus licitis, et consuetis parere, obedire, et obtemperare, nec non omnes, et singulos redditus, et proventus...“ WAGNER, Carolus. *Analecta I*, s. 330.

²² Porovnaj: „... nos ad personam tuam, exigentibus probitatum, et vitutum tuarum meritis, habentes benevolum, et gratiosum respectum, et tanquam personam bene meritam ad nominationem, et praesentationem serenissimi principis, et dominin ostri Matiae regis Hungariae etc. de te nobis factas, de quibus quidem nominatione, et praesentatione nobis per literas eiusdem domini Mathiae regis per te nobis in specie exhibitas, legitime costitit, in praefatam praeposituram sancti Martini de dicta Scepus, auctoritate nostra ordinaria instituimus, et confirmamus...“ WAGNER, Carolus. *Analecta I*, s. 340.

arcibiskup Hypolit d'Este.²³ Hoci sme celé 15. storočie, aj na začiatku 16. storočia svedkami neustálych kompetenčných sporov medzi spišským prepoštom a ostrihomským arcibiskupom, tak J. Stockovi, G. Backovi, ako aj J. Horváthovi sa podarilo pomerne úspešne udržiavať nezávislosť od ostrihomských arcibiskupov. Je zaujímavé sledovať počínanie pápežov Pia II.²⁴, Sixta IV.²⁵ a Leva X.²⁶, ktorí svojimi nariadeniami posilňovali pozíciu prepoštov. Napriek tomu z týchto sporov v polovici 16. storočia vyšiel víťazne ostrihomský arcibiskup. V roku 1558 sa Blažej z Petrovaradína ako prvý zo spišských prepoštov plne podriadil arcibiskupovi Mikulášovi Oláhovi. Osobne sa dostavil pred arcibiskupa s príslušnými dokumentmi, pápežskou bulou a kráľovskou donáciou, a zložil do rúk arcibiskupa prísahu.²⁷ Až potom bol riadne investovaný do úradu.²⁸ K tomu podriadeniu arcibiskupovi došlo bez náznaku incidentu alebo prejavu nesúhlasu zo strany Blažeja a jeho nástupcov. Jozef Špirko vidí dôvod tohto bezproblémového podriadenia najmä v tom, že počínajúc prepoštom Blažejom boli prepošti zároveň biskupmi Turkami obsadených uhorských diecéz.²⁹ Títo prav-

²³ Porovnaj: „*Cum per spectabilem, et magnificum dominum Stephanum de Zapolya comitem Scepusiensem ac regni Hungariae palatinum, qui praepositurae ecclesiae Montis sancti Martini praefati ius patronatus ad se pertinere asservit...*“ WAGNER, Carolus. *Analecta I*, s. 351.

²⁴ Nariadenie pápeža Pia II., z r. 1458, ktorým potvrdil, že výlučnú moc nad Spišom majú spišskí prepošti. CHALUPECKÝ, Ivan. Krátky pohľad do dejín Spišského prepoštstva. In HROMJÁK, Luboslav (ed.). *Studia theologica Scepusiensia III : Z dejín Spišského prepoštstva. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštstve*. Spišské Podhradie, 2010, s. 38.

²⁵ Bula pápeža Sixta IV., ktorou povolil spišským prepoštom užívať mitru a berlu. WAGNER, *Analecta I*, s. 344 – 345.

²⁶ Bula pápeža Leva X., ktorou nariadil krakovskému, transilvánskemu a vacovskému biskupovi, aby rešpektovali práva spišských prepoštov, tak ako ich spomínajú privilegiá pápežov Pia II. a Sixta IV. WAGNER, Carolus. *Analecta I*, s. 369 – 372.

²⁷ Bližšie k tomu pozri dokumenty, ktoré publikuje WAGNER, Carolus. *Analecta III*, s. 85 – 88.

²⁸ OLEJNÍK, Vladimír. Spišskí prepošti od Bitky pri Moháči po vznik Spišského biskupstva. In HROMJÁK, Luboslav (ed.). *Studia theologica Scepusiensia III : Z dejín Spišského prepoštstva. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštstve*. Spišské Podhradie, 2010, s. 136.

²⁹ Snahou viedenského dvora bolo obsadiť biskupmi aj tie diecézy, ktoré boli v tomto období v tureckej územnej moci. Išlo tak o demonštrovanie postoja, že prítomnosť islamu je chápaná len dočasne a v budúcnosti bude snaha opäť nastoliť starú cirkevnú organizáciu. Systém katolíckych cirkevných ustanovizní bol teda v tomto období po formálnej stránke úplný a pripravený po zmene politickej situácie v krajine

depodobne pokladali svoju funkciu prepošta za dočasnú, a preto nemali dôvod domáhať sa ďalších práv. S obnovením snáh o nezávislosť sa znova stretávame až u prepošta Jána Sigráia. Práve ním začína obdobie, kedy prepošti prestali byť biskupmi obsadených diecéz a stali sa len tzv. volenými biskupmi (*episcopi electi*).³⁰ Mechanizmus výberu a uvedenia do úradu spočíval vo vymenovaní kandidáta na prepošta uhorským kráľom a následným zložením prísahy ostrihomskému arcibiskupovi.³¹ Príslušné texty prísahy boli pravidelne publikované aj v kanonických vizitáciách a štatútoch kapituly. V niektorých prípadoch bol panovníkom menovaný dokonca aj koadjutor prepošta. Tak to bolo napríklad v prípade kanonika J. Pelca, ktorý bol v r. 1723 menovaný koadjutorom prepošta Imricha Pongráca (1718 – 1724).³²

Menovanie kanonikov Spišskej kapituly

Spomenuli sme teda, že na menovania prepoštov vplývali v rôznych obdobiach s rôznou intenzitou svetskí patróni, cirkevní predstavitelia a určité obdobie aj samotná kapitula. Podobne sa v priebehu dejín viackrát menil aj spôsob obsadzovania kanonických postov. Prvých kanonikov menovali prepošti ľubovoľne.³³ Nezriedka boli kanonikmi kňazi bez povinnosti rezidencie pri kapitule. Často

opäť prevziať stratené pozície. BITSKEY, István. Katolícka vzdelanosť na území Slovenska v 17. storočí. In ČIČAJ, Viliam (ed.). *Rozpravy k slovenským dejinám. Zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha*. Bratislava, 2001, s. 23.

³⁰ ŠPIRKO, Jozef. Začiatky Spišského biskupstva (Snahy v minulosti o jeho utvorenie). In PAŠTEKA, Július (ed.). *Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava, 2001, s. 147.

³¹ Príkladom je menovanie ostrihomského kanonika a lektora Mateja Tarnóciho za spišského prepošta, po smrti prepošta Ladislava Hoszutotyho kráľom Ferdinandom III. 20. 4. 1648. Pozri: Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), f. Királyi Könyvek. A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár (ďalej KK A 57), Kötet (ďalej Köt.) 10, oldal (ďalej old.) 112 – 113. V Libri Regii je zaznamenaných množstvo ďalších kráľovských menovaní za spišských prepoštov.

³² Porovnaj: „*Fundem itaque Ioannem Peltz tanquam personam idoneam ac de ecclesia Dei benemeritam, nobisque grata met acceptam, in coadjutorem praepositurae collegiatae ecclesiae sancti Martini de Scepusio...*“. Listina je uložená v: ŠA Le, f. SpP, Oddelenie (ďalej Odd.) Documenta originalia, Cap. 2, Fasc. VI.

³³ Pre vrcholný stredovek je pomerne typická rozmanitosť voľby kanonikov. Napríklad z prostredia Vyšehradskej kapituly vieme, že nových členov si volila kapitula sama. I tak sa však zdá, že tak mohla urobiť len so súhlasom panovníka, ktorý si nárokoval na výnosné prebendy kapituly. Do nich boli nezriedka obsadzovaní jeho dvorní kapláni. TOMEK, Wacław. *Dějepis města Prahy. Díl I*. Praha, 1855, s. 369.

to boli farári farností z okolia Spišskej kapituly ako Bijacovce, Hrhov, Žehra, Spišské Vlachy a Bystrany. V niektorých prípadoch išlo aj o farárov zo vzdialenejších sídiel ako Košice, Levoča, Spišská Nová Ves, Kežmarok, Prešov či Veľký Šariš. V ďalšom období menoval kanonikov tiež prepošt, ale po porade s ostrihomským arcibiskupom.³⁴ Na základe analýz P. Labanca možno povedať, že v priebehu 13. storočia sa situácia vyprofilovala tak, že ak prepošt zriadil novú prebendu, mohol do nej ľubovoľne menovať aj kanonika. Ak však išlo o staršiu, už existujúcu prebendu, potreboval k tomu súhlas kapituly.³⁵ V 15. storočí sa čoraz intenzívnejšie stretávame so snahou panovníkov zasahovať aj do menovania kanonikov. V 16. storočí po konverzii prepošta Horvátha k protestantizmu nastalo dlhé obdobie, kedy boli spišskí kanonici menovaní ostrihomským arcibiskupom. Tak tomu bolo aj v období, kedy bola vykonaná vizitácia P. Pázmaňa. Je faktom, že menovaniu nových kanonikov nie je priamo vo vizitácii venovaný priestor. Stretávame sa tu však so zaujímavou zmienkou, že kanonici navrhli za kanonika kapituly Melichara Grecmera za preukázané služby počas šiestich rokov, ktoré pôsobil vo funkcii farára kapitulnej farnosti.³⁶ O menovaní kanonikov ostrihomským arcibiskupom hovorí aj jedno z nariadení Ostrihomskej diecéznej synody z r. 1629.³⁷ Situácia v Ostrihomskej arcidiecéze bola však špecifická. Vďaka významu a postaveniu arcibiskupa, prímasa a kancelára uhorského

³⁴ HRADSZKY, Josephus. *Initia progressus ac praesentis status Capituli ad sanctum Martinum e. c. de monte Scepusio olim Collegiati sub iurisdictione archiepiscopi Strigoniensis nunc vero Cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti*. Szepesvárlja, 1901, s. 19 – 20. V niektorých prípadoch došlo s ohľadom na menovania kanonikov medzi prepoštom a arcibiskupom aj k vážnejším sporom. Jeden z nich prepukol v r. 1435, keď arcibiskup menoval spišského kustóda, ktorého prepošt J. Stock neuznal. Nakoniec v r. 1448 došlo k dohode medzi kapitulou a prepoštom, ktorý nakoniec kanonikovi kanoni odovzdal. RUCIŇSKI, Henryk. Neskorośredoveké dejiny Spiša. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław (eds.). *Historia Scepusii. Vol. I*. Bratislava; Kraków, 2009, s. 409.

³⁵ Podrobnejšie s príkladmi pozri: LABANEC, *Spišskí prepošti*, s. 61 – 64.

³⁶ HRADSZKY, Josephus. *Addimenta ad Initia progressus ac praesentis status Capituli ad sanctum Martinum e. c. de monte Scepusio olim Collegiati sub Iurisdictione archiepiscopi Strigoniensis nunc vero Cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti*. Szepesvárlja 1903 – 1904, Pázmaňova vizitácia, s. 38 – 39. Hradský ho doložil ako farára kapitulnej farnosti k r. 1623.

³⁷ „*Praepositus Scepusiensis habet capitulum canonicorum duodecim. Collatio canonicorum tam in Poseniensi, quam Scepusiensi capitulo spectat ad archiepiscopum*“. PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae. Vol. II. Posenii*, 1742, s. 265.

kráľovstva išlo o mimoriadne vplyvnú osobu na kráľovskom dvore. Z tohto dôvodu sa stretávame s tým, že panovníci, ktorí vďaka praktikovanému najvyššiemu patronátnemu právu menovali ostrihomských arcibiskupov, sa uchýľovali k taktike z rôznych pohnútok nemenovať arcibiskupa. Tým možno vysvetliť viacero dlhších období vakantnosti arcibiskupského stolca. Najmä v 2. polovici 17. storočia a v 18. storočí sa stretávame so snahou uhorských panovníkov zasahovať aj do menovania nielen najvyšších, ale i nižšie postavených klerikov k cirkevným úradom a prebendám. Menovania spišských kanonikov uhorskými panovníkmi sa začalo stávať čoraz intenzívnejším v 17. storočí. Dôležité pramene k týmto procesom predstavujú kráľovské knihy, v ktorých boli tieto menovania zaznamenávané od začiatku 17. storočia. Jedno z prvých predstavuje menovanie spišského kanonika Gašpara Andaházioho za kustóda a kanonika Jágerskej kapituly panovníkom Matejom II. z roku 1614.³⁸ Hoci ide o menovanie spišského kanonika za kanonika inej kapituly, už tu máme možnosť sledovať mechanizmus menovacích procesov, ktorý sa v ďalšom období stával čoraz zreteľnejším. V skratke vývoj menovania kanonikov v Spišskej kapitule popísali aj kanonici v jednej z odpovedí na otázky vo vizitácii biskupa Jána Révaia z r. 1790.³⁹ Podľa nich v minulosti menovanie kanonikov vykonávali svetskí predstavitelia, páni Spišského hradu, tešínska vojvodkyňa a členovia rodu Turzovcov. Po prestupe prepošta Horvátha k protestantizmu menovania kanonikov uskutočňovali ostrihomskí arcibiskupi. Podľa vizitácie prepošta Jána Sigráia z roku 1700 patrilo právo prezentovať kanonikov ku Spišskej kapitule prepoštovi a udelenie kanonikátov záviselo od ostrihomského arcibiskupa. Kanonici však uviedli, že v minulosti nechýbali prepošti, ktorí svojou vlastnou autoritou a silou patronátneho práva udeľovali tieto kanonikáty, pričom vychádzali z donačnej listiny prepošta Martina Petheho (1587 – 1605) a iných.⁴⁰ Koncom 17. storočia menovali spišských kanonikov ešte ostrihomskí arcibiskupi.⁴¹ V obdobiach vakancie arcibiskupského stolca toto privilégium prešlo na uhorských kráľov. Za množstvo dokumentov, ktoré vykresľujú menovania kanonikov v 18. storočí, spomenieme

³⁸ Donatio custodiatu et canonicatus in capitulo Agriensi honorabili Caspari Andaházii facta. MOL, f. KK A 57, Köt. 6, old. 472 – 473.

³⁹ HRADSKY, *Addimenta ad Initia*, Révaiova vizitácia, s. 339.

⁴⁰ HRADSKY, *Addimenta ad Initia*, Sigráiova vizitácia, s. 123.

⁴¹ Porovnaj listinu arcibiskupa Juraja Sečeního z r. 1686, ktorou arcibiskup menoval spišských kanonikov. Uložená je v: ŠA Le, f. SaSk, krabica (ďalej Kr.) 22.

listinu panovníčky Márie Terézie z roku 1749.⁴² V tomto prípade bolo menovanie uskutočnené v období vakancie arcibiskupského stolca, ktoré trvalo tretí rok.⁴³ V listine panovníčka vysvetľuje všeobecné dôvody, ktoré ju viedli k menovaniu členov kapituly, ako je zabezpečenie vykonávania dôstojnej služby a povinnosti kapituly spôsobilými osobami.⁴⁴ Popri nich sa tu nachádza vyjadrenie, v ktorom hovorí o tom, že nejde o zrušenie patronátneho práva, ktoré z kráľovského rozhodnutia vykonávali (ostrihomskí) arcibiskupi, ale že najzbožnejšie pranie a túžba po starostlivosti v období uprázdnenia arcibiskupského stolca ju viedli k menovaniu hodnostárov a kanonikov kapituly.⁴⁵ Nasledujú novomenovaní hodnostári a kanonici kapituly.⁴⁶ Pri takomto menovaní hralo dôležitú úlohu predchádzajúce postavenie adepta v cirkevnej hierarchii. Dvaja novomenovaní hodnostári, kanonik-lektor a kanonik-kustos boli predtým jednoduchými kanonikmi. Novomenovaní kanonici (bez hodností) boli v predchádzajúcom období farármi a dekanmi v spišských farnostiach. V záverečnej časti panovníčka nariaďuje, aby boli hodnostári a kanonici riadne uvedení k svojim benefíciám, prebendám, so štalumom, hlasom v kapitule a plnosťou práv, ktoré im náležia.⁴⁷

⁴² ŠA Le, f. SaSk, Odd. 49, Kr. 248, Fascikel (ďalej Fasc.) 3.

⁴³ Posledný arcibiskup pred obdobím vakancie Imrich Esterházy zomrel 6. 12. 1746.

⁴⁴ Porovnaj: „*Quoniam ex rationabilibus, et arduis sane canusis de metropolitano ecclesiae Strigoniensi hoc adhuc tempore providere nequiverimus, ex altera autem parte, decor ecclesiae nec non convenientia, ac publici servitia exposcant: ut de idoneis ecclesiae huius collegiatae Scepusiensis ministris sufficienter prospectum...*“ ŠA Le, f. SaSk, Odd. 49, Kr. 248, Fasc. 3.

⁴⁵ Porovnaj: „*... non quidem abrogandi iuris patronatus: quod ex collatione regia archiepiscopi obtinere solent: sed pientissimi duntaxat desiderii, quo vacante etiam sede archiepiscopali, ecclesiae...*“ Tamže.

Môžeme tu sledovať jasné tendencie osvietenскеj panovníčky vstupovať do činnosti cirkvi, ktorej začína byť čoraz zreteľnejšie odopierané právo na autonómiu voči štátu. Napomáhať takejto politike malo aj oficiálne udelenie titulu apoštolská kráľovná Uhorska. Tento titul, často skloňovaný už v stredoveku, sa jej oficiálne podarilo získať od pápeža Klementa XIII. v r. 1758. MARSINA, Svätá stolica, s. 53.

⁴⁶ Porovnaj: „*... prospicere cupimus, intentione, beneficia in hac ecclesia vacantia, personis idoneis, et de ecclesia Dei benemeritis, hoc que nomine nobis gratis et acceptis; et quidem: lectoratum, Joanni Borsay, custodiatum, Joanni Feja, hactenus eiusdem ecclesiae Scepusiensis canonicis, conferenda esse duxerimus; sed et ad vacantes pariter canonicales praebendas, praemisso ecclesiae huius, et publici servitii fine, subiecta aequae idonea, et de ecclesia Dei per zelosam in cura animarum, longiori iam tempore navatam operam benemerita, ordine sequenti denominaverimus; utopte: Alexandrum SzentLaszay, parochum Szentisimoniensem, et comitatus Gömöriensis vicearchidiaconum; Ioannem Palsay, parochum Batisfalvensem, Ioannem Gellért, parochum Ürményiensem, et Matthiam Alajné, parochum Almdszentiensem.*“ Tamže.

⁴⁷ Porovnaj: „*Eapropter vobis harum series clementer committimus, et mandamus: ut omnes,*

Menovania novovekých kanonikov možno sledovať v niekoľkých líniách. V prvom rade to boli kráľovské menovania riadnych kanonikov a hodnostárov kapitúl. Okrem toho však panovník menoval aj titulárnych prepoštov a opátov. Menovanie týchto titulárov sa stalo intenzívnym v pomoháčskom období. Snahou bolo uchovať v pamäti zaniknuté stredoveké opátstva, prepoštvá a kláštory.⁴⁸ Takýmto spôsobom až do súčasnosti bývajú menovaní pomocní biskupi titulárnymi biskupmi zaniknutých diecéz. V Spišskej kapitule, tak ako v celom Uhorsku, boli za titulárnych prepoštov a opátov menovaní najvýznamnejší členovia kléru, medzi ktorých kanonici a hodnostári kapitúl nepochybne patrili. Titulármi týchto opátstiev a prepoštstiev sa kanonici stávali po uvoľnení príslušného titulu buď z dôvodu rezignácie nositeľa titulu⁴⁹, alebo na základe jeho úmrtia⁵⁰. Medzi spišskými kanonikmi sa stretávame s týmito čestnými titulmi: opát Panny Márie v (Spišskom) Štiavniku⁵¹, opát sv. Ondreja pri Vyšehrade⁵², opát Panny Márie *de Gágy*⁵³, prepošt Panny Márie v Liptove⁵⁴, opát z Habkova⁵⁵, opát sv. apoštolov Petra a Pavla *de Gágy*⁵⁶, prepošt Panny Márie *de Adon*⁵⁷, opát

tam ad praemissas dignitates, quam et praebendas canonicales per nos modo praevis pro-
motos, et nominatos, in quantum in gremio vestri, et huius districtus manent: aliis enim sua
via iam intimari fecimus: pro excipiendis apud cancellariam regiam Hungarico aulicam ne-
cessariis expeditionibus isthuc inviare; atque dum has coram vobis debite exhibuerint, more
alias apud vos usitato, eosdem in possessionem beneficiorum, et respective praebendarum ca-
nonicalium instituere, installare, ac introducere: stallumque in choro, et vocem in capitulo,
cum omni plenitudine iuris, iis competente, assignare modis omnibus noveritis, debeatis, et
teneamini.“ Tamže

⁴⁸ ZUBKO, Peter. *Cirkevná heraldika v Košickej arcidiecéze*. Košice, 2008, s. 58.

⁴⁹ V kráľovských knihách to bolo zaznačené napríklad formulkou: „*Collatio praepositu-
rae Beatae Mariae Virginis de Lipto per resignationem venerabilis Georgii Ciriaci Hortensis.
honorabili Georgio Soos canonico ecclesiae Scepusiensis facta. Datum in arce Posoniensi die
nona mensis Martii anno Domini millesimo sexcentesimo quadregesimo septimo.*“ MOL,
f. KK A 57, Köt. 10, old. 5.

⁵⁰ Takýto príklad predstavuje kanonik J. Lenchovič: MOL, f. KK A 57, Köt. 13, old. 220 – 221.

⁵¹ Blažej Siculus, 1622. Neskôr sa titul nazýval *de Scepusio*, napríklad v prípade Jána Desewffy de Csernek, 1762. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 417.

⁵² Štefan Fraňa, 1623. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 419.

⁵³ Imrich Luctor, 1664 (opátstvo sa nachádzalo v Jágerskej župe). HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 429.

⁵⁴ Juraj Soos de Sovar, 1650. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 429.

⁵⁵ Ján Pauernfeind, 1696. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 450.

⁵⁶ Juraj Nagy, 1710 (Opát požehnaní pána). HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 457.

⁵⁷ Štefan František Loviskovič, 1714. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 463.

Panny Márie *de Lucentia*⁵⁸, opát Panny Márie *de Mayk*⁵⁹, opát sv. Henricha⁶⁰, opát z Hnuzsdorfu⁶¹, prepošť Panny Márie *de Beék*⁶², prepošť *de Maegdelin*⁶³, prepošť z Lendaku na Spiši⁶⁴, prepošť sv. Štefana⁶⁵ a prepošť sv. Križa *de Aszód*⁶⁶. Všetci títo opáti a prepošti patrili medzi infulovaných prelátov s právom nosiť presne špecifikované insígnie, ktoré im vzhľadom na ich titul náležali.⁶⁷

Prijímanie nových členov v kapitule

Nevyhnutnou súčasťou uvedenia kanonika k benefíciu bolo verejné a slávnostné vyznanie viery a prisaha vernosti katolíckej viere. Vyžadovali to príslušné dekréty Tridentského koncilu. V zmysle tejto normy postupovala aj Spišská kapitula. Ku kanonikátu alebo inému benefíciu nemohol byť pripustený nikto, kto nevykonal slávnostnú prisahu a podľa starých zvykov slávnostné vyznanie viery pri akte udelenia benefícia. Beneficiár musel deklarovať svoj záväzok zostať a vytrvať v katolíckej viere po celý život, spôsobom ako to vyžadovala norma (forma) pápeža Pia V.⁶⁸ Povinnosťou prepošťa a kapituly bolo zabrániť potulným a inak nevhodným kanonikom v konaní zla a vytváraní nesvornosti

⁵⁸ Ján Pelc, 1720 (V Rábskej župe). HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 463.

⁵⁹ Žigmund Haško, 1729. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 468 – 469.

⁶⁰ Peter Castellain de Montigni, 1737. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 469.

⁶¹ Ján Feja, 1761. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 471 – 472.

⁶² Ján Borzai, 1751. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 476.

⁶³ Ladislav Luby, 1753. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 478

⁶⁴ Imrich Okoličáni, 1775. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 486.

⁶⁵ Imrich Okoličáni, 1778. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 486

⁶⁶ František Rozgroň, 1775. HRADSZKY, *Initia progressus*, s. 488.

⁶⁷ Išlo najmä o typ mitry, ktorú mohli používať, ako i úkony, pri ktorých ju mohli nosiť na hlave. Osobitne tiež boli určené spôsoby, ktorými vykonávali liturgické úkony, ako požehnanie počas sv. omši a podobne. MIHÁLYFI, Ákos. *Verejné bohoslužby (katolícka liturgia)*. Banská Bystrica, 1937, s. 254. Dôsledne sú uvádzané tieto čestné tituly pri zozname aktuálnych kanonikov Spišskej kapituly, napríklad v prípade Sigráiovej vizitácie. HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Sigráiova vizitácia, s. 142 – 143.

⁶⁸ Porovnaj: „... *neminem ad canonicatum, dignitatem, aut quodvis aliud beneficium in ecclesia nostra Scepusiens esse admittendum, nisi ante juramentum, quod a provisus in hac ecclesia ab antiquo praesentari consoevit in ingressu ad beneficium solennem fidei professionem in capitulo fecerit, seque in fide catholica constanter perseveraturum tota vita sponderit, juxta formam a Pio V. summo pontifice editam, ac infra subnectendam.*“. De professione fidei facienda in ingressu ad beneficia. HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Pázmaňove štatúty, s. 64.

medzi členmi kapituly.⁶⁹ Noví kanonici s príslušnou menovacou listinou sa verejne prezentovali pred zhromaždenými kanonikmi v konzistóriu, kde bola listina prečítaná. Ak nebola zistená žiadna prekážka, nový kanonik vykonal Vyznanie viery a ďalšie úkony podľa zvyklostí. Kanonik-kantor ho dovedol do chóru spolu s ďalšími kanonikmi, ktorí zotrvali v úzadí. Nový kanonik sa uklonil kanonikom v štalumoch a tu sa uskutočnila jeho inštalácia. Kantor pri tomto akte povedal:

„Ja (M.) kantor a kanonik spišskej cirkvi vzývam milosť Ducha Svätého v a ku kanonikátu a prebende v tejto spišskej cirkvi po smrti a odchode alebo spontánnej rezignácii, ctihodného kedysi (M.) toho istého (M.) kanonikátu a prebendy posledný zaiste, zákonný a bezprostredný vlastník podľa práva a skutočne uprázdnený, Kanonik prepožičiavam ti hodnosť (investujem ňa), dávam ti štalum v chóre a miesto a hlas v kapitule s plnosťou všetkých práv kanonika a to v mene Otca, a Syna a Ducha Svätého Amen. A tým dokončujem, obnovenie v konzistóriu nového kanonika a tu Vyznanie viery, a prisahu podľa zvyku.“⁷⁰

Nie je náhoda, že hneď v úvode kapitulných štatútov arcibiskupa Petra Pázmaňa z r. 1629 sa nachádzajú presné pravidlá uvedenia kanonikov a prepošta k benefíciu a základné texty: Vyznanie viery a Prísaha novoprijatých kanonikov.⁷¹ Vizitácia P. Pázmaňa (1629) uvádza text prisahy, ktorú prepošt vykonal pred kapitulou v prípade, že ju nevykonal priamo do rúk arcibiskupa.⁷² V tejto formule prepošt sľuboval, že bude dodržiavať všetky privilégia, slobody, štatúty, ako

⁶⁹ Porovnaj: *„Vagos autem, canonicisque impedimentis irretitos, ac involutos et qui fratrum concordiam inturbare possent, penitus arceri ab ea faciant.“* De eorum, qui in capitulum recipiendi sunt qualitate. HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Pázmaňove štatúty, s. 65.

⁷⁰ HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Pázmaňove štatúty, s. 65 – 66.

⁷¹ Sľub vernosti kapitule, dodržiavania povinností, zvyklostí a štatútov, ako i mlčanlivosti vo vnútorných záležitostiach boli štandardné súčasťou tohto aktu vo väčšine kapitul. Pre porovnanie pozri prisahu novomenovaného kanonika v Ostrihomskej kapitule z obdobia stredoveku. Publikuje: KOLLÁNYI, Ferencz. *Esztergomi kanonokok 1100 – 1900*. Esztergom, 1900, s. XXVI.

⁷² Forma juramenti a domino praeposito in capitulo praestandi, si non constiterit, quod in manibus illustrisimi domini domini archiepiscopi Strigoniensis. Confirmationis juramentum praestiterit. HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Pázmaňove štatúty, s. 70. S týmito prisahami sa stretávame až od čias prepošta Blažeja z Petrovaradína. Do polovice 16. storočia mali spišskí prepošti na základe významných výsad a privilégii podstatne väčšiu autonómiu. Po podriadení sa prepošta Blažeja z Petrovaradína

i staré zvyky kostola a kapituly. Tak isto sľúbil, že bude ochraňovať, dobre spravovať a zveľaďovať všetky majetky, domy, vinice a ďalšie veci náležiacie kostolu a že bude dodržiavať rezidenciu pri kapitule a nebude zanedbávať službu Bohu pri tomto kostole. Sľúbil tiež, že voči dlžníkom bude postupovať výlučne v súlade s právom. Zároveň sľúbil ostrihomskému arcibiskupovi, resp. jeho vikárovi svoju poslušnosť. Prísahu vykonal s rukou položenou na evanjeliu so zvolaním: „*Nech mi Boh, Panna Mária, sv. Martin a toto Božie evanjelium, ktorého sa dotýkam, pomáhajú.*“

Podobne aj ďalšie štatúty prijaté v roku 1796 spišským biskupom Jánom Révaiom obsahujú ustanovenia týkajúce sa prijímania nových členov kapituly. Uvádza sa tu, že podľa nariadenia Tridentského koncilu nemôže byť k užívaniu benefícií uvedený nikto, kto by do dvoch mesiacov nevykonal Vyznanie viery, ale nielen biskupovi alebo jeho vikárovi, ale tiež kapitule. Takisto musel vykonať prísahu a sľub vernosti Rímskej cirkvi podľa spôsobu, ktorý je uvedený v štatútoch. Nasledujú doslovné znenia Vyznania viery a prísahy novoprijatých kanonikov. Tieto dva texty sú totožné v oboch vydaniach štatútov, pričom sa stretávame len s veľmi drobnými gramatickými a štylistickými rozdielmi. Vo vyznaní viery sa v úvode nachádza nicejsko-konštantínopolské vyznanie viery. Za ním nasledujú ďalšie články týkajúce sa Svätého písma a autority cirkvi pri jeho výklade.⁷³ Nasleduje sľub vernosti k jednotlivým sviatostiam a rítu katolíckej cirkvi v ich vysluhovaní.⁷⁴ Osobitné formulky malo aj Vyznanie viery a prísaha novoprijatých kanonikov, ako i samotného prepošta.⁷⁵ Podľa štatútov mali noví kanonici s príslušnou listinou (*litterae provisionis*) prísť a postaviť sa pred konzistórium členov kapituly. Tu boli predčítané štatúty, ktoré noví kanonici zopakovali, tak ako to nariaďovala už vizitácia P. Pázmaňa. Inštaláciu vykonal

ostrihomskému arcibiskupovi Oláhovi sa sľub arcibiskupovi stal štandardnou súčasťou normatívnych dokumentov Spišskej kapituly.

⁷³ Porovnaj: „*Item sacram scripturam iuxta eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater ecclesia, cuius est iudicare de vero sensu et interpretatione sacrarum scripturam, admitto nec eam unquam nisi iuxta unanimem consensum patrum accipiam et interpretaabor.*“ HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Révaiove štatúty, s. 405.

⁷⁴ Porovnaj: „*Receptos quoque et approbatos ecclesiae catholicae ritus in supradictorum omnium sacramentorum solenni administratione recipio et admitto.*“ HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Révaiove štatúty, s. 405.

⁷⁵ HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Révaiove štatúty, s. 404 – 407.

kanonik-kantor v kapitulnom kostole.⁷⁶ Následne sa vykonal autentický zápis o uvedení do štalumu, na druhej strane menovacej listiny.

Problematika obsadzovania prepoštských a kanonických postov v kapitulách predstavuje nesporne zaujímavú látku v rámci štúdia cirkevných dejín, osobitne dejín kapitúl, vzťahov medzi cirkevnými inštitúciami a svetskou mocou, ale ako naznačujeme v poslednej časti príspevku, aj k dejinám liturgie. Načrtnutý prehľad viac vo všeobecnosti ako v konkrétnostiach poukazuje na určité základné tendencie, s ktorými sa môžeme stretnúť v rozmedzí 13. až 18. storočia. Niektoré čiastkové problémy dotýkajúce sa obsadzovania prebiend v kapitulách boli cieľom hlbších analýz viacerých historikov. Sú však mnohé okruhy otázok, ktoré bude možné zodpovedať až ďalším detailným výskumom. Ide predovšetkým o rozsiahly novoveký archívny materiál, ktorý doposiaľ unikal záujmu historikov. Ako zaujímavé pole výskumu sa javí aj komparácia vývoja v rôznych kapitulách v rámci Uhorska.

SUMMARY: APPOINTMENT OF THE MEMBERS OF THE SPIŠ CHAPTER UNTIL THE FOUNDATION OF THE SPIŠ DIOCESE IN 1776. From their foundation at the turn of the 13th century, the Spiš Provostry and the Chapter were closely connected with the secular, or more aptly, with the royal power. This was due to the fact that the large church establishment could not function without an adequate support of the monarch. The connection also explained the influence of the patron-ruler on the appointment of provosts and canons. From its beginnings, the Spiš Provostry was excluded from the authority of the archbishops of Esztergom and was subordinated to the papal court. A provost was appointed by the ruler. There is the evidence of the election of a provost by the members of the chapter from the end of the 13th and first half of the 14th century. This election was not authorized and confirmed by the Hungarian monarch but by the archbishop of Esztergom. The change took place in the middle of the 15th century when the ruler obtained the right for Hungarian kings to present a candidate for the seat of the provost. By the end of the Middle Ages, there is a significant attempt of rulers to appoint to the office those who were close to them. At the end of the 15th century, the Zápoľský family obtained the patronal rights over the Spiš Chapter and the Spiš Provostry for some time. From 1558, Spiš provosts were fully subordinated to archbishops of Esztergom. In the period of provosts, the so called elected bishops, the candidate was appointed by the king and then swore an oath to the archbishop of Esztergom.

⁷⁶ HRADSZKY, *Addimenta ad Initia*, Révaiove štatúty, s. 408.

The process of appointment of canons changed a few times during the Middle Ages. First canons were appointed by provosts arbitrarily. They were often parish priests from the neighbouring region of the Spiš Chapter. In the following period, canons were appointed by a provost after the consultation with the archbishop of Esztergom. In the 15th century, rulers were also involved in the appointment of canons. In the 16th century, there was a long period when the Spiš canons were appointed by the archbishop of Esztergom. In the second half of the 17th and in the 18th century, there Hungarian rulers attempted to engage in the process of the appointment of canons. Appointments of canons in the modern era follow a few lines. First and foremost, they were royal appointments of legitimate provosts and abbots. Besides that, however, the ruler also appointed titular provosts and abbots. Their appointment was intense especially after the Battle of Mohács. There was an attempt to keep the memory of extinct medieval abbeys, provosts and monasteries. An appointment of a canon to beneficium had a fixed form. Public and ceremonial profession of faith and a loyalty oath to the Catholic Church were its inevitable part. To be appointed as a canon meant to swear an oath and to profess faith according to old customs during the act of granting beneficium. A canon had to declare his commitment to keep the Catholic faith for the rest of his life as it was required by the norm of Pope Pius V. New canons presented themselves with the required appointment document publicly in front of the gathered canons in consistory where the document was read. If no obstruction was found, the new canon spoke Profession of Faith and did other acts according to the custom. A canon-choirmaster took him to the choir with other canons. Described practices of appointment to the office of the members of the Spiš Chapter represent a major probe into such practices. A further detailed study of archival sources will add and contribute to the clarification of the above mentioned results.

PhDr. Miroslav Glejtek, PhD.

Katedra histórie

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta

Hodžova 1, 949 74 Nitra

mglejtek@ukf.sk

PREMENY SEMINÁRA SVÄTÉHO LADISLAVA V NITRE V ARCHÍVNYCH PRAMEŇOCH 18. STOROČIA

Changes of the Seminary of St. Ladislav in Nitra in the 18th Century Archive Sources

Marek Ďurčo

Abstract: ĎURČO, Marek. *Changes of the Seminary of St. Ladislav in Nitra in the 18th Century Archive Sources.* The seminary of St. Ladislav in Nitra was an important education institute in the Slovak history which - due to the spiritual formation - had wider than a regional position. The goal of the article is to inform a reader about historical issues of the life of the diocese seminary of St. Ladislav in Nitra in the 18th century. The research is based on the Church archive sources related to the studied period. During three hundred years of its existence - until the closing by the communist regime - the seminary had formed and educated the priest youth in the historical Nitra diocese.

Key words: *the seminary of St. Ladislav in Nitra, the Nitra diocese, education, Church archives*

Abstrakt: ĎURČO, Marek. *Premeny seminára svätého Ladislava v Nitre v archívnych prameňoch 18. storočia.* Seminár svätého Ladislava v Nitre v minulosti patril medzi významné vzdelávacie inštitúty a ustanovizne v dejinách Slovenska, ktorý mal svojou duchovnou formáciou nadregionálne postavenie. Cieľom štúdie je ponúknuť čitateľovi analytickú sondu cez výskum dobových archívnych prameňov cirkevnej proveniencie do historickej problematiky vnútorného života diecézneho seminára svätého Ladislava v Nitre v 18. storočí. Nitriansky seminár takmer počas troch storočí formoval výchovu a vzdelávanie kňazského dorastu v historickej Nitrianskej diecéze až do jeho zrušenia komunistickým režimom.

Kľúčové slová: *seminár svätého Ladislava v Nitre, Nitrianska diecéza, vzdelávanie, cirkevné archívy*

Seminár svätého Ladislava v Nitre v minulosti patril medzi významné vzdelávacie inštitúty a ustanovizne v dejinách Slovenska, ktorý mal svojou duchovnou formáciou nadregionálne postavenie. V dobovej historickej literatúre sa diecéznemu semináru svätého Ladislava v Nitre venovala len istá pozornosť. V roku

1905 publikoval svoje dielo J. Tóth.¹ Nitriansky biskup Jozef Vurum v roku 1835 taktiež zdôraznil jestvovanie diecézneho seminára vo svojej historizujúcej monografii o Nitrianskom biskupstve a jeho predstaviteľoch.² Zmienky o jeho postavení nájdeme v syntézujúcej monografii o Nitrianskej diecéze z roku 1933.³ Diplomovú prácu s tematikou kňazského seminára v roku 1996 obhájil J. Ninis.⁴ Historik V. Judák v stručnosti zostavil publikáciu o obnovenom kňazskom seminári svätého Ladislava, ktorý bol po roku 1990 premenovaný na seminár svätého Gorazda.⁵ Článok z pôvodných archívnych dokumentov z diecézneho archívu v roku 2004 priniesol M. Ďurčo.⁶ V roku 2007 boli vydané nejaké archívne dokumenty z diecézneho archívu v pramennej edícii.⁷ Kňazský diecézny seminár sv. Ladislava v Nitre, na ktorý nadviazal Kňazský seminár svätého Gorazda, by si zaslúžil samostatnú pramennú edíciu. Podľa zachovaných listinných dokumentov archívneho fondu Diecézny seminár svätého Ladislava, ktoré sú uložené v Diecéznom archíve na Biskupskom úrade v Nitre, možno zrekonštruovať počiatky dejín kňazského seminára v Nitre. Fond má takmer 50 archívnych krabíc. Bolo by vhodné, aby sa k nemu vypracoval kvalitný inventár a uložené archívne dokumenty seminára sa sprístupnili čo najširšej bádateľskej verejnosti nielen zo Slovenska, ale aj zo zahraničia. Archívne dokumenty historického fondu diecézneho seminára svätého Ladislava v Nitre sa pred archívnym spracovaním nachádzali v stave rozsypu. Boli uložené asi

¹ TÓTH, József. *Adatok az nyitrai papnevelde történetéből*. Nitra, 1905. Porov. CZÖSZ, I. A püspöki kis-szemenarium Nyitrán. In *Nyitramegyei Közlöny*, 1886, VI., č. 14. Porov. GOND, I. Az uj papnövelde Nyitrán. Magyar Állam 1878; In *Nyitrai Közlöny*, 1872, III, č. 22 – 23. Porov. aj kapitolu od CZEIZEL, G. *Nyitra multja és Nyitra vármegyei monographia*. Nitra, 1900.

² VURUM, Josephus. *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Posonii, 1838. Porov. ĎURČO, Marek. Pohľad na Nitriansku diecézu očami diecézneho biskupa Jozefa Vuruma v 19. storočí. In *Slovenské národné noviny*, 22. 2. 2011, roč. 22 (26), č. 7, s. 8.

³ STRÁNSKY, Albert – CSERENYÉY, Štefan. *Dejiny biskupstva Nitrianskeho od najstarších čias až do konca stredoveku*. Nitra, 1933, s. 236.

⁴ NINIS, Ján. *Dejiny kňazského seminára v Nitre*. Diplomová práca. Teologický inštitút v Nitre. Nitra, 1996. Porov. KAŠŠOVIC, Stanislav. Kňazský seminár v Nitre. In MARSINA, Richard (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Martin, 2002, s. 279 – 285.

⁵ JUDÁK, Viliam. *Kňazský seminár svätého Gorazda*. Nitra, 1997.

⁶ ĎURČO, Marek. Z histórie seminára. In *Gorazd. Časopis nitrianskych bohoslovcov*, roč. 14, 2004, s. 14 – 15.

⁷ ĎURČO, Marek – NEMEŠ, Jaroslav (eds). *Miscellanea ecclesiastica Nitriensia I. Quellen zur Geschichte des Bistums Neutra* (ďalej MEN I.). Kraków, 2007, s. 373 – 381.

v 35 balíkoch. Pôvodne boli uložené na Nitrianskom hrade v tzv. Gustíniho dome a začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia kvôli archeologickému výskumu boli prenesené do ešte neupravených priestorov terajšieho diecézneho archívu. Je pravdepodobné, že v dôsledku zrušenia všetkých diecéznych seminárov na území vtedajšieho Československa po roku 1948 došlo k narušeniu pôvodnej registratúry Seminára svätého Ladislava a jej torzo v podobe rozsypu bolo prenesené začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia do tzv. Gustíniho domu. V týchto priestoroch písomnosti seminára boli vystavené nepriaznivým klimatickým, skladovým a poveternostným podmienkam a z toho dôvodu došlo k ich aspoň čiastočnému spracovaniu a roztriedeniu. Dokumenty diecézneho seminára svätého Ladislava v Nitre možno považovať za skvost písomností cirkevnej proveniencie v Diecéznom archíve v Nitre. K pôvodnej registratúre diecézneho seminára sa nezachovali žiadne jednoduché registratúrne pomôcky, prípadne dobové elenchy. Variabilita a typológia písomností seminára svedčí o jeho pestrom vnútornom i spirituálnom živote. Písomnosti sú nateraz rozdelené na niekoľko pertinenčných skupín: informationes, spisy o bohoslovcoch, rationes a hospodárska agenda, korešpondencia rektora diecézneho seminára s diecéznym biskupom, iná korešpondencia, puncta vacationalia, reversales litterae, dimissionales, základiny (fundácie) a iné.

Stav pred zriadením diecézneho seminára

Nitriansky biskup František Forgáč, ktorý nastúpil na biskupský prestol v Nitre dňa 10. júla 1596, založil u jezuitov v Šali nad Váhom základinu pre dvanásť chovancov. Ostrihomský arcibiskup Peter Pazmáň v listine z 2. júna 1627 konštatuje, že v rímskom kolégiu, ktoré pápež Gregor XIII. zveril do rúk Spoločnosti Ježišovej na výchovu klerikov nielen z nemeckých krajín, ale aj z Uhorského kráľovstva, je prevaha Uhrov. Do rúk rektora kolégia so súhlasom generálneho predstaveného Spoločnosti Ježišovej dal 1333 zlatých dukátov s tým zámerom, aby z ročného výnosu 80 zlatých bola zabezpečená výchova dvoch alebo troch kňazov, ktorí sa potom majú vrátiť späť do Uhorska. Zároveň pripomenul, že v Uhorsku je nedostatok kňazov, pričom rektor uhorského kolégia túto sumu môže použiť na zaplatenie nákladov tým, ktorí chcú študovať na tomto kolégiu v Ríme.⁸ Tieto peniaze sa nesmeli podľa vyjadrenia listiny použiť na iný účel, ale „v dobrej viere nech slúžia na pomoc Uhorskému kráľovstvu“.

⁸ Diecézny archív v Nitre (ďalej DAN), f. Diecézny seminár sv. Ladislava, odpis latinskej

Dňa 2. februára 1637 biskup Ján Telegdy daroval svoj dom v Trnave na výchovu šľachticov do rúk Spoločnosti Ježišovej. Tento cirkevný hodnostár dňa 19. marca 1643 zložil sumu celkom 15.000 zlatých na výchovu šiestich klerikov v Trnave. V roku 1649 biskup Juraj Lipaj presunul chovancov z Trnavy do generálneho seminára. Biskup Ján Telegdy určil tri podmienky tejto základiny. Po prvé, každý rok vždy prvého januára sa bude sláviť spievaná svätá omša za fundátora. Svätá omša bude o Panne Márii s kolektou a o sv. Barbore spolu s modlitbou za donátora. Po smrti donátora sa určilo, že bohoslužba sa bude sláviť aj naďalej za zomrelého. Po druhé, pátri zo Spoločnosti Ježišovej sa zaviazali platiť od tohto domu cenzus mestu Trnava. Po tretie, pátri jezuiti sa zaviazali, že ak nebudú tento dom naďalej spravovať, pripadne do vlastníctva Ostrihomskej kapituly, a to tak, že tá tu ustanoví jedného kanonika, ktorý bude obývať tento dom a kapitula sa zaviazá spravovať tento dom aj s príľahlými záhradami.⁹ Dňa 1. apríla 1686 biskup Ján Gubašóci zložil testamentom 21.000 zlatých na výchovu seminaristov.

V štvrtom bode svojho testamentu nitriansky biskup Ladislav Maťašovský zo dňa 4. novembra 1704 na postavenie seminára pre duchovenstvo v hornom meste v Nitre zložil sumu 5000 ríšskych zlatých a sumu 1650 zlatých, ktoré boli viazané v polovici dediny Krajné v Nitrianskej stolici, v Nive Čáskovskej a v istých lúkach.¹⁰ Okrem toho nitriansky biskup Maťašovský v testamente uložil 10.000 zlatých u grófa Petra Zičiho pod tou podmienkou, aby Nitrianska kapitula hospodársku správu tohto seminára prevzala na seba. Takto viazané peniaze sa mali použiť na pestovanie humanitného vzdelania seminaristov (*poesi et rethoria interteneant*). Pre talentovaných študentov sa malo platiť štúdium na kolégiách

listiny vydané vo Viedni z 2. 6. 1627: „*Si tamen esset inopia Ungarorum, qui ad collegium mitterentur, ut census iste depositi annis aliquot augetur, nec submitterentur iuvenes, tunc rector pater collegii Ungarici teneatur pecuniam illam insumere etiam in viaticum euntium ad illud collegium ita per aliquem ex superioribus Societatis, qui in hisce partibus versantur, curet aliquos conquiri, et illis viaticum suppeditare, ut Romam ire possint*“.

⁹ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, *Extractus foundationis Telegdyanae*.

¹⁰ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. Počiatky seminára. Porov. MEN I, č. 39, s. 373: „... *portionem illam possessionis Krajna dictae, in hoc comitatu Nitriensi existentem, habitam, quam piae reminiscendae illustrissimus condam dominus Ladislaus Mattyasovszky episcopus Nitriensis etc. pro erigendo hic Nitriae seminario clericorum legavit, annis superioribus pro censu annuo florenos quingentos, et praeterea florenos quinquaginta pro certo prato Czimazin luka dicto, certamque araturam falcaturam, aliosque labores, et operas, atque victualia annuatim debuisse praestitisse, et pendisse*“.

Spoločnosti Ježišovej v Trnave a vo Viedni (*pro ut Tyrnaviae, ita Viennae ad collegia praecluderetur aditus*).

Ekonomické fundovanie seminára

Nitriansky biskup Ladislav Maťašovský dal 1. novembra 1702 na vybudovanie diecézneho seminára 10.000 zlatých, ktoré v tom čase boli uložené u grófa Petra Zičiho. Dňa 31. marca 1689 fundátor Maťašovský dal grófam Pavlovi a Adamovi Draškovičovcom polovicu obce Krajné spolu s panskou lúkou, čo bolo ohodnotené na 7 500 zlatých, ktoré mali slúžiť na podporu seminára. Zároveň v tom istom čase od uvedených grófov získal 1500 zlatých za predaj istých majetkov. Taktiež dňa 12. septembra 1696 dal vdove Kataríne Jakušičovej, manželke nebohého baróna Ladislava Révaja, sto zlatých na zúročovanie.

Neskorší nitriansky biskup Ladislav Adam Erdödy túto fundáciu na seminár navýšil a spomenutému grófovi Petrovi Zičimu dňa 20. novembra 1707 dal na zúročovanie tisíc zlatých spolu s ostávajúcimi 315 zlatými. Zároveň grófovi Jozefovi Esterházyemu staršiemu dňa 6. novembra 1710 elokoval šesťsto zlatých spolu so zostávajúcimi financiami v hodnote 115 zlatých a 50 denárov. Takto nitriansky biskup Ladislav Adam Erdödy navýšil fundáciu na Seminár svätého Ladislava o 2030 zlatých a 50 denárov. Dňa 26. marca 1714 nitriansky biskup uzatvoril finančnú zmluvu s grófom Petrom Zičim, že bude výhodne úročiť sumu 1925 zlatých počas šiestich rokov a piatich mesiacov za účelom zlepšenia ekonomického zabezpečenia seminára. O tomto právnom akte vydala Nitrianska kapitula hodnoverné listinné svedectvo v prítomnosti kanonikov Ladislava Söréniho a Gabriela Spataja. Podobnú zmluvu biskup uzatvoril aj s grófom Pavlom Forgáčom, ktorý vzal na šesťpercentné úročenie sumu 3.000 zlatých na dobu jedného roka. Tento kontrakt bol uzatvorený 9. marca 1716.

Celková suma finančnej základiny, ktorú zhromaždili nitrianski biskupi Ladislav Maťašovský a Ladislav Adam Erdödy, predstavovala 25 130 zlatých. Všetky vyhotovené dokumenty k predmetným zmluvám sa nachádzali uschované v tom čase u prefekta seminára. Celkovú správu o stave úročenia základín a zmlúv na diecézny seminár vyhotovil v Nitre dňa 23. februára 1719 nitriansky kanonik a prefekt seminára Ladislav Söréni.¹¹ Predpokladáme, že ako vzor pri

¹¹ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, *Series fundationalis pecuniae seminarii sancti Ladislai clericorum elocationisque eiusdem ac nonnulorum circa eandem notandorum* (dokument zo dňa 23. 2. 1719).

prvotnej vnútornej organizácii seminára sv. Ladislava v Nitre slúžilo usmerenie ostrihomského arcibiskupa z 10. augusta 1709 o stravovaní a obliekaní seminaristov (*alumni*) v Pazmáneu (*collegium Pazmanianum Viennae*) vo Viedni.¹²

Nitriansky biskup Ladislav Maťašovský časť dediny Krajné v Nitrianskej stolici poručil k postaveniu seminára v Nitre. Ako census poddaní odovzdávali ročne 500 zlatých a za obhospodarovanie lúky zvanej Czimazin platili 50 zlatých. Prefekt seminára Ladislav Söréni pre chudobu odpustil poddaným obce Krajné platenie 50 zlatých.¹³ V dobe fundátora seminára Ladislava Maťašovského polovica dediny Krajné platila ročný census (daň) 50 zlatých. Okrem toho panská lúka Cimazin bola kosená poddanými a prenajímala sa.¹⁴ V apríli 1710 sa polovica dediny Krajné dostala pod hospodársku správu Nitrianskej kapituly a v tom čase bol ustanovený za prefekta seminára kanonik Ladislav Söréni podľa rozhodnutia biskupa (*iuxta mentem fundatoris*). Kráľovská listina Karola VI. vydaná v Trnave 12. marca 1713 hovorí, že gróf Ladislav Adam Erdödy ako nitriansky biskup pred kráľovským personálom Jánom Horvátom Simonetricom zložil celý finančný obnos do rúk grófa Petra Zičiho (*de Vasonkö*), čo určil nebohý biskup Ladislav Maťašovský pre založený seminár v Nitre v hodnote 1350 zlatých na 6 % úrok. Gróf Peter Ziči sa zaviazal zúročiť tieto peniaze na 2000 zlatých. Bratia Juraj a Pavol Almáši v hornom meste dňa 1. januára 1715 prepoštovi a nitrianskemu kanonikovi Ladislavovi Sörénimu odpredali za 2000 rýnskych zlatých dom nad uličkou smerom na Palánok v susedstve dvoch kamenných domov.¹⁵ Táto kúpno-predajná zmluva bola vyhotovená v troch exemplároch, z ktorých jeden bol uložený v archíve nitrianskeho biskupa, druhý v archíve Nitrianskej kapituly a tretí sa nachádzal u prefekta seminára. Kanonik Ladislav Söréni sa stal hlavným predstaveným tohto seminára.¹⁶

Po polstoročí dal tento dom biskup Ján Gustíni (1767 – 1777) zbúrať a na tom mieste dal v rokoch 1764 – 1770 podľa projektu viedenských staviteľov Schmidta a Lipperta postaviť neskorobarokovú budovu tzv. Veľkého seminára.

¹² DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, *Ordinatio victus et amictus alumnorum Collegii Pazmaniani facta a cardinale de Saxonía* (dokument datovaný v Bratislave zo dňa 10. 8. 1709).

¹³ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, *Paria contractus cum Krajnensibus*.

¹⁴ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. Počiatky seminára. Porov. MEN I, č. 40, s. 374.

¹⁵ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. Počiatky seminára. Porov. MEN I, č. 41, s. 375.

¹⁶ VAGNER, Jozsef. *Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez*. Nitra, 1896, s. 287 – 294.

Pri zemných prácach v šiancovom násype Palánku došlo v roku 1767 na stavbe seminára k tragickej nehode, keď pre zosuv pôdy zahynulo vo výkope 11 robotníkov. Potrebným seminára čiastočne slúžil aj v susedstve kňazský starobiniec (*Promeritae quieti*) postavený v roku 1776. Po desiatich rokoch už seminár nestačil potrebám diecézy, preto ho biskup Ján Gustíni v rokoch 1778 až 1780 rozšíril o dvorové krídlo.¹⁷

Nitriansky biskup Ladislav Adam Erdödy v latinskej listine zo dňa 15. októbra 1731 píše, že „... nakoľko moja Nitrianska diecéza nedávno bola zaplnená heretickými kazateľmi, teraz už je celkom vyčistená, chýbajú jej však katolícki farári a nemá žiadnu istú základinu,“¹⁸ preto celú svoju časť mesta Galos v Mošonskej stolici, ktorá bola nadobudnutá ešte Jurajom Lippajom a Valentínom Szentem za 21 000 zlatých, dal kolégiu Pazmáneu vo Viedni. Základina bola uložená vo Viedenskej banke na päťpercentný úrok. Z úrokov 1800 rýnskych zlatých sa malo vzdelávať dvanásť budúcich kňazov. Na jedného chovanca pripadalo asi 150 zlatých, z čoho sto zlatých malo slúžiť na ošatenie, breviár a cestovné náklady študujúceho klerika. Nitriansky biskup Ladislav Adam Erdödy vo svojom testamente z 18. januára 1735 uvádza, že základinu pre klerikov nitrianskeho seminára zveľadil.¹⁹ Mikuláš Birovský dňa 31. júla 1736 odpredal malý dom neďaleko mosta pri malom mlyne Nitrianskej kapituly v susedstve záhrady, ktorá patrila Františkovi Almášimu, správcovi všetkých majetkov Nitrianskeho biskupstva, za sto zlatých pre účely Seminára svätého Ladislava v Nitre.²⁰ Peniaze prevzal od kanonika Pavla Tarnóciho a kúpno-predajnú zmluvu spísal Michal Horváth, notár Nitrianskej kapituly.

Dňa 4. septembra 1749 sa v hornom meste v Nitre na kráľovský príkaz a na žiadosť Nitrianskej kapituly konalo vyšetovanie v prítomnosti slúžneho

¹⁷ FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián Róbert (eds.). *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra, 1998, s. 213.

¹⁸ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. *Acta seminarii*, latinská listina zo dňa 15. 10. 1731: „*Et quia diaecesis mea Nitriensis olim haereticis praedicatoribus repleta, iam vero totaliter expurgata pluribus indiget catholicis plebanis, nullamque eatenus certam habeat foundationem ...*“

¹⁹ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. Počiatky seminára. Porov. MEN I, č. 32, s. 350. „*Foundationem clericorum seminarii Nitriensis in aliqua parte auxi.*“

²⁰ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. Počiatky seminára. Porov. MEN I, č. 42, s. 376: „... a superiori vero ipse transitus ad praedictam molam, haberem, cum horto eidem domui contiguo ex certis rationibus seminario sancti Ladislai regis Hungariae et confessoris Matyasovszkiano clericorum Nitriensium in perpetuum eo facto, nullo jure mihi reservato cedo, et per manus in florenis rhenensibus centum id est in florenis 100.“

Juraja Čutého a prisázného prisediaceho Jozefa Bošániho Nitrianskej stolice. Služobníkov a čelad' seminára vypočúvali v dvoch otázkach.²¹ V prvej stálo, či svedok slúžil niekedy v seminári nitrianskych klerikov a kto z pánov kanonikov bol v tom čase prefektom seminára. V druhej otázke zástupcovia Nitrianskej stolice predvolaných sa pýtali, či počas svojej služby chodili slobodne pre drevo do lesov a hôr, ktoré boli v dolnom meste v Nitre a či nielen do hájených lesov, ale aj do tých, kde je prístup zakázaný a či slobodne bez akéhokoľvek rušenia drevo z týchto lesov pre potreby tohto seminára privážali na kúrenie, pre kuchyňu i na ohrev klerikov, ktorí žili v seminári. Svedok František Vrana vo veku 62 rokov z ulice Podhradie (*platea Varalya*), ktorý bol poddaný nitrianskeho biskupa, vypovedal, že slúžil v seminári hneď od počiatku jeho existencie. V čase správcovstva Ladislava Söréniho a počas prefektora kanonika Smutka slobodne mohol chodiť do lesov mesta Nitra a tam bez akéhokoľvek obťažovania mešťanmi pripravoval drevo pre potreby kuchyne, na vykurovanie, na pranie šiat pre klerikov. Druhý svedok Ján Valentoje vo veku 41 rokov pochádzal z osady za palisádami – Palánkom (*in vico infra Paliszatas seu Palangas*), ktorá susedila s Kapitulskou ulicou. Vypovedal, že asi päť rokov v čase správcu kanonika Pavla Tarnóciho slúžil v seminári. Pre potreby práčky v seminári drevo však nevozieval. Ďalší svedok Pavol Slizar vo veku 51 rokov bol poddaný Nitrianskej kapituly a v seminári slúžil v čase správcov Juraja Birovského a Pavla Tarnóciho.

Nitriansky kanonik Ján Anton Saitler dňa 28. marca 1766 predal svoj vlastný dom v hornom meste, ktorý sa nachádzal v susedstve seminára, so všetkým príslušenstvom nitrianskemu biskupovi Jánovi Gustínimu za 1200 rýnskych zlatých.²² Biskup Gustíni ho odkúpil s tým zámerom, aby diecézny seminár rozšíril a zväčšil. Biskup Ján Gustíni dňa 20. mája 1767 daroval svoju záhradu pre potreby seminára pod Nitrianskym hradom, ktorá ležala vedľa záhrady františkánov.²³ Páter Vincent Szabo, vikár rádu svätého Pavla, prvého mučeníka uhorskej provincie, a konventu svätého Jána Krstiteľa v Horných Lefantovciach

²¹ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. Počiatky seminára.

²² DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. Počiatky seminára. Porov. MEN I, č. 43, s. 377 – 378: „... memoratam domum meam, pro praefata olim Biroskiana, ejusdem universis attinentiis et superaddendis, mihi r(henensibus) florenis mille ducentis id est florenis 1200 omni eo jure, quo illam acquisivi, et possedi, cumque universis pariter attinentiis excepto agro et parto iam ex post ad aliam domum, mihi titulo respective cambii cessam, applicandis, et per me possidendis, suae excellentiae ad rationem praefati seminarii cesserim“.

²³ MEN I, č. 44, s. 378 – 379: „... de horto talismodi quopiam subarcensi, seminario nostro addicendo solliciti, hortum illum infra arcem nostram, iuxta hortum nunc patrum

i splnomocnenec predstaveného rádu Gašpara Gindla, dňa 22. októbra 1767 predal rádový dom paulínov v hornom meste s dvoma poliami, ktorý biskup Ján Gustíni odkúpil za 3000 zlatých.²⁴ Biskup Gustíni v liste zo dňa 3. marca 1771, ktorý adresoval prefektovi seminára, napísal, že dom po paulínoch je v zúboženom stave a obývajú ho nateraz chovanci. Požiadal prefekta, aby provízor vzal kľúče od domu a uzamkol ho a zároveň sa postaral o nevyhnutnú opravu.²⁵ Biskup Ján Gustíni listinou z 13. mája 1774 daroval Viznerov dom pre potreby a účely seminára. Uviedol, že v predošliých rokoch seminár od základov postavil a nakoľko semináru chýbalo hospodárske zabezpečenie, Viznerov dom daroval aj s poliami a lúkami, ktoré ako biskup sám nadobudol.

Podľa zachovaných archívnych dokumentov možno zistiť, ktorí klerici študovali v prvom ročníku seminára²⁶:

Rok 1774: Ján Repaši, Pavol Čereník, Ján Salix, Andrej Laurinec, František Šurába a Peter Valter

Rok 1775: Štefan Šuba, Jakub Rokický, Imrich Štefáni, Ján Janec, Jozef Mesároš a Ján Hazucha.

Rok 1776: Ján Konc, Jozef Breštenský, Ján Dlhovský, Jozef Bucko, Jozef Vavřík, Ján Miština a Juraj Knihár.

Rok 1777: Ján Farský, Ondrej Prachár, Karol Sajtler, Ladislav Sluka, Ján Podvážsky, Karol Sadecký, Pavol Egelský, Juraj Holly a Jozef Kubica.

Rok 1778: Ján Litaši, Štefan Ševčík, František Xaver Hábel, Mikuláš Marciš, Imrich Podhorský, Alexander Alagovič a Jozef Horecký.

franciscanorum situm ... seminario nostro pleno iure, uti praeappositum habetur in perpetuum transcribimus“.

²⁴ MEN I, č. 45, s. 379 – 380: „... domum ordinis nostri in superiori civitate episcopali Nitriensi sitam una cum duobus agris, uno quidem a parte Kereskény iuxta metam tolvaj megye, altero ad allodium domini Almási prope Parúcza excellentissimo illustrissimo ac reverendissimo domino Joani Gusztini, episcopo Nitriensi etc. vendiderim, per manusque realiter tradiderim“.

²⁵ MEN I, č. 46, s. 381: „Intelligo domum per me a Paulinis emtam esse omnibus perviam, et ut ut multis ruinis affecta sit sub incolatu alumnorum, pluribus in dies affici. Idcirco dominatio vestra reverendissima advocato ad se provisorio meo Nitriensi committat, ut clavibus ad se receptis eamdem in custodia bona habeat, portamque a talang ita claudi curet ne pateat omnibus. Proximo vere ad reparationem reparandorum faciam ordinationes. In: reliquo paternam benedictionem impertitus persevero.“

²⁶ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, fasc. Závazky klerikov prvého ročníka podľa predpísaného sľubu 1774 – 1780, 1796 – 1799, 1801 – 1805.

Rok 1779: Martin Babilovič, Ján Hôrka, Štefan Hesteríni, Imrich Rašovský, Mikuláš Anton Stanček, Ján Sadecký a Ján Kmeňko.

Rok 1780: Ján Bajzík, Mikuláš Holbaj, Ján Šuba, Imrich Prídavka, Ján Šimoník, Ignác Pataky, Ignác Lehocký, Ondrej Zemanovič, Juraj Géczy a Ondrej Urbanovský.

Obnovenie činnosti seminára po roku 1790

Po smrti cisára Jozefa II. v roku 1790 a po nástupe jeho brata Leopolda II. boli zrušené kráľovské generálne semináre, ktoré boli nahradené partikulárnymi diecéznymi seminármi. Tieto semináre sa stali miestom výchovy mladého dorastu pre budúce kňazské povolania. V roku 1790 sa do seminára zasvätenému svätému Ladislavovi v Nitre vrátila prevažne časť cirkevného kléru Nitrianskej diecézy, ktorý bol predtým umiestnený v Bratislave na kráľovskom hrade.

V posledných októbrových dňoch roku 1790 na základe nariadenia nitrianskeho biskupa Františka Xavera Fuchsa boli všetci bohoslovci obnoveného nitrianskeho seminára sčítaní a riadne zapísaní. Vyučovanie sa začalo začiatkom novembra roku 1790. Správu a výchovu mladšieho duchovenstva (*clerus iunior*) v nitrianskom seminári svätého Ladislava prevzali ustanovení profesori, ktorí vyučovali teologické vedy a disciplíny. Kanonik Ladislav Kamanházy bol nitrianskym biskupom Františkom Xaverom Fuchsom ustanovený za prefekta seminára. Viceprefektom sa stal Ján Predanóci, ktorý sa nedávno vrátil z generálneho seminára v Bratislave, kde absolvoval päťročný teologický kurz. Za predstaveného študentov (*praefectus studiorum*) bol určený František Fričovský. Po krátkej dobe bol presunutý k dvoru nitrianskeho biskupa. V jeho funkcii ho nahradil Jozef Snežnický, ktorý sa vrátil zo seminára v Pávii. Za riadnych profesorov boli ustanovení biskupom Fuchsom Alexander Alagovič, niekdajší farár v Močenku, ktorý sa stal učiteľom dogmatickej teológie; Juraj Hollý, bývalý farár v Oponiciach, ktorý sa stal učiteľom morálnej a pastorálnej teológie. Učiteľom orientálnych jazykov a Svätého písma sa stal bývalý kaplán v Močenku Ján Pongrác. Sekretár a ceremoniár nitrianskeho biskupa Fuchsa Jozef Vurum sa stal učiteľom kanonického práva a cirkevných dejín. Listinou vydanou v Močenku dňa 1. augusta 1790 biskup František Xaver Fuchs určil všetkým profesorom v seminári rovnakú odmenu v podobe päťsto zlatých a ubytovanie aj stravu v seminári zadarmo. Prvý školský rok 1790/1791 sa v obnovenom seminári začal

v prvých dňoch novembra roku 1790 bohoslužbou slávenou v kaplnke svätého Ladislava, ktorá bola spojená so vzývaním Svätého Ducha²⁷.

V školskom roku 1790/1791 v obnovenom Seminári svätého Ladislava v Nitre študovali títo bohoslovci a klerici, ktorí sa vrátili z generálneho seminára v Bratislave.²⁸

Meno a priezvisko	Dátum narodenia	Rodisko	Pôvod	Región
Alexej Broďáni	18. 8. 1768	Brodzany	Šľachtic	Tekovská stolica
Andrej Smetanaj	15. 10. 1772	Rajec	Nešľachtic	
Anton Molnár	5. 12. 1765	Pečeňany	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Anton Veselý	25. 10. 1764	Uherský Brod	Nešľachtic	
Eliáš Pravotický	21. 5. 1764	Bánovce nad Bebravou	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Imrich Kvašaj	5. 11. 1766	Kvašov	Šľachtic	
Ján Buček	9. 10. 1765	Skalica	Nešľachtic	
Ján Dvorák	5. 6. 1765	Trnava	Nešľachtic	Bratislavská stolica
Ján Haan	6. 2. 1772	Žilina	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Ján Chudý	21. 8. 1769	Frivald (Rajecká Lesná)	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Ján Krobot	3. 9. 1770	Banská Štiavnica	Nešľachtic	
Ján Minarovič	1. 1. 1770	Trnava	Nešľachtic	Bratislavská stolica
Ján Pšenko	16. 5. 1767	Veľké Topoľčany	Nešľachtic	Nitrianska stolica
Ján Sirtsich	20. 7. 1771	Melčice	Šľachtic	Trenčianska stolica
Ján Speldan	21. 5. 1764	Žilina	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Ján Stanček	19. 10. 1771	Rajec	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Ján Škovránek	14. 11. 1765	Trenčín	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Ján Ujházy	29. 5. 1771	Domaniža	Šľachtic	Trenčianska stolica
Jozef Blaho				
Jozef Balgha	30. 3. 1762	Malé Topoľčany	Šľachtic	
Jozef Fodorský	16. 3. 1768	Nitra	Nešľachtic	Nitrianska stolica
Jozef Krov	23. 3. 1767	Ilava	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Juraj Kuliffay	8. 4. 1769	Považská Bystrica	Šľachtic	Trenčianska stolica

²⁷ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, Protocollum historicum lycoei episcopalis Nitriensis.

²⁸ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, Informatio alumnorum seminarii episcopalis Nitriensis pro semestri primo de anno 1790 /1791.

Ladislav Alagovič	14. 10. 1767	Maniga	Šľachtic	Nitrianska stolica
Martin Bielčík	1. 11. 1768	Vysoká	Nešľachtic	
Pavol Miklovič	28. 8. 1768	Maniga	Nešľachtic	
Peter Valachy	28. 10. 1768	Žilina	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Samuel Andrejkovič	26. 8. 1761	Bánovce nad Bebravou	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Štefan Bohatý	3. 2. 1770	Dežerice	Nešľachtic	Trenčianska stolica
Štefan Židek	13. 5. 1766	Rajec	Nešľachtic	
Vendelín Bednári	8. 2. 1759	Veľké Topoľčany	Nešľachtic	

Vyučovací proces v diecéznom seminári od roku 1790²⁹

Po smrti Jozefa II. sa zišli všetci diecézni biskupi z celého Uhorska spolu s kaľočským arcibiskupom Ondrejom Szabom v Pešti pred zahájením všeobecného krajinského snemu v Budíne, totiž pred inaugurovaním Leopolda II. Cieľom ich stretnutia bolo usporiadať a zjednotiť teologické štúdium v celom Uhorsku. Plán štvorročného štúdia pre budúcich kňazov bol schválený. Navrhli ho dvaja biskupi: Matúš František Kertiza, biskup z Bosny a Ignác Baňáni, biskup zo Sedmohradska. Plán rátať s ustanovením štyroch profesorov teológie, z ktorých jeden vyučoval dogmatickú teológiu bez traktátu o sviatostiach, druhý vyučoval morálnu teológiu aj s traktátom o sviatostiach, ďalší učil kanonické právo a posledný profesor mal na starosti orientálne jazyky, ako aj výklad Svätého písma. Bohoslovci boli povinní absolvovať celý teologický kurz za štyri roky.

Systém teologického štúdia bol však veľmi nesystematický a neusporiadaný. Profesorom nitrianskeho lýcea sa tento poriadok nepáčil. Na jednom zhromaždení sa jednohlasne rozhodli vypracovať pre nitrianske lýceum nový poriadok s názvom *Ordo rei litterariae theologicae in lyceo episcopali Nitriensi per quadriennium tradendae* (Poriadok vyučovania teologických disciplín na nitrianskom biskupom lýceu na štyri roky). Tento návrh dali na schválenie Juraj Hollý, Alexander Alagovič, Jozef Vurum a Ján Pongrác nitrianskemu biskupovi Františkovi Xaverovi Fuchsovi.

V rámci teológie sa mali na nitrianskom lýceu vyučovať podľa ich návrhu: dogmatická teológia, Sväté písmo, cirkevné dejiny, morálna teológia, pastorálna

²⁹ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, *Protocollum historicum lycoei episcopalis Nitriensis*.

teológia, náuka o posvätných obradoch cirkvi. Tieto predmety boli rozdelené tak, aby jeden profesor vyučoval cirkevné dejiny a kanonické právo, ďalší Sväté písmo, základy východných jazykov a princípy interpretácie Nového a Starého zákona. Iný profesor mal vyučovať dogmatickú teológiu a posledný z profesorského zboru morálnu teológiu, pastorálnu teológiu a náuku o obradoch cirkvi.

Poriadok prednášok z týchto predmetov na školský rok 1790/1791 zostavovatelia určili tak, že prváci teologického kurzu od profesora Jána Pongráca si osvojili základy hebrejčiny a princípy interpretácie Svätého písma. Na túto prednášku mali chodiť aj druháci. Druhákovi teologického kurzu profesor Alexander Alagovič prednášal kapitolu o náboženstve a cirkvi, o Trojičnom Bohu, o človekovi ako o obraze Boha z dogmatickej teológie. Tejto prednášky sa zúčastňovali aj prváci. Tretiakovi teologického kurzu prednášal profesor Jozef Vurum cirkevné právo. Tejto prednášky sa povinne zúčastňovali aj štvrtáci. Profesor Juraj Hollý v prvom semestri prednášal štvrtákovi teologického kurzu pastorálnu teológiu a v druhom semestri náuku o obradoch cirkvi. Na tejto prednáške sa povinne zúčastňovali aj študenti tretieho ročníka.

V nasledujúcom školskom roku 1791/1792 bol poriadok prednášok stanovený tak, že prváci od profesora Jozefa Vuruma si vypočuli cirkevné dejiny. Tieto prednášky si povinne vybrali aj druháci. Druháci, ktorým v predchádzajúcom roku boli odprednášané základy interpretácie Starého zákona s hebrejčinou, si v tomto roku od profesora Jána Pongráca vypočuli základy gréckeho jazyka a základy interpretácie Nového zákona. Tretiaci si od profesora Alexandra Alagoviča vypočuli druhú časť dogmatickej teológie o Bohu ako o tvorcovi ľudského pokolenia a o darcovi milosti a slávy. Študenti štvrtého ročníka sa zúčastnili prednášok profesora Juraja Hollého z morálnej teológie. Túto prednášku si povinne vybrali aj tretiaci. V školskom roku 1792/1793 sa zopakoval kurz z roku 1790/1791 a v školskom roku 1793/1794 sa zopakoval kurz z roku 1791/1792.

Priebeh prednášok bol verejný. Dvaja profesori prednášali študentom prvého a druhého ročníka a druhí dvaja oddelene robili prednášky, a to tak, aby sa študenti počas jedného roka mohli oboznámiť s dvoma teologickými disciplínami. Každý profesor mal dve prednášky každý deň: jednu ráno a druhú popoludní. Skúškové obdobie pre študentov bolo rozvrhnuté do troch etáp: 1. Každý deň sa odprednášané predmety zopakovali v kruhu seminaristov o šiestej hodine pred prefektom študentov (*coram studiorum praefecto*). 2. Každý deň v stredu z predmetu učiva celého týždňa seminaristi podstúpili súkromné preskúšanie pred rektorom lýcea alebo pred prefektom seminára. 3. Na konci semestra sa

konali verejné skúšky z predmetov teologických disciplín. Podľa tohto návrhu o niekoľko mesiacov kráľom Leopoldom II. bol schválený nový študijný plán na všetkých biskupských lýceách vo forme intimátu Miestodržiteľskej rady č. 1304, ktorý bol vydaný v Bratislave dňa 18. januára 1791. Podpísali ho radcovia Miestodržiteľskej rady: Jozef Čáky, František Skerlecz a Karol Stettner. Týmto bol plán teologického štúdia, ktorý schválila Mária Terézia v roku 1779, s úpravami pozmenený.

Ku koncu školského roka 1790/1791 rezignoval prefekt seminára kanonik Ladislav Kamanházy. Na jeho miesto bol vymenovaný profesor dogmatickej teológie Alexander Alagovič. Správa základín seminára bola zverená kanonikovi Jozefovi Nejedlému. Školský rok 1791/1792 na nitrianskom lýceu sa začal v prvých dňoch novembra 1791. Intimát Miestodržiteľskej rady zo dňa 26. júna 1792 pod číslom 13814 stanovil, aby sa profesori nitrianskeho lýcea dňa 15. septembra 1792 zúčastnili rigorózneho skúšky v Pešti. Listom vydaným vo Voderadoch z 11. júla 1792 biskup Fuchs nabádal profesorov, aby išli do Pešti na skúšku „*pro suo dioecesis meae honore*“. Dňa 15. septembra 1792 v Pešti absolvovali rigoróznou skúšku profesori Juraj Hollý z morálnej a pastorálnej teológie, Ján Pongrác zo Svätého písma a Jozef Vurum z cirkevných dejín a z kanonického práva. Profesor dogmatickej teológie na nitrianskom teologickom lýceu vyučoval z knihy dogmatiky od Engelberta Klüpfela. Profesor Svätého písma v prvom semestri vyučoval základy pôvodného jazyka Starého zákona z gramatiky hebrejčiny Adama Kasanického. Profesor cirkevného práva v oboch semestroch prednášal kanonické právo od Dominika Cavalária spolu s partikulárnym právom Uhorského kráľovstva. Profesor pastorálnej teológie prednášal učivo z knihy Michala Horvátha v prvom semestri a v druhom semestri vyučoval o kresťanských obradoch z knihy Ladislava Tompu.

V školskom roku 1793/1794 bolo na nitrianskom teologickom lýceu zavedené filozofické štúdium z podnetu a iniciatívy biskupa. Za profesorov filozofie boli prijatí František Fričovský na vyučovanie fyziky a matematických disciplín a Ján Predanóci na logiku, metafyziku a históriu. Všetky tieto disciplíny sa vyučovali aj na kráľovských akadémiách. Profesori týchto predmetov ich vyučovali každý deň po tri hodiny. Ich ročný plat predstavoval tristo zlatých. Stravu v seminári dostávali zadarmo. Funkcia prefekta študentov (*munus studiorum praelecti*) neskorší úrad viceprefekta v tomto seminári zanikla. Na začiatku tohto školského roka kanonik pre správu seminárskej fundácie rezignoval a tá bola zverená prefektovi seminára Alexandrovi Alagovičovi.

Koncom školského roka 1794/1795 sa na biskupskom lýceu na katedre morálnej a pastorálnej teológie udiala zmena, z ktorej profesor Juraj Hollý odišiel pôsobiť do farnosti Horné Vestenice. Túto katedru dostal Ján Predanóci, ktorý bol predtým profesorom logiky a viceprefektom seminára. Katedru logiky získal biskupský ceremoniár Ján Haan. Funkcia prefekta študentov tým zostala znefunkčnená. Druhý profesor filozofie František Fričovský postúpil na katedru teológie na miesto Jána Predanóciho. V tomto roku si František Fričovský urobil v Pešti doktorát z filozofie. V školskom roku 1795/1796 intímátom Miestodržiteľskej rady správa základín diecézneho nitrianskeho seminára prešla pod správu Nitrianskej kapituly. Kapitula za nového prefekta seminára zvolila kanonika – opáta Jozefa Nejedlého a z dôvodu tejto voľby sa Alexander Alagovič vrátil na post profesora. Po Veľkej noci 1796 profesor logiky Ján Haan v Pešti úspešne absolvoval rigoróznú skúšku z filozofie. Na konci druhého semestra profesor Alexander Alagovič obdržal správu farského benefícia v Galante v Ostrihomskej arcidiecéze. Katedru dogmatiky obsadil František Fričovský, bývalý profesor fyziky. Katedru fyziky získal Ján Krobot, ktorý bol bývalým sekretárom nitrianskeho biskupa. Počas jesenných prázdnin Ján Predanóci urobil rigoróznú skúšku v Pešti a tým získal profesorské miesto na katedre morálnej a pastorálnej teológie.

V školskom roku 1793/1794 sa v kuchyni diecézneho seminára v Nitre stravovali viceprefekt Ján Predanóci, ktorý od 1. októbra 1793 zastával funkciu profesora filozofie, prefekt študentov František Fričovský, ktorý od 1. októbra 1793 bol tiež profesorom filozofie, Mikuláš Holbaj ako špirituál, Jozef Czuk ako prebendát od 1. januára 1794 do 30. apríla, a zároveň prebendát Jozef Mičko. V tomto školskom roku bolo 6 prvákov, 8 druhákov, 9 tretiakov, 10 štvrtákov. Všetci títo študovali teologické disciplíny. Boli tu 4 druháci filozofie a 7 prváci filozofie. Zároveň tu boli 2 kandidáti na teológiu, 2 kandidáti na fyziku a 10 kandidátov na logiku.³⁰ Prefekt seminára Alexander Alagovič, ktorý zastával aj funkciu správcu fundácie seminára, dostával ako plat 300 zlatých. Zároveň ako profesor dogmatiky mal príjem 500 zlatých. Jozef Hollý ako profesor morálky mal 500 zlatých. Ján Pongrác ako profesor orientálnych jazykov a Svätého písma dostával taktiež 500 zlatých. Profesor fyziky a metafyziky Ján Predanóci, ktorý zastával aj funkciu viceprefekta, okrem stravy dostával od 1. 11. 1793 do 31. 10.

³⁰ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, *Rationes episcopalis seminarii Nitriensis a 1.11.anni 1793 ad ultimam Octobris anni 1794 deductae*.

1794 tristo zlatých. František Fričovský ako profesor fyziky a matematiky od 1. 10. 1793 do 1. 10. 1794 mal ako platový výmer 325 zlatých. Pavol Čefári, ktorý bol fyzikus domu, mal celkový príjem sto zlatých. Amandus Stubenpeck dostal za strihanie seminaristov a za lekárske obhliadky za prvý semester 25 zlatých a za druhý semester mal 18 zlatých a 80 denárov. Služobníctvu Seminára svätého Ladislava v Nitre bolo vyplatených v tomto školskom roku 336 zlatých a práčke za tento rok bolo daných 125 zlatých a 30 denárov.³¹

Dňa 14. novembra 1791 listinou vydanou vo Veľkých Kostoľanoch prísediaci dištriktuálnej tabule Jozef Benčík pri výkone exekučných právomocí nitrianskeho biskupovi Františkovi Xaverovi Fuchsovi priznal majetok v celkovej hodnote 19.400 zlatých. V tento istý deň istá časť tohto majetku bola daná vo Veľkých Kostoľanoch do prenájmu na šesť rokov istému Ferdinandovi Škultétymu (*consiliarius aulicus*), ktorý sa písomne zaviazal platiť ročný prenájom na zveľadenie diecézneho seminára vo výške 970 zlatých. Príčinou vykonanej exekúcie bol dlh grófa Krištofa Erdödyho v sume 2321 zlatých. Po vypršaní nájomnej zmluvy s Ferdinandom Škultétym dňa 24. apríla 1798 nitriansky biskup uzatvoril novú nájomnú zmluvu, ktorou bol istý podiel vo Veľkých Kostoľanoch daný do árendy na šesť rokov úradníkovi sedriálnej tabule Jágerskej stolice Ludovítovi Szálemu. Zo sumy 19.025 zlatých, ktorá bola určená na financovanie seminára, ako každoročný prenájom platil 951 zlatých a 25 denárov. Jednu časť vyplácal na sviatok svätého Juraja a druhú polovicu na svätého Michala. Zmluvu podpísali nitriansky kanonik Jozef Nejedlý, ktorý zastával funkciu správcu diecéznej pokladnice, ďalej nitriansky kanonik Ján Brestenský, ktorý bol aj prefektom diecézneho seminára a Ludovít Szále ako prenajímateľ.³² Nitriansky biskup Jozef Kluch dňa 1. mája 1821 v Nitre zložil základinu v hodnote 4.000 zlatých na šesťpercentný úrok, aby piati profesori diecézneho seminára a traja členovia jeho vedenia odslúžili do roka 144 svätých omší. Na úrokoch sa malo rozdeliť 240 zlatých a za každú bohoslužbu mal celebrant ako odmenu 1 zlatý a 40 denárov.³³ Dokumenty cirkevnej proveniencie dosvedčujú vnútorne pestrý život v Seminári svätého Ladislava v Nitre. Práve analýza dokumentov hospodárskej agendy tejto inštitúcie, ako aj iné písomnosti môžu prispieť k lepšiemu osvetleniu fungovania tejto významnej inštitúcie v Nitre.

³¹ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, Rationes episcopalis seminarii Nitriensis a 1.11.anni 1793 ad ultimam Octobris anni 1794 deductae.

³² DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, hospodárska agenda seminára sv. Ladislava.

³³ DAN, F. Kapitulučné opatrovníctvo náboženských základín, k. 4, fasc. Fundácie.

Záver

V priebehu 17. a 18. storočia sa formovala aj na území Hradnianskeho archidiaconátu Nitrianskej diecézy pomerne silná generácia uvedomelých vzdelancov, ktorí pochádzali najmä z nešľachtického prostredia. Mnohí kňazi z tejto generácie študovali aj v Seminári svätého Ladislava v Nitre a svojou prácou výrazne prispeli k rozvoju národného obrodzenia i posilneniu sebauvedomenia slovenského národa.³⁴ V Seminári svätého Ladislava v Nitre v tomto období študovali viacerí adepti kňazstva, napr. z Uhrovca Pavol Majdán (*2. 1. 1794) a Juraj Milec (*4. 8. 1764). Z Rybian tu študovali Juraj Šimuni (*17. 4. 1786)³⁵, Michal Ribényi (*20. 3. 1763)³⁶ a Jozef Lehocký (*12. 9. 1789). V 17. storočí z Rybian pochádzal Ondrej Lehocký (*29. 9. 1696).³⁷ Z Dežeríc do Seminára svätého Ladislava chodili Ján Bošáni (*10. 12. 1775), Štefan Bohatý (*3. 2. 1770), neskorší spišský biskup Jozef Bélik (*1. 12. 1758)³⁸ a Pavol Bánovský (*1695).³⁹ Zo Slatiny nad Bebravou v Nitre študovali Vavrinec Policer (*11. 10. 1798) a Štefan Sartoris (*24. 10. 1795). Z Bobotu pochádzali Michal Rešetka (*2. 9. 1794) a Juraj Kobida.⁴⁰ Z obce Bobot istý Samuel Černák bol prijatý v roku 1640 na univerzitu v Kráľovci.⁴¹ Z Malých Chlievan a Veľkých Chlievan v Nitre štúdiá v seminári absolvovali: Rafael Kudlík (*26. 2. 1773), Ján Pravotický (*22. 6. 1774), Jozef Guniš (*15. 7. 1788),⁴² Ján Nemák (*28. 6. 1793), Jozef Chliveni (*4. 3. 1800), Juraj Palkovič (*24. 4. 1763) a Martin Béreš (*10. 2. 1790). Z Pečenian pochádzal istý Anton Molnár (*5. 12. 1765). Z Dolných Naštíc študovali v Nitre Ján Štrbavý (*14. 2. 1739)⁴³

³⁴ HUČKO, Ján (ed.). *Bratislava a počiatky slovenského národného obrodzenia. Dokumenty*. Bratislava, 1992, č. 46, s. 129 – 137.

³⁵ *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis*. Banská Bystrica, 1876, s. 66 – 67.

³⁶ VAGNER, Adalékok a nyitrai székes káptalan történetehez, s. 318.

³⁷ VAGNER, Adalékok a nyitrai székes káptalan történetehez, s. 322.

³⁸ NÉMETHY, Ludovicus. *Series parochorum et parochiarum archidioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*. Strigonii, 1894, s. 490.

³⁹ NÉMETHY, Ludovicus. *Series parochorum et parochiarum archidioecesis Strigoniensis*, s. 481.

⁴⁰ NÉMETHY, Ludovicus. *Series parochorum et parochiarum archidioecesis Strigoniensis*, s. 691.

⁴¹ RUŽIČKA, V. Slováci na univerzite v Kráľovci. Význam univerzity kráľoveckej v dejinách školstva. In *Historický sborník. Časopis historického odboru Matice slovenskej*, roč. 5, 1947, s. 468.

⁴² DAN, F. *Parochiae dioecesis Nitriensis*, 84/I, k. 188, kanonická vizitácia farnosti Žabokreky nad Nitrou 1.7.1828, latinský životopis kňaza Jozefa Guniša.

⁴³ DAN, F. *Parochiae dioecesis Nitriensis*, 88/I, k. 199, kanonická vizitácia farnosti

a Jozef Uhliarik.⁴⁴ Z Bánoviec nad Bebravou pomerne významné cirkevné hodnosti dosiahli: František Xaver Márczy (*1. 10. 1792), nitriansky kanonik Anton Ďateľ (*24. 3. 1733),⁴⁵ Ján Nepomuk Rosinský (*29. 5. 1749), Eliáš Pravotický (*16. 1. 1768),⁴⁶ Michal Kunič (*25. 9. 1765), Ján Šuba (*10. 1. 1779), Samiel Peška (*27. 10. 1774), Samuel Andrejkovič (*26. 8. 1764), Michal Sloboda (*10. 9. 1785), Jozef Vrbovský (*23. 9. 1787), Anton Janáč (*6. 5. 1793), Michal Markovič (*19. 9. 1792), Ján Kasala (*24. 12. 1785), Pavol Žitňan (11. 11. 1784), Ján Vozárik (*18. 1. 1786), Ján Hesténi (*7. 2. 1782), Anton Vácky (*19. 6. 1783), Ján Sitári (*16. 9. 1783) a Štefan Vozárik (*28. 3. 1798).⁴⁷ Z Vysočian (17. stor.) pochádzali jezuiti František Vysočáni (*4. 10. 1619) a Štefan Vysočáni (*20. 8. 1611). V priebehu 17. a 18. storočia v jezuitskom noviciáte v Trenčíne študovali viacerí adeпти kňazstva: Štefan Mojžiš z Mitíc (*11. 11. 1673),⁴⁸ Juraj Podhoranský z VÍčkova (*1645),⁴⁹ Juraj Farkaš z Dolných Držkoviec (*6. 2. 1749)⁵⁰ a Valentín Kačkovič z Bánoviec (*8. 3. 1726).⁵¹ Z farnosti Trenčianske Mitice z tohto obdobia pochádzali kňazi – vzdelanci, ako napr. kanonici Martin Ďuračka⁵² a Ondrej Ďuračka,⁵³ kňazi:

Omšenie z roku 1828, latinský životopis kňaza Jána Štrbavého.

⁴⁴ NÉMETHY, Series parochorum et parochiarum archidioecesis Strigoniensis, s. 1000.

⁴⁵ DAN, F. Visitationis canonicae cathedralis ecclesiae et venerabilis capituli Nitriensis praeliminaria acta 1796, č. knihy 185, fol. 37, latinský životopis kňaza a nitrianskeho kanonika Antona Ďateľa. Porov. DAN, F. Parochiae dioecesis Nitriensis, 102/II, k. 241, kanonická vizitácia farnosti Pruské zo dňa 16. 8. 1829, fol. 36.

⁴⁶ DAN, F. Parochiae dioecesis Nitriensis, 137/I, k. 340, kanonická vizitácia farnosti Veľké Bielice zo dňa 29. 6. 1828, latinský životopis Eliáša Pravotického.

⁴⁷ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, spisy bohoslovcov a seminaristov, rôzne výkazy.

⁴⁸ PETRUCH, Antal (ed.). A trencsényi jezuita noviciatus anyakönyve, s. 57.

⁴⁹ PETRUCH, Antal (ed.). A trencsényi jezuita noviciatus anyakönyve, s. 25.

⁵⁰ PETRUCH, Antal (ed.). A trencsényi jezuita noviciatus anyakönyve, č. 1646, s. 194. Porov. LUKÁCS, Ladislaus. *Catalogus generalis seu nomenclator biographicus personarum provinciae Austriae Societatis Jesu (1551 – 1773). Pars I. A-H.* Romae : Institutum Historicum S. J., 1987, s. 316. Porov. Štátny archív (ďalej ŠA) v Bytči, f. Trenčianska župa I, Possessiones, fasc. Dolné Držkovce, testament zemana Juraja Chriaštela z Držkoviec zo dňa 13. 5. 1645.

⁵¹ PETRUCH, Antal (ed.). *A trencsényi jezuita noviciatus anyakönyve.* Budapest, 1942, č. 1227, s. 147.

⁵² VAGNER, Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez, s. 305. Porov. DUBNICZAI, Stephanus. *Metamorphosis fidei orthodoxae de bono in malum et vicissim in comitatu Trenchiniensi, ac maxime in privilegiato oppido Solna ab anno 1600.* Cassoviae, 1737, s. 67 – 68.

⁵³ VAGNER, Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez, s. 236 – 237. Porov.

Leonard Teodor Beďač,⁵⁴ Vendelín Beďač,⁵⁵ Ján Hôrka,⁵⁶ a Michal Jozef Kapri.⁵⁷ Väčšina z uvedených osobností boli kňazi, ktorí pôsobili na území Nitrianskej diecézy. Svojím vzdelaním napomáhali v jednotlivých farnostiach pri skvalitňovaní napr. vzdelávacieho procesu na vtedajších farských školách v jednotlivých obciach a mestách.⁵⁸ Profánne dejiny sú učiteľkou života, tak sú i cirkevné dejiny najlepšou učiteľkou pre správne ponímanie cirkvi, jej podstaty, jej poslania a jej úloh. Ani svetovým dejinám nemožno dobre rozumieť bez dôkladného poznania cirkevných dejín. Cirkev mala na mnohých svetových udalostiach pozitívnu účasť. Celá moderná kultúra spočíva na kresťanských základoch a za svoj rozvoj môže ďakovať cirkvi. Táto zmenila ideológiu i mravnú základňu národov, zreformovala rodinný život, upravila pomer jednotlivca k štátu. Svojím duchom obrodila a prenikla vedu, literatúru, umenie, ba i politiku a hospodársky život.

EDERMAYER, Frederik – PONGRÁCZ, Denis. *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica*. Bratislava, 2000, s. 59. Dal postaviť oltáre vo farskom kostole sv. Juraja v Kostolných Miticiach. Porov. ŠA Bytča, f. Trenčianska župa I, Kanonické vizitácie, inv. č. 1274, kanonická vizitácia farnosti Kostolné Mitice 9. 10. 1729, č. 17.

⁵⁴ ŠA Bratislava, Zbierka cirkevných matrík, inv. č. 1178, matrika Rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice, s. 58 (s. 102).

⁵⁵ RADVÁNI, Hadrián. *Slovenské učené tovarišstvo, organizácia a členstvo 1792 – 1796*. Trnava, 1992, s. 27. Porov. KOTVAN, Imrich. *Bibliografia bernolákovcov*. Martin : Matica slovenská, 1957, s. 352.

⁵⁶ BUNČIAK, J. *Dejiny farnosti Prečín*. Diplomová práca. Teologický inštitút v Nitre. Nitra, 1997, s. 53. Porov. RADVÁNI, Hadrián. *Slovenské učené tovarišstvo, organizácia a členstvo*, s. 47. Porov. KOTVAN, Imrich. *Bibliografia bernolákovcov*, s. 355.

⁵⁷ DAN, F. *Parochiae dioecesis Nitriensis*, 54/II, k. 106, kanonická vizitácia rímskokatolíckej farnosti Trenčianske Mitice, 1828; DAN, F. *Parochiae dioecesis Nitriensis*, 60/I, k. 138, kanonická vizitácia rímskokatolíckej farnosti Malá Hradná, 1828.

⁵⁸ Knižnica Kolégia školských bratov v Trenčíne, oddelenie rukopisov, *Liber suffragiorum defunctorum nostrorum Scholarum Piarum pauperum Matris Dei Scholarum Piarum religiosorum XX Octobris anni MDCCLXXVI in Domum hanc Trenchiniensem* (1776 – 1840), pôvodná sign. E IVP.13, úradná kniha zaznamenáva úmrtia piaristov a ich krátky životopis (za láskavé udelenie prístupu v septembri 2010 ďakujem rektorovi kolégia piaristov pátrovi Petrovi Franekovi, SchP). Porov. ŠA Bratislava, pobočka Trenčín, f. Piaristi v Trenčíne, Rulla novitiatus Trenchiniensis Scholarum Piarum a 1777, č. 136 (Michal Berec zo Zemianskych Mitíc), č. 173 (Matej Lehocký z Rybian), č. 92 (Ján Kudlík z Veľkých Chlievan).

PRÍLOHA

Pravidlá pre svetských študentov, ktorí navštevujú biskupské lýceum v Nitre.⁵⁹

Nitra 29. 11. 1798

„Po prvé, v určených hodinách prednášok nech sa presne dostavia tak, aby ani zavčasu, ani neskoro, ako sa má, ani v inom čase do seminára neprichádzali. Na chodbe nech sa zdržiavajú kriku a hrmotu, ani na dvor alebo do seminárskej záhrady nech nechodia. Medzitým v škole, pokiaľ nepríde pán profesor, nech zachovávajú rozvážnosť a na svojich miestach nech zostávajú. Prednášky s pozornosťou nech si vypočujú, skúšky a opakovania nech konajú podľa pokynov pána profesora. Tí, čo bez dostatočnej príčiny pred pánom profesorom by sa neospravedlnili, chýbali by medzi svojimi kolegami, takýchto musí poučiť lýceum.

Po druhé, zbožnosť a príkladné mravy budú zachovávať. Preto okrem súkromných ranných a večerných modlitieb, každodenne totiž v školských dňoch, ako aj v dňoch odpočinku o desiatej hodine v kostole pátrov františkánov sa zbožne zúčastnia bohoslužby svätej omše. Počas nedeľ a vo sviatky si vypočujú kázeň v katedrálnom chráme. Inak však v uvedenom chráme pátrov františkánov kázne i bohoslužby, ktorá bude v slovenskej reči, sa musia zúčastniť. Popoludní počas všetkých nedeľ a vo sviatky sa dostavia do večery a kompletórium na tretiu hodinu do katedrálného chrámu. Kresťanskú náuku a morálku počas sobôt v škole po polhodine si vypočujú od pánov profesorov. Svätú spoveď a prijímanie v akýkoľvek mesiac si vykonajú u spovedníka s potvrdením listiny o vykonaní spovede. Prosieb alebo verejných procesií za gymnaziálnou mládežou sa zúčastnia kráčajúc po boku duchovenstva so všetkou zbožnosťou. Mravy, totiž rozhovor a každý spôsob života podľa priamych, čestných a ušľachtilých zákonov budú dodržiavať. Akýkoľvek stav podľa povinnosti s patričnou úctou a ušľachtilosťou budú zastávať.

Po tretie, čokoľvek by bolo proti Božím i ľudským zákonom, konvenciám ako aj charakteru počestnej mládeže, to oznámia na každom štúdiu. Toto nasledujúce sa veľmi prísne zakazuje:

- a) akýkoľvek podozrivý dom, spoločnosť a rozhovor;*
- b) najmä nočné potulovanie, totiž počas zimy do ôsmej hodiny, v lete do deviatej hodiny, večer z ubytovne vychádzka pod žiadnou zámienkou nie je dovolená;*

⁵⁹ DAN, F. Diecézny seminár sv. Ladislava, *Regulae pro philosophis saecularibus lycaeam episcopale Nitriense frequentantibus.*

- c) vstup do krčiem;
- d) tance a pijatika mimo krčiem;
- e) hry o peniaze, totiž karty, pyramída, biliard alebo iná hra akéhokoľvek mena;
- f) bitky, nadávky, hnevy a rozpory buď medzi sebou, alebo s kýmkoľvek iným; preto s gymnaziálnou mládežou nech sa chránia uzatvárať spolky;
- g) fajčenie najmä na ulici, ako aj na dvore ubytovne.

Tieto pravidlá so začiatkom každého mesiaca sa prečítajú na školách a ich presné dodržiavanie pod bdelosťou dôstojných pánov prorektora lýcea a správcu seminára a prostredníctvom seba a iných k tomu ustanovených sa vykoná. Tí, čo by podľa týchto pravidiel sa neriadili, takí nebudú tolerovaní na lýceu. V Nitre 29. novembra 1798.“

SUMMARY: CHANGES OF THE SEMINARY OF ST. LADISLAV IN NITRA IN THE 18TH CENTURY ARCHIVE SOURCES. The seminary of St. Ladislav in Nitra was an important education institute in the Slovak history which - due to the spiritual formation - had wider than a regional influence. In the period literature, the diocese seminary of St. Ladislav in Nitra had been almost fully ignored. We attempted to do a partial probe into its early history on the basis of the original archive documents, literary sources of the Diocese archive in Nitra. Documents of the seminary might be regarded as a treasure of the scripta of the Church provenience in the Diocese archive in Nitra. The beginnings of the seminar are traced to the turn of the 17th and 18th century. The article mainly focuses on running of the seminary in the 18th century; particularly following the research of the original Latin sources that were created there or in a milieu of the Nitra chapter. In the past, during three hundred years of its existence, the seminary as an establishment of the educational character had formed the priest youth and important Nitra's canons, bishops, teachers of theology, Church lawyers as well as prominent personalities, who considerably contributed to the history of the Nitra diocese. According to an analysis of the Church scripta we found out that the modern culture is based on the Christian roots and owes its development to the spiritual contribution of the Church. The Church itself changed the ideology and moral basis of nations; it reformed the family life and improved a relation of individuals to the state. The spirit of the Church renewed and spread through science, literature, art, even over the policy and economic life.

PhDr. Marek Ďurčo, PhD.

Na diele 454/4

Trstená 028 01

marekdurco@gmail.com

MEDIÁLNA GRAMOTNOSŤ – PREDPOKLAD PRE ŠÍRENIE KULTÚRNYCH TRADÍCIÍ¹

Media literacy – a Prerequisite for the Spread of Cultural Traditions

Al-Ali Jalal

Abstract: JALAL, Al-Ali. *Media literacy – a Prerequisite for the spread of Cultural Traditions.* The paper focuses on media literacy as a prerequisite for the dissemination of cultural traditions. Cultural traditions are part of national culture which has been created as well as maintained and passed from generation to generation. For this purpose, various institutions (theaters, cinemas, museums, galleries etc.) and the media such as television, radio, film, press, the Internet, audio media, electronic materials, video, advertising (billboards, posters, leaflets, direct marketing), etc. can be used.

Key words: *media, media literacy, Cyril and Methodist tradition*

Abstrakt: JALAL, Al-Ali. *Mediálna gramotnosť – predpoklad pre šírenie kultúrnych tradícií.* V centre našej pozornosti bude problém mediálnej gramotnosti ako predpokladu šírenia kultúrnych tradícií. Kultúrne tradície sú súčasťou kultúry národa a tá sa nielen vytvára, ale aj uchováva a prenáša z generácie na generáciu. Na to sa využívajú nielen rôzne inštitúcie (divadlá, kiná, múzeá, galérie a i.), ale aj médiá: televízia, rozhlas, film, periodická tlač a tiež internet, zvukové nosiče, elektronické materiály, video, reklamné prostriedky (billboardy, plagáty, letáky direct marketing) a i.

Kľúčové slová: *média, mediálna gramotnosť, cyrilo-metodská tradícia*

Úvod

Kultúra sa chápe ako všetko, čo človek vytvoril, t. j. je súhrnom artefaktov, sociokultúrnych regulátorov, ideí a inštitúcií, ktoré vznikli v procese spoločensko-historickej praxe a v určitom sociálno-historickom kontexte. Kultúra je jednou tvorby nového a zároveň uchovávaním, prenášaním a osvojovaním si už vytvorených hodnôt, je kultiváciou a humanizáciou ľudskej činnosti a života².

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0118/1.

² JAKUBOVSKÁ, Viera - PREDANOCYOVÁ, Ľubica. *Multikultúrna výchova (rozvíjanie*

V tejto definícii sa kladie dôraz nielen na proces vytvárania, ale aj uchovávanía a prenášania kultúrnej tradície. Práve tieto aspekty budú pre nás dôležité.³

Na rozdiel od pojmu kultúra, ktorý vystupuje ako širší pojem, kultúrna tradícia sa chápe ako „vrstva kultúry zdedená z minulosti, jadro ľudovej kultúry... Tvorí relatívne uzavretú štruktúru javov začlenených do systému kultúrnych hodnôt, ktoré príslušné spoločenstvo v danom čase a priestore uznáva a ktoré pokladá pre seba za typické“⁴. Okrem toho sa kultúrna tradícia chápe ako „odovzdávanie informácií: nadindividuálnych (kolektívnych) komponentov kultúry, ktoré nadobudli relatívnu stabilnosť (počas života jednej generácie)“⁵. Kultúrna tradícia je integrujúcim, identifikačným a stabilizačným faktorom spoločenstva.

V súčasnosti proces tvorby, uchovávanía a prenášania kultúrneho dedičstva ovplyvňujú dva vzájomne spojené procesy: proces globalizácie a regionalizácie. Ide o vzájomné medzikultúrne odovzdávanie si významov, znakov, hodnôt či kultúrnych artefaktov, ktoré sa môže uskutočňovať ďaleko od miesta ich vzniku, čím dochádza k ich zmiešaniu s cudzími (tomuto procesu hovoríme globalizácia). O procese globalizácie sa toho napísalo už veľa. Mnohí autori (E. Mistrík, A. Giddens, L. Hanus a i.) charakterizujú globalizáciu ako proces, ktorý ovplyvňuje všetky oblasti nášho života, počnúc od verejnej až po súkromnú. Prejavy tohto procesu vidíme v celkovom životnom štýle, ktorý sa šíri z kontinentu na kontinent, objavujú sa v ekonomike, politike, životnom prostredí, obchode a inde. To, ako sa globalizácia vkráda do nášho každodenného života, opisuje Mistrík slovami: „Nasledovné riadky píšem španielskym perom kúpeným v Holandsku, v ktorom je kórejská vložka kúpená v USA. Hotový text prepíšem klávesnicou vyrobenou v Malajzii do počítača, ktorého procesor vyrobili v Hong-Kongu, ale celý bol zmontovaný na Slovensku; text prekontrolujem pomocou monitora vyrobeného na Taiwane a vytlačím na japonskej tlačiarňi s nemeckou páskou kúpenou na Slovensku, pričom mi bude pomáhať myš vyrobená v Číne a kúpená v USA.“⁶ Opakom globalizácie je regionalizácia.

interkultúrnych kompetencií učiteľa). Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2011, s. 50 – 51.

³ O tradičnej kultúre Slovenska so zameraním na predkresťanské náboženské kultúry píše aj Ivana Šusteková (ŠUSTEKOVÁ, Ivana. Rezíduá predkresťanských náboženských kultov v tradičnej kultúre Slovenska v prvej polovici 20. Storočia. In *Konštantínove listy*, roč. 5, 2012, s. 73 – 92).

⁴ *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : Veda 1995, s. 263.

⁵ *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : Veda 1995, s. 263.

⁶ MISTRÍK, Erich. *Integrujúca sa Európa: Občan a kultúra*. Bratislava : EVYAN 1999, s. 114.

Ide o vytváranie, uchovávanie a šírenie vlastnej kultúrnej tradície v procese enkulturácie. Tieto dva procesy sa často dopĺňajú. Sú ovplyvnené najmä celosvetovou ekonomikou a politikou, ale tiež svetovým informačným systémom alebo štýlom života.

Médiá

Prečo spájame mediálnu gramotnosť so šírením kultúrnej tradície? Toto spojenie úzko súvisí s tým, akú úlohu (resp. aké úlohy) zohrávajú v súčasnosti médiá. S rozvojom ľudskej spoločnosti rástla potreba prenášať informácie inak ako len ústnym podaním, prenášať ich na väčšiu vzdialenosť, ponúknuť ju v čo najkratšom čase čo najväčšiemu počtu recipientov a zaznamenávať ju tak, aby vydržala čo najdlhšie. Každý jednotlivý člen spoločnosti je priamo ovplyvňovaný médiami.

Pojem médiá patrí v súčasnosti k často používaným pojmom. Objavujeme ho v rôznych významoch a súvislostiach⁷. Keď hovoríme o médiách, najčastejšie hovoríme o rozhlase, televízii, tlači, poprípade o tých médiách, ktoré sú založené na digitálnom spracovaní a prenose dát, avšak význam tohto pojmu je širší. Znamená prostriedok, prostredníka, teda to, čo niečo sprostredkováva. Médiá sa skúmajú z rozličných hľadísk a dajú sa klasifikovať podľa rôznych kritérií. Zvyknú sa rozlišovať médiá, ktoré pomáhajú rozvíjať interpersonálnu komunikáciu (písomná korešpondencia, chat na internete, listy, e-maily, telefón, telegraf a i.). Ich podstatou je, že umožňujú vysielanie a prijímanie informácií na oboch stranách. Existujú aj médiá, ktoré slúžia celospoločenskej komunikácii. Majú hromadný informačný dosah. Nazývajú sa masové médiá alebo masmédiá. Medzi masové médiá patria knihy; pozemné, káblové, satelitné vysielanie; filmy; magnetofónové nahrávky; rozhlasové a televízne vysielanie, internet a i.

Každodenne získavame, spracovávame, vyhodnocujeme a využívame podnety z médií, predovšetkým z tlače, rozhlasu a televízie a stále vo väčšej miere aj z „nových“ médií (z elektronických denníkov, časopisov a pod.), ktoré sa stávajú súčasťou verejnej komunikácie. Informácie, ktoré nám médiá prinášajú, majú rôzny

⁷ S pojmom médium sa môžeme stretnúť v biológii, chémii, fyzike, výpočtovej technike a tiež v teórii sociálnej komunikácie. Niekedy sa pod pojmom médium/médiá myslia technológie, ktoré zabezpečujú produkciu, prenos a príjem informácií, inokedy sa pod týmto pojmom skrývajú (rozumejú) ľudia, ktorí produkujú mediálne obsahy. Komunikácia nie je možná bez média, ktoré by ju zaisťovalo. Niekedy sa za médium považujú aj kódy, ktoré sa pri komunikácii používajú (napríklad prirodzený jazyk) a ktoré sa považujú za primárne komunikačné médiá.

charakter a ich výsledná podoba je výsledkom celého radu vplyvov a postupov, ktoré zostávajú pre prijímateľov skryté a preto ich správne vyhodnotenie vyžaduje značnú prípravu. Vplyv médií na celú spoločnosť je evidentný. Ich pôsobenie je dôležitým nástrojom socializácie jednotlivca od najútlejšieho veku. Média vplyvajú na formovanie našich postojov, názorov, úsudkov i hodnotenia reality. Odolať tomuto obrovskému tlaku, ktorý navyše väčšina (najmä mladých) ľudí vníma ako úplne prirodzenú a integrálnu súčasť svojich životov, je čoraz ťažšie.

Mediálna gramotnosť

Vzhľadom na to, že médiá zohrávajú v spoločnosti rôzne funkcie, rozhodli sme sa v súvislosti s prenášaním kultúrneho dedičstva upriamiť pozornosť na potrebu rozvíjať mediálnu gramotnosť, ktorú považujeme za dôležitú kompetenciu.

Hoci je problém mediálnej gramotnosti v súčasnosti aktuálny, tento pojem nie je jednoznačne definovaný. Vzniká okolo neho veľa diskusií, ktoré sa týkajú napríklad toho, do „akej hĺbky“ by sa mala mediálna gramotnosť týkať mediálnych obsahov; aká je úroveň mediálnej gramotnosti; ako na nás médiá pôsobia a či sa dokážeme „oslobodiť“ spod ich negatívnych vplyvov a i. Pokiaľ ide o mediálne obsahy, vážnym problémom sa stáva schopnosť nie vyhľadávať informácie prostredníctvom médií, ale ich spracovanie, prehodnotenie, resp. využívanie vo svojom osobnom i spoločenskom živote. Mediálnu gramotnosť budeme chápať ako schopnosť, zručnosť a tiež kľúčovú kompetenciu, ktorá je potrebná pre život v informačnej a znalostnej spoločnosti a ktorej cieľom „by mal byť rozvoj schopnosti orientovať sa v najrôznejších mediálnych obsahoch a faktoroch ovplyvňujúcich ich vznik a pôsobenie na publikum“⁸. Mediálna gramotnosť sa definuje ako „schopnosť pristupovať, analyzovať, hodnotiť a komunikovať správy v rôznych formách“⁹. Nesmieme zabúdať ani na mediálny obsah a jeho dôsledky na jednotlivca a preto musíme upozorniť na potrebu pochopiť úlohu médií v bežnom živote a schopnosť kriticky hodnotiť mediálne obsahy a tiež si ich vyberať podľa osobných potrieb. Nemali by sme zabúdať ani na potrebu mediálnej slobody v zmysle možnosti oslobodiť sa od efektov a vplyvov, ktoré majú médiá na človeka.

⁸ VRABEC, Norbert. Úroveň mediálnej gramotnosti mladých ľudí na Slovensku. Bratislava : IUVENTA 2007, s. 1.

⁹ CONSIDINE, David: An Introduction to Media Literacy : The What, Why and How To's [online]. [cit. 20. 07. 2012]. Dostupne na internete: <<http://www.ci.appstate.edu/programs/edmedia/medialit/article.html>>. POTTER, W. James. *Media Literacy*. 2nd ed. London : Sage Publications 2001, s. 12.

V našom kontexte je aktuálna aj definícia, ktorá súvisí s výchovou k mediálnej gramotnosti: „Výchova k mediálnej gramotnosti sa zaoberá napomáhaním študentom v tvorbe informovaného a kritického chápania podstaty masmédií, techník, ktoré používajú a ich dopadu. Konkrétne, ide o vzdelávanie, ktoré si dáva za cieľ umožniť u študentov pochopenie a potešenie z toho, ako médiá pracujú, ako produkujú význam, ako sú organizované a ako konštruujú objektívnu realitu. Takisto si kladie za cieľ poskytnúť študentom schopnosti vytvárať mediálne produkty (diela)“¹⁰.

Mediálna gramotnosť a šírenie kultúrnych tradícií

Z toho, čo bolo povedané vyplýva, že médiá zohrávajú dôležitú úlohu aj pri šírení kultúrnej tradície. Bolo to tak v minulosti, kedy sa prostredníctvom printových médií šírili informácie o kultúrnych tradíciách národa a tiež v súčasnosti, kedy sa šíria aj prostredníctvom televízie, internetu, elektronických denníkov a časopisov. Šírenie kultúrnych tradícií prostredníctvom médií má svoje výhody. Medzi jednoznačné výhody takéhoto šírenia informácií zaraďujeme rýchlosť prenosu; počet recipientov, ktorí môže tieto informácie získať; to, že médiá ponúkajú informácie, ktoré majú aktuálny charakter; využívajú vyspelé technológie slúžiace k multiplikácii vyrobenej informácie a jej distribúcii pomocou rozmanitých sprostredkujúcich techník; informácie majú verejný charakter a sú šírené s určitou periodicitou a i.¹¹

Podobne je to aj s prenášaním a uchovávaním cyrilo-metodskej tradície, ktorá patrí, ako píše A. Hudek „v slovenskom národnom príbehu“ ku kľúčovým obdobiam¹². V článku Cyrilo-metodská tradícia na Slovensku v 20. storočí autor mapuje premeny tejto tradície od prvej polovice 20. storočia, kedy sa stala, podľa jeho slov, „národovtorným mýtom“ až po súčasnosť¹³.

Pomocou médií sa môžeme dočítať o kultúrnych tradíciách našich predkov v rôznych knihách, časopisoch a zborníkoch. V nich nachádzame odkazy na „slovenských vierozvestcov“ a Veľkomoravské obdobie (napríklad: *súsošie Solúnski bratia a plastika Stolec* Proglas na Nitrianskom hrade, plastika veľkomoravského

¹⁰ POTTER, W. James. *Media Literacy*. 2nd ed. London : Sage Publications 2001, s. 5.

¹¹ JIRÁK, Ján – KÖPPLOVÁ, Barbara. *Masová média*. Praha : Portál 2009, s. 46.

¹² HUDEK, Adam. Pozri: HUDEK, Adam. Cyrilo-metodská tradícia na Slovensku v 20. storočí. In *Konštantínove listy*, roč. 5, 2012, s. 229 – 244.

¹³ Pozri: HUDEK, Adam. Cyrilo-metodská tradícia na Slovensku v 20. Storočí. In *Konštantínove listy*, roč. 5, 2012, s. 229 – 244.

meča na pešej zóne v Nitre a i.). Prostredníctvom televízie sa dokážeme preniesť na každoročné cyrilo-metodské slávnosti na Svätoplukovom námestí v Nitre, ktorá sa považuje za symbolické centrum cyrilo-metodského kultu a kde sa od roku 1993 konajú oslavy príchodu svätých Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Táto tradícia sa odráža aj v názve univerzity: Univerzita Konštantína Filozofa.¹⁴

Nezávisle od toho, kde sa práve nachádzame, sa k nám informácie o festivaloch, slávnostiach, obradoch, zvykoch a pod. dostávajú prostredníctvom médií. Nejde o bezprostredný kontakt s tými fenoménmi, ale o sprostredkovaný prostredníctvom médií. Nevýhodou takéhoto kontaktu je strata bezprostrednosti vnímania. Vnímanie je sprostredkované a preto neautentické, avšak v súčasnosti to nie je ničím výnimočným¹⁵.

Okrem prenosového modelu komunikácie, v ktorom sa pozornosť sústreďuje na samotný proces prenosu informácie, existuje aj kultúrny model komunikácie (rituálny model). Pozornosť naň sústreďujeme preto, že tento model komunikácie je založený na snahe pochopiť komunikáciu ako prostriedok re/produkcie kultúry. V ňom komunikácia vystupuje ako symbolický priestor, ktorý umožňuje prenos významov alebo zachovanie kultúry v čase, čím sa posilňuje diachrónny pohľad na kultúru. Chápanie komunikácie v tomto modeli už nie je obmedzené len na synchronný prenos informácie, rovnako dôležitou sa stáva aj transmisia v čase¹⁶. Takto sa stáva komunikácia rituálom a mediálnu komunikáciu môžeme

¹⁴ HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. *Cyrilo-metodské dedičstvo a Nitra*. Nitra : UKF 2012. HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. Cyrilo-metodské slávnosti v Nitre a ich význam pre nitriansky región po roku 1989 In *Kirilo-Methodievske studii : Kniga 20*. Sofia 2011, s. 307 – 315.

¹⁵ Keď J. Jiráček a B. Köpplová komentujú prenosový model komunikácie, vyčleňujú jeho nedostatky, medzi ktoré začleňujú „ignorovanie bezprostredného kontextu komunikácie, celkovú spoločenskú a kultúrnu situáciu a hlavne aktívnu účasť jednotlivých členov komunikácie“ (JIRÁK, Ján - KÖPPLOVÁ, Barbara. *Masová média*. Praha : Portál 2009, s. 49). Napriek tomu, že sa prenosový model postupne zdokonaľoval (model G. Maletzkeho, G. Gerbnera alebo R. Jakobsona, ktorý začlenil do prenosového modelu aj kontext), jeho prenosová podstata zostala zachovaná.

¹⁶ „Kultúrny model komunikácie vníma komunikáciu ako konštruovanie zdieľaného priestoru významov, v ktorom sa príslušníci danej kultúry pohybujú. Zatiaľ čo prenosový model izoluje informáciu (oznámenie) a prenáša ju ako list od podávateľa k príjemcovi, kultúrny model kladie dôraz na skutočnosť, že ľudia spolu zdieľajú svet spoločných významov, ktoré berú ako samozrejmosť, dávno pred tým, ako ku formulácii nejakej informácie došlo“ (JIRÁK, Ján – KÖPPLOVÁ, Barbara. *Masová média*. Praha : Portál 2009, s. 50).

vnímať ako kultúrne podmienené prostredie, v ktorom sú k dispozícii informácie obsahujúce spoločné významy, predstavy, hodnoty a symboly.

Záver

Často sa stretávame s tým, že ľudia (žiaci, študenti, mládež) získavajú prvý kontakt s tradíciami vlastného regiónu a národa prostredníctvom médií. Je to spojené s ekonomickými možnosťami, pracovným vyťažením, vzdialenosťami a inými príčinami. Súčasťou mediálnej kompetencie je schopnosť vedieť nájsť potrebné informácie, kriticky ich zhodnotiť a využiť vo svojom živote. Stále častejšie sa hovorí aj o potrebe vytvárať si vlastné mediálne produkty. Aj tieto mediálne produkty sa môžu týkať prenosu kultúrnej tradície: informácie o kultúrnej akcii; zaujímavosti z kultúrneho života vybranej komunity; informácie o tom, ako v určitom regióne prebiehajú oslavy tradičných sviatkov a pod. Tiež sa prostredníctvom médií sprístupňujú niektoré historické pamiatky, ktoré sú pod záštitou ochranárov alebo ktoré sú na nejaký čas uzatvorené v súvislosti s rekonštrukciou. Moderné médiá dokážu vytvoriť simulovaný obraz pamiatky, ktorá je neúplná alebo vplyvom prostredia a času zničená. Toto sú len niektoré z možností, ktoré nám ponúkajú médiá pri šírení kultúrnej tradície.

SUMMARY: MEDIA LITERACY - A PREREQUISITE FOR THE SPREAD OF CULTURAL TRADITIONS. The media have always played an important role in the dissemination of cultural traditions. This was the case in the past when the print media disseminated information about national cultural traditions and so it is in the present with the advent of television, the Internet, electronic journals and magazines. The dissemination of cultural traditions through the media has various benefits. The advantages of such dissemination of information include the speed, the number of recipients to send the information to, provision of current information; the use of advanced technology for the multiplication of information and its distribution through a variety of techniques and dissemination of information to the public with certain periodicity. The cultural traditions disseminated in this way foster cultural diversity and mutual cooperation.

Mgr. Al-Ali Jalal,

Katedre masmediálnej komunikácie a reklamy

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta

Štefánikova 67, 949 74 Nitra

jalali@ukf.sk

RECENZIE / BOOK REVIEWS

HAZLETT, Ian (ed.). Rané křesťanství. Počátky a vývoj církve do roku 600. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. 320 s. ISBN 978-807325-159-8

Zborník esejí k dejinám raného křesťanstva zostavený Ianom Hazlettom, profesorom cirkevných dejín na University of Glasgow v Škótsku, je venovaný pocte významného cirkevného historika a profesora na tej istej univerzite Williama Frenda. Obsahuje 25 esejí od fundovaných bádateľov z rôznych krajín zoradených do 7 tematických okruhov, špecificky sa týkajúcich dejín raného křesťanstva.

V úvodnom tematickom okruhu s názvom „Proč studovat dějiny rané církve?“ sa v rovnomennej eseji pokúša nájsť odpoveď na túto otázku Joseph Kelly, profesor medzináboženských štúdií na John Carrol University v Ohio. Namiesto výkladu argumentov o dôležitosti cirkevných dejín pre dnešnú historiografiu a spoločnosť sa však zamerá skôr na problémy vyučujúceho profesora s nezaujatými študentmi a vypočítava metódy, „ako zaujať študenta“ s obdivom k prednáškam spomenutého Wiliama Frenda, uvádzajúc niekoľko príkladov

z jeho praxe. Vo svojej, hoci pútavej eseji tak Kelly namiesto otázky „Prečo študovať?“ skôr odpovedá na otázku „Ako vyučovať?“.

Druhá časť publikácie nesie názov *Kontexty a počátky* a obsahuje eseje zamerané na podhubie vzniku křesťanstva, okolnosti a prostredie, ktoré na jeho vznik pôsobili – moc rímskeho impéria, židovstvo ako akási „matka“ křesťanstva, vplyv pohanského náboženstva a taktiež okolnosti búrlivej křesťanskej expanzie.

Stať „Vývoj křesťanských norem“ zahŕňa eseje zamerané na témy spojené s inštitucionalizáciou cirkvi(i), vznikom jej najpodstatnejších noriem a doktrín, ako kanonizácia Svätého Písma, genéza vyznania viery a cirkevných úradov a špecifik křesťanského uctievania *božstva* v antagonizme s judaizmom a pohanstvom. Taktiež je tu esej o fenoméne křesťanského asketizmu a raného mníšstva i esej zameraná na cirkevné koncily a synody ako nástroj spoločného riešenia problémov a vzájomných rozporov.

Ďalší okruh – „Působení a spisy církevních otců“ – je zameraný na významných teológov, herezológov a apologétov ranokřesťanskej doby. Eseje sú zamerané na gréckych, latin-ských a, čo je prínosnejšie, na orientálnych (sýrskych, koptských, armén-ských, etiópskych...) spisovateľov

(resp. otcov), o ktorých sa všeobecne u nás málo vie.

V okruhu *Utoáření víry, nauky a spirituality* sú zaradené eseje o vonkajších kultúrno-sociologických a náboženských vplyvoch prostredia, v ktorom kresťanstvo „vyrastalo“. V prvom rade ide o vplyv gréckeho umenia, vedy, literatúry, náboženstva a filozofie, ďalej vzájomné interakcie gnózy a kresťanstva, esej zamýšľajúca sa nad „ortodoxnou vierou“ a nad „herézami“ ako odchýlkami od nej, pričom tieto dva pojmy sú vnímané skôr ako možné alternatívy smerovania kresťanstva, ktoré je v počiatkoch rozmanité a nehotové. S touto esejou úzko súvisí i esej o cirkevných schizmách.¹ Ďalšia esej sa zaoberá kresťanským pohľadom na mystiku ako vzťahu kresťana s Bohom a nasledovanie či napodobňovanie Krista mučeníctvom, či už doslovným, alebo duchovným, ako najvyššou formou kresťanskej mystiky.

Šiesty okruh *Církev a společnost* začína esejou venovanou vnímaniu kresťanstva v rímskej pohanskej literatúre rôznych žánrov a jeho premenám.

¹ Herézou sa rozumie mylné, lepšie povedané neortodoxné učenie o fundamentálnych otázkach viery. Pod schyzmou sa rozumie priamo cirkevný rozkol, ktorého príčinou nemusela byť priamo heréza, ale per exemplum praktické otázky disciplíny (napr. novatianizmus).

Nasledujúca esej podáva prehľad interakcií medzi kresťanstvom a Rímskym impériom a politiku významných cisárov voči nemu od až po zánik Západorímskej ríše s krátkym epilógom o vzťahoch cirkvi a štátu v byzantskej dobe. Posledná esej tohto okruhu sa zaoberá postavením chudobných a bohatých kresťanov a postojmi kresťanov k majetku, s čím je tiež spojený i vznik asketického hnutia, tak ortodoxného, ako aj neortodoxného, a pôvod raného monasticizmu.

Siedmy okruh pozostáva z esejí, ktoré sa zaoberajú výskumom dejín Ranaj cirkvi – patristickou historiografiou, výsledkami archeologických výskumov a posledná esej je venovaná reminiscenciám a názorom na ranú cirkev v renesancii a reformácii, resp. využitím ideálu ranaj cirkvi predstaviteľmi reformácie a rekatolizácie, respektíve vplyvu patristickej literatúry na ich myslenie a názory.

Na konci publikácie sa nachádza prehľad literatúry a prameňov k dejinám ranaj cirkvi a vydavateľovi slúži ku cti, že pridal i prehľad prekladov prameňov k téme v českom a slovenskom jazyku. Kniha je tiež doplnená o register a chronologický prehľad najvýznamnejších udalostí ranokresťanského obdobia.

Hlavnou devízou knihy *Rané křesťanství* je jej široký záber a poňatie názorov mnohých bádateľov, ktorí

podali vlastné stanoviská k špecifickým záležitostiam skúmaného predmetu. Hoci toto dielo nepodáva klasický chronologický pohľad na dejinné obdobie, o to prínosnejšia je netradičným, i keď o to náročnejším štýlom, ktorého príznakom je pestrosť a rozmanitosť „uhlov pohľadu“. I keď dielo nepostačuje ako základná literatúra, je však výborným impulzom pre ďalšie štúdium a výskum.

Samuel Hudec

IVANOV, Sergej Arkadževič.
Byzantské misie. Aneb je možné udělat z „barbara“ křesťana?
Červený Kostelec : Pavel Mervant, 2012. 368 s. ISBN 978-80-87378-45-8

Byzantské misie sú prvou publikáciou Sergeja A. Ivanova, ktorá bola preložená do češtiny. Autorom kvalitného prekladu je Michal Téra. Kniha ponúka analýzu fenoménu christianizácie, jej možností zo strany Byzancie (nielen) u jej susedov a taktiež analýzu pohľadu Byzantíncov na barbarov, ktorých sa v rôznych dejinných etapách viac či menej z rôznych pohnútok snažili priviesť na cestu kresťanskej viery. Chronologicky a geograficky je práca rozdelená na jednotlivé kapitoly, v ktorých autor rozoberá konkrétne pokusy Byzancie o christianizáciu barbarov. Sergej Ivanov ponúka bohatý prehľad – viac než 1000 rokov (od počiatku

kresťanstva až po zánik Byzancie) – a to vo veľmi širokom geografickom priestore. Postupne sa venuje christianizácii Etiópie, Arábie, Sudánu, Perzie, Núbie, Kaukazu, šíreniu kresťanstva medzi Gótmami, Arménmi, Vizigótmami, Hunmi, Chazarmi. Zaoberá sa aj otázkou byzantských misií na Veľkej Morave, v Bulharsku, Rusi, u starých Maďarov, Alanov a okrajovo spomína aj iné územia, ako napr. Litvu. Širší priestor venuje niektorým osobnostiam a úlohám, ktoré mali významný podiel na christianizácii; okrem Konštantína Veľkého napríklad Justiniánovi I., Fotiovi, Konštantínovi – Cyrilovi alebo Basileovi I.

Sergej Ivanov v Byzantských misiách pracuje s rozsiahlym pramenným materiálom. Analyzuje ho a interpretuje skutočne podnetným spôsobom. Prichádza s novými závermi, pričom svoje úvahy konfrontuje aj s teóriami iných bádateľov. Objasňuje, prečo je potrebné bojovať proti „*mlčky prijaté teze, že Byzanc chcela stejně aktivně křtít barbary jako Řím.*“ Jeho pohľad sa líši aj na iné, už mnohokrát diskutované otázky, ako je napríklad christianizácia Rusi alebo pôsobenie bratov Konštantína – Cyrila a Metoda nielen na Veľkej Morave. Pokladá ich za akcie, o ktoré politika ríše nemala dostatočný záujem a tým pádom pre ne nevyvíjala ani výraznejšiu snahu o podporu. Veľká Morava, rovnako ako aj Rus,

boli podľa neho príliš vzdialené, v prípade akéhokoľvek druhu podmanenia neudržateľné, a teda nepodstatné predvor s ambíciami o územnú expanziu do iných oblastí (Veľká Morava podľa neho navyše už christianizovaná bola). Dejiny Byzancie sú procesom, v ktorom sa strieda boj medzi expanziou a izolacionizmom – cirkevným i politickým – v rámci byzantskej kultúry. Publikácia objasňuje cestu byzantského vnímania christianizácie pohanských barbarov od ranokresťanského univerzalizmu po byzantský „*kulturní snobismus*“, ktorý pominul až v období predchádzajúcom definitívnemu zániku ríše. Christianizácia barbarov bola počas takmer celej doby trvania Byzancie považovaná za prostriedok k ich „zjemneniu“, nie však postaveniu na úroveň „Rómejov“. Absolútne nepochopenie barbarských kultúr dokumentuje hneď niekoľko zaužívaných praktík byzantských misionárov, ako napríklad neznalosť barbarských jazykov alebo naliehanie na okamžitú a striktnú zmenu starých zvykov v takmer všetkých aspektoch života. Od mnohoženstva až po stravovacie návyky, niekedy dovedené až do extrémov. Berúc toto do úvahy, je pochopiteľné, že snáď viac ľudí dokázal obrátiť na kresťanstvo úplne pasívny stylita. Očividný príklad bol pre vnímanie barbarov omnoho zrozumiteľnejší ako teoretickí misionári,

ktorí keď už boli vyslaní, nedokázali prispôbiť seba a, aspoň sčasti, nariadenia viery prinášanej rozdielnym prijímateľom. Potom by pomaly mohli prechádzať na takú ich podobu, ktorá bola považovaná za správnu. Potrebu kompromisov však pochopili Byzantínci príliš neskoro. Politická situácia predchádzajúca zániku Byzancie už neponúkala možnosti tak rozsiahlych christianizačných akcií, aké boli možné v skorších obdobiach. A aj keď boli možné, Byzancia ich nepodnikala vedome s cieľom urobiť z barbarov rovnocenných partnerov, ale skôr zmierniť ich a ovládnuť.

Martina Škutová

STEINHÜBEL, Ján. Kapitoly z najstarších českých dejín 531 – 1004. Kraków : Spolek Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012. 204 s. ISBN 978-83-7490-506-0

Najnovšia publikácia Jána Steinhübla podáva ucelenejší pohľad na české dejiny odohrávajúce sa v rozmedzí rokov 531 až 1004. V tomto dejinnom úseku niekoľkých storočí zachytáva premeny v Čechách od konca obdobia sťahovania národov cez formovanie sa ranostredovekého štátu. Autor si za počiatok českých dejín zvolil už spomínaný medzník, teda rok 531, kedy prichádzajú do Čiech Slovania. Tí sa usídľujú na miestach, ktoré

predtým obývali germánske kmene Markomanov. Protiľahlé ohraničenie rokom 1004 je dôležité najmä kvôli tomu, že vtedy skončila krátka poľská nadvláda na území Čiech. Vo svojom historickom výklade predstavuje dejiny Čiech v širšom stredoeurópskom kontexte, čím vyplňa medzeru nielen v slovenskej historiografii. Publikácia pozostáva z desiatich kapitol, ktoré sú zoradené chronologicky a vytvárajú niekoľko súvislých tematických celkov. Tie nás oboznamujú s dynamickým dejinným procesom, ktorý sa nezaobíšiel bez častých politických a územných zmien. Autorovi ako známemu slovenskému medievalistovi nemožno uprieť vysokú úroveň jeho bádateľských schopností nevyhnutných pri interpretácii predloženej problematiky, bohatý rozhľad v cudzojazyčnej literatúre, ako aj znalosť primárnych prameňov, ktorými vie svoje myšlienky a predpoklady patrične verifikovať. Práve torzovitosť písomných prameňov pri skúmaní obdobia raného stredoveku ho núti premýšľať v širších dimenziách, hľadať analógie a dávať svojim úvahám aj vzdialenejšie smerovanie. V úvodnej kapitole svojej práce sa najskôr len vo všeobecnom rámci zamýšľa nad previazanosťou národa so svojimi dejinami. Kladie si základné otázky: „Čo je to národ a čo sú to dejiny?“. Odpovede nachádza v prácach historikov Izidora

so Sevilly a Ibn Chaldúna. Po vysvetlení základných pojmov sa presunie k ich aplikácii na dejinný vývoj v Čechách. Výsledkom sa takto stávajú výpovede o vzniku kmeňov či národov. Toto autora privádza napríklad k tvrdeniu, že „Aj Česi boli pozberaní z rozličných národov“, keď sa v časoch protiavarského povstania spojili s inými Slovanmi na území Boiohaema. V súvislosti so Samovou ríšou sa autor najskôr vyjadruje k spornej otázke o lokalizácii Wogastisburgu. V roku 631 sa tu odohrala bitka, v ktorej Samo so Slovanmi zvíťazil nad franským vojskom Dagoberta. Vyvracia názor o tom, že by sa Wogastisburg nachádzal v Čechách. Rovnako nesúhlasí s názorom, že ležal v dnešnej Bratislave. Mala ním byť bývalá rímska pevnosť Agasta, ktorá stála pri východnom brehu rieky Emže ústiacej do Dunaja. Otáznym zostáva aj spojenectvo Samovej ríše a Čiech, ktoré sa dá analogicky vyvodiť prostredníctvom obdobného pripojenia srbského kniežatstva. V ďalších dvoch kapitolách autor zachytáva pomery v Čechách počas 9. storočia. Tie boli podmienené konfrontáciou s Franskou ríšou Karola Veľkého a jeho syna Ludovíta Nemca. Rovnako určujúce boli aj vzťahy so susednými Bavormi, Srbmi a Moravanmi. Čechy v tomto období tvorilo 6 menších kniežatstiev, na ktorých čele stálo hlavné knieža. V dôsledku dynastických sobášov sa

stali Česi, Srbi a Moravia spojencami v bojoch proti Východofranskej ríši. Počas vlády Svätopluka sa Čechy stali súčasťou veľkomoravského územia a práve Svätopluk dopomohol kniežaciemu rodu Přemyslovcov k pevnému postaveniu medzi českými kniežatstvami. Autor sa upriamuje aj na situáciu, ktorá nastala po páde Veľkej Moravy, spôsobenú maďarskými vpádmi. Česi sa stali súčasťou slovansko-maďarského spojenectva miereného proti Sasom v rokoch 906 – 920. Po rozpade tohto spojenectva Maďari ovládli Nitriansko a napadli aj Moravu a Čechy. Detailnejšiu pozornosť venuje aj procesu zjednocovania českých kniežatstiev pod vedením Přemyslovcov, ktorí sídlili v stredných Čechách. Významnou osobnosťou v tomto procese bol Boleslav I., brat Václava, ktorého pôsobenie zmenilo charakter českého kniežatstva. Upevnil si svoju moc a v krátkom čase vytvoril rozsiahlu ríšu. Navyše ukončil niekoľkoročné nepriateľstvo s nemeckých kráľom a neskôr cisárom Otom I., dôsledkom čoho potom bojoval na jeho strane proti Maďarom. Samostatná kapitola je venovaná novovznikajúcej cirkevnej správe v Boleslavovej ríši, kde boli zriadené tri biskupstvá v Prahe, Krakove a Olomouci. Zaujímavé sú aj úvahy o Slavníkovochoch, kde autor objasňuje ich přemyslovský pôvod a príbuzenský vzťah Vojtecha a Slavníka.

Svoj koncept dejín napokon uzatvára opisom rozpadu přemyslovskej ríše. Ten spôsobili najmä poľské výboje a zlá vnútropolitická situácia, ktorá ríšu ešte viac oslabilá. Dynastické spory o nástupníctvo priniesli vyvraždenie Slavníkovcov ako jednej z dvoch vetiev Přemyslovcov, ktorých koniec znamenal aj koniec jednej dlhej etapy českých dejín. Publikácia je z obsahovej stránky veľmi pozoruhodná, avšak niektoré pasáže sú ťažko pochopiteľné pre čitateľa, ktorý nie je práve odborníkom na české dejiny v ranom stredoveku. Avšak štýl, ktorým autor sprostredkuje udalosti, je pútavý. Často spomína neznáme lokality a neustále geografické zmeny, preto je veľkým nedostatkom absencia mapového podkladu, ktorý by čitateľovi mohol poslúžiť k lepšej predstave a pochopeniu celého obdobia.

Martina Vrbinárová

ČAJKA, František:
Církevněslovanská legenda
o svaté Anastázii. Praha :
Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.,
2011. 240 s. ISBN 978-80-86420-44-8

Dějiny přímého výzkumu českocírkevněslovanských památek se datují od dvacátých let 19. století, kdy ruský badatel A. Ch. Vostokov objevil rukopis s textem První staroslověnské legendy o sv. Václavu. Byla to první památka,

kteřá potvrdila dřívější předpoklad, že se církevněslovanské písemnictví po vyhnání Metodějových žáků z Velké Moravy dostalo i na území raně přemyslovských Čech a že se zde spolu se slovanskou liturgií pěstovalo i po latinizaci křesťanského obřadu a kultury.

Během téměř dvou staletí, kteřá od Vostokovova nálezů uplynula, byly nalezeny desítky dalších rukopisů a počet pň staroslověnský heslář důkladně a pečlivě zpracován, dovolíme si zde uvést okrajovou poznámku, že by pro další výzkum Anast i celého okruhu českocírkevněslovanských památek bylo vhodné vytvořit i „obrácený“ heslář, tedy latinsko-staroslověnský.

Po indexu verborum následuje textologický, jazykový a lexikální rozbor Anast (s. 127-187), v němž F. Čajka prokazatelně potvrzuje předpoklad, že všechny slovanské rukopisy Anast vycházejí ze společného nedochovaného archetypu a nebyly překládány nezávisle na sobě. Mimo jiné pro to svědčí společná koruptela v podobě *propria anosъ* v překladu za lat. apelativum *anus* – „stará žena, stařenka“ (s. 127) a také výskyt stsl. *veštъ* ve zřejmém významu „osoba ženského pohlaví“ (s. 167).

Prostřednictvím všestranné analýzy lingvistického i extralingvistického charakteru dospívá F. Čajka k závěru, že prvotní překlad Anast může být skutečně svázán s přemyslovskými Čechy 11. století. Jako nejpravděpodobnější uvádí

F. Čajka dvě hypotézy. Překlad mohl být pořízen buď v Uhrách, kde našli v polovině 11. století útočiště mniši ze Sázavského kláštera po jejich vypuzení knížetem Spytihněvem II. Památka zde mohla být přeložena k počtě patronky uherské královny Anastázie Jaroslavny, dcery kyjevského panovníka Jaroslava Moudrého a manželky uherského krále Ondřeje I. (1046-1060). Druhá hypotéza souvisí s rozšířením kultu sv. Anastázie a sv. Chrysogona v Bavorsku, kam byly v polovině jedenáctého století přeneseny jejich ostatky. Bavorské kláštery tak mohly díky jejich doloženým kontaktům zprostředkovat latinskou předlohu českému prostředí.

Monografie Františka Čajky je přehledně zpracovaná a odkrývá další, dosud komplexně nezpracovanou tematiku českocírkevněslovanského písemnictví. Doufejme, že badatelé v budoucnu podobným způsobem zpracují i ostatní církevněslovanské památky, u kterých se český původ zatím jen předpokládá.

Tato recenze vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 12, Historie v interdisciplinární perspektivě; podprogram č. 205 605 Profilace – asimilace – koexistence – integrace – reflexe (vývoj jazykových, konfesních, etnických a národních identit v areálu východní a jihovýchodní Evropy).

Martina Chromá

VRTEL, Ladislav. Heraldický katechizmus, čiže základy heraldiky v otázkach a odpovediach, zoradených do trinástich lekcí a pre väčšiu názornosť doplnených o premnohé vyobrazenia. Bratislava : VEDA, 2012. 208 s. ISBN 978-80-224-1254-4

Ak by sme si položili otázku, ktorá z pomocných vied historických sa na Slovensku teší najväčšiemu záujmu, nepochybne by v takejto ankete vyhrala heraldika. A určite právom. Asi nebudeme ďaleko od pravdy, ak povieme, že samotnej heraldike bolo v modernej historickej spisbe venovaných viac prác – či už štúdií, alebo monografií – ako všetkým ostatným základným historickým vedám dohromady. Dôvodov popularity heraldiky je akiste viacero. Medzi rozhodujúce však môžeme považovať prepojenie histórie (erb nesie v sebe často významný historický odkaz) s umením. Práve fakt, že erb okrem historickej informácie nesie aj výraznú estetickú hodnotu, robí z neho unikátny prameň, ktorý fascinoval nielen odborníkov, ale aj laickú verejnosť v podstate od vzniku heraldiky v 12. storočí až po súčasnosť. To, že sa o erby zaujíma nielen odborná historická obec, ale i najširšia verejnosť, ovplyvňuje aj heraldickú knižnú produkciu. Popri výsostne odborne zameraných prác vznikali a vznikajú

aj mnohé popularizačné diela, ktoré majú prijateľným a často aj príjemným spôsobom priblížiť čitateľom krásu heraldiky. Medzi najvýznamnejších súčasných popularizátorov tejto disciplíny zaiste patrí heraldik a historik Ladislav Vrteľ. Z jeho najvýznamnejších prác možno spomenúť predovšetkým *Osem storočí slovenskej heraldiky* (2003) či najnovšiu výpravnú edíciu stredovekého *Traktátu o znameniach a erboch* od Bartola de Saxoferrato (2009). K týmto, ale i mnohým ďalším Vrteľovým prácam, ktoré nie je možné na tomto mieste menovať, pribudla v roku 2012 nová a v mnohých ohľadoch aj ojedinelá knižka *Heraldický katechizmus*. Hoci nejde o obširne dielo formátom ani rozsahom, predsa upúta už na prvý pohľad. Je to milé dielko, ktoré úrovňou grafického spracovania nesporne patrí medzi umelecky najkrajšie zvládnuté knižky s historickou tematikou posledných rokov. Podľa slov autora tento *Katechizmus* istým spôsobom nadväzuje na obľúbený žáner heraldických katechizmov, s ktorými sa stretávame najmä od 17. storočia. Je písaný formou krátkych otázok a odpovedí, tak aby čo najvýstižnejšie vysvetľoval základné heraldické javy a otázky. Obsahovo je členený na trinásť lekcí, pričom jednotlivé lekcie tvoria okruhy základných heraldických tém, ako je odborná terminológia, popis erbov (blazón), štruktúra

erbového štítu, heraldické tinktúry, erbové znamenia, nadštítové súčasti erbu (timbrovanie), heraldické pramene, heraldické právo, vznik a vývoj heraldiky a typológia erbov podľa používateľov (heraldický strom). Takmer každá otázka a odpoveď je ilustrovaná ukážkou erbu alebo jeho časťou, čo umožňuje veľmi rýchle osvojenie si problematiky a napomáha bezproblémovej zrozumiteľnosti textu. Popri vyobrazeniach teoreticky ilustrujúcich určitý heraldický jav dopĺňa prácu aj viacero erbov rôznorodých významných osobností, ako sú maliar Albrecht Dürer, teológ Martin Luther, slávny literát William Shakespeare či filozof Immanuel Kant.

Ladislav Vrteľ je u odbornej verejnosti známy ako heraldik, ktorý sa vo svojej vedeckej činnosti zameriava okrem iného aj na heraldickú terminológiu erbu a erbových figúr, ich popis, polohy v štíte a podobne. Aj v tejto práci je viditeľná snaha autora o používanie jednotnej heraldickej nomenklatúry, tak ako ju podrobne predstavil vo svojej *Heraldickej terminológii* (2009). Takúto snahu o jednotnosť popisu erbu a jeho súčastí isto možno vítať, a to i z toho dôvodu, že doposiaľ sme takúto jednotnú a predovšetkým systematickú publikáciu nepoužívali. Napriek tomu však nemožno prehliadnuť aj určité rozpaky niektorých ďalších slovenských heraldikov, ktorí

sa v názoroch na ňu líšia, a zavádzanie takéhoto systému bez širšej heraldickej diskusie a konsenzu považujú za nie práve najšťastnejšie. Takýto postup autora však možno považovať za oprávnený, keďže je súčasťou jeho autorskej licencie, na ktorú má každý autor nárok. Záver práce dopĺňa spoločný menný, miestny a vecný register.

Už v úvode bolo spomenuté, že predstavený *Katechizmus* je určený predovšetkým širokej laickej verejnosti, každému nadšencovi, ktorý má vzťah k histórii. Predstavená práca širokú heraldickú tému pochopiteľne nevyčerpáva. Predstavuje skôr základnú pomôcku, poskytujúcu záujemcovi základné informácie. Neznamena to však, že i skúsenejší heraldik v nej nenájde nové či podnetné informácie. Hoci by možno každý heraldik postupoval pri zostavovaní takejto práce odlišným spôsobom, autor kládol dôraz na iné heraldické problémy a podával ich jemu bližším spôsobom. Uvedenú publikáciu pokladám za našu najnovšiu popularizačnú heraldickú prácu, za zaujímavý počin, ktorý si svojho vďačného čitateľa nepochybne nájde.

Miroslav Glejtek

TAKÁCS, Imre. Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Royal Seals of the Árpád Dynasty. Budapest : Magyar Országos Levéltár, 2012. 192 s. ISBN 978-963-631-218-3

Dlhodobý záujem historikov o pečate a pečatenie nie je náhodný. Pečať predstavovala v stredovekej spoločnosti najvyššieho garanta pravosti právneho dokumentu. Osobitne sa to týka veľkých panovníckych pečatí, ktoré mali plnú autenticitu, teda garanciu platnosti a neporušiteľnosti spísomného právneho aktu. Popri význame pečate pre diplomatiku, pri zisťovaní pravosti dokumentu alebo jeho sfalšovaní predstavuje pečať aj dôležitý komparačný prameň pri výskume dejín umenia, ikonografie, heraldiky a ďalších príbuzných odborov.

V rámci maďarskej historickej spisby vzniklo v posledných rokoch viacero prác zameraných na rôzne oblasti sfragistiky. Z edícií panovníckych pečatí možno spomenúť prácu Gézu Érszegiho *Sigilla Regum – Reges Sigillorum* (2002) či katalóg rôznorodej skupiny stredovekých pečatí, zostavený pod taktovkou Andrása Hegedúsa *Megpecsételt történelem* (2000). K najnovším počínom maďarských sfragistov patrí anotovaná práca Imre Takácsa o pečatiach arpádovských uhorských panovníkov do roku 1301.

Publikácia je rozdelená na dve hlavné časti. Prvá pozostáva z viacerých

kapitol (štúdií), v ktorých sú predstavené rôzne aspekty panovníckej sfragistiky v sledovanom období. V kapitolách *Písaná história a ikonografia* a *Obraz a štýl* sa autor zaoberá vývojom a ikonografiou uhorských panovníckych pečatí od najstaršieho obdobia. V 2. polovici 10. storočia došlo v západnej Európe k transformácii starších ikonografických vzorov panovníckych pečatí do novej formy. Tá spočívala v zobrazovaní polpostavy panovníka s atribútmi moci a neskôr aj v vzniku trónnej pečate. Tieto nové tendencie postihli aj sfragistiku prvých uhorských panovníkov. Štefan I. na samotnom počiatku formovania Uhorského kráľovstva využil každý spôsob reprezentácie, ktorý podporil jeho postavenie i vo vzťahu k významným európskym panovníkom a ich dvorom. Je prirodzené, že podobne ako v ďalších oblastiach (napr. mincovníctvo), aj v otázkach pečatenia napodoboval Štefan I. západoeurópske sfragistické vzory. Hlbšej analýze je podrobený najmä vývoj najdôležitejších veľkých, spravidla majestátnych pečatí (napr. problematika trónu), a čiastočne aj ďalších typov pečatí nižšej právnej sily. V tomto období boli reprezentované predovšetkým prostredníctvom pečatných prsteňov nesúcich portrét panovníka alebo výjavy antických gem. Autor tu tiež rozoberá závažné terminologické otázky typológie

pečatí. Pri analýze obrazu a štýlu (slohu) pečatí si I. Takács osobitne všíma pečať kráľa Imricha (1196 – 1204), ktorú považuje v mnohých aspektoch za prelomovú. Ide na uhorské pomery o nezvykle kvalitnú ryteckú prácu, hodnú podrobnejšieho záujmu. Autor skúma paralely uhorských panovníckych pečatí 12. a 13. storočia, predovšetkým s majestátnymi pečaťami francúzskych panovníkov, ale i umeleckými prejavmi pečatí z talianskeho a byzantského prostredia. V panovníckych pečatiach patrí popri množstve najrôznejších ikonografických prvkov dôležité miesto aj erbu panovníka alebo jeho časti. Osobitne sa touto problematikou zaoberá kapitola *Začiatky heraldiky*. Na vrchole stredovekého erbovníctva stál nepochybne panovnícky erb. V Uhorsku sa stretávame s dvoma zásadne odlišnými typmi takéhoto erbu. Prvý, známy od vlády Belu III. (minca z r. 1190), mal podobu dvojkríža umiestneného v štíte. Druhý, mladší a koncepčne celkom odlišný erb zo začiatku 13. storočia, mal podobu v štíte umiestnených priečných brvien (tzv. arpádovské brvná), ktoré v tomto období vyplňajú kráčajúce levy. Používanie a postavenie oboch typov erbov predstavuje zaujímavú, i keď doposiaľ nie dostatočne objasnenú problematiku. Je to predovšetkým z toho dôvodu, že pozícia oboch erbov sa v rôznych obdobiach menila. Prínos

Takácsovej štúdie spočíva okrem iného v detailnej analýze erbu s dvojkrížom, ktorý mal na rôznych typoch nosičov, ale i samotných pečatí, rozdielnu podobu a vyvíjal sa. Symboly z pečatí autor porovnáva s množstvom ďalších artefaktov, byzantského a západoeurópskeho pôvodu. Posledná kapitola má názov *Chronológia pečatí Ladislava IV.* Pozornosť v nej venuje neobvykle veľkému počtu typov pečatí, ktoré Ladislav IV. v období svojej vlády medzi rokmi 1272 až 1290 používal. Vláda tohto panovníka predstavovala obdobie celkového úpadku kráľovskej moci a anarchie. Tá postihla celé kráľovstvo a nevyhlo sa ani panovníckej kancelárii. Vplyvom dramatických okolností, ktoré sú spomínané vo viacerých dobových dokumentoch, bolo potrebné obnoviť autoritu a moc pečate novými typármi. Panovník za obdobie svojej vlády používal až šesť veľkých typárií, z ktorých niektoré vznikli prerytím pôvodného obrazu a niektoré predstavujú úplne nové pečate. Okrem toho je známy jeden Ladislavov pečaťný prsteň. Autor sa tejto unikátnej kolekcie venoval podrobne a vykonal ikonografický rozbor jednotlivých typárií a zaradil ich do chronologického rámca.

Za úvodnými kapitolami nasleduje vlastný katalóg panovníckych pečatí. V ňom sú jednotlivé položky radené chronologicky, podľa panovníkov

a poradia, resp. typu pečate. Pri každej položke je uvedený typ pečate (veľká, bula, mincová, menšia, prsteňová atď.), jej rozmery, rozbor kruhového (legendy), aktuálne uloženie známych exemplárov a publikované edície pečate. Značný priestor je venovaný ikonografickému rozboru. Jeho súčasťou je v mnohých prípadoch aj analýza koroboračnej formulky dokumentu, resp. pasáže, ktoré objasňujú pozíciu pečate, jej terminológiu a ďalšie súvislosti jej používania. Väčšina pečatí, zachovaných v origináli, obsahuje fotografiu pečate. V prípade jednostranných pečatí sa pri položke nachádza len averzná strana. U dvojstranných (mincových) pečatí je zobrazený averz aj reverz. V prípade, že autori nemali k dispozícii v súčasnosti dostupný prameň, sa stretáme aj so staršími čiernobielymi fotografiami a v niektorých prípadoch – pre lepšiu ilustráciu – aj s perokresbou, spravidla pochádzajúcou z klasického diela G. Praya *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae* (1805). V katalógu je zahrnutých celkovo 48 položiek pečatí uhorských panovníkov, počínajúc prvým uhorským kráľom Štefanom I. (1000 – 1038) až po Ondreja III. (1291 – 1301) a jeho manželku, kráľovnú Fenennu. U niektorých panovníkov, ako napríklad u Štefana I., sa pečate dodnes nezachovali. Hoci je práca s takýmto nezachovaným sfragistickým materiálom pomerne zložitá,

autor sa týmto problematickým obdobiam pečatenia nevyhol a na základe diplomatických a právnych prameňov sa pokúsil o čo najvyčerpávajúcejšiu rekonštrukciu. Zahraniční bádatelia oceňujú, že tak úvodné kapitoly, ako i skrátená verzia katalógu sú publikované aj v anglickom jazyku.

Záverom možno konštatovať, že prezentovaný katalóg predstavuje jednu z najkvalitnejších stredoeurópskych prác tohto typu v posledných rokoch. Jeho autor patrí medzi najvýznamnejších maďarských sfragistov súčasnosti, čo sa odráža v celej práci. Anotovaná publikácia je v mnohých ohľadoch inšpiratívna. Z nášho pohľadu je zaujímavá nielen obsahnutými informáciami, ale i metodologickými prístupmi a uchopením témy. Vyzdvihnúť možno komparáciu uhorských pečatí s ďalšími domácimi artefaktmi (relikviáre, mince), ako i západoeurópskymi a byzantskými prameňmi. Môžeme len dúfať, že v dohľadom čase sa zintenzívnia práce i na edíciách pečatí, nachádzajúcich sa v slovenských archívoch. I Takácsova práca bude v mnohom predstavovať dôležité vodidlo pri ich príprave.

Miroslav Glejtek

**MUSICANTICA SLOVACA :
Duch stredoveku - hudobný
film. UKF PF AK HU, Univerzita
Konštantína Filozofa v Nitre,
Pedagogická fakulta, Katedra
hudby. Regionálne združenie
Váh – Dunaj – Ipeľ, 2010. Rozsah:
32 min.**

V roku 2010 sa podujalo regionálne združenie Váh – Dunaj – Ipeľ (pod režijným vedením Mgr. Daniela Balka) a hudobné združenie Musicantica Slovaca „ozvučiť“ stredovekú architektúru v rámci cezhraničného slovensko-maďarského projektu „Duch stredoveku“. Spoločne vytvorili DVD, ktoré zdokumentovalo osem významných architektonických pamiatok románskeho a gotického slohu (šesť slovenských a dve maďarské). Primárnym cieľom audiovizuálneho dokumentu bolo atraktívnou formou spopularizovať sakrálne a svetské stavby na území Slovenska a Maďarska a pozdvihnúť cestovný ruch. Či sa to podarilo, je otázne, avšak myšlienka to je ušľachtilá a vznešená. Projekty tohto typu prospievajú nielen k rozvoju cestovného ruchu, historického povedomia a geografickej gramotnosti, ale určite aj k zlepšeniu slovensko-maďarských vzťahov (bilingválnosť v titulkoch) a oceneniu vzácných pamiatok na tomto území. Sprievodný bulletin je prehľadný a obsahuje texty piesní, pramene, opis architektonických

pamiatok a poznámky k ich súčasnému stavu. Jedenásť hudobných ukážok pochádza z pôvodného repertoáru stredovekej hudby. Tá sa dokonca priamo viaže na územie Slovenska, Čiech a Maďarska. Výnimkou je pieseň z kraja okcitánskych trubadúrov.² Piesne a inštrumentálne skladby našťudovalo, aranžovalo a interpretovalo hudobné združenie Musicantica Slovaca, pôsobiace pri Katedre kulturológie FF UKF v Nitre. DVD bolo uvedené na koncerte združenia Musicantica Slovaca v Ponitrianskom múzeu, v Nitre 17. decembra 2010 a o deň neskôr v meste Tata v Maďarsku. Hudobné združenie Musicantica Slovaca sa zaoberá interpretáciou hudby z 12. až 18. storočia. Skupina vznikla v roku 2005 a jej členmi sú **Mgr. Mária Žilíková-Mandáková, PhD.** (pedagogička na Katedre kulturológie FF UKF v Nitre), **PaedDr. Róbert Žilík** (výtvorník, hudobník a výrobca replík historických hudobných nástrojov), **PhDr. Miroslava Blažeková, PhD.** (pedagogička na Katedre hudby PF UKF v Nitre) a **Tomáš Blažek** (študent SPU v Nitre).³ Hudobníci hrajú na replikách

² Z hudobných prameňov spomeňme Jistebnický kancionál (14. stor.), Rukopis Tomáše ze Štítneho (14. stor.); Cantigas de Santa Maria (13. stor.); Vietorisov kódex (17. stor.) a ďalšie.

³ Viac o združení na: www.robertzilik.sk

dobových hudobných nástrojov (*gajdy, šalmaje, pastierske píšťaly, zobcové flauty, rebek, fidula, citara, ninera, psalterium, trumšajt, davul*); oblečení v dobových kostýmoch animujú stredoveký priestor a tým naznačujú proporcie architektúry. Čo by sa dalo celému projektu vytknúť najviac, nie je ani tak jeho formálna či obsahová stránka, ale nedostatočná propagácia produktu. Je takmer nemožné sa k nemu dostať a aj na internete o ňom vyšlo iba minimálne množstvo promomateriálu (články na webovej stránke UKF v Nitre a reportáž v Nitrička TV⁴). Treba určite dodať, že dokument je excelentnou pedagogickou pomôckou pri výučbe dejín hudby a výtvarného umenia.

Dokument začína symbolickým vstupom hudobníkov do kostolíka v Drážovciach, ktorý je tajomne zahalený v oblakoch. Prvou prezentovanou architektonickou pamiatkou je Kostol sv. Mikuláša biskupa v Sazdiciach. V tejto stredovekej sakrálnej stavbe znie latinská koleda „*Collaudemus Christum Regem*“ a mariánska pieseň „*Solis praevia*“; obe z 15. storočia. Dnes je už vzácnosťou počuť vianočnú koledu v latinskom jazyku – univerzálnom

jazyku, ktorý sa niesol v priestoroch stredovekých kostolíkov.

Táto interpretácia výrazne kontrastuje so súčasnými interpretáciami kolied, ktoré nadobudli gýčový a umelý charakter. Pieseň „*Quen a omagen da Virgen*“ zo zbierky Cantigas de Santa Maria pomyselne spája stredovekú Kastíliu s interiérom vzácneho románskeho kostolíka sv. Michala v Drážovciach. Kostolom reformovanej cirkvi v Kalinčiakove znie anonymná mariánska pieseň „*Nitida Stella*“. Interiér kostola napĺňa pokojná atmosféra zubcových flaut a stredovekej fiduly.⁵ Cestovanie v priestore i čase pokračuje za hranicou Dunaja v maďarskej Tate. Na terase monumentálneho hradu „poskakuje“ veselá tanečná melódia zo 14. storočia s podivuhodným názvom „*Czaldy Waldy*“. Melódia je sprevádzaná zábermi z hradu Tata (z 2. polovice 14. storočia), ktorý je prestavaný v neogotickom slohu. „*Czaldy Waldy*“ vystrieda pôvodne stredoveká melódia „*Hajnal (Úsvit)*“ zaznamenaná vo Vietorisovom kódexe zo 17. storočia. Známa stredoveká tanečná skladba „*Saltarello*“ zo 14. storočia zaznie na dvore kráľovského hradu v Ostrihome. Jej interpretácii by sa dala vytknúť nedostatočná ži-

⁴ ĎURIŠOVÁ, Angelika : Duch stredoveku. In TV Nitrička. Nitra, 2010. Dostupné online: http://www.nitricka.tv/spravodajstvo/kultura/duch-stredoveku.html?page_id=1022

⁵ Nástroj vytvoril Róbert Žilík podľa fresky zobrazujúcej anjela hrajúceho na fidule (kostol v Rimavskom Brezove, 14. st.).

velnosť a dynamickosť, pretože práve „Saltarello“ je markantným príkladom svetskej stredovekej skladby, ktorá vyznieva lákavejšie práve v energetickej polohe (najmä dynamickejšie a energické bicie). Samozrejme, záleží od vkusu recipienta. Vzápätí za ňou nasleduje šansón slávneho okcitánskeho trubadúra Peire Vidala s názvom „Pos vezem“⁶. Dojem zo skladby je zosilnený hlbavou atmosférou záberov do stĺpovej siene, v ktorej trubadúr spieva svojej dáme lyrický text o láske. Interpretácia piesní okcitánskych trubadúrov je v našich končinách skutočne raritná. Z Ostrihomu nás späť do Nitry preniesie „Duch stredoveku“ do najstaršieho románskeho kostola (11. storočie), ktorý je súčasťou Katedrály sv. Emeráma na Nitrianskom hrade. Priestor je priam predurčený na interpretáciu duchovnej piesne „*In hoc anni circulo*“ zo 14. storočia aj vďaka akustickým výklenkom – nikám. Putovanie po sakrálnych a hudobných pamiatkach vrcholí hlučnými šalmajami v majestátnej veži gotického hradu, vypínajúcom sa nad obcou Podhradie. Dve anonymné inštrumentálne skladby (pravdepodobne z nemeckej

proveniencie) – „Platerspiel“ a „Traubentritt“ – sa vrezávajú do uší a kamených múrov hradu, ktorý si pamätá veľa zo svojej pohnutej vojenskej histórie. V tomto prípade je „Platerspiel“ poňatý v striednejšom tempe (v porovnaní s temperamentnou interpretáciou napr. nemeckého Corvus Corax či maďarského Arany Zoltána). DVD pôsobí ako živý dokument, ale v skutočnosti ide o štúdiové nahrávky. Mohlo sa nájsť aj riešenie nahrávania priamo „naživo“ v daných priestoroch. Hudobný DVD dokument je výnimočným spojením hudby, architektúry a živých muzikantov. Je však škoda, že nepreniklo na verejnosť vďaka nedostatočnej propagácii.

Lukáš Perný

ОД СТИЛСКИ ЕСТЕЗИС ДО ФИЛОЗОФСКИ ГНОСИС. КОН ПОЕТСКАТА ЗБИРКА СТРМОГЛАВО КОН ВИСОЧИНИТЕ ОД МАРТА МАРКОСКА (НАГРАДЕНА КНИГА НА ПОЕТСКИОТ ФЕСТИВАЛ КАРАМАНОВИ СРЕДБИ, РАДОВИШ, 2012).

Во последниве години се забележува пораст на поетската продукција во нашава земја. Се појавија и неколку антологии на младата македонска поезија кои содржат безвременски стихови. Меѓу нив, поезијата на Марта Маркоска се издвојува со оригинален стилски

⁶ Táto pieseň sa dáva do súvislosti s osobnou prítomnosťou Peira Vidala na dvore uhorského kráľa Imricha, ktorý mal za manželku dcéru aragonského kráľa Alfonza II., patróna trubadúrov Konštanciu (1198 – 1204).

печат. Стилистичката маестралност на поезијата на Маркоска не постои сама за себе, кажано жаргонски, таа не позира, туку упатува на истражување и копање во семантичките длабочини на јазикот, често нагласувајќи ја спознајната или гносеолошката функција на поезијата, која кулминира на крајот на песната. Стилскиот естезис, од нагласувањето на звучно-ритмичниот квалитет на стихот и сите варијанти на парономазија (момент во кој Маркоска, која освен поет, е и музичар, е генијална), кулминира во мудрост или гносис. Така, естетското е во функција на спознајното, а спознајното е изразено како естетско: стилскиот естезис на звукот, ритмот и мелодичноста на стихот кулминира како гносис, како мудрост.

Да тргнеме најпрвин, од стилистичкиот аспект на поезијата на Маркоска. Стрмоглаво кон височините содржи триесет и една песна, насловени како книги, и секоја од нив е 'посветена' на по еден глас/ буква од македонската кирилица. На тој начин се става акцент на фоно-морфолошките поетски фигури - алитерација, асонанца, мултисонанца и парономазија. Во таа смисла, поетскиот дискурс го нагласува процесот на осмислување/мотивирање на фонемите и чувствителните

взаимодејства меѓу фонемите и семемите, меѓу звукот и смислата.

„Беснееш бури во земјината утроба
Блеснуваш бурлескно на небесата
...

Благословуваш Баханалии за да си
напоиш душа

Безгласно бегаш кога најмногу те
бараме

Беседиш беснило во устите на
премудрите*

(Книга втора)

Сродноста меѓу звукот и смислата е однос кој не е однапред шифриран, ниту кодиран, вели Лотман. Наоѓањето на таа сродност подразбира смел поетски и поетички зафат – да се пронајдат семантичките потенцијали на јазикот во неговата звуковна страна, да се слезе во јазичните длабочини и потфатот да кулминира како полисемично распрснување на гносисот! Марта Маркоска експериментира со фонемите и морфемите во една навидум лежерна поетска игра, за да пронајде (древна) мудрост во спојувањето на навидум несродните зборови и зборовни секвенци. Хомофониските 'случајности' раѓаат смисла: позиционите (ритмички) и еуфониските (гласовни) еквивалентности, прво се одразуваат на семантичкото ниво

на песната, за да дадат смисловно заокружување или отворање на метафизички план. Така, во Книга десетта читаме:

„Свекотат нервите

(...)

Сиден часовник отчукува

(...)

Свер верен е неспокојот

(...)

Свезди, може криете друга вистина

А никогаш нема да дознаеме!“

Тука, звучниот квалитет на свонливото македонско *s*, од свекотот на сидниот часовник и сворот на неспокојот, преку семантиката на очекувањето, неспокојот, насетувањето и незнаењето, се отвора кон метафизичките прашања на повисоките вистини метафорично претставени со свездите.

Или пак во песната Книга дваесет и петта, звучниот квалитет на вокалот *у*, семантички лизгајки се меѓу Утнапиштим, улавиот, учтивиот и убавиот, на крај ќе се заокружи како добро познат, древен гносис:

Урната и колевката се двете страни на животот.

Хомофонијата и парономазијата во песните на Маркоска, многу често, на семантичкиот план на песната резултираат со имплицитно хумористични тонови, а некогаш се

претвораат и во експлицитна иронија и подривање на дискурсите на моќта. На пример, во стиховите:

„Бирокуратски Богу(мил) ми создаваш главоболите.“

(Книга втора)

„Инаетот вели: Ibi patria – уби мене!“

(Книга единаесетта)

“ФИРОМ не е земјата твоја

Недојдија не е, ни Елдорадо

Феникија попрво признаена ќе биде Фер е барем името да си го знаеш.“

(Книга дваесет и шеста)

Гносисот во поезијата на Маркоска се движи од резигнација (Седум месечини не ќе можат, да ја осветлат темната страна на душата!) до егзалтација (Обгрни го и непријателот и биди му добар подучувач!); од вечна запрашаност (Анимусот не ја признава Анимата, а ти тврдиш дека знаеш кој си?) до поетско пронаоѓање на брахман во атман, на вечноста во маленкоста, во билката, во жалфијата (Жалфијо, пријди да те помирисам!).

Поетската игра во Стрмоглаво кон височините не е само фоно-морфолошка, туку и интертекстуална: поетскиот текст е палимпсест кој во себе содржи бесконечен број текстови на историјата и митологијата, на геополитиката и филозофијата:

„О Арматолос!

Ни Логос, ни Ерос, ни Колос од
Родос
О, Озирис, ти ќе царуваш на земјава
во недоброени дни!“
(Книга дванаесетта)

еднаш станеш/ Ќе паднеш пак, ама
сепак не треба да се предадеш, во
врвот одиш низ трњето.

Славица Гацова

Во песните на Маркоска се среќаваат луѓе од различни времиња, божества и ликови од историјата на книжевноста, европскиот рационализам и источната мисла, мудроста на латинските изреки и мудроста на бесценетиот ни македонски фолклор.

Фоно-морфолошката и интертекстуалната игра во поетскиот дискурс на Маркоска, стилистичкиот естезис што кулминира како филозофски гносис, упатува на постоење на смисла во бесмислата, постоење на ред во нередот, на тајни врски меѓу навидум неспоивите нешта во (човечкиот) универзум. Фоно-морфолошката и интертекстуалната игра упатува на тајната алхемиска поврзаност на сè со сè, на скриената смисла на нештата под површината на хаотично расфрланите предмети. Поезијата на Маркоска нè упатува на тајните аналогии меѓу микро и макрокосмосот, меѓу човековата шареница и космичката небуда, нè наведува да слушнеме што космосот има да ни каже, затоа што: Осеката и плимата се вечен доказ /Дека штом

Obhliadnutie po konferencii Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda

Pamätihodné 1150. výročie príchodu sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu stimuluje rôzne inštitúcie k slávnostnému pripomenutiu si svojich epochálnych dejín. Do viacerých aktivít v rámci prebiehajúcich jubilejných osláv vstúpila aj univerzita, ktorá už takmer dve desaťročia nosí meno jedného zo solúnskych bratov. Ambíciou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre je pokračovať na ceste rozvíjania cyrilo-metodskej tradície, ako i šírenia vzdelanosti, humanizmu, demokracie a tolerancie. Na týchto atribútoch, na ktorých stoja záujmy akejkoľvek prosperujúcej spoločnosti, staval i Konštantín Filozof.

Skutočnosť, že naša alma mater, predovšetkým Filozofická fakulta, zamerala pozornosť na kritické vedecké bádanie cyrilo-metodského dedičstva, dokumentujú viaceré konkrétne kroky. Medzi nimi dominuje usporiadanie rozmernej vedeckej konferencie, ktorou chceli organizátori vzdať poctu misii nezmazateľne signujúcej vývoj hodnotového systému našej civilizácie, nášho civilizačného okruhu, našej Európy, ku ktorej patríme a vždy sme patrili. Ide o sviatok, ktorý má rozmer nielen cirkevný, ale i občiansky, rozmer nielen historický, ale i súčasný a význam nielen pre každého jedného z nás, ale i pre spoločnosť ako celok. Tieto polohy od seba nemožno oddeliť, pokiaľ chceme porozumieť sami sebe, svojim koreňom, svojej súčasnosti.

Filozofická fakulta UKF v Nitre usporiadala medzinárodnú vedeckú konferenciu *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda* pod záštitou prezidenta Slovenskej republiky Ivana Gašparoviča v dňoch 13. – 15. novembra 2012. Na organizácii podujatia participovali Konferencia biskupov Slovenska, Rímskokatolícka cirkev – Biskupstvo Nitra, Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Archeologický ústav SAV, Historický ústav SAV, Nitriansky samosprávny kraj, Mesto Nitra, Nadácia Konštantína Filozofa, Akademický klub FF UKF, Slovenská historická spoločnosť pri SAV a ďalšie vedecké, kultúrne a vzdelávacie inštitúcie. Otvorenia konferencie sa zúčastnili

prorektor UKF doc. PaedDr. Miroslav Tvrdoň, PhD., dekan Filozofickej fakulty UKF prof. PaedDr. Bernard Garaj, CSc., nitriansky diecézny biskup mons. prof. ThDr. Viliam Judák, PhD., ordinár slovenského Vojenského ordinariátu František Rábek, veľvyslanec Macedónska prof. Dr. Gjorgji Filipov, prvý tajomník Veľvyslanectva Srbskej republiky Dušan Vukić, poslanec NR SR Ing. Ivan Štefanec, PhD. MBA, riaditeľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV doc. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., riaditeľ Archeologického ústavu SAV PhDr. Matej Ruttkay, CSc., prorektorka Karpatskej univerzity Augustína Vološina v Užhorode prof. Jelena V. Shimko, PhD., riaditeľka Inštitútu macedónskej literatúry Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Skopje prof. Maja Jakimovska-Tosich, Ph.D. i ďalší vzácní hostia. Pozdravný list účastníkom podujatia zaslal minister školstva, vedy, výskumu a športu SR doc. PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc.

Zámerom organizátorov konferencie bolo vyzdvihnúť predovšetkým prínos diela solúnskych bratov pre minulosť, súčasnosť i budúcnosť, zhodnotiť aktuálne poznatky interdisciplinárneho výskumu a zvýrazniť miesto Nitra ako križovatky Európy a duchovného dialógu. V programe konferencie vystúpilo približne 80 odborníkov z viacerých krajín, v ktorých pôsobilo dielo Cyrila a Metoda priamo alebo sprostredkovane – Poľska, Srbska, Macedónska, Bulharska, Ukrajiny, Ruskej federácie, Bieloruska, Talianska, Českej republiky a Slovenska. Program konferencie prebiehal v troch sekciách, ktoré odzrkadľovali výskum vo viacerých vedných disciplínach – archeológii, histórii, jazykovede, literárnej vede, pedagogike, teológii, religionistike, filozofii, etike či kulturológii. Z popredných odborníkov, ktorí na podujatí vystúpili, môžeme menovať prof. PhDr. Alexandra T. Ruttkaya, DrSc., Dr. h. c. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc. či prof. PhDr. Petra Libu, DrSc.

Jedinečnosť konferencie podporilo niekoľko faktorov – spolu s našou univerzitou sa jej organizácie aktívne zhostili mnohé inštitúcie, cirkevné, štátne, samosprávne, vzdelávacie i akademické ustanovizne. Je to výrazom a potvrdením ich mimoriadne úzkych a intenzívnych vzťahov. Pozoruhodný je i interdisciplinárny a nadnárodný prierez problematiky, ktorá si to osobitne vyžaduje. Ďalším kladným momentom bolo, že na konferencii zazneli prednášky nielen špičkových vedcov, ale adekvátny priestor dostala i najmladšia generácia bádateľov. Rozmernosť konferencie dokazovali i mnohé sprievodné kultúrne podujatia – výstava s názvom *Posvätný odkaz s podtitulom Cyril a Metod v slovenskom výtvarnom umení* v Galérii na schodoch Katedry kulturológie Filozofickej fakulty UKF, expozícia prác študentov Strednej odbornej školy v Hlohovci na tému

sv. Cyril a Metod, unikátna výstava zbierok vzácnych kníh z fondov nitrianskeho diecézneho biskupa a Univerzitnej knižnice UKF či slávnostný koncert v katedrálnom chráme – Bazilike sv. Emeráma na Nitrianskom hrade. Pre účastníkov akcie organizátori pripravili odbornú prehliadku Nitrianskeho hradu a slávnostnú recepciu v rezidencii nitrianskeho sídelného biskupa.

Z trojdňovej konferencie vznikne niekoľko výstupov. Najdôležitejším výstupom je pripravovaný vedecký zborník s prednesenými referátmi, nemenej významnými sú aj relácie vysielané v Rozhlase a televízii Slovenska a dokumentárny film, ktorý pripravuje Mediálne centrum FF UKF.

O kvalite spomínanej konferencie z hľadiska organizačného i odborného najlepšie svedčila maximálna spokojnosť účastníkov, živé diskusie, množstvo poslucháčov, dobré odozvy a návrhy na organizovanie podobných akcií. Úspechu pomohla i priaznivá propagácia podujatia, ktorá bola zabezpečená prostredníctvom informácií na webových stránkach všetkých organizátorských inštitúcií a mediálnych partnerov. Program konferencie a správy z nej boli zverejnené v inštitucionálnych, regionálnych, slovenských i zahraničných médiách (web, rozhlas, televízia a tlačoviny).

Vedeckému tímu z Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda, ktorý organizačne konferenciu riadil, sa darí plniť zámer budovať tradíciu odborných i náučno-populárnych stretnutí k danej problematike, ako i nadväzovať užšiu spoluprácu so zástupcami domácich i zahraničných vedeckých inštitúcií a podieľať sa s nimi na realizovaní výskumných úloh v spomínanej oblasti.

Sme presvedčení, že prednášatelia zažili pri rokovaní dobrú atmosféru a že prítomní študenti a návštevníci (priemerne 300 každý deň) sa poznatkami o diele byzantskej misie inšpirovali. Naše poďakovanie patrí predovšetkým všetkým prednášajúcim, vedeckým garantom a organizátorom z viacerých pracovísk.

Podujatie bolo realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR a Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR (VEGA č. 1/0118/11 a KEGA č. 014UKF-4/2012).

Martin Hetényi, Peter Ivanič, Martin Husár

Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod

V staroslávnych priestoroch Bratislavského hradu sa dňa 21. februára 2013 uskutočnila pri príležitosti jubilejného Cyrilo-metodského roku 2013 vernisáž výstavy pod názvom *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Jej návštevníci sa mohli oboznámiť s misiou solúnskych bratov, ich dielom a odkazom cyrilo-metodského kultu pre dnešok. Medzi prezentovanými exponátmi boli archeologické nálezy z veľkomoravského obdobia, faximílie pápežských listín, literárnej tvorby žiakov svätých Cyrila a Metoda alebo odpis Proglasu. Súčasťou výstavy boli aj umelecké diela z novšieho obdobia s cyrilo-metodskou tematikou. Na jeseň roku 2013 sa tieto exponáty presunú do priestorov Vatikánskych múzeí v Ríme.

Odborný charakter výstavy doplnila neveľká rovnomenná konferencia, ktorú usporiadalo Slovenské národné múzeum – Historické múzeum. Medzi ďalších partnerov podujatia patrilo Archeologický ústav SAV v Nitre. Konferenciu otvoril okrem predstaviteľov Slovenského národného múzea minister kultúry Slovenskej republiky Marek Maďarič. V deň konferencie bol už verejnosti dostupný zborník s vydanými príspevkami vystupujúcich. Medzi aktívnymi aktérmi boli významné osobnosti slovenskej archeologickej a historickej obce ako Titus Kolník (príspevok *Počiatky kresťanstva v strednom Podunajsku vo svetle historických a archeologických prameňov*), Alexander T. Ruttkay (*Najstaršie sakrálne stavby na Slovensku ako odraz christianizácie a budovania kresťanských inštitúcií v 9. – 11. storočí*) či Matej Ruttkay (*Mocenské centrá Nitrianskeho kniežatstva*). K prínosným príspevkom patrili tiež referáty Jána Steinhübela (*Moravia, Chorváti a Bulhari v plánoch pápežskej kúrie v rokoch 860 – 880*) a Dušana Škvarnu (*Cyrilo-metodský obraz v slovenskej kultúre 19. storočia. Pramemne tradície na kult a ich podoby*). Mladšiu generáciu reprezentovali Andrej Škoviera (*Životy svätého Nauma Ochridského ako historické pramene*) alebo Adam Hudek (*Cyrilo-metodská tradícia na Slovensku v 20. storočí*). So svojím príspevkom na nej vystúpili tiež Martin Hetényi a Peter Ivanič, ktorí priblížili geopolitickú situáciu priestoru strednej a juhovýchodnej Európe v ranom stredoveku. Z ďalších referátov zaujal ten, ktorý predniesol Vladimír Turčan.

Peter Ivanič, Martin Hetényi

Projektová činnosť Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda

Nosnou obsahovou náplňou Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda Filozofickej fakulty UKF v Nitre je predovšetkým systematicky zhromažďovať a odborne i dokumentačne spracovávať všetky druhy informácií a dokumentov vzťahujúcich sa na dejiny cyrilo-metodskej misie a budovať tým dokumentačné centrum, iniciovať, podporovať, organizovať vedecký výskum v oblasti cyrilo-metodskej problematiky a skúmať ich hodnotový, duchovný a kultúrny odkaz v rôznych vedných odboroch, spolupracovať s pracoviskami podobného zamerania v Slovenskej republike i v zahraničí, ako aj s archívami, múzeami, knižnicami a dokumentačnými centrami, organizovať vedecké podujatia, výstavy, semináre, odborné konferencie, diskusné fóra, vydávať a šíriť publikácie v predmetnej oblasti, sprostredkovať získané poznatky odbornej i laickej verejnosti s cieľom poukázať na významný vklad pôsobenia a odkazu Konštantína, Metoda a ich žiakov do celoeurópskej kultúrnej tradície.

Pracovníci ústavu zhmotňujú spomenuté úlohy z veľkej miery znateľne. Po minulé roky vyvíjali rôzne vedecké aktivity na poli poznávania dedičstva sv. Cyrila a Metoda a za excelentné riešenie viacerých projektov (v rámci Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR – VEGA, Kultúrnej a edukačnej grantovej agentúry Ministerstva školstva SR – KEGA, Agentúry na podporu výskumu a vývoja – APVV a iných) boli ocenení. V súčasnosti vedú projekt APVV *Po stopách sv. Cyrila a Metoda v slovenskej a českej bibliografii*. Pracovisko koordinuje aj projekt VEGA č. 1/0118/11 *Veľkomoravské kultúrne dedičstvo a šírenie kultúry na Slovensku v 20. storočí* (zodpovedný riešiteľ M. Hetényi). P. Ivanič vedie projekt KEGA č. 014UKF-4/2012 *Multimediálna didaktická pomôcka vo webovom prostredí dejepisu – Slovania a Európa v ranom stredoveku (pre stredné školy)*. Pracovníci zároveň priebežne viedli grantové úlohy v rámci Univerzitnej grantovej agentúry, Višegrádskeho fondu a dotácií Ministerstva kultúry SR a samosprávnych inštitúcií. V týchto projektoch pôsobili ako zodpovední riešitelia a spoluriešitelia.

Výsledkom projektov je verejnosti prístupná úspešná webová stránka <http://www.ukm.ff.ukf.sk/slovania/>, ktorá poskytuje prehľad základných prameňov o politických, hospodárskych, sociálnych, kultúrnych dejinách a o náboženstve Slovanov (na stránke boli zverejnené informácie i o samotnom projekte a riešiteľskom kolektíve). Jej praktické využitie vidno predovšetkým vo vyučovacom procese na rôznych stupňoch vzdelávania. Riešiteľský kolektív uskutočnil

výskum vo vedeckých inštitúciách a knižniciach na Slovensku a v Českej republike zameraný na získanie aktuálnych poznatkov o dejinách, spoločnosti a náboženstve západných a južných Slovanoch. Riešitelia zo spolupracujúceho pracoviska Katedry všeobecných dejín FiF UK v Bratislave sú odborníci na problematiku byzantských dejín a reálií. Ich úlohou je spracovať texty k dejinám a kultúre Slovanov a zároveň pripraviť preklady dobových prameňov pre webovú databázu. V prvom roku riešitelia začali pripravovať texty o dejinách Byzancie a Balkánu v ranom stredoveku a zároveň dali do tlače niekoľko vedeckých článkov.

Ústav úzko koordinuje svoju činnosť najmä s kolegami z viacerých zahraničných pracovísk – Akadémie vied Českej republiky, Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Skopje, Matice Srbskej a z Cyrilometodského výskumného centra Bulharskej akadémie vied v Sofii a iných. V posledných sezónach sa nadviazala spolupráca aj s Maticou Velehradskou či Užhorodskou ukrajinskou teologickou akadémiou sv. Cyrila a Metoda. Za pozornosť iste stojí skutočnosť, že získanými grantmi sa podarilo rozšíriť knižnicu a dokumentačné centrum Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva pre výskum Konštantína a Metoda o nové prírastky, ktoré budú využívané pri riešení projektov aj v nasledujúcom období. Nezanedbateľným výsledkom projektov sú publikačné výstupy. Ťažiskom reprezentatívnej knihy autorskej dvojice Martina Hetényiho a Petra Ivaniča *Cyrilo-metodské dedičstvo a Nitra*, vydané v roku 2012, bolo prehľadne predstaviť pôsobenie byzantskej misie na Veľkej Morave a následné rozvíjanie cyrilo-metodského dedičstva s dôrazom na staroslávne mesto Nitra. Jeho textová časť bola doplnená o bohatú, neraz unikátnu obrazovú prílohu. Kniha slúži na vedecké, výchovno-vzdelávacie ciele i reprezentačné účely. Vydanie publikácie sa realizovalo prostredníctvom projektu Ministerstva kultúry SR (zodpovedný riešiteľ M. Hetényi).

Martin Hetényi, Peter Ivanič, Martin Husár

Po stopách sv. Cyrila a Metoda.

Výberová bibliografia prác v Čechách, na Morave a na Slovensku

Pre Čechy, Moravu a Slovensko je cyrilo-metodské dedičstvo stabilne ukotveným bodom pri hľadaní identifikačného kódu v reáliách zjednoteného európskeho priestoru. K poznávaniu ich hodnôt, ktoré pretrvali tisícročie, dlhoročne prispieva predovšetkým veda.

V tomto kontexte vnímame vydanie novej bibliografie, naplánované na rok 2013, ako dôležitý vklad k rozšíreniu obzoru o problematike. Autorský kolektív bibliografie bol zostavený z pracovníkov Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a Slovanského ústavu Akadémie vied Českej republiky. Obidve pracoviská upriamili pozornosť na poznávanie cyrilo-metodského dedičstva v rámci bilaterálneho projektu *Po stopách sv. Cyrila a Metoda v slovenskej a českej bibliografii*, ktorý podporila Agentúra na podporu výskumu a vývoja (SK-CZ-0070-09) a Asociace inovačního podnikání ČR v spolupráci s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (MEB 0810026). Nitriansky vedeckovýskumný ústav, ktorý sa osobitne venuje výskumu života a diela solúnskych bratov, v súčinnosti so Slovanským ústavom Akadémie vied Českej republiky, ktorý patrí medzi popredné svetové pracoviská zamerané na výskum slovanských kultúr a slovanskej jazykovedy, najmä s excelentným výskumom v oblasti paleoslavistiky a byzantológie.

Úzke odborné kontakty oboch inštitúcií výborne dokumentuje i výstup spoločného projektu v podobe bibliografie. Nosným cieľom bolo v rámci systematického štúdia prebiehajúceho na Slovensku a v Českej republike zostaviť bibliografiu prác o cyrilo-metodskej problematike publikovaných v oboch krajinách. Odborná verejnosť tak dostane do rúk prehľad o doterajšom stave bádania danej oblasti. Zostavovatelia bibliografických záznamov sa snažili nadviazať na už existujúce cyrilo-metodské bibliografie. Je paradoxné, že napriek tradícii vydávania podobných bibliografických súpisov vo svete, na Slovensku takéto dielo absentuje. Vydavateľstvo Nauka v Moskve vydalo v roku 1980 výberovú bibliografiu, ktorú zostavila Inessa E. Možaeva a obsahuje záznamy z rokov 1945 až 1974.¹ Významní bulharskí bádatelia Ivan Dujčev, Angelina Kirmagova a Anna Paunova vydali v Sofii roku 1983 známu cyrilo-metodskú bibliografiu za roky 1940 až 1980.² Aj roky 1516 – 1934 podrobne zmapovalo ďalšie dielo, ktoré vyšlo v Bulharskej akadémii vied v roku 2003.³ Hodnotným prameňom sú aj práce

¹ МОЖАЕВА, Инесса Евгеньевна: Библиография по кирилло-мефодиевской проблематике 1945 – 1974 гг. Москва : Наука, 1980. 224 s.

² ДУЙЧЕВ, Иван – КИРМАГОВА, Ангелина – ПАУНОВА, Анна.: Кириллометодиевска библиография 1940 – 1980. София : Софийский университет Софийски университет Св. Климент Охридски, 1983. 723 s.

³ Кирилло-Методиевска библиография 1516 – 1934. Сборникът съдържа материали от Светлина Николова. София : Българска академия на науките, Кирилло-Методиевски научен център, 2003. 685 s. ISBN 954-9787-05-2.

literárneho vedca Zvonka Taneskeho.⁴ Kolektív zostavovateľov predloženej bibliografie sa opieral predovšetkým o bibliografie, ktoré vyšli v českých krajinách a na Slovensku. V Českej republike, na Morave, prednedávnom vyšla výberová bibliografia, ktorá zaznamenala práce o cyrilo-metodskej a veľkomoravskej problematike z rokov 1990 až 2011.⁵ Značné množstvo bibliografických jednotiek bolo excerpovaných z bibliografií, ktoré vydáva Historický ústav AV ČR⁶, Historický

⁴ TANESKI, Zvonko: Slovensko-macedónske literárne a kultúrne vzťahy. Bratislava : SAV, 2009. 304 s. ISBN 978-80-89030-43-9. ТАНЕСКИ, Звонко: Македонско-словачки компаративни согледби (студии и интерпретации). Скопје : Институт за македонска литература, 2012. 367 s. ISBN 978-9989-886-89-8.

⁵ AMBROS, Pavel – ŠPIDLÍK, Tomáš: Svatí Cyril a Metoděj mezi námi. Vybrané otázky cyrilometodějské tradice. Bibliografie 1990 – 2011. (= Fórum Velehrad II). Olomouc : Refugium Velehrad – Roma, 2011. 249 s.

⁶ Bibliografie československé historie za rok 1957. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1960. 327 s. Bibliografie československé historie za rok 1958. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. 319 s. Bibliografie československé historie za léta 1959 – 1960. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1964. 555 s. Bibliografie československé historie za rok 1961. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. 458 s. Bibliografie československé historie za léta 1962 – 1963. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1967. 741 s. Bibliografie československé historie za rok 1964. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1968. 440 s. Bibliografie československé historie za rok 1965. Praha : Academia, 1972. 561 s. Bibliografie dějin Československa za rok 1971. Praha : Academia, 1979. 391 s. Bibliografie dějin Československa za rok 1972. Praha : Academia, 1982. 354 s. Bibliografie dějin Československa za rok 1973. Praha : Academia, 1983. 352 s. Bibliografie dějin Československa za rok 1974. Praha : Academia, 1986. 314 s. Bibliografie dějin Československa za rok 1975. Praha : Academia, 1987. 372 s. Bibliografie dějin Československa za léta 1976 – 1977. Praha : Academia, 1990. 433 s. ISBN 80-200-0248-0. Bibliografie dějin Československa za léta 1980 – 1981 (= Práce Historického ústavu ČAV, Sv. 2). Praha : Historický ústav, 1993. 524 s. ISBN 82-85268-19-1. Bibliografie dějin Československa za rok 1990 (= Práce Historického ústavu ČAV, Sv. 3). Praha : Historický ústav ČAV, 1994. 334 s. ISBN 80-85268-30-2. ISSN 0862-7118. Bibliografie dějin Československa za rok 1991 (= Práce Historického ústavu ČAV, Sv. 4). Praha : Historický ústav, 1997. 340 s. ISBN 80-85268-59-0. Bibliografie dějin Československa za rok 1992 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv. 5). Praha : Historický ústav, 1998. 376 s. ISBN 80-85268-77-9. Bibliografie dějin českých zemí za rok 1993 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv. 6). Praha : Historický ústav, 1999. 350 s. ISBN 80-85268-91-4. Bibliografie dějin českých zemí za rok 1994 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv. 7). Praha : Historický ústav, 2000. 371 s. ISBN 80-85268-77-9. Bibliografie dějin českých zemí za rok 1995. Praha : Historický ústav, 2000. 418 s. (= Práce Historického ústavu, Řada D – Bibliographia, Sv. 9). ISBN 80-7286-017-8.

ústav Slovenskej akadémie vied⁷, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV,⁸ Ústav pro jazyk český AV ČR⁹. Adekvátnu pozornosť si zaslúžila i bibliografia, ktorú

Bibliografie dějin českých zemí za rok 1996. Praha : Historický ústav AÚ AV ČR, 2001. 444 s. (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv.10). ISBN 80-7286-028-3. Bibliografie dějin českých zemí za rok 1997 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv.10). Praha : Historický ústav, 2002. 512 s. ISBN 80-7286-037-2. Bibliografie dějin českých zemí 1998 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv. 12). Praha : Historický ústav AV ČR, 2004. 532 s. ISBN 80-7286-063-1. Bibliografie dějin českých zemí za rok 1999 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv. 14). Praha : Historický ústav, 2006. 608 s. ISBN 80-7286-099-2. Bibliografie dějin českých zemí za rok 2000 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv. 15). Praha : Historický ústav AV ČR, 2007. 580 s. ISBN 978-80-7286-122-4. Bibliografie dějin Českých zemí 2001 (= Práce Historického ústavu AV ČR, Řada D – Bibliographia, Sv. 16). Praha : Historický ústav AV ČR, 2009. 575 s. ISBN 978-80-7286-143-9.

- ⁷ JANKOVIČ, Vendelín – ŠKORUPOVÁ, Anna: Bibliografia k dejinám Slovenska (Literatúra vydaná do roku 1965). Bratislava : Academic Electronic Press 1997. 782 s. ISBN 88880-01-7. Historiografia na Slovensku 1990 – 1994. Výberová bibliografia. Bratislava : Historický ústav SAV, 1995. 192 s. ISBN 80-967150-9-7. Slovenská historiografia 1995 – 1999. Výberová bibliografia. Bratislava : Veda, 2000. 342 s. ISBN 80-224-0632-5. Slovenská historiografia 2000 – 2004. Výberová bibliografia. Bratislava : Historický ústav SAV, 2006. 418 s. ISBN 80-88899-06-0.
- ⁸ Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1993 – 1998 (výber), (Ed. Ján Doruľa). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV, 1998. 166 s. ISBN 80-967722-3-6. Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1998 – 2002 (výber), (Ed. Peter Žeňuch). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2003. 184 s. ISBN 80-968971-1-X. Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2003 – 2007 (výber), (Ed. Peter Žeňuch). Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008. 163 s. ISBN 978-80-968971-8-6.
- ⁹ Bibliografie české lingvistiky 1945 – 1950. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká (Ed. Zdeněk Tyl). Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1955. 360 s. Bibliografie české lingvistiky 1951 – 1955. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká (Ed. Zdeněk Tyl). Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 539 s. Bibliografie české lingvistiky 1956 – 1960. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká (Ed. Zdeněk Tyl). Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 708 s. Bibliografie české lingvistiky 1971 – 1972 (Ed. Marie Nováková). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2005. 339 s. ISBN 80-86496-27-9. ISSN 0862-1462. Bibliografie české lingvistiky 1973 – 1974 (Ed. Marie Nováková). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2008. 290 s. ISBN 978-80-86496-37-5, 978-80-86496-39-9. ISSN 0862-1462. Bibliografie české lingvistiky 1977 (Eds. Marie Nováková, Milena Tylová, Zdeněk Tyl). Praha : Československá akademie věd, 1980. 166 s. Bibliografie české lingvistiky 1978 (Eds. Marie Nováková, Milena

v roku 1966 vydal dnes už zrušený Ústav dějin evropských socialistických zemí ČSAV.¹⁰

Tylová, Zdeněk Tyl). Praha : Československá akademie věd, 1980. 178 s. Bibliografie české lingvistiky 1979 (Eds. Marie Nováková, Milena Tylová, Zdeněk Tyl). Praha : Československá akademie věd, 1982. 216 s. Bibliografie české lingvistiky 1980 (Eds. Marie Nováková, Milena Tylová, Zdeněk Tyl). Praha : Československá akademie věd, 1982. 242 s. Bibliografie české lingvistiky 1981 (Eds. Marie Nováková, Milena Tylová, Zdeněk Tyl). Praha : Československá akademie věd, 1983. 227 s. Bibliografie české lingvistiky 1982 (Eds. Marie Nováková, Milena Tylová, Zlata Lešková). Praha : Československá akademie věd, 1984. 247 s. Bibliografie české lingvistiky 1983 (Eds. Marie Nováková, Zlata Lešková). Praha : Československá akademie věd, 1985. 262 s. Bibliografie české lingvistiky 1984 (Eds. Marie Nováková, Zlata Lešková). Praha : Československá akademie věd, 1986. 243 s. Bibliografie české lingvistiky 1985 (Eds. Marie Nováková, Zlata Lešková). Praha : Československá akademie věd, 1987. 274 s. Bibliografie české lingvistiky 1986 (Eds. Marie Nováková, Zlata Lešková). Praha : Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český, 1988. 234 s. Bibliografie české lingvistiky 1987 (Eds. Marie Nováková, Zlata Lešková). Praha : Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český, 1989. 272 s. Bibliografie české lingvistiky 1988 (Eds. Marie Nováková, Zlata Lešková). Praha : Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český, 1990. 280 s. ISSN 0862-1462. Bibliografie české lingvistiky 1989 (Ed. Marie Nováková). Praha : Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český, 1991. 266 s. ISBN 80-901072-2-2. Bibliografie české lingvistiky 1990 (Ed. Marie Nováková). Praha : Československá akademie věd, Ústav pro jazyk český, 1992. 249 s. ISBN 80-901072-6-5. Bibliografie české lingvistiky 1991 (Ed. Marie Nováková). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 1994. 232 s. ISBN 80-901072-9-X. Bibliografie české lingvistiky 1992 (Eds. Marie Nováková, Jana Papcunová, Alena Nejedlá, Eva Hrachová). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2005. 211s. ISBN 80-86496-22-8. ISSN 0862-1462. Bibliografie české lingvistiky 1995 (Eds. Jana Papcunová, Alena Nejedlá). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2001. 229 s. ISBN 80-86496-04-X. ISSN 0862-1462. Bibliografie české lingvistiky 1996 (Eds. Jana Papcunová, Alena Nejedlá). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2003. 240s. ISBN 80-86496-12-0. ISSN 0862-1462. Bibliografie české lingvistiky 1997 (Eds. Jana Papcunová, Alena Nejedlá). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2004. 214s. ISBN 80-86496-18-X. Bibliografie české lingvistiky 1998 (Eds. Jana Papcunová, Alena Nejedlá, Eva Hrachová). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2006. 258s. ISBN 80-86496-31-7. Bibliografie české lingvistiky 1999 (Eds. Jana Papcunová, Alena Nejedlá, Eva Hrachová). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2007. 268s. ISBN 978-80-86496-38-2. Bibliografie české lingvistiky 2000 (Eds. Jana Papcunová, Alena Nejedlá, Eva Hrachová). Praha : Ústav pro jazyk český AV ČR, 2009. 251s. ISBN 978-80-86496-47-4. ISSN 0862-1462.

¹⁰ Bibliografie československé byzantologie = Bibliographie de la byzantinologie tchécoslovaque y compris les travaux des byzantinistes étrangers actifs en Tchécoslovaquie 1-2. Praha : ÚDESZ ČSAV, 1966. 177 s., s. 178 – 367.

Údaje do výberovej bibliografie členovia projektového tímu dopĺňali o knižničné bibliografické údaje v pamäťových inštitúciách a vedeckých knižniciach. Opierali sa aj o bibliografické a knižničné databázy sprístupnené na internete.¹¹

Publikácia má charakter retrospektívnej výberovej bibliografie. Jej obsahom sú české a slovenské vedecké i odborné práce, ktoré vyšli v domácich vydavateľstvách v rokoch 1945 – 2011. Tvorcovia do publikácie zaradili aj príspevky v populárno-vedeckých periodikách a zaznamenávali aj recenzie a správy z vedeckého a kultúrneho života, medailóny i nekrológy významných bádateľov, ktorí sa venovali cyrilo-metodskému výskumu. Vzhľadom na vysoký počet záznamov tohto charakteru i pre náročný a komplikovaný spôsob overovania údajov sa zostavovatelia nakoniec rozhodli nezaradiť ich do tlačenej podoby bibliografie. Do bibliografie preto neboli z rovnakého dôvodu zaradené ani súpisy článkov, ktoré vyšli na stránkach periodickej tlače určenej širokej verejnosti, a tiež odkazy na internetové stránky so zmienkami o Cyrilovi a Metodovi. Tieto údaje sa však v budúcnosti využijú pri plánovanej tvorbe internetovej databázy. Počet bibliografických jednotiek v predloženej publikácii je z aspektu pôvodnej a prekladateľskej produkcie reprezentatívny pre českú a slovenskú jazykovedu i literárnu vedu, historiografiu, umenovedu, kulturológiu a filozofiu.

Výberová bibliografia prác o byzantskej misii za roky 1945 – 2011 je zároveň učebnou pomôckou určenou aj pre študentov humanitných odborov na vysokých školách, ktorí z nej môžu čerpať potrebné bibliografické informácie pri štúdiu cyrilo-metodskej problematiky či pri príprave záverečných bakalárskych, diplomových či dizertačných prác. Informačný potenciál bibliografie istotne dobre poslúži aj širokej odbornej i laickej verejnosti, bádateľom v ich vedeckej i vedecko-popularizačnej činnosti spätjej s poznávaním a sprístupňovaním cyrilo-metodského dedičstva.

Veríme, že predložená práca bude reflektovať potreby bádateľov z rozličných vedných disciplín a bude vstupnou bránou ďalších výskumných úloh. Dokumentačný charakter tejto bibliografie sa môže percipovať ako východisko pre interdisciplinárne štúdium konkrétnej problematiky budúcimi generáciami. Na základe predloženého materiálu sa zvyšuje šanca, že sa v budúcnosti pristúpi ku komplexnému kritickému zdokumentovaniu významu sv. Cyrila a Metoda, ich diela a ich odkazu na území Slovenskej a Českej republiky. Nie je náhoda, že publikácia uzrela svetlo sveta v jubilejnom roku 1150. výročia

¹¹ Pozri napríklad: <http://biblio.hiu.cas.cz>.

príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu. Kolektív tvorcov dúfa, že sa jej vydaním podarilo dôstojne si pripomenúť prítomnosť cyrilo-metodského dedičstva v našich dejinách.

V súvislosti s týmito skutočnosťami začali v roku 2012 obe riešiteľské pracoviská riešiť projekt bilaterálnej spolupráce, ktorý nadväzuje na spoločné aktivity v rámci česko-slovenskej medzivládnej vedecko-technickej spolupráce rozvinutej v predchádzajúcich rokoch. V projekte APVV SK-CZ-0012-11 *Po stopách sv. Cyrila a Metoda v slovenskej a českej bibliografii pred rokom 1945* riešitelia prehlbujú svoj výskum z chronologického hľadiska. Jedným z cieľov projektu je pokračovanie stretnutí odborníkov v danej problematike. Riešitelia uskutočnili precízny výskum literárnych prameňov na Slovensku a v Českej republike, na základe ktorého nadobudli rozsiahle poznatky o stave výskumu danej problematiky. Výsledky výskumu sa prezentovali na viacerých domácich a zahraničných podujatiach, ako aj na stránkach vedeckých a odborných periodík. Prínos projektu sa už v tejto chvíli prejavuje vo vlastnej bibliografickej databáze i v organizačno-koordináčnej a vedeckovýskumnej práci. Riešitelia projektu získavajú spoľahlivý prehľad o doterajšom stave výskumu v obidvoch krajinách, čo zaručuje možnosť v budúcnosti predstaviť odbornej i laickej verejnosti ucelený exaktný výstup o literárnom a kultúrnom odkaze cyrilo-metodského diela a o význame staroslovienskeho písomníctva na Slovensku a v Českej republike.

Veríme, že pripravovaná publikácia, ako i elektronická multimedialná databáza si vďaka cenným dátam nájdu svoje miesto vo výskume a v mozaike tohtoročných mnohorozmerných aktivít, týkajúcich sa osláv príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu.

Lubomíra Havlíková, Peter Ivanič, Martin Hetényi, Martin Husár

IN MEMORIAM

Prof. PhDr. Ljupčo Mitrevski, PhD.

(16. 09. 1959 – 29. 04. 2013)

Nedávno nás v macedónskom Skopje zastihla smutná sprava o predčasnej smrti významného macedónskeho profesora, lingvistu a paleoslavistu Ljupča Mitrevskeho, ktorý pôsobil ako vedecký pracovník v Ústave macedónskeho

jazyka „Krstě Misirkov“ pri Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Skopje. Macedónska a celoeurópska slavistika tak prišla o dôležitého odborníka, ktorý svojím akademickým a ľudským posolstvom výrazne ovplyvnil mnohých mladších bádateľov a získal si tiež mnoho priaznivcov a spolupracovníkov aj v českej a v slovenskej kultúrnej obci.

Profesor Mitrevski pracoval od roku 1988 do roku 2009 v Ústave pre starosloviensku kultúru v Prilepe a potom ho zamestnali na Ústave macedónskeho jazyka v Skopje, kde úspešne viedol veľký počet vedecko-výskumných a vydateľských projektov: Písomne pamiatky stredovekej kultúry v Macedónsku, Univerzálny slovanský slovník (Toronto, Kanada), Slovník cikevnoslovanského jazyka macedónskej redakcie atď. Bol autorom a spoluautorom viacerých kritických vydaní macedónskych stredovekých rukopisov (naposledy sme recenzovali jeho knihu *Minej 936* v KL č. 4), prekladateľom (tiež sme sa zmienili o jeho preklade knihy Zdenka Klanicy *Tajomstvo hrobu sv. Metodeja* do macedónčiny, KL č. 1) a lektorom macedónskeho jazyka na Ústave slavistiky Masarykovej univerzity v Brne, Česká republika (2004 – 2009).

Bol členom Komisie pre lektorské skúšky z macedónskeho jazyka pri Ministerstve kultúry Macedónska, účastníkom mnohých medzinárodných vedeckých konferencií, ako aj aktívnym delegátom na rôznych špecializovaných, odborných a jazykových školách a kongresoch. Za svoju vedeckú činnosť dostal niekoľko ocenení a uznaní a jedna z nich je aj prestížna macedónska štátna cena „Goce Delčev“ z roku 1996.

Ljupčo Mitrevski bol od samotného začiatku vydávania časopisu *Konštantínove listy* jeho oddaným a úprimným podporovateľom. Na obálke časopisu je totiž použitý starosloviensky font Inicial, ktorý vytvoril práve profesor Mitrevski. Na Katedre slovenského jazyka FF UKF v Nitre v roku 2011 prednášal o Slovníku cirkevnoslovanského jazyka macedónskej redakcie a o rok neskôr bol aj naším vzácnym hosťom na Ústave pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda FF UKF v Nitre ako štipendista SAIA. Jeho strata je naozaj strata pre všetkých, ktorí ho poznali a znamená veľkú ujmu nielen pre macedónsku, ale pre celú slovanskú lingvistiku. Aj nitrianskym vedcom stačilo len pár stretnutí s profesorom Mitrevským na to, aby vycítili veľkú dušu tohto človeka, ktorý skutočne miloval život a bol hneď ochotný pomôcť a poradiť.

Drahý Ljupčo, ďakujeme Ti za všetko, nech Ti je večná sláva! Česť Tvojej pamiatke!

Zvonko Taneski